

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛОЖЕШНИК ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 94(477):355.12"1787/1820"(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

ЧОРНОМОРСЬКЕ КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО В БУГО-ДНІСТРОВСЬКОМУ
МЕЖИРІЧЧІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ СТ.: ВІЙСЬКОВА ТА ГОСПОДАРСЬКА
ДІЯЛЬНІСТЬ

032: Історія та археологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (в галузі історії).
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ О. С. Ложешник

Науковий керівник – Гончарук Тарас Григорович
доктор історичних наук, професор

Одеса – 2024

АНОТАЦІЯ

Ложешник О. С. Чорноморське козацьке військо В Буго-Дністровському межиріччі наприкінці XVIII ст.: військова та господарська діяльність. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археографія». – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 2024.

В сучасній Україні, коли в запеклих боях створюється нова демократична держава попри недолугі спроби російської федерації відновити імперію на наших теренах, все частіше постає питання про формування національної самосвідомості. Важливе місце в цьому процесі займає тема козацтва, яке протягом століть існувало як самобутній феномен, породжений українським народом, унікальна спільнота людей, об'єднаних боротьбою за свободу.

Одним з найяскравіших осередків такої спільноти наприкінці XVIII ст. постало Військо вірних козаків (Чорноморське козацьке військо), яке проявляло зразки героїзму та відваги, допомагаючи українцям усвідомлювати себе мужніми звитяжцями, що власноруч прокладають свій шлях у майбуття. За нетривалий час перебування в Буго-Дністровському межиріччі козаки Чорноморського війська, як спадкоємці Війська Запорозького, не лише брали участь у боях на території межиріччя Південного Бугу й Дністра, а й стали активними та безпосередніми учасниками її колонізації й господарського освоєння.

Об'єкт дослідження – Чорноморське військо під час його перебування в Буго-Дністровському межиріччі наприкінці XVIII ст.

Предмет дослідження – історичні умови виникнення; військовий, соціальний та економічний аспекти функціонування Чорноморського війська; система життєдіяльності війська та колонізаційних процесів в Буго-Дністровському межиріччі.

Об'єкт та предмет визначають *мету дослідження*, а саме об'єктивно та комплексно реконструювати подієву частину життєдіяльності Чорноморського війська у військовому і економічному відношеннях під час його перебування в Буго-Дністровському межиріччі впродовж кінця XVIII ст. з урахуванням надбань, втрат та перспектив сьогодення: висвітлити особливості формування та кількісного складу, визначити його місце та роль у військових діях під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр., колонізації та господарському освоєнні південноукраїнського регіону.

Хронологічні межі роботи охоплюють грудень 1787 р. – 1800 р. Нижня межа обумовлена переходом українських козаків з Прогноїв (Прогноївської паланки) до Васильківського урочища в гирлі Дніпра, де заклали військовий кіш (Васильківську Січ) та обранням на військовій раді кошовим отаманом Сидора Білого, що започаткувало формування Чорноморського війська на теренах, що входили в межі дисертаційної роботи. Верхня межа зумовлена інтеграцією козаків Чорноморського війська, що залишились в Буго-Дністровському межиріччі після переселення більшості чорноморців на Кубань, до міських та сільських станів.

Територіальні межі визначаються землею, наданою Чорноморському війську в Буго-Дністровському межиріччі та на Кінбурнській стороні, й охоплюють сучасну територію Одеської (Березівський, Білгород-Дністровський та Одеський райони), Миколаївської (Баштанський, Вознесенський та Миколаївський райони), Херсонської (Скадовський та Херсонський райони), Запорізької (Пологівський район) областей та частини Молдови (Лівобережжя Дністра).

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена комплексним дослідженням історії Чорноморського війська під час його перебування в Буго-Дністровському межиріччі.

Вперше: опрацьовано та опубліковано документи Державних архівів Одеської та Херсонської областей, що висвітлюють особливості формування Війська вірних козаків (Чорноморського війська) та оселення його козаків в

Буго-Дністровському межиріччі; розглянуто причини зміни чисельності іррегулярного формування, джерела його поповнення; уточнено посадові обов'язки старшинського корпусу Чорноморського війська; складено на основі архівних матеріалів та історичної літератури XIX ст. список козацьких поселень, що існували в межах військової території на 1790-1792 рр., описано місцезнаходження поселень й заняття чорноморців, що в них проживали; створено мапу козацьких поселень за паланками та ідентифіковано їх розміщення на мапі України.

Уточнено: особливості формування козацького війська та джерела його поповнення; зміну чисельності Війська вірних козаків (Чорноморського війська) та її причини; проекти виділення військової території та оселення на ній козаків; адміністративну діяльність очільників Чорноморського війська під час його перебування в межиріччі; причини та особливості переселення чорноморців на Кубань;

Доповнено: джерельну базу й історіографію розкриття заявленої теми; участь козаків у військових кампаніях на території Буго-Дністровського межиріччя під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр.; участь чорноморців у колонізації Буго-Дністровського межиріччя та Кінбурнської сторони в 1790-1792 рр.; перебування чорноморців в межиріччі після переселення більшості козаків на Кубань.

Особистий внесок здобувача в отриманні наукових результатів полягає у комплексному дослідженні актуального напрямку історичних досліджень, а саме реконструкції основних етапів життєдіяльності Чорноморського війська під час його перебування в Буго-Дністровському межиріччі й на Кінбурнській стороні та його впливу на історичну долю південноукраїнського регіону останньої чверті XVIII – початку XIX ст. Наукові результати дисертації належать здобувачу особисто і є його теоретичним та практичним внеском у вивчення питання. Зокрема, дослідником було здійснено евристику в архівосховищах України, виявлено й систематизовано наявний комплекс архівних документів з історії

Чорноморського війська під час його перебування в Буго-Дністровському межиріччі. Окрім того була проведена реконструкція історії створення іррегулярного формування, що дало можливість з'ясувати роль і місце чорноморців у боях на території межиріччя під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. та його колонізації.

Аналіз історіографічного доробку надав можливість прослідкувати традицію дослідження науковцями заявленої теми з другої половини ХІХ ст. до сьогодення. Зміни в розвитку суспільства й історії як науки зумовили зміни домінантів та методів досліджень, що дозволило умовно поділити всі напрацювання на три періоди за хронологією:

1 період – «імперський», друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст., характеризується започаткуванням введення до наукового обігу документальних і наративних джерел Державного архіву Одеської області та Державного архіву Краснодарського краю;

2 період – «радянський», 1920-1980-і рр., який поділяється на два етапи – «міжвоєнний» та повоєнний. Для нього властиві: партійна заангажованість, перебування досліджень з історії козацтва «поза законом», перекручення та «підтасування» фактів на догоду принципу партійності.

3 період (незалежної України, 1991 – до сьогодні) вирізняється перетворенням заявленої теми в один з основних об'єктів дослідження, використання нових джерел Державного архіву Одеської області, Державного архіву Херсонської області, Державного архіву Краснодарського краю та «перепрочитання» опублікованих документів під іншим кутом зору.

Поява на історичній арені наприкінці ХVІІІ ст. Чорноморського війська зумовлена тогочасними геополітичними реаліями боротьби за контроль над південноукраїнським регіоном. Залучаючи до війська козаків, уряд Російської імперії передбачав проведення політики денаціоналізації у відношенні до запорожців, які, хоча й змушені були відмовитись від назви «запорозьке», зберегли чимало традицій щодо облаштування життя війська.

Під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. чорноморці несли

передову розвідувальну службу р. Буг, брали участь у всіх важливих боях на суші та на морі, відповідали за бойове забезпечення та комунікацію регулярної армії, проводили розвідки, спостерігаючи за турецьким військом. Зокрема, вони брали участь у: морських боях проти турецької армади, захопленні острова Березань, штурмі Очаківської фортеці, битві під Бендерами, штурмі Хаджибейської, Аккерманської та Бендерської фортець. Кожній військовій операції передували розвідувальні дії, що своєю ретельністю допомагали скласти ретельний план штурмів.

Отримавши в межиріччі військову територію, очільники війська займалися її облаштуванням: поділили на паланки на чолі з паланковою старшиною; прийняли чимало рішень щодо збереження та охорони природних багатств, поповнення військової скарбниці, продовжували запорозькі традиції у веденні господарства. Але після смерті Г. Потьомкіна більшість його дарчих ордерів втратили значення, що спричинило переселення чорноморців на Кубань. Після переселення більшості, в Буго-Дністровському межиріччі залишились: 1) «посполиті» (не бажали служити у війську); 2) «сірома» (не мала коштів на переселення і в пошуках заробітку розійшлась межиріччям, іноді навіть переходила до Задунайської Січі); 3) купці, поміщики, дворяни, що «формально» приписались до війська; 4) заможні чорноморці, які не бажали втрачати свої господарства.

Федір Черненко, опікуючись козаками, що залишились в межиріччі, за наказом Й. де Рибаса влітку 1793 р. зібрав чорноморців до Чорноморської команди, що створювалась в Хаджибеї для служби на човнах, а в дійсності для будівництва порту. У серпні 1797 р. постало питання про ліквідацію команди. На постійне проживання в Одесі та її околицях залишились 326 чорноморців, які встигли завести господарства, що приносили їм прибуток.

Отже, створене напередодні російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Чорноморське військо, після підписання Яської мирної угоди стало непотрібним. Але, розуміючи, що ліквідувати військо, яке нещодавно показувало героїзм та сомовідвагу в боротьбі з турками без боязні викликати

спротив козаків не вдасться, імперський уряд вирішив його зберегти, але перевести з Південної України на іншу небезпечну територію, де можна було б використати військовий потенціал та господарський досвід козаків. Проте, незважаючи на трагічність цього періоду для чорноморців, воно ще довгий час залишалось за своїм духом «українським», дотримуючись запорозьких звичаїв у чужому для них краю.

Ключові слова: Чорноморське військо, запорожці, Буго-Дністровське межиріччя, російсько-турецька війна, задунайські козаки, османські козаки, козаки, козацтво, Гетьманщина, військова справа, господарство, колонізація, Одеса, діаспора, Кубань.

ANNOTATION

Lozheshnyk O. S. The Black Sea Cossack Host in the Bug-Dniester interfluve at the end of the XVIII century: military and economic activities. - Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of doctor of philosophy in the field of knowledge 03 "Humanities" in the specialty 032 "History and Archaeography". - I. I. Mechnykov Odesa National University, Odesa, 2024.

In modern Ukraine, as a new democratic state is being formed amidst fierce battles despite the clumsy attempts of the Russian Federation to restore its empire in our territories, the question of forming national self-awareness arises more and more often. An important part of this process is the theme of cossackdom, which for centuries existed as a unique phenomenon born from the Ukrainian people, a unique community of people united by the struggle for freedom.

One of the most vivid centers of such community at the end of the XVIII century was the Host of Loyal Cossacks (Black Sea Cossack Host), which showed examples of heroism and courage, helping Ukrainians realize themselves as brave victors who pave their own path to the future.

During their brief stay in the Bug-Dniester interfluve, the cossacks of the

Black Sea Host, as heirs of the Zaporozhian Host, not only took part in battles on the territory between the Southern Bug and the Dniester rivers but also became active and direct participants in its colonization and economic development.

The object of the research is the Black Sea Host during its stay in the Bug-Dniester interfluvium at the end of the XVIII century.

The subject of the research is the historical conditions of emergence; military, social, and economic aspects of the functioning of the Black Sea Host; the life system of the host and colonization processes in the Bug-Dniester interfluvium.

The object and subject determine the purpose of the study, the objective and comprehensive reconstruction of the eventful part of the life of the Black Sea Host in military and economic terms during its stay in the Bug-Dniester interfluvium at the end of the XVIII century, taking into account achievements, losses, and present prospects: to highlight the features of formation and numerical composition, determine its place and role in military actions during the Russo-Turkish War of 1787-1791s, colonization, and economic development of the southern Ukrainian region.

The chronological boundaries of the work cover December 1787 - 1800s. The lower boundary is determined by the transition of Ukrainian Cossacks from Prohnoyiv (Prohnoyivska Palanka) to Vasylykiv tract at the mouth of the Dniester river, where they established a military Kish (Vasylykiv Sich) and the election of Sydir Bily as the Kosh ataman, which marked the formation of the Black Sea Host on the territories included in the dissertation work. The upper boundary is determined by the integration of Cossacks of the Black Sea Host who remained in the Bug-Dniester interfluvium after the majority of Black Sea Cossacks resettled to Kuban, into urban and rural estates.

The territorial boundaries are determined by the land granted to the Black Sea Host in the Bug-Dniester interfluvium and on the Kinburn side, covering the modern territory of Odesa (Bereziv, Bilhorod-Dnistrov, and Odesa districts), Mykolaiv (Bashtan Voznesensk, and Mykolaiv districts), Kherson (Skadovsk and Kherson districts), Zaporizhzhia (Pologivsk district) regions, and part of Moldova (Left

bank of the Dniester).

The scientific novelty of the obtained results is determined by the comprehensive study of the history of the Black Sea Host during its stay in the Bug-Dniester interfluve.

For the first time, documents from the State archives of Odesa and Kherson regions have been processed and published, which highlight the peculiarities of the formation of the Host of loyal cossacks (Black Sea Cossack Host) and the settlement of its cossacks in the Bug-Dniester interfluve; the reasons for changes in the numerical strength of the irregular formation, its sources of replenishment have been considered; the duties of the senior corps of the Black Sea Host have been clarified; based on archival materials and historical literature of the XIX century, a list of Cossack settlements that existed within the military territory in 1790-1792s has been compiled, the location of settlements and the occupations of the Black Sea Cossacks living in them have been described; a map of Cossack settlements by palankas has been created and their placement on the map of Ukraine has been identified.

Clarified: the peculiarities of the formation of the Cossack host and sources of its replenishment; the change in the numerical strength of the Host of loyal Cossacks (Black Sea Cossack Host) and its reasons; projects for allocating military territory and settling Cossacks on it; administrative activities of the leaders of the Black Sea Cossack Host during its stay in the interfluve; reasons and peculiarities of the resettlement of Black Sea Cossacks to Kuban;

Supplemented: the source base and historiography of the disclosed topic; the participation of cossacks in military campaigns in the territory of the Bug-Dniester interfluve during the Russo-Turkish War of 1787-1791s; the participation of Black Sea Cossacks in the colonization of the Bug-Dniester interfluve and the Kinburn side in 1790-1792s; the stay of Black Sea Cossacks in the interfluve after the resettlement of the majority of Cossacks to Kuban.

The personal contribution of the researcher to obtaining scientific results lies in the comprehensive study of the relevant direction of historical research, namely

the reconstruction of the main stages of the life of the Black Sea Cossack Host during its staying in the Bug-Dniester interfluvium and on the Kinburn side, and its influence on the historical fate of the southern Ukrainian region in the last quarter of the XVIII - early XIX centuries. The scientific results of the dissertation belong personally to the researcher and are his theoretical and practical contribution to the study of the issue. In particular, the researcher conducted heuristic research in the archives of Ukraine, identified and systematized the existing complex of archival documents on the history of the Black Sea Cossack Host during its stay in the Bug-Dniester Interfluvium. In addition, a reconstruction of the history of the creation of the irregular formation was carried out, which made it possible to clarify the role and place of the Black Sea Cossacks in battles in the territory of the interfluvium during the Russo-Turkish War of 1787-1791s and its colonization.

The analysis of the historiographical heritage made it possible to trace the tradition of researchers studying the declared topic from the second half of the XIX century to the present. Changes in the development of society and the history of science have led to changes in dominant trends and research methods, which allowed for a conditional division of all developments into three periods chronologically:

The 1st period - "imperial", the second half of the XIX century - the beginning of the XX century, characterized by the introduction of documentary and narrative sources from the State archives of Odesa region and the State archives of Krasnodar region into scientific circulation;

The 2nd period - "Soviet", 1920-1980s, which is divided into two stages - "interwar" and post-war. It is characterized by party involvement, the study of Cossack history "outside the law", distortion and "fitting" of facts to the principle of party loyalty.

The 3rd period (independent Ukraine, 1991 - to the present) is characterized by the transformation of the declared topic into one of the main objects of research, the use of new sources from the State archives of Odesa region, the State archives of Kherson region, the State archives of Krasnodar region and the "re-reading" of

published documents from a different perspective.

The appearance of the Black Sea Cossack Host on the historical stage at the end of the XVIII century was due to the geopolitical realities of the struggle for control over the southern Ukrainian region. By recruiting cossacks into the army, the government of the Russian Empire envisaged implementing a policy of denationalization towards the zaporozhian cossacks, who, although forced to abandon the name "zaporozhian", retained many traditions regarding the organization of the host life.

During the Russo-Turkish War of 1787-1791s, the Black Sea Cossacks carried out advanced reconnaissance along the Bug river, participated in all major battles on land and at sea, were responsible for the combat support and communication of the regular army, conducted reconnaissance, observing the movements of the Turkish forces. In particular, they participated in: naval battles against the Turkish fleet, the capture of Berezan island, the storming of Ochakiv fortress, the battle near Bender, the storming of Khadjibey, Akkerman, and Bender fortresses. Every military operation was preceded by reconnaissance actions, which with their thoroughness helped to develop a detailed plan for the assaults.

After receiving the military territory in the interfluvium, the leaders of the army engaged in its arrangement: divided it into palankas headed by a palanka starshyna; made many decisions regarding the preservation and protection of natural resources, replenishment of the military treasury, and continued Zaporozhian traditions in management. However, after the death of G. Potemkin, most of his grants lost their significance, which led to the resettlement of the Black Sea cossacks to Kuban. After the resettlement of the majority, in the Bug-Dniester interfluvium remained: 1) "commoners" (who did not want to serve in the host); 2) the "poor" (who did not have the means to resettle and dispersed across the interfluvium in search of earnings, sometimes even joining the Zadunaiska Sich); 3) merchants, landowners, nobles who were "formally" assigned to the host; 4) wealthy Black Sea Cossacks who did not want to lose their estates.

Fedir Chernenko, caring for the cossacks who remained in the interfluvium, by

order of J. de Rybas in the summer of 1793th gathered the Black Sea Cossacks into the Black Sea Command, which was being created in Khajibey for service on boats, but on practice for the construction of the port. In August 1797, appeared the question of liquidating the command. 326 Black Sea Cossacks remained permanently in Odesa and its environs, who managed to establish estates that brought them income.

Thus, the Black Sea Cossack Host created on the eve of the Russo-Turkish War of 1787-1791, became unnecessary after the signing of the Treaty of Jassy. However, understanding that it would not be possible to liquidate the host, which had recently shown heroism and courage in the fight against the Turks without provoking resistance from the Cossacks, the imperial government decided to preserve it, but to transfer it from Southern Ukraine to another dangerous territory where the military potential and agricultural experience of the Cossacks could be used. However, despite the tragic nature of this period for the Black Sea Cossacks, it remained "Ukrainian" in spirit for a long time, adhering to Zaporozhian customs in a foreign land.

Keywords: Black Sea Cossack Host, Zaporozhian Cossacks, Bug-Dniester Interfluve, Russo-Turkish War, Danubian Cossacks, Ottoman Cossacks, Cossacks, Cossackdom, Hetmanate, military affairs, estate, colonization, Odesa, diaspora, Kuban.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У фахових наукових виданнях:

1. Ложешник О. С. Очаківська кампанія в долі Чорноморського війська. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. Вип. 52. Т. 4. С. 28-32.

2. Ложешник О. С. Участь старшини південноукраїнських іррегулярних військ у Бендерській кампанії 1789 р. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. 2019. Вип. 40. С. 168-177.

3. Ложешник О. С. Чорноморське козацьке військо в межиріччі Південного Бугу та Дністра: історіографія питання. *Чорноморська*

минушина: *Записки Відділу історії козацтва на Півдні України*. 2020. Вип. 15. С. 100-112.

4. Ложешник О. С. Колонізація Очаківської області Чорноморським козацьким військом. *Молодий вчений*. № 5 (93) травень 2021. С. 32-36.

5. Ложешник О. Забезпечення зброєю козаків Чорноморського війська під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. *Старожитності Лукомор'я*. 2022. № 3 (12). С. 5-16.

6. Ложешник О. Паланковий устрій Чорноморського війська. *Чорноморська минушина: Записки Відділу історії козацтва на Півдні України*. 2022. Вип. 17. С. 110-116.

7. Ложешник О. Початковий етап формування Чорноморського війська в Буго-Дністровському межиріччі. *Чорноморська минушина: записки Відділу історії козацтва на Півдні України*. Одеса, 2023. Вип.18. С. 16-24

В інших наукових виданнях:

8. Ложешник О. С. Формулярні списки козаків Чорноморського козацького війська, які брали участь в «Очаківській кампанії». *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. 2019. Вип. 26. С. 260-272.

9. Ложешник О. С. Чорноморське козацтво в історії Хаджибею (Одеси) кінця XVIII ст.: історіографія проблеми. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. 2020. Вип. 28. С. 283-290.

10. Ложешник А., Ложешник О. Запорозці-чорноморці на теренах Одещини. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. 2020. Вип. 29. С. 56-68. (стаття написана у співавторстві з А. Ложешник, де особистий внесок автора 50 %).

11. Ложешник А., Ложешник О. Запорізькі традиції в Чорноморському козацькому війську. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. 2021 Вип. 30. С. 25-35. (стаття написана у співавторстві з А. Ложешник, де особистий внесок автора 50 %).

12. Ложешник О. С. Козаки Чорноморського війська – розвідники.

Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. 2022. Вип. 32. С. 86-100.

13. Ложешник О. С. До історії формування Чорноморського козацького війська. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. 2023. Вип. 33. С. 61-68.*

14. Ложешник О. С. Чорноморська козацька флотилія. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. 2023. Вип. 34. С. 52-69.*

В збірниках матеріалів наукових конференцій:

15. Ложешник О. С. Висвітлення історії Чорноморського козацького війська на сторінках часопису «Записки Одеського товариства історії та старожитностей». *Хаджибеївські читання: матеріали Всеукраїнської наукової конференції з історії України для студентів і аспірантів. 2019. С. 37-45.*

16. Ложешник А. С. Ложешник О. С. Духовенство в Чорноморському козацькому війську. *Народний рух України: місце в історії та політиці: матеріали X Всеукраїнської наукової конференції присвяченої 30-річчю НРУ. Одеса. 2019. С. 64-69. (стаття написана у співавторстві з А. Ложешник, де особистий внесок автора 50 %)*

17. Ложешник О. С. Козаки Чорноморського козацького війська та колонізація Одеси. *Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса. 2021. С. 23-27.*

18. Ложешник О. Козаки Чорноморського війська в Очаківській кампанії 1788 року. *«Чорноморські наукові студії»: матеріали VIII Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції. Одеса. 2022. С. 333-336.*

ЗМІСТ

Список умовних скорочень.....	17
Вступ.....	18
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	24
1.1. Стан наукового дослідження	24
1.2. Джерельна база	38
1.3. Методологічна основа дослідження	44
РОЗДІЛ 2. ЧОРНОМОРСЬКЕ КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО У ВІЙСЬКОВИХ ДІЯХ В МЕЖИРІЧЧІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1788-1790 РР.	49
2.1. Особливості формування Чорноморського війська	49
2.2. Участь Чорноморського війська у військових діях (1787 р. – літо 1788 р.)	64
2.3. Розвідувальні рейди в межиріччі	73
2.4. Участь Чорноморського козацького війська у боях за Буго-Дністровське межиріччя	84
РОЗДІЛ 3. МЕЖИРІЧЧЯ ПІВДЕННОГО БУГУ І ДНІСТРА ПІД УПРАВЛІННЯМ ЧОРНОМОРСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА (1790-1792 РР.)	98
3.1. Передача краю під управління Чорноморського козацького війська: причини, передумови та кордони	98
3.2. Адміністрація та політика Чорноморського війська щодо заселення краю.....	106
3.3. Населенні пункти краю під управлінням Чорноморського війська: проблема заснування, кількість і склад населення	115
3.4. Господарське, культурне освоєння краю	138
РОЗДІЛ 4. ЧОРНОМОРСЬКІ КОЗАКИ В МЕЖИРІЧЧІ ПІСЛЯ 1792 РОКУ	154
4.1. Переселення Чорноморського війська на Кубань	154

4.2. Колишні чорноморські козаки в краї після 1792 року	169
4.3. Чорноморська козацька команда в Хаджибеї (Одесі).....	176
4.4. Колишні чорноморські козаки в населених пунктах краю в кінці XVIII ст.	187
ВИСНОВКИ	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	204
ДОДАТКИ	243
Додаток А. Формулярні списки козаків Чорноморського війська	243
Додаток Б. Реєстр старшини Чорноморського війська із зазначенням періоду перебування на посаді	303
Додаток В. Порівняльна характеристика чисельності піхоти та кінноти в 1788-1790 рр.	334
Додаток Г. Землеволодіння козаків Чорноморського війська	335
Додаток Д. Інформація про чисельність та склад населення в селах Херсонської губернії	339
Додаток Е. Поселення чорноморців восени 1791 р. на військовій території	340
Додаток Є. Мапи території Чорноморського війська в Буго-Дністровському межиріччі	341
Додаток Є. 1. Мапа Подністрянської паланки	342
Додаток Є. 2. Мапа Березанської паланки	345
Додаток Є. 3. Мапа Кінбурнської паланки	348
Додаток Ж. Землеволодіння старшини В. Хмельницького	350

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДАОО – Державний архів Одеської області;

ДАКК – Державний архів Краснодарського краю;

ДАХО – Державний архів Херсонської області.

ЗООИД – Записки Одесского общества истории и древностей

ІКО – Історичне краєзнавство Одещини

ИГУАК – Известия Таврической Ученой Архивной Комиссии

ЛЕУАК – Летопись Екатеринославской учёной архивной комиссии

Межиріччя – Буго-Дністровське межиріччя

ВСТУП

Актуальність дослідження. В сучасній Україні, коли в запеклих боях створюється нова демократична держава попри недолугі спроби російської федерації відновити імперію на наших теренах, все частіше постає питання про формування національної самосвідомості. Важливе місце в цьому процесі займає тема козацтва, яке протягом століть існувало як самобутній феномен, породжений українським народом, унікальна спільнота людей, об'єднаних боротьбою за свободу.

Одним з найяскравіших осередків такої спільноти наприкінці XVIII ст. постало Військо вірних козаків (Чорноморське козацьке військо), яке проявляло зразки героїзму та відваги, допомагаючи українцям усвідомлювати себе мужніми звитяжцями, що власноруч прокладають свій шлях у майбуття. За нетривалий час перебування в Буго-Дністровському межиріччі козаки Чорноморського війська, як спадкоємці Війська Запорозького, не лише брали участь у боях на території межиріччя Південного Бугу й Дністра, а й стали активними та безпосередніми учасниками її колонізації й господарського освоєння.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках планової теми кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова № 163 «Процеси модернізації в Наддніпрянській Україні: соціально-економічні трансформації, традиції європейської інтеграції, інтелектуальна рефлексія» (2016-2021, № державної реєстрації 0116U005559) та «Формування модерного суспільства на півдні України у світовому контексті: витоки, тенденції, феномени» (2022-2026, № державної реєстрації 0122U200054).

Об'єктом дослідження є Чорноморське військо під час його перебування в Буго-Дністровському межиріччі наприкінці XVIII ст.

Предмет дослідження – історичні умови виникнення; військовий, соціальний та економічний аспекти функціонування Чорноморського

війська; форми урядового контролю за життєдіяльністю війська та козацькою колонізацією в Буго-Дністровському межиріччі.

Об'єкт та предмет визначають *мету дисертаційного дослідження*, а саме об'єктивно реконструювати подієву частину життєдіяльності Чорноморського війська у військовому і економічному відношеннях під час його перебування в Буго-Дністровському межиріччі наприкінці XVIII ст.: висвітлити особливості формування та кількісного складу, визначити його місце та роль у боях під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр., колонізації та господарському освоєнні південноукраїнського регіону.

У контексті реалізації загальної мети передбачено вирішення наступних *дослідницьких завдань*:

- визначити й узагальнити ступінь дослідження теми «Чорноморське козацьке військо в Буго-Дністровському межиріччі наприкінці XVIII ст.: військова та господарська діяльність» та рівень репрезентативності її джерельної бази;
- з'ясувати достатність наявних історичних джерел для проведення дослідження та окреслити теоретико-методологічну базу, на якій ґрунтуватиметься дослідження;
- проаналізувати історичні причини, геополітичні умови й особливості формування Війська вірних козаків (Чорноморського війська) та його подібність до Війська Запорозького;
- висвітлити участь козаків у боях на території Буго-Дністровського межиріччя під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр.;
- розглянути причини та умови «передачі» Буго-Дністровського межиріччя Чорноморському війську;
- дослідити політику очільників Чорноморського війська під час перебування в Буго-Дністровському межиріччі;
- визначити роль і місце Чорноморського війська у колонізаційних процесах під час його перебування в Буго-Дністровському межиріччі та на Кінбурнській стороні;

- визначити роль і місце Чорноморського війська у господарському освоєнні південноукраїнського регіону під час перебування козаків в Буго-Дністровському межиріччі та на Кінбурнській стороні;

- дослідити церковний устрій чорноморців у зазначений період;

- з'ясувати причини та хід переселення на Кубань козаків Чорноморського війська;

- простежити подальшу долю чорноморців в межах Буго-Дністровського межиріччя після переселення більшості козаків на Кубань;

- розглянути особливості існування Чорноморської козацької команди при Хаджибеї (м. Одеса).

Хронологічні межі роботи охоплюють грудень 1787 р. – 1800 р. Нижня межа обумовлена переходом українських козаків з Прогноїв (Прогноївської паланки) до Васильківського урочища в гирлі Дніпра, де заклали військовий кіш (Васильківську Січ) та обранням на військовій раді кошовим отаманом Сидора Білого, що започаткувало формування Чорноморського війська на теренах, що входили в межі дисертаційної роботи. Верхня межа зумовлена інтеграцією козаків Чорноморського війська, що залишились в Буго-Дністровському межиріччі після переселення більшості чорноморців на Кубань, до міських та сільських станів.

Територіальні межі визначаються землею, наданою Чорноморському війську князем Г. Потьомкіним в Буго-Дністровському межиріччі та на Кінбурнській стороні, й охоплюють сучасну територію Одеської (Березівський, Білгород-Дністровський та Одеський райони), Миколаївської (Баштанський, Вознесенський та Миколаївський райони), Херсонської (Скадовський та Херсонський райони), Запорізької (Пологівський район) областей та частини Молдови (Лівобережжя Дністра).

Методологічна основа роботи базується на сукупності загальнонаукових та історичних методів, які допомогли сформувати тему та мету, структурувати історіографічну та джерельну бази, визначити ступінь

можливої об'єктивності висвітлення історії Чорноморського війська в реаліях, що відповідають заявленому періоду.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена комплексним дослідженням історії Чорноморського війська під час його перебування в Буго-Дністровському межиріччі.

Вперше:

- опрацьовано та опубліковано документи Державних архівів Одеської та Херсонської областей, що висвітлюють особливості формування Війська вірних козаків (Чорноморського війська) та оселення його козаків в Буго-Дністровському межиріччі;

- розглянуто причини зміни чисельності іррегулярного формування, джерела його поповнення;

- уточнено посадові обов'язки старшинського корпусу Чорноморського війська;

- складено на основі архівних матеріалів та історичної літератури ХІХ ст. список козацьких поселень, що існували в межах військової території на 1790-1792 рр., описано місцезнаходження поселень й заняття чорноморців, що в них проживали;

- створено мапу козацьких поселень за паланками та ідентифіковано їх розміщення на мапі України.

Уточнено:

- особливості формування козацького війська та джерела його поповнення;

- зміну чисельності Війська вірних козаків (Чорноморського війська) та її причини;

- проекти виділення військової території та оселення на ній козаків;

- адміністративну діяльність очільників Чорноморського війська під час його перебування в межиріччі;

- причини та особливості переселення чорноморців на Кубань.

Доповнено:

- джерельну базу й історіографію розкриття заявленої теми;
- участь козаків у військових кампаніях на території Буго-Дністровського межиріччя під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр.;
- участь чорноморців у колонізації Буго-Дністровського межиріччя та Кінбурнської сторони в 1790-1792 рр.;
- перебування чорноморців в межиріччі після переселення більшості козаків на Кубань.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані при написанні монографій і статей, для розробки загальних курсів з військової справи, регіональної історії та краєзнавства.

Особистий внесок дисертанта полягає у комплексному дослідженні актуального напрямку історичних досліджень, а саме реконструкції основних етапів життєдіяльності Чорноморського війська під час його перебування в Буго-Дністровському межиріччі й на Кінбурнській стороні та його впливу на історичну долю південноукраїнського регіону останньої чверті XVIII – початку XIX ст. Наукові результати дисертації належать здобувачу особисто і є його теоретичним та практичним внеском у вивчення питання. Зокрема, дослідником було здійснено евристику в архівосховищах України, виявлено й систематизовано наявний комплекс архівних документів з історії Чорноморського війська під час його перебування в Буго-Дністровському межиріччі. Окрім того була проведена реконструкція історії створення іррегулярного формування, що дало можливість з'ясувати роль і місце чорноморців у боях на території межиріччя під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. та його колонізації.

Подальші перспективи дослідження полягають у детальному вивченні регіонального та загальносуспільного контексту, в якому розвивалося Чорноморське військо в межиріччі. Невичерпаними залишаються екстенсивні перспективи розробки теми (виявлення неопрацьованих

опублікованих праць, подальше обстеження українських та зарубіжних архівосховищ).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи неодноразово висвітлювались в публікаціях, обговорювались на засіданнях кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та доповідях й виступах на міжнародних, всеукраїнських, регіональних науково-теоретичних, практичних конференціях, організованих закладами вищої освіти й академічними установами. Серед них:

міжнародні: Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства» (Одеса, 2021);

всеукраїнські: X Всеукраїнська наукова конференція присвячена 30-річчю НРУ «Народний рух України: місце в історії та політиці» (Одеса, 2019); VIII Всеукраїнська мультидисциплінарна конференція «Чорноморські наукові студії» (Одеса, 2022);

регіональні: Наукова конференція з історії України для студентів і аспірантів «Хаджибеївські читання» (Одеса, 2019).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації висвітлено у 18 публікаціях (загальним обсягом 2,5 др. арк.), з них сім у наукових фахових виданнях, що відповідають вимогам чинного законодавства для здобуття ступеня доктора філософії.

Структура тексту дисертації підпорядкована поставленій меті дослідження та сприяє розв'язанню дослідницьких завдань. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел і літератури (407 найменувань), додатків. Загальний обсяг роботи становить 227 сторінок, з них 188 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового дослідження

Розвиток історіографічних досліджень та еволюція методологічних підходів зумовлюють умовний поділ дослідження ролі козаків Чорноморського війська під час їх перебування у межиріччі Південного Бугу й Дністра (середина XIX – початок XXI ст.) на три основні періоди:

1 період – «імперський», історіографія часів Російської імперії (середина XIX – початок XX ст.);

2 період – «радянський», історіографія XX ст. (20-і – кінець 80-их рр. XX ст.);

3 період – «сучасний», історіографія незалежної України (1991 р. – до сьогодні).

Від середини XIX до початку XX ст. проведено чимало досліджень, присвячених розгляду окремих тем з історії Чорноморського війська. Оскільки їх написання співпадає з періодом існування Російської імперії, для більшості з них властиве нівелювання ролі й місця Чорноморського війська в долі Південної України, що дозволяє сприймати їх як єдиний цілісний історіографічний доробок та виокремити в перший етап наукового дослідження історії війська.

Перші, за часом появи, праці, належать Аполлону Скальковському, який займався систематичним дослідженням історії Південної України загалом та Чорноморського війська в контексті вивчення Війська Запорозького [277, С. 284]. Залучивши велику кількість документів Державного архіву Одеської області (ДАОО), дослідник сформував своє бачення ролі козацтва в історії Південної України, яке відрізнялось від офіційної точки зору, сформульованої в указі 1775 р. про знищення Запорозької Січі, та надав документальне підтвердження формування Війська вірних козаків із запорожців, описавши передумови створення війська й вказавши на

перебування козаків на території сучасної Одещини («біля підніжжя Хаджибейської фортеці в так званій тепер Карантинній балці» [357, С. 198]), відразу ж після зруйнування Січі [278, С. 284].

Актуальність досліджень Аполлона Олександровича не втратила свого сенсу й сьогодні: він одним з перших описав передумови створення Війська вірних козаків та вказав на причини переселення запорожців з-за Дунаю в межі Російської імперії [357], навів чимало фактологічного матеріалу щодо появи чорноморців у межириччі, їх оселення та господарського освоєння краю [353; 354], опублікував документи, що стосувались участі у військових діях під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. [351] та існування Чорноморської козацької команди [355, С. 45-46, 48-49, 61-62; 356]. Але найбільша цінність його напрацювань в тому, що більшість оригіналів документів з якими він працював в ДАОО в 1960-х рр. була втрачена [277, С. 285; 278, С. 102].

Поряд з прогресивними рисами досліджень А. Скальковського слід відзначити і деякі «негативні», властиві для більшості імперських дослідників півдня України ХІХ ст. Зокрема, визначаючи роль чорноморців в освоєнні межириччя, він схилився до позицій монархізму та великодержавності й перебільшував роль імперського чинника в долі України: відводив чорноморцям лише роль об'єкта діяльності уряду Російської імперії чи місцевих керівників, подаючи як «ласку» керівництва наполегливу боротьбу козаків за свої права. З його «легкої подачі», істориками деякий час підтримувався міф про збереження в Чорноморському війську виборного начала [277, С. 285]. Він вважав, що «внутрішній розпорядок, оснований на законах Війська Запорозького, є і нині той самий, яким був раніше» [357, С. 215-216].

Поряд із А. Скальковським в 1886-1898 рр. джерела архіву Коша вивчав Яків Новицький, шукаючи нові підтвердження козацької історії, що допомогло відтворити неповторні сторінки повсякденного життя чорноморців, дослідити їх родоводи та пояснити причини формування

Чорноморського війська, поєднуючи документи регіональних архівосховищ з усними джерелами [115, С. 217, 323, 329]. Значення цих публікацій вкрай важливе, особливо через відсутність першоджерел, якими користувався дослідник та використання місцевих архівів [278, С. 102-103].

Для дисертаційної роботи найцікавішими є дослідження:

– «Опис кордонів і міст колишньої Азовської губернії, Лівобережної частини теперішньої Катеринославської губернії 1775-1788 рр. Архівні джерела» [113], що містить інформацію щодо заселення південного краю, пояснює історичні передумови й соціально-економічні причини появи Чорноморського війська в останній чверті XVIII ст.;

– «Історія міста Олександрівськ Катеринославської губернії в зв'язку з історією виникнення фортець Дніпровської лінії. 1770-1806 рр.» [111, С. 50, 185, 210-263, 271-303] з опублікованим списком чорноморських козаків – засновників Олександрівська й документи різної видової належності з інформацією про перебування запорожців після зруйнування Січі у складі Чорноморського війська [282, С. 114-115];

– «З берегів Дніпра (Нариси Запоріжжя). Подорожні записки та дослідження» [114, С. 50, 50-51, 164, 212, 308-313] із записом розповіді 70-річного діда Миколи Білого – внука «війська Чорноморського осавула» Федора Білого та публікацією документів родини Білих [278, С. 102-103].

Із документів для нас найбільшу цінність мають:

а) паспорт полкового осавула Ф. Білого за підписом військового судді А. Головатого, виданий дев'ятого жовтня 1792 р. для поїздки додому, в с. Губиниху Новомосковського повіту Катеринославської губернії, з метою перевезення сім'ї та майна на місце нового поселення війська на Кубані;

б) посімейний список Федора Білого, із зазначенням дружини – дочки полковника Запорозького війська – Варвари Шеремет та сина Сергія;

в) патент Військової колегії про надання полковому осавулові армійського чину поручика (від 24 серпня 1792 р.) [282, С. 114].

Дотичними до тематики дослідження є й праці Дмитра Яворницького,

який, мандруючи теренами Катеринославської, Херсонської, Таврійської та Полтавської губерній, розшукував запорозькі (чорноморські) старожитності, записував від місцевих старожилів перекази про козацьку давнину та публікував в краєзнавчих працях [406; 407; 408]. Зокрема, в археографічній збірці «До історії Степової України» опублікував документи архіву казенної палати Катеринослава, зосередивши увагу на заснуванні причорноморських міст і сіл у межах території Запорозької Січі, яку незаконно «привласнила» [278, С. 103].

Актуальними сьогодні залишаються праці генерал-майора Івана Попка, в яких на основі спогадів чорноморців та власного досвіду описано життя козаків «зсередини» [318; 320; 321]; священника Гавриїла (Розанова), що вказав час заснування і місце розташування культових споруд в межиріччі, сприявши дослідженню умов та часу заснування населених пунктів козаками [74]. Але, на жаль, дослідження хибують неточністю, не співпадають із даними архівних документів, а тому вимагають перевірки.

Наприкінці XIX ст. дослідження історії Чорноморського війська в контексті вивчення регіональної історії стало одним з головних напрямків в українській народницькій історіографії. Серед історико-краєзнавчих досліджень вирізняються праці тих, хто:

- розглядав розселення чорноморців в м. Одеса та на його околицях, існування Чорноморської козацької команди [278, С. 285] (Олексій Маркевич [105; 285; 286], Василь Надлер [295; 296], Костянтин Смольянинов [358; 359];

- описав козацькі поселення: Біляївку (Головківку), Калаглію, Кучургани, Глинне, Чобручі, Незавертай, Аджидер, Яськи, Коротне (Володимир Яковлев [409; 410; 411]);

- розповів про долю чорноморців в межиріччі після переселення основної частини війська на Кубань (Олексій Орлов [208]).

Їх дослідження окрім фактологічного матеріалу містять місцеві перекази про поселення залишків «славного війська Запорозького» в селах та хуторах «Дальницької ділянки». Цієї думки, щоправда без фактологічних

підтверджень, дотримувався й де Рибас, описуючи, як після розгрому Січі частина запорожців разом зі своїми родинами оселилась «де кому було дозволено, й багато з них опинилось під стінами Хаджибею» [192; 207; 362].

Вирізняються своїм фактологічним навантаженням дослідження Павла Іванова, що неодноразово знайомився з різноплановими документами та речовими доказами перебування чорноморців в с. Слободзея – місці розташування Коша Чорноморського війська, – безпосередньо в населеному пункті. Зокрема, в 1901 р. дослідник відвідав хату нащадка козаків, який відмовився переселитись на Кубань [278, С. 103]. На основі знайдених документальних підтверджень історик стверджував, що у 1792 р. на козацькій флотилії нараховувалось «козаків й старшин 7239 осіб та в кінноті – 2183; але в дійсності перебувало на службі лише 4132 чорноморці» [206, С. 136-137]; описав господарства чорноморців та клопоти, пов'язані з переселенням на Кубань [202; 203], предмети ритуального призначення і «богослужбні книги», подаровані Антоном Головатим [203; 205].

Для виявлення особливостей заселення, процесів козацької колонізації й господарського освоєння півдня України під час дисертаційного дослідження розглядалися праці Дмитра Багалія [158] та Василя Біднова [168; 169].

Окрему групу в історіографії зазначеної тематики становить «кубанська школа», яку репрезентували переважно українці, вихідці з козацького середовища, що вплинуло на загальні концепції їхніх досліджень, написаних на основі документів Державного архіву Краснодарського краю (ДАКК), які стосувались обставин виникнення іррегулярного формування та основних моментів його історії наприкінці XVIII ст., долі окремих чорноморців, насамперед кошових отаманів [278, С. 104]. Зокрема, в 30-х рр. XIX ст. Яків Кухаренко та Олександр Туренко у хронологічній послідовності відтворили історію війська, встановили його зв'язок із запорожцями та висвітили участь чорноморців в російсько-турецькій війні 1787-1791 рр. [368].

Одним з «яскравих» представників кубанської історіографії є козак Чорноморського війська, історик Прокіп Короленко, який, залучивши чимало

документів ДАКК прослідкував формування Чорноморського війська із запорожців, детально описав деякі аспекти його життєдіяльності, зосередивши увагу на бойових звітягах [226; 232; 233; 235] та дослідив біографії очільників [225; 227; 230; 231]. Дослідник опублікував чимало нововиявлених архівних матеріалів, що сьогодні зробило його праці першоджерелами у розгляді деяких аспектів історії війська. Але вплив дворянсько-монархічної ідеології: зображення чорноморців захисниками інтересів уряду Російської імперії [278, С. 104], опис «процесу виборів» отаманів (Сидора Білого та Захарія Чепіги) та решти чинів «військової адміністрації ... козаками за запорозьким звичаєм» [233, С. 14], апелюючи тим, що «військо дотримувалось порядків Запорозької Січі» [233, С. 227], – вказує на потребу ретельного їх перепрочитання.

Плідно працював з архівом ДАКК і Федір Щербина [163, С. 457-460]. Знайшовши цілий пласт нових документів, серед яких актові, справочинні (діловодні), статистичні документи [278, С. 104], він докладно розглянув історію іррегулярного формування у фундаментальному дослідженні «Історія Кубанського козацького війська» [403; 404]. Дослідник вважав, що утворення Чорноморського війська стало відновленням суспільної організації, основаної на «общинному землеволодінні». Відновлюючи «народні основи», уряд, за Ф. Щербиною, допустився деяких помилок: виділив із запорожців старшину, відділивши її від маси козацтва дворянськими привілеями та перетворивши на замкнену касту; скасував військову раду, ліквідував виборне начало. Ці міри позбавили, на його думку, чорноморське козацтво основної умови, яка забезпечувала йому соціальну рівність: старшина поставила собі за мету збільшення власних матеріальних статків.

Отже, під час першого періоду утворилася певна традиція у дослідженні історії Чорноморського війська: вчені окреслили джерельну базу подальших досліджень, започаткували введення до наукового обігу документальних і наративних джерел архівосховищ, заклавши підвалини подальших досліджень у ХХ ст. Головними його особливостями стали: використання

вузького кола офіційних документів, суто імперський підхід до вивчення заявленої теми, що вказує на потребу їх перепрочитання [278, С. 104].

Другий історіографічний період («радянський») охоплює 1920-1980 рр. та характеризується ідеологічним замовчуванням історії козацтва взагалі та зокрема Чорноморського війська, як спадкоємця Війська Запорозького. Хоча зазначену тему, як і більшість тем, що стосувались історії України, перевели на рівень краєзнавчих досліджень та з ідеологічних причин майже не розробляли, «зміна» ідеологічного підґрунтя зумовлює його поділ на два підперіоди:

- 1) 1920-ті – перша половина 1930-х років;
- 3) друга половина 1930-х років – 1991 рік.

Для першого підперіоду характерне замовчування ролі чорноморців у воєнній та соціально-економічній історії Буго-Дністровського межиріччя, що пов'язувалось з високою політичною заангажованістю внаслідок ідеологічної війни та репресій 30-х рр. Більшовицька ідеологія «підпорядковувала» українську історичну науку «принципам партійності та класовості», що зумовлювало пошуки інформації про «класову боротьбу», «народні рухи» в козацькому середовищі. Так, Д. Багалій звернув увагу на те, що колонізація Південної України реалізовувалась насамперед імперським урядом на задоволення інтересів панівних класів [157, С. 3], а Євген Загоровський запевняв, що господарське освоєння межиріччя посилювало експлуатацію «сіроми» [194, С. 56-58; 195, С. 95-97; 197, С. 75, 82] та негативно відносився до переселення чорноморців на Кубань [194; 195, С. 49].

Разом з тим у важких умовах ідеологічного замовчування з'являлись як винятки праці, що започаткували подальше висвітлення маловідомих сторінок українського козацтва. Це, насамперед, праці:

– Олександра Рябініна-Скляревського, написані із залученням документів архіву Коша Нової Січі, де не лише всебічно розглянуто постаті чорноморців, а й вперше вказано на долю полковника Івана Сухини в Запорозькому та Чорноморському війську [283; 324; 325].

– Федора Петруня, який, детально вивчаючи переміщення регулярних військ в межиріччі під час воєнних кампаній російсько-турецької війни 1787-1791 рр., склав авторську мапу «Маршрути російських військ в Очаківській області під час другої турецької війни» та провів спеціальне дослідження із створення карти поселень Чорноморського війська. Шкода, що ні карта, ні дослідження не були опубліковані [309-312].

– Наталя Полонська-Василенко [315] у своїх дослідженнях розробила нове, концептуальне бачення соціально-економічного та політичного розвитку Південної України другої половини XVIII ст. Так, досліджуючи процес конфіскації майна запорожців після зруйнування Січі 1775 р., на основі аналізу опублікованих та архівних документів, зокрема реєстрів майна описаних зимівників, дослідниця відшукала факти з біографії 23 козаків, серед яких були кошовий отаман Чорноморського війська З.Чепіга та паланковий полковник І.Гараджа, й реконструювала їх господарства: пріоритетні напрями, зимівники, побут, зовнішній вигляд та внутрішнє устаткування, приблизну вартість [314; 316].

З середини 1930-х рр. «традиції у дослідженні історії українського козацтва уриваються, так і не давши більш-менш вичерпної відповіді на цілу низку порушених науковцями питань», «даючи дорогу» іншому відрізку «історіографічного часу», гранична межа якого сягає кінця 1980-х рр. [215, С. 495-540]. Певне поживлення в даному напрямку поновилося лише із початком процесів десталінізації.

Другий підперіод започаткував дослідженнями соціально-економічної історії війська Володимир Голобуцький, обравши типовий для дослідників «радянського часу» напрямок – «теорію класової боротьби» в середовищі іррегулярного формування. Досліджуючи процес протистояння між урядом, частиною запорозької старшини і основною масою козацтва, В. Голобуцький звинувачував старшину у її відокремленні від простого люду, нехтуванні козацькими правами. Розглядаючи історію війська з точки зору різних станів у їх відношенні до військової території, вказував, що для заможного козацтва

військова територія була новим джерелом прибутку, тоді як для сіроми та середняків – збільшенням «шансів» на заробіток [178; 179, С. 133-154]. Разом з тим, у контексті студіювання соціально-економічного розвитку Степової України наприкінці XVIII ст. учений охарактеризував господарське життя чорноморців та їх значення в заселенні та освоєнні Побужжя [179]. Під час написання дисертаційного дослідження розглядались й дослідження Олени Дружиніної [192], зокрема, матеріали перепису населення м. Одеса 1799 р., де згадується майже 300 прізвищ чорноморців та їх родин. Але домінуючий на той час принцип партійності, «призводив» до перекручення історичних фактів, що негативно вплинуло на їх достовірність.

Серед узагальнюючих досліджень пов'язаних із історією заселення та економічного розвитку південноукраїнських земель, що дотично торкалися історії війська [260, С. 32-34] виокремлюються праці Івана Гуржія [190], Володимира Кабузана [216], Василя Загоруйка, який вважав козацтво корінним населенням краю [198].

Характерною прикметою 1960-1970-х рр. стало нав'язане партійними організаціями «відродження» краєзнавчої роботи [367]. Відповідно до постанови ЦК КПУ «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР» від 29 травня 1962 р., протягом десяти років з'явилися томи, присвячені історії населених пунктів Запорізької [209], Миколаївської [210], Одеської [211] та Херсонської [212] областей, частина з яких мала «козацьке минуле».

Наприкінці другого періоду почали виділятися ґрунтовні дослідження Анатолія Бачинського, проведені із застосуванням матеріалів ДАОО та ДАКК. Дослідник не лише збагатив фактологічну базу історії чорноморців низкою нововиявлених документів, а й звернув увагу на їх зв'язки із задунайцями. У співавторстві з Оленою Бачинською вчений написав книгу «Козацтво на півдні України 1775-1869 рр.» [164], де на основі аналізу опублікованих та нововиявлених архівних документів усестороннє розглянув основні моменти історії іррегулярного формування, особливості громадського та господарського життя козаків, пов'язані з межиріччям,

змодельовав їх поведінку після ліквідації Запорозької Січі та показав спадковість Січі й Чорноморського війська [260, С. 32; 278, С. 105]. Серед опублікованих А. Бачинським документів особливої уваги для дисертаційного дослідження має «Іменний список чорноморських старшин та козаків, які залишаються при місті Одесі» (1797 р.) [167, С. 50], що підтверджував існування Чорноморської команди в Одесі та перебування чорноморців в межиріччі після їх переселення на Кубань [165, С. 140].

Отже, вчені другої половини ХХ ст. значно розширили рамки досліджень з історії Чорноморського війська під час його поселення [278, С. 105] в межиріччі, залучивши нові джерела для дослідження окремих аспектів історії козаків в зазначений період, але їхні праці були винятком із «партійного курсу». Лише під час «перебудови» наприкінці 1980 рр., загальна лібералізація суспільного життя розширила межі дослідницького горизонту, що сприяло актуалізації регіональних досліджень.

Третій період історіографії розпочався після отримання незалежності України (1991 р.) та триває й нині. Він збігається з періодом сучасної української історіографії, для якої характерним є: переосмислення української історіографії, інституалізація центрів краєзнавчих досліджень на півдні України, продовження досліджень істориків, які заявили про себе як вчених раніше та поява низки молодих науковців; зосередження уваги на проблемах регіональної історії, особливо на історії козаччини, що уособлює героїчні сторінки вітчизняної історії. В свою чергу усунення ідеологічного контролю з боку партійних і владних структур активувало появу нових історичних та краєзнавчих досліджень Чорноморського війська, як спадкоємця та правонаступника Запорозької Січі. Вчені більше уваги почали приділяти проблемам колонізації, заселення та господарського освоєння території межиріччя, військовій історії, що допомогло розширити рамки дослідження війська, перетворивши його у повноцінний об'єкт досліджень.

Олена Бачинська досліджує долю козаків після зруйнування Запорозької Січі, прослідковуючи шлях їх трансформації (запорожці – вірні козаки –

чорноморці) та розглядає чинники, що змусили чорноморців боронити рідний край під чужими прапорами й згодом переселитись на Кубань, зберігаючи запорозькі традиції далеко від рідних теренів [159-161].

Тарас Гончарук досліджує роль чорноморців в у військових діях під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр., детально зупиняючись на їх бойових звітягах [182; 183; 186]. Згодом, у співавторстві з Сергієм Гуцалюком на основі опублікованих документів він проаналізував зв'язок козаків Чорноморського війська з Хаджибеєм (Одесою), вказавши, що саме їх можна вважати «засновниками» міста [185; 393].

Роман Шиян у своїх дослідженнях з історії козацтва на півдні України в останній чверті XVIII ст. довів, що після зруйнування Запорозької Січі регіон продовжував залишатися осередком козацьких традицій. Окрім того, на його думку, створення Чорноморського війська, яке поставило населення регіону під пильний нагляд уряду Російської імперії, сприяло перемозі російської армії у російсько-турецькій війні 1787-1791 рр. [395-397].

Роман Шувалов досліджував козацькі намогильні пам'ятники [277, С. 286], сприявши збереженню написів на хрестах та зафіксувавши їх точне місцезнаходження. Вивчаючи намогильні пам'ятники на околицях Одеси та в прилеглих селах Куяльник, Усатове, Нерубайське тощо й порівнюючи їх з історичними матеріалами, він навів цікаві факти про життя чорноморців [398; 400; 401] та довів факт поховання на Куяльницькому кладовищі козаків Чорноморського війська [277, С. 286; 399].

Згодом до цієї теми долучився Ігор Сапожников [346], здійснивши в 1995 р. разом з іншими дослідниками розвідки на кладовищах м. Білгород-Дністровськ, низки районів Одеської області і Подністров'я [239; 335; 343]. Окрім вивчення козацьких хрестів [336; 340], дослідник опрацював чимало матеріалів ДАОО, які висвітлюють історію Чорноморського війська під час його перебування в межиріччі, розглянувши участь чорноморців в російсько-турецькій війні 1787-1791 рр. [330; 331; 342; 349] й дослідивши біографії козаків та їх роль і місце в історії війська (полковника Івана Сухини [332;

338], полковника і бунчукового товариша Івана Юзбаші [333], полкового осавула Федора Черненка [277, С. 286; 278, С. 106]).

Продовжували вивчення історії Чорноморського війська й «кубанські» історики. Зокрема, Борис Фролов написав низку праць на основі залучення значної кількості документів (ДАКК). Його цікавило все, що відносилось до історії чорноморців: формування війська та проходження козаками військової служби [377; 381]; бойовий шлях козаків під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. [288; 375]; курінні печатки та печатки старшини [385; 386], переселення на Кубань [382-384; 390], козацька веслова флотилія [387; 389], постаті старшини (отаманів С. Білого та З. Чепіги [287; 373; 380], військового судді А. Головатого, осавула М. Гулика [378; 379]). Досліджуючи постать отамана З. Чепіги, дослідник, не погоджуючись із поданою П. Короленком версією походження прізвища «Чепіга» (від прізвиська в Запорозькій Січі), на основі кропіткого аналізу джерел дійшов до висновку, що прізвище було «родовим», – батьком отамана був Олексій Чепіга, а його братом – Мирон Чепіга [375; 388; 391].

Варте уваги й колективне дослідження Анатолія Авраменка, Бориса Фролова та Віктора Чумаченка, вміщене в «Історії українського козацтва» [151], де подається обмежена, проте цікава інформація про Чорноморське військо загально-військового спрямування: висвітлено особливості військової організації, уніформи, озброєння, військової служби та воєнізованого способу життя.

Цілісну картину заявленої теми допомагають створити дослідження Івана Анцупова [152; 153], Аліси Ложешник [246-249], Євгена Петренка [306]; узагальнюючі праці з історії Південної України Анатолія Бойка [174], Дмитра Каюка [217; 218], Наталії Суревої [364; 365] та Надії Темірової [366].

Під час дисертаційного дослідження автор здійснив низку публікацій, які узагальнюють, доповнюють, вносять корективи, наповнюють новим матеріалом різні аспекти життєдіяльності війська під час його перебування в межиріччі. Зокрема, в статтях та тезах доповідей на конференціях розкрито

не лише основні причини формування іррегулярного формування із запорожців, а також його проблеми під час «зародження» [253; 255; 267]; досліджено бойовий шлях чорноморців під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. на території межиріччя [252; 254; 257; 258; 261; 263; 273; 274; 275]; описано адміністративно-територіальний поділ військової території під час проживання чорноморців в Буго-Дністровському межиріччі та на Кінбурнській стороні [264], розглянуто особливості колонізації та господарського освоєння території, історичні процеси виникнення населених пунктів, їх види, чисельність та розвиток [250; 259; 260; 262; 265; 268-272; 278], здійснено історико-джерелознавчий опис документів та намічено шляхи подальшого вивчення заявленої теми [251; 277; 278].

Отже, аналіз історіографічного доробку дозволив хронологічно розділити його на три періоди.

Перший період охоплює середину XIX – початок XX ст. та присвячений збору фактологічного матеріалу, передачі загальних рис соціокультурного середовища часу існування Чорноморського війська наприкінці XVIII ст. в Буго-Дністровському межиріччі. Праці А. Скальковського, Я. Новицького, Д. Яворницького, П. Іванова, П. Короленка, Є. Феліцина та Ф. Щербини вирізняє використання спогадів очевидців подій та архівних документів, що розкривали життєдіяльність козаків в зазначений період.

Разом з тим, через суб'єктивність (ідеалізацію досягнень під час служби та у сфері господарювання дослідниками – сучасниками козаків), дворянсько-монархічної ідеології та фрагментарність залучення архівних матеріалів, їх використання в дослідженні «обережне» й потребує перепроверки та залучення додаткових джерел.

Другий період історіографії охоплює 1920-1980-і рр. та, враховуючи загальну соціокультурну ситуацію й рівень «наукової свободи» істориків, характеризується відсуненням вищезазначеної проблематики, розглядом лише окремих її аспектів, що «відповідали» принципам партійності та класової боротьби, в контексті вивчення Південної України й поверненням

до неї лише наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Зміна партійних «уподобань» зумовила його поділ на два підперіоди. Перший, «міжвоєнний», репрезентовано історико-краєзнавчими та археографічними роботами Д. Багалія, Є. Загоровського, О. Рябініна-Скляревського, Ф. Петруня та Н. Полонської-Василенко; «повоєний» представлено ґрунтовними дослідженнями В. Голобуцького, О. Дружиніної, А. Бачинського. Дослідження цього періоду вирізняються фрагментарністю, вибірковістю тематики досліджень, обмеженістю у використанні архівних документів, нагромадженням нових історичних фактів та їх підтасуванням під задалегідь відомі «вигідні» висновки, що робило проведені дослідження формальними. Винятком стали праці А. Бачинського, який не лише дослідив становище козаків після зруйнування Запорозької Січі з використанням широкого кола документів ДАОО та ДАКК, а й намітив подальші напрямки для досліджень.

Третій період розпочався в 1991 р. і триває до сьогодні. Він характеризується зняттям значної частини попередніх обмежень, появою нового покоління вчених, серед яких виокремлюються праці О. Бачинської, Т. Гончарука, С. Гуцалука, Б. Фролова, Р. Шувалова, І. Сапожникова. Для їх досліджень характерне залучення нових архівних документів та перепрочитання опублікованих, осмислення суспільно-політичних процесів та використання історичного минулого для інтерпретації сьогодення. Сучасні історики продовжують розглядати історію Чорноморського війська в контексті дослідження Південної України (зокрема, ареалів сучасних Одеської, Миколаївської й Херсонської областей та їх окремих районів), запорожців та південноукраїнських іррегулярних формувань кінця ХVІІІ ст.

Таким чином, наведений вище історіографічний огляд вказує на багаторічну традицію дослідження історії Чорноморського війська, висвітлення дослідниками окремих проблем його історії наприкінці ХVІІІ ст. в Буго-Дністровському межиріччі та на Кінбурнській стороні, детальний опис окремих сторін життєдіяльності війська в зазначений період. Але узагальнюючі праці, які усестороннє висвітлювали б зазначену тему досі не

створені, що вказує на перспективність комплексного дослідження життєдіяльності Чорноморського війська в контексті висвітлення особливостей його формування, військової історії, визначення характеру та етапів колонізаційних процесів, форм господарського освоєння краю, ролі в цих процесах чорноморців.

1.2. Джерельна база

Джерельну базу дослідження складає значний обсяг різноманітних архівних матеріалів архівосховищ України та Російської федерації (Державного архіву Одеської області (ДАОО), Державного архіву Херсонської області (ДАХО), Державного архіву Краснодарського краю (ДАКК)) та опубліковані документи, класифікація яких визначається предметом, метою, завданнями та особливостями джерельної бази дослідження. Використовуючи метод архівної евристики, дисертант дослідив фонди зазначених архівів, розглядаючи в першу чергу документи, які створювались під час перебування Чорноморського війська в Буго-Дністровському межиріччі та на Кінбурнській стороні.

Весь комплекс розглянутих джерел насамперед поділено на документи, які безпосередньо відбивають дійсність (законодавчі, актові, справочинні (діловодні) документи; статистичні матеріали; рапорти старшин; формулярні, іменні, послужні списки, тощо) та відображають дійсність крізь призму людського сприйняття (нарративні джерела) [220, С. 26-29].

Кожну з названих груп за формальною ознакою способу відтворення і зберігання поділено на опубліковані та неопубліковані матеріали. До опублікованих джерел, які безпосередньо відбивають дійсність відносяться

актові матеріали:

– закони та регламентуючі положення щодо правового становища Чорноморського війська [124-133; 141; 142];

– нормативно-законодавчі документи, серед яких Грамота на поселення козаків Чорноморського війська «у Керченському Куті чи на Тамані» та на

острові Фанагорія [368];

– нормативно-правові документи щодо управління півднем України (1738-1797 рр.), що зберігаються у фонді Одеського товариства історії та старожитностей [19; 72; 73; 75];

статистичні матеріали, зібрання яких започаткували у 1821-1830 рр. з метою показу можливостей використання ресурсів Південної України на випадок військових дій:

– військово-статистичні, статистично-економічні огляди [70; 71; 83; 108; 352], що містять: статистичні дослідження території, яка належала військові в період його розміщення в межиріччі, чисельність війська та його облаштування; галузі господарства, рівень добробуту козаків.

До *нарративних джерел* відносяться твори особистого походження, які подають суб'єктивну інформацію про згадані події та потребують перевірки за допомогою інших видів архівних матеріалів. До них належать:

– записки Сергія Тучкова (містять роздуми над козацьким минулим та враження щодо чорноморців) [369];

– спогади члена військової канцелярії, секретаря Антона Головатого Івана Мігірина [110] (повідомляють про формування війська та перебування козаків в межиріччі);

– спогади онука чорноморського старшини Антона Гниди Дмитра Титовича Гнедіна [76] (розповідають про «дворянську родину із чорноморським корінням». Описуючи життя діда – чорноморського старшини – «зсередини», автор доводить простоту життя заможної верстви чорноморців (міг запросто зайти «на пироги» або стати хрещеним батьком у родині сіроми), матеріальні статки та господарство);

– спогади жителів с. Нерубайського (Одеського району Одеської області) про Данилу Ковтуна [191; 393, С. 298-304] (характеризують поведінку козака – зятого холостяка, для якого головними рисами залишились гостинність, любов до волі, козацька честь та аскетичний устрій особистого простору);

– описи Андрія Мейєра (повідомляє про господарство та розселення

козаків в Буго-Дністровському межиріччі) [290];

– спогади Франца де-Волана [191], що в 1791-1792 рр. розробив проєкт будівництва Аджидера – «пакгауза для запорожців і їх флотилії» [191, С. 9].

В 1860-1880 рр. дослідники, вивчаючи історію війська, започаткували публікацію архівних документів, робивши їх доступними для широкого загалу [66; 119; 120; 121; 134]. Серед перших археографів війська слід виділити: Дмитра Масловського та Миколу Дубровіна [136-139], Євгенія Феліцина [146-148], Івана Кияшка [98], Івана Дмитренка [77-80]. На початку ХХ ст. документи ДАКК опублікував П. Короленко [225; 232].

Археографічні публікації здебільшого з'являлись на шпальтах друкованих видань наукових товариств ХІХ ст. Зокрема, в «Записках Одеського товариства історії та старожитностей» опублікований 101 документ з історії Південної України кінця ХVІІІ ст. Безпосередньо до теми дисертаційного дослідження відносяться:

1) рескрипти та накази монархів Російської імперії [72; 73];

2) ордери [116; 117; 143], листування [102; 119; 120] та реляції князя Г. Потьомкіна, що розповідають про перемоги чорноморців. Зокрема, у восьмому томі «Записок» вміщено копію реляції князя від 19 липня 1788 р., де розповідається про перемогу над весловою флотилією Капудан-паші «дрібних новозбудованих за небувалим калібром веслових човнів», якими управляли чорноморці на чолі з отаманом С. Білим [73].

В останнє десятиліття ХІХ ст. із «Товариством» активно співпрацювали кубанські історики Є. Феліцин та П. Короленко. Результатом співпраці стала публікація п'яти розвідок П. Короленка, поміж яких лист нащадка козацького роду Білих про Сидора Білого [231] та лист Г. Потьомкіна до З. Чепіги про взяття Бендер [224].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. до публікації археографічних праць та історичних розвідок, які містили публікацію архівних документів з історії заселення Буго-Дністровського межиріччя наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. та ролі в цьому процесі чорноморців, долучились Таврійська й

Катеринославська губернські архівні комісії. Зокрема, на шпальтах «Вістей Таврійської вченої архівної комісії» публікували документи П. Іванов [204], Федір Лашков [243-245], П. Короленко [84]. На шпальтах «Літопису Катеринославської архівної комісії» Олександр Богумил опублікував дві збірки ордерів й розпоряджень князя Г. Потьомкіна. Для дисертаційного дослідження цінним є другий випуск, що охоплює воєнні кампанії 1790-1791 рр. [173].

Чимало інформації про життєдіяльність війська містилось в часописі «Київська старовина» [297; 298; 404] та з кінця 1820-х рр. у франко-російськомовній газеті «Одеський вісник» [122; 176], де опубліковано археографічні дописи А. Скальковського, переважна більшість яких увійшла до його досліджень [356; 357], К. Смольянінова, – документи про службу козаків в Чорноморській команді при м. Одеса [359].

Але, на жаль, традиція публікації археографічних матеріалів щодо висвітлення історії Чорноморського війська з огляду на соціокультурну ситуацію першої половини ХХ ст. була відсунута на задній план і лише у другій половині ХХ ст. її продовжили Леонід Безкровний [103; 135], Григорій Мещеряков [144; 145], Михайло Лазарев [104]. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. низку документів опублікували І. Сапожников [330; 349], О. Бачинська [159], А. Ложешник [246-249].

З огляду на історичні умови у яких формувалося Чорноморське військо, неопубліковані джерела містяться в декількох архівосховищах. Зокрема, внаслідок перебування війська наприкінці ХVІІІ ст. безпосередньо на території межиріччя, де воно залишило помітний слід в історії Південної України, значний комплекс документів (звіти генерал-губернаторів, градоначальників, рапорти, записки військових адміністрацій, отаманів) відклався у фондах ДАОО: «Канцелярія Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора» (ф. 1) [1-14], «Херсонська духовна консисторія» (ф. 37) [15; 16], «Одеський будівельний комітет» (ф. 59) [17; 18] та ДАХО: «Херсонська губернська креслярня» (ф. 14) [52-60], «Херсонська духовна

консисторія Синоду» (ф. 198) [61; 62], «Колекція фотокопій документів з історії Херсонщини» (ф. 324) [63].

В свою чергу нещадна політика Російської імперії сприяла переселенню чорноморців у 1792-1793 рр. на Кубань, що зумовило відкладання великої кількості документів щодо їх діяльності у фондах ДАКК: «Канцелярія наказного (військового) отамана Кубанського козацького війська, м. Катеринодар Кубанської області, 1787-1917 рр.» (ф. 249)» [20-51].

Для оптимізації наукового дослідження актуалізований корпус джерел був структурований відповідно до видової належності, що дозволило чіткіше окреслити коло використаних джерел у їх типологічному розмаїтті та виокремити актові, справочинні (діловодні) та обліково-статистичні документи.

1) Найчисельнішою групою є *актові джерела*, більшість з яких має законодавчий характер. Їх аналіз допоміг у дослідженні відношення чиновників Російської імперії до чорноморців. Вони поділяються на:

- накази уряду щодо участі козаків у воєнних кампаніях під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр.;
- накази й розпорядження М. Кутузова, Г. Потьомкіна, О. Суворова та інших командирів військами, з'єднаннями щодо участі козаків у воєнних кампаніях під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр.;
- накази й розпорядження уряду й посадових осіб щодо колонізації та господарського освоєння чорноморцями межиріччя та Кінбурнської сторони;
- накази й розпорядження уряду й посадових осіб щодо козаків, які залишились в межиріччі після переселення більшості на Кубань.

2) *Справочинні (діловодні) джерела* поділяються на:

- розпорядчі (ордери та пропозиції) та звітні (рапорти, донесення, промеморії), що становлять більшість та допомагають детально висвітлити різні аспекти життєдіяльності війська під час його перебування в межиріччі;
- посвідчувальні: квитки на землеволодіння, фінансові квитанції і векселя, паспорти тощо. Їх поява зумовлена потребою в юридичному

оформленні відносин між чорноморцями та державою, або козаками та очільниками війська;

– епістолярні – матеріали службового листування кошового отамана

З. Чепіги та військового судді А. Головатого: до адміністрації Південної України; від різних осіб щодо адміністративного та господарського облаштування війська тощо.

3) *Обліково-статистичні джерела* поділяються на:

– матеріали, що всебічно характеризують козаків: відомості, формулярні та послужні списки, у яких зазначено імена, вік, родинні зв'язки, належність до соціальних станів, службу у війську та бойові походи;

– присяжні книги, реєстри, «казки» козаків, справи про «вибори» старшини та отримання чинів;

– зведені відомості щодо отримання жалування, грошових виплат, матеріального забезпечення козаків та відпуск фуражу для їх коней;

– зведені відомості, що допомагають відтворити чисельність та місцезнаходження війська або його підрозділів;

– відомості із зазначенням чисельності населення в козацьких поселеннях;

– документи церковного походження;

– матеріали, які відображають козацьке володіння, особливо землеволодіння (роздача земель, відведення та закріплення земельних ділянок; відомості, які дозволяють простежити склад та формування маєтків, шляхи та причини переходу земельних ділянок, господарств, коштовностей, коштів, уточнити матеріальні статки нових власників);

– статистичні описи Буго-Дністровського межиріччя.

Обліково-статистичні джерела мають виняткове значення, тому що не дублюються іншими видами. Порівняно з іншими джерелами, вони відзначаються найбільшою повнотою і високою достовірністю та найкраще допомагають реконструювати історію війська, дослідити роль та місце чорноморців у колонізації й господарському освоєнні межиріччя та

Кінбурнської сторони, зокрема прослідкувати належність до соціальних станів козаків, їх етнічний склад, причини вступу до козацтва, важливі моменти соціально-економічної та воєнної історії війська. Але їхнім недоліком є те, що вони охоплюють не все військо, а лише окрему його частину або територію.

Отже, заявлена тема має чималий археографічний доробок, який складається з потужного комплексу різновидових джерел, що відклався у фондах ДАОО, ДАХО та ДАКК й розкриває окремі аспекти перебування іррегулярного формування в межиріччі. Значну кількість архівних документів введено до наукового обігу впродовж другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. на шпальтах видань наукових товариств («Записки Одеського товариства історії й старожитностей», «Вісті Таврійської вченої архівної комісії», «Літопис Катеринославської вченої архівної комісії») та окремими дослідниками, що дозволяє комплексно дослідити життєдіяльність війська на зазначеній території. Через те, що значна частина архівних матеріалів втрачена, археографічні публікації набули значення першоджерел.

Опрацьована джерельна база є репрезентативною й допомагає провести об'єктивне комплексне дослідження заявленої теми. Під час дисертаційного дослідження застосовано ретельне перепрочитання та перехресний аналіз джерел за допомогою нових підходів, в першу чергу через орієнтацію на фактологічну інформацію, яку вони містять, а не на дискурсивну сторону. Велика увага приділялась розширенню джерельної бази шляхом залучення нововиявлених архівних матеріалів та їх публікації [254-257; 267; 275-277].

1.3. Методологічна основа дослідження

Методологічні засади дисертаційної роботи становлять теоретичну основу дослідження та допомагають забезпечувати організацію й систематизацію актуалізованих джерел й історіографічних напрацювань, об'єктивний, цілісний та комплексний підхід, який ґрунтується на загальнонаукових принципах науковості, історизму, системності,

об'єктивності, що забезпечують вирішення основних способів розв'язання наукової проблеми, формують вимоги до його проведення.

Принцип науковості забезпечив науковий підхід під час реконструкції життєдіяльності Чорноморського війська кінця XVIII – початку XIX ст. та унеможливив «штучне» нагромадження історичних фактів на догоду заздалегідь визначеним висновкам.

Принцип історизму зумовив розгляд історичних обставин процесу формування війська в його еволюції, від створення волонтерських команд до переселення на Кубань, із врахуванням конкретно-історичних умов, що склалися наприкінці XVIII ст. в межириччі. За його допомогою усестороннє проаналізовано причини утворення Війська вірних козаків із запорожців, визначено широке коло взаємопов'язаних факторів, що впливали на його формування та трансформації, висвітлено участь у військових діях на території межириччя та його заселенні й господарському освоєнні.

Принцип системності сприяв дослідженню об'єкта в його цілісності, при взаємодії усіх складових. Опираючись на нього розкрито комплексний характер життєдіяльності війська у зазначений час, визначено його місце в загальному перебігу історичних процесів на півдні України.

Принцип об'єктивності дозволив, враховуючи усі фактори, які впливають на історичну реальність, використати й залучити весь спектр історичних фактів, що допомогло абстрагуватись від ідеологічної та політичної заангажованості. Використання принципу допомогло створити умови для всебічного розгляду історії війська у зазначений період, дотримуючись різновекторності його зв'язків з історичною реальністю та враховуючи результати попередніх досліджень й запропонованих точок зору, творчий підхід у застосуванні різноманітних методів дослідження.

Відповідно до визначеної мети й поставлених завдань зазначені принципи реалізувалися за допомогою комплексу *методів дослідження*, які поділяються на загальнонаукові (класифікація, абстрагування, аналіз, синтез, логіка), загально-історичні (історико-генетичний та історико-порівняльний,

проблемно-хронологічний, історична евристика) та спеціально-історичні (джерелознавчі, текстологічний аналіз).

Метод класифікації сприяв структуруванню матеріалу із зазначеної теми, що допомогло виокремити окремі групи та застосовувати до них подібні прийоми «перепрочитання». *Метод абстрагування* дозволив виокремлювати серед великого масиву інформації суттєву для дисертаційного дослідження, що допомогло простежити особливості колонізації козаками межиріччя та виокремлення поселень, де вони проживали. *Метод аналізу* дав змогу на основі виокремлення різних частин об'єкта, проаналізувати основні віхи історії Чорноморського війська в межиріччі, осягнувши його внутрішню організацію та динаміку в хронологічній послідовності. *Метод синтезу* використовувався під час формування узагальнень та висновків. Доповненням до даних методів став *метод формальної логіки* для перевірки достовірності першоджерел та *моделювання* об'єкту дослідження, що допомогло детально розглянути військову територію, особливості господарської діяльності чорноморців під час їх перебування в межиріччі.

Використання *загально-історичних методів* зумовлене особливостями об'єкта й предмета дослідження. Зокрема, завдяки *історико-генетичному* (ретроспективному) методу вдалось «зануритись» в історичну епоху й виокремити в ній досліджуваний об'єкт, розкрити умови й динаміку іррегулярного формування війська, зміну його соціальної складової, особливості колонізації та господарського освоєння межиріччя.

В свою чергу *історико-порівняльний* (компаративний) метод сприяв реконструкції історичних явищ для гіпотетичного доповнення відсутньої інформації за допомогою аналогії з подібними, що мають багату традицію дослідження. Використання *проблемно-хронологічного* методу допомогло логічно поділити загальний тематичний напрямок, виокремивши вужчі за тематичним навантаженням проблеми, структурувати текст дисертаційної роботи в межах відповідних розділів та їх складових. А також сприяло

дослідженню заявленої теми в динаміці, невід'ємно від розвитку Південної України та в поєднанні з долею козаків.

Метод історичної евристики (бібліографічна та архівна евристика) використовувався задля об'єктивного «перепрочитання» напрацювань дослідників із зазначеної теми та архівних документів. На етапі бібліографічної евристики проаналізовано та відібрано історіографічний доробок дослідників другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. із зазначеної проблеми, що прискорило пошуки на етапі архівної евристики. Завдяки вибірковій евристиці відбирались архівні документи, що найточніше відображали досліджувану проблему.

У процесі дослідження *спеціально-історичні*, насамперед, джерелознавчі методи (класифікація та типологізація, зовнішня та внутрішня критика) структурували весь комплекс архівних матеріалів за видовою належністю та сприяли комплексному й системному аналізу джерельної бази, що допомогло об'єктивно відтворити історію війська в зазначений час.

Комплексне застосування зазначених методів та принципів зменшило вплив авторського суб'єктивізму, унеможливило вплив ідеологічних та політичних установок, забезпечило максимально можливу, відносну його об'єктивність.

Отже, поява нових досліджень щодо історії Чорноморського війська під час його перебування в Буго-Дністровському межиріччі актуалізувала низку проблем, що потребують переосмислення історіографічного досвіду минулих поколінь. Аналіз зазначених досліджень вказав на те, що здебільшого вони ґрунтуються на архівних матеріалах. Але час їх написання «диктував» для них різні підходи, що обумовлює уточнення наведених даних та переосмислення самого факту існування війська в межиріччі у світлі відображення державницьких ініціатив. Це зумовило умовний поділ історіографії заявленої теми на три основні періоди: 1) історіографія часів Російської імперії (середина ХІХ – початок ХХ ст.); 2) історіографія ХХ ст.

(20-і – кінець 80-их рр. ХХ ст.); 3) історіографія періоду незалежної України (1991 р. – до сьогодні).

Розвиток історіографічних досліджень, велика кількість першоджерел та еволюція методологічних підходів допомогли розглянути вивчення окремих аспектів заявленої теми під час кожної історичної епохи в динаміці, враховуючи зміну підходів до висвітлення фактологічного матеріалу та використання архівних документів. Так, наприклад, якщо для першого періоду властиве неоднозначне ставлення до українських козаків: ідеалізація змінюється відверто упередженими підходами, які повністю заперечують будь-який конструктивізм в їх історії; то для третього – властиве зростання інтересу до історії чорноморців на території межиріччя, виявлення нових архівних документів, переосмислення раніше відомих фактів [277, С. 284].

Різноманітність досліджень дає змогу, порівнюючи відомості та зіставляючи факти у працях різних авторів, об'єктивно висвітлювати історію війська. Разом з тим ступінь наукової розробки визначається відсутністю спеціальних досліджень, в яких би комплексно розглядалися всі аспекти заявленої теми у визначених хронологічних рамках.

Усе це вказує на перспективність системного й комплексного дослідження життєдіяльності війська в контексті висвітлення особливостей його формування, участі у військових кампаніях російсько-турецької війни 1787-1791 рр., визначення характеру та етапів колонізаційних процесів, форми господарського освоєння, ролі в цих процесах чорноморців тощо.

РОЗДІЛ II
ЧОРНОМОРСЬКЕ КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО
У ВІЙСЬКОВИХ ДІЯХ В МЕЖИРІЧЧІ
ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1788-1790 РР.

2. 1. Особливості формування Чорноморського війська

Після руйнування Запорозької Січі на початку червня 1775 р. частина запорожців, які прагнули зберегти свій традиційний спосіб життя, що ототожнювався зі степом і волею, від зазіхань адміністративної політики уряду Російської імперії, перейшла у межі Османської імперії – межиріччя Південного Бугу, Дністра й Дунаю. Вихід запорожців викликав занепокоєння уряду: імперія втрачала необхідні їй військові контингенти для подальшої боротьби за південні причорноморські території. Припинити вихід за межі Російської імперії можна було лише категоричною його заборонаю, оголошенням «турецьких запорожців» «невірними» та активною агітацією повернення козаків.

Напередодні російсько-турецької війни 1787-1791 рр. з'явився новий метод впливу на запорожців – штучне відновлення козацьких військ. Перший офіційний указ про «вербування» козаків на службу до «Війська вірних козаків» (Чорноморське козацьке військо), яке створювалось зі збереженням традиційних форм Запорозького війська [395, С. 68], був наданий колишнім запорозьким старшинам першого липня 1783 р., але лише після наказу князя Григорія Потьомкіна від 20 серпня 1787 р., в якому зазначалось, «щоб мати в намісництві Катеринославському військовій команди волонтерів, доручив я секунд-майорам Сидорові Білому й Антонові Головатому зібрати охочих, кінних і піших для човнів, із запорозьких козаків, що служили в Січі й оселилися в цьому намісництві» [28, Арк. 1] активізувалась «вербувальна кампанія» [79, С. 4; 147, С. 106; 178, С. 499-500].

Формування Чорноморського війська з самого початку розглядалося лише як тимчасовий захід у момент загострення воєнного конфлікту з

Османською імперією, яке сприяло б закріпленню Російської імперії на чорноморському узбережжі й на Дунаї (запорожці були добре обізнані із специфікою прикордонної служби та по-справжньому незамінні в умовах «степової» війни [291, С. 402]). Створене поза планом військового відомства, воно сприймалося урядом як «чужорідний елемент» у державній військовій структурі імперії.

Запорозькі старшини: осавули Мошанський, Ломака, Легкоступ, полковники Ковпак, Іван Височан, Андрій Білий, Тишковський їздили по селах і хуторах, збираючи запорожців. Гарантуючи нагороди та виключення з податного стану, можливість покращити соціальне становище та позбутися постоїв й інших зобов'язань, служити за запорозькими традиціями, отримувати плату й забезпечення продовольством, волонтерам вдалось «відшукати» бажаючих приєднатись до формування (*див. додаток А*). Повіривши обіцянкам, на територію Російської імперії як поодинці так і командами переходили задунайці, але їх чисельність, скоріш за все, була недостатньою, бо вже в розпорядженні від 12 жовтня князь Потьомкін наказував приймати «усіх вільних людей Південної України» [292, С. 89-90].

Збільшенню кількості бажаючих сприяло й те, що вже з вересня за наказом князя Г. Потьомкіна «новостворені команди» перейшли на «державне забезпечення»: отримували фураж, порох, свинець, частково обмундирування, гроші за службу (курінні отамани, довбуш та гарматний отаман («канонерний», «артилерійський отаман») – по 30 руб., військовий отаман – 300 руб., а з липня 1788 р. – 500 руб., військовий суддя з липня 1788 р. – 400 руб., військовий писар, осавул і полковники – по 300 руб., козаки – по 12 руб. на рік) [78, С. 11, 370; 215, С. 365]. Відразу оговорювалось й те, що «при використанні на службі в мирний час, піші козаки отримають за третину (чотири місяці) по три рублі й провіант, а кінні, окрім того, фураж на одного коня. У військовий час плата призначалася по рублю за місяць і провіант; кінним видавався фураж на двох коней, що перебували при козаку» [307, С. 126].

27 листопада 1787 р. у розпорядження О. Суворова вступила «вільна запорозька команда» секунд-майора С. Білого (350 піших козаків та 13 курінних отаманів), що прибула на Кінбурнську косу й розмістилась частинами: «в гирлі р. Інгул при балці Коренисі», «в Прогнісі (м. Прогнойськ) біля Олександрівського редуту», «50 чоловік при отаманові» [144, С. 369], решта – на Кінбурнському півострові у Васильківському урочищі (сучасне урочище «Ракова Січ» неподалік від с. Василівка Очаківського району Миколаївської області). До кінця 1787 р. вдалось зібрати 600 козаків [79, С. 6; 292, С. 90].

Започаткувавши іррегулярне формування, уряд не поспішав його офіційно затверджувати: новостворене військо із «запорожців, розкольників, міщан та вихідців з Польщі» на чолі з військовим отаманом С. Білим [137, С. 169, 170] та під загальним керівництвом генерал-аншефа О. Суворова «за прикладом донських козаків» оформили лише другого січня 1788 р. [125, С. 1009; 134, С. 61-62; 394, С. 111], що прискорило його формування: впродовж січня «зібралось на службу під Кінбурном до 1000 осіб» [66, С. 524]. Зокрема, на початку січня на чолі з полковником Бугогардівської паланки часів Запорозької Січі Іваном Сухиною [292, С. 52] перейшли козаки з куренів: «Семен Островерхий з Поповичівського, Михайло Сокіл з Кисляківського, Іван Похил з Канівського, Григорій Дереза з Конелівського, Кирило Туркевич з Шкуринського, Тарас Шамайський з Нижчестеблівського, Іван Сорнока з Уманського, Гаврило Кушнір з Кущівського» [406, С. 710].

Характерним був вступ до війська й тих запорожців, які «осіли» в маєтках поміщиків. Згідно із сповідальним розписом каплиці слободи Петрівка (сучасне с. Дудчани Нововоронцовського району Херсонської області) за 1789 р. із категорії «власницькі» до категорії «військові» перейшли: Кирило Голубенко, Михайло Печений, Григорій Брехара, Мусій Хват, Артем Смола, Яким Лелека, Андрій Рудь, Сидір Скік, Ілля Танцюра, Микола Дикий, Леонтій Вовк, Михайло Глушко з родинами [62, Арк. 50-51].

Поміщики здебільшого «перешкождали» збільшенню чисельності війська: не хотіли відпускати з підданства козацькі родини, вважаючи їх своїми кріпаками. Зокрема, навесні 1788 р. військовий старшина Холодний скаржився в Кіш, що «хоча й опубліковано у всіх місцях Катеринославського повіту припис про виклик бажаючих служити вірних козаків, і в Нікопольській земській поліції є указ з Катеринославського нижнього земського суду про його отримання, ніякого успіху через перешкоджання поміщиків не буде» [79, С. 18]. 29 березня С. Білий повідомляв Г. Потьомкіну, що «цього дня з'явилося до мене в Кіш товариство казенного села Станіслав, які служили козаками в минулу турецьку війну та оголосили про своє бажання продовжити служити в моїй команді з умовою, щоб дружинам їхнім ніяких обтяжень не було» [79, С. 15].

«Вирішенням» подібних скарг ставали накази та приписи уряду [78, С. 260], але вони не завжди виконувались поміщиками, які й надалі продовжували застосовувати щодо козаків найжорстокіші форми морального та фізичного насильства (іноді навіть одрізували оселедці, як ознаку козацької честі), побої, привласнення майна. Зокрема, у Чаплі відібрали майно на суму 1625 руб., у О. Савинського – на 1362 руб.; у Павла Будія – на 1526 руб. [178, С. 145]. Були випадки, що поміщики примушували козацьку родину удень працювати без спочинку, а на ніч заковували у кайданки, або після важких поденних робіт увечері сікли різками і вкидали на ніч у ями, щоб не втекли з панщини» [232, С. 98].

Простежимо детальніше як змінювалась чисельність війська після офіційного його затвердження. На четверте лютого 1788 р. нараховувалось 708 запорожців, 12 лютого – 732 [171, С. 116] (за іншими даними 944) [159, С. 14; 162, С. 29], наприкінці березня – 1343, у травні – 1812, на початку червня – 2138 (з них рядових – 2095 і лише трохи більше 200 в кінноті [292, С. 91]), третього липня – 2436 [25, Арк. 2, 11, 13; 171, С. 116] (з них 2257 рядових) [397, С. 101], а у вересні – 4104 запорожців [25, Арк. 2, 11, 13-14; 30, Арк. 4].

Як бачимо, чисельність війська стрімко зростала, але вона не відповідала розрахункам князя Г. Потьомкіна, який прагнув різними способами її збільшити та четвертого жовтня 1789 р. в черговий раз наказав «Війську вірних козаків Чорноморських приймати всіх вільних людей, бажаючих служити у війську, спостерігаючи, щоб не були вони втікачами і не належали б до армії ...» [78, С. 24], що спричинило суттєву зміну соціального складу війська та вплинуло на збільшення його чисельності: якщо на 22 вересня, незважаючи на втрати, у війську служило 8115 козаків [79, С. 140], то на 30 грудня їх чисельність становила 8477 козаків [79, С. 157-161].

Із збільшенням чисельності війська зростала й кількість полків (застосовувалась 500-тена їх структура) [154, С. 159]. Якщо на 1788 р. згадуються лише два кінних полки, до яких невдовзі доєдналось ще три [317, С. 63] та «два сухопутних полки» [33, Арк. 232; 34, Арк. 105], що вказує на службу більшості піхоти на весловій флотилії, де вони називались «човниковими» козаками, а офіційно – «пішим вірних чорноморців, що перебувають на човнах, військом» [35, Арк. 11], то наприкінці 1789 р. їх кількість зросла до 14 [228, С. 157-161] й до них призначили «полковників та старшин надійних» [79, С. 118] (*див. додаток А*).

Чисельність війська в значній мірі була відносною: кількість записаних та тих, що дійсно перебували на службі не завжди співпадала, що залежало здебільшого від: перебування козаків з різних причин в легальних «домових відпустках» або на заробітках; в нелегальних «відпустках» – втечах. Так, на 23 лютого 1788 р. у військо записались 944 козаки, з них 732 перебували на дійсній службі [25, Арк. 2, 11, 13]; на 11 грудня того ж року із 732 старшин та 11888 козаків на дійсній службі знаходилось 335 старшин та 7165 козаків. У червні 1789 р. в пішій команді записано понад 5000 козаків, а в дійсності служили – 3143 [79, С. 118], у листопаді 1791 р. записано 12620 чорноморців (на дійсній службі – 7500) [38, Арк. 1; 292, С. 91; 397, С. 96], з них 11888 рядових (на дійсній службі 7165 козаків) [397, С. 112]. Подібна невідповідність зустрічається і в рапортах вербувальників. Зокрема, навесні

1788 р. полковий хорунжий В. Ночовний повідомляв про вербування 41 козака, але з собою привів лише 13: 28 залишилось вдома «на заробітках» [32, Арк. 27].

Залежала чисельність війська і від пори року. Зокрема, якщо на перше січня 1792 р. в дійсності служило 7303 козаки [139, С. 298], то у березні їх чисельність збільшилася до 10000. Тобто, найбільше козаків записувалось до війська у весняно-літній період, взимку їх кількість зменшувалась через призупинення активних бойових дій та відправлення «у домові відпустки».

Закликаючи запорожців під знамена Війська вірних козаків (Чорноморського війська), уряд погодився залишити деякі традиції, норми життя та навіть культуру запорожців та Гетьманату [360; 403, С. 505].

Розглянемо детальніше козацькі устої, що отримали право на «друге життя»:

- військову повинність відбували у віці 18-38 років за принципом черговості, життя козаків регламентувалось уставними положеннями [78, С. 11; 324, С. 543-598; 368, С. 10-11];

- військо поділялось на піхоту (очолював кошовий отаман, полковник С. Білий, військовий суддя А. Головатий), яка діяла здебільшого на човнах (морська піхота) та входила до козацької флотилії й кінноту (очолював полковник, згодом отаман З. Чепіга), що діяла на суходолі на основі майнового цензу («заможним вступати в кінноту, а незаможним – до піхоти» [79, С. 278-279]);

- поділ війська на курені та полки, які очолювала полкова старшина;

- адміністративна, судова та виконавча влада зосереджувалась в руках отамана та старшини: військової (суддя, писар та осавул) та полкової (полковники, осавули, хорунжі), які затверджувались (призначались) на свої посади урядом, курінних отаманів;

- центральним органом управління військом та козацькою радою залишався Кіш;

– в адміністративно-територіальному відношенні військова земля поділялась на паланки (окружні правління): Березанську, Подністрянську, Кінбурнську, на чолі з призначеними від Коша старшинами [234, С. 49];

– війську «повернули» частину клейнодів Запорозької Січі [164, С. 17; 233, С. 6] та надали нові. Із запорозьких клейнодів: срібну з позолотою, срібним наконечником та дерев'яною ручкою булаву отамана [369, С. 110-111], бунчук і декілька перначів для полковників [225, С. 113-114], дві великих срібних литаври з срібними кистями та бахромою [373, С. 403]. Символічно, що перший прапор, який використовувався у Війську вірних козаків був не з пожалуваних. Прапор Протовчанської паланки [187, С. 11], як і перначі полковника та військового табунщика приніс з собою до Васильківського Коша командир кінної команди, військовий полковник Протовчанської паланки Запорозького війська З. Чепіга, врятувавши від конфіскації після ліквідації Запорозької Січі 1775 р. Існує велика ймовірність, що вперше кінна команда (понад 70 козаків) 23 лютого 1788 р. присягала саме на цьому освяченому прапорі [21, Арк. 3].

З нових клейнодів були пожалувані: великий білий стяг (прообраз сучасного Військово-морського прапора України), на якому із зворотнього боку зображено золоту зірку ордена святого апостола Андрія Первозваного із написом «За віру і вірність», що означало збереження християнської віри [373, С. 387]; малі курінні прапори [164, С. 17; 393, С. 110-111]. 13 травня Г. Потьомкін надіслав печатку із написом: «Печатка Коша Війська вірних козаків» із вирізаним за стародавнім звичаєм зображенням козака, опоясаного шаблею, з мушкетом в лівій руці та стягом із хрестом в правій [150, С. 240; 394, С. 112]. Згодом до напису додали слово «Чорноморських».

В подальшому клейноди надавались «за необхідністю». 28 липня 1789 р. через старшину Курлянського Г. Потьомкін разом із рушницями та піками передав «знамена, скільки є готових» та генерал де Рибас вручив А. Головатому виготовлену відповідно його опису визолочену срібну «суддівську палицю». 25 жовтня того ж року полковнику Давиду Білому

передали «двадцять перначів та золоту палицю», а у листопаді «для осавула та хорунжого два перначі» [79, С. 144, 148].

Створюючи військо, князь Г. Потьомкін «робив ставку» на запорожців, які після ліквідації Січі розійшлися територією Ханської України та перейшли до Задунайської Січі. Через те, що їх чисельність не завжди відповідала запитам князя, він дозволив приймати в козаки всіх бажаючих вільних людей, що змінило соціальний склад війська. Розглянемо детальніше категорії населення, що записувались до нього. Це були:

- збіднілі дрібнопомісні або безпомісні дворяни, які вбачали у козакуванні економічні вигоди. Зазвичай, такий вступ був фіктивним: новозаписаний козак продовжував спокійно жити вдома, отримавши документи про безстрокову відпустку або відрядивши замість себе найманця;

- купці й дворяни, що займалися торгівлею, які вступивши в козаки, виходили із податного стану, а відправивши замість себе найманця мали змогу продовжувати свої справи;

- солдати й офіцери регулярних військ;

- козаки інших іррегулярних формувань, серед яких було багато колишніх реєстрових козаків Лівобережжя, що намагались втекти від поміщиків [178, С. 140].

- «з польської служби жолнери»;

- «казенного відомства поселяни», люди «мужицького звання» та «невідомо якого звання». Лише за наказом князя Г. Потьомкіна до козаків записалось 4569 поселян Катеринославського намісництва;

- кріпосні, що втікали від своїх панів-поміщиків, дезертири та злочинці, що намагались легалізувати своє існування. В 1789 р. козаками стали кріпосні Григорій Темний з Тульської та Василь Теняненко з Тамбовської губерній [178, С. 140].

Дуже часто в графі «походження» з'являється запис «старшинські діти» або «козацькі діти» (див. додаток А).

З самого початку у війську «першість» належала піхоті, оскільки табуни запорозьких коней майже всі були вже конфісковані на користь регулярної армії. На цю особливість в свій час звернула увагу й О. Бачинська [159, С. 214-215]. Розглянемо детальніше відповідність чисельності між кіннотою та піхотою (*див. додаток В*).

У піхоті: на початку липня 1788 р. служило 1764 козаки; у серпні – 2245 козаків (з них на дійсній службі перебувало 1621) [25, Арк. 72; 382, С. 75], частину з яких А. Головатий перевів до кінноти [228, С. 54], на 23 червня 1789 р. – «понад 5000 осіб» (на дійсній службі – 3143) [79, С. 118; 232, С. 32], в травні 1790 р. – 5229 козаків [34, Арк. 36; 292, С. 91].

У кінноті: 23 січня 1788 р. служило 90 козаків [21, Арк. 3], у 1789 р.: на початку травня – 211 козаків [103, С. 66]; першого листопада – 4707 [79, С. 146]; 30 грудня – 2298; у 1790 р.: у січні – 1205, у жовтні – 2710 [36, Арк. 216; 292, С. 91], у грудні – 2705 козаків (з них 500 козаків та 12 чоловік бунчукових товаришів склали «призначений до булави великого гетьмана (Г. Потьомкіна) полк ...» на чолі з полковником, армії капітаном С. Письменним [79, С. 242; 182, С. 80-81]).

Кінноті й піхоті, що спільно несли прикордонну службу лівобережжям Південного Бугу допомагала артилерійська «канонерна» команда (до ста чоловік) на чолі з Петром Ляхом [22, Арк. 29]. На березень 1788 р. її укомплектували дев'ятьма фальконетами, розміщеними на редуках біля Кінбурна [144, С. 392], а згодом – 11 гарматами з лафетами та одним «єдиногомом» [79, С. 74-76]. Та здебільшого гарматами забезпечувались безпосередньо полки. Так, на початку жовтня 1788 р. в кінноту передали одну трифунтову гармату «з ящиком запасу», дві важких та 15 середнього й малого калібру; влітку 1789 р. у полк Давида Білого – два «єдиногоги» [228, С. 56-129]. У жовтні того ж року з-під табору біля Бендер З. Чепіга доповідав про наявність «однієї трифунтової гармати» з боєприпасами [317, С. 75; 396, С. 101].

Для служби чорноморці споряджалися здебільшого за власний рахунок, який залежав від їх земельної ділянки та господарства: бойовим конем, зброєю, амуніцією, мундиром й холодною зброєю. Лише на початковому етапі формування війська через неспроможність більшості козаків матеріально себе забезпечити озброєнням та обмундируванням [79, С. 157-161], їх частково забезпечували із військової скарбниці та армійських складів. Згодом з військової скарбниці видавали лише вогнепальну зброю [254, С. 5-16; 319, С. 122]. Зокрема, за наказом князя Г. Потьомкіна [232, С. 22-23] у листопаді та грудні 1787 р. козаки отримали «синього сукна – 1721 аршин, червоного – 182 аршини» [232, С. 148] та «палевого, блакитного, малинового й чорного – 6278 аршинів» для пошиття 1818 каптанів, які роздали у флотилію та кінні полки [228, С. 70-72; 232, С. 148]; 20 квітня 1788 р. – «палевого сукна 2066 аршинів 12 вершків, блакитного – 1000 аршинів, малинового – 571 аршин і три вершка, чорного – 486 аршинів вісім вершків, всього 4668 аршинів 7 вершків» та пошили 1937 каптанів [78, С. 11]. 15 липня 1789 р. військовий гармаш Федір Бакір повідомляв А. Головатого про те, що з 228 артилеристів його команди «152 одягнуті у червоні каптани, привезені з Херсона» [79, С. 124; 228, С. 124; 317, С. 68].

Озброювались козаки традиційною запорозькою зброєю. Кіннота під час бою використовувала: карабін, два пістолі та піку (ратницю); старшини та запорожці окрім того – трофейні шаблі [397, С. 96] та шашки [304, С. 170]. Піхота: короткий спис, довгу рушницю (терновку, литовку, арнаутку тощо) [172, С. 154] та широкий ніж або «ніж на ратовищі». Окрім того, козак завжди носив з собою короткий сучкуватий дротик (підсох), який іноді встромлював в землю, щоб класти рушницю [320, С. 127].

Місцем збору всіх козаків був Кіш. Зокрема, в ордері отамана З. Чепіги від 27 травня 1788 р. до «громади старшин Коша» та «відомої старої служби товариства» наказувалося козакам «з'явитися: кінним до полковника п. майора Чепіги», а пішим «в урочище Василькове на лиман до човнів». Окрім того, кожен, хто прочитав ордер, мав відповісти: «буде чи не буде в

поході», щоб «з поверненням ордера в Кіш» все могло бути вирішеним «спокійною в Коші всіх старшин думкою» [373, С. 246-247].

В залежності від ситуації, яка складалась на кордонах та бойових дій з Османською імперією, місце дислокації війська, а відповідно і Коша, постійно змінювалось [253, С. 61-68]. Перший Кіш С. Білий за запорозькими традиціями заснував біля Бузького лиману у Васильківському урочищі [79, С. 9; 146, С. 107; 225, С. 104; 232, С. 18], використавши для проживання козаків 38 куренів (з тими ж назвами, що й на Запорозькій Січі), приміщення Олександрівського редуту та нашвидкоруч збудовані 20 «куренив військових на сохах кроквенних дерев'яних під очеретяним дахом» [79, С. 40-41; 232, С. 23]. Кожен курінь забезпечували продовольством приписані до нього села (одне або декілька).

Восени 1788 р. місце розміщення Коша змінилось: полковник Білий перевіз військово спорядження на о. Березань [232, С. 49], де розміщувався Березанський Кіш. Через нестачу лісу помешканнями для чорноморців були примітивні землянки, на кожна з яких використовувалось по вісім невеликих колод [110, С. 10], але його укріпили набагато краще, ніж Васильківський. Десятого травня 1789 р. неподалік від Коша зупинилась козацька флотилія, яка після появи біля Хаджибею турецького флоту, перейшла до Бузького лиману для з'єднання з Лиманською весловою флотилією. Наступним місцем дислокації Коша стала Слободзея – Руф, проте значна частина важкого військового майна продовжувала знаходитись на о. Березань до 1793 р.

Як бачимо, між Запорозьким та Чорноморським військом було чимало спільних рис, але існували й суттєві розбіжності. По-перше, це виборність, яка обмежувалась виборами лише на рівні куреня (селища), та й то з обов'язковим затвердженням вищим керівництвом (паланковим і кошовим) [178, С. 315]. Решту старшини здебільшого призначав уряд, що зводило нанівець козацьку самостійність. Так, п'ятого липня 1788 р. З. Чепіга повідомляв А. Головатому, що Г. Потьомкін його «призначив у Військо вірних козаків військовим отаманом» [79, С. 36] і на доказ цього додавав

копію відповідного документа. В ордері від другого червня 1790 р. «кошовому Чепізі, військовій старшині та всій громаді» відносно військових старшин Котляревського і Сутики Г. Потьомкін писав: «Перший у військові писарі, а другий у військові осавули обраний». В першому й другому випадку призначені старшини не підлягали перевиборам без «поважної причини» [78, С. 36]. Однією з таких причин була скарга на зловживання або службова непридатність призначених.

Окрім князя Г. Потьомкіна, козаків призначали на посади й очільники регулярних військ [253, С. 61-68]. Зокрема, генерал М. Кутузов в ордері С. Білому від сьомого лютого 1788 р. писав: «За відсутністю у Війську вірних козаків, що знаходяться під командою секунд-майора Чепіги, осавула, хорунжого і отаманів, призначив я в ті звання запорожців: в осавули – Олексія Письменного, в хорунжі – Олексія Височана, Лук'яна Тиховського та в отамани: Гаврила Чуприну, Андрія Чепегу, Степана Канівця, Кузьму Білого та Харька Малого» [147, С. 110].

По-друге, відсутність надійної точки опори для самостійного існування війська – власної землі (пожалувана в 1788 р. земля «для поселення в Керченському куті або на Тамані» залишалась лише обіцянкою [233, С. 3], надана в Буго-Дністровському межиріччі та на Кінбурнській стороні – не була офіційно визнана).

Ієрархія внутрішнього управління війська збереглась ще від часів Запорозької Січі та Гетьманату. Для Чорноморського війська характерними були розмиті кордони між адміністративною, судовою та військовою владою. В багатьох випадках таких меж взагалі не існувало: будь-який старшина, що мав військову владу, автоматично мав адміністративну, виконавчу та судову. Розглянемо детальніше обов'язки «посадових осіб», що існували в його ієрархічній структурі [39, Арк. 1; 360]. Проаналізувавши матеріали ДАОО, опубліковані документи [6; 20; 27; 77; 78; 79; 98; 118; 138; 139; 330; 349; 393, додаток А], було складено «Реєстр старшини Чорноморського війська», який дозволяє прослідкувати перебування старшин на посадах (див. додаток Б).

Кошовий (військовий) отаман – цілковито поєднував військову, адміністративну, господарчу і в деякій мірі духовну владу. Дотримувався по можливості порядків, що існували в Запорозькій Січі: всі розпорядження Коша, якщо не було наказів вищого керівництва, засновувались на народній волі, яка виражалась у громадському волевиявленні. Це підтверджується й зверненням у листуванні «державних осіб» («кошовому отаманові, старшинам війська і всьому товариству» [233, С. 49]) та спробою невдоволених розпорядженням про вибори сотників і затримкою грошей козаків на раді переобрати отамана З. Чепігу. Їх прохання було написане в коректній формі, про що можна судити з листа Г. Потьомкіна З. Чепізі: «Від всього Коша вірного війська Чорноморського прийшла до мене звістка, в якій вони, віддаючи всю справедливість Вашій службі та достоїнствам, повідомляють, що старість і Ваші поранення не залишають Вам сил, потрібних для виконання звання кошового отамана. Вони прохають вибрати нового» [138, С. 215]. Щоправда, Г. Потьомкін дозволив З. Чепізі зробити вибір самому [233, С. 50] і отаман вирішив залишитись, «повернувши ентузіазм козаків в інше русло».

Військовий суддя – посідав «другий щабель» після отамана. У мирний час він завідував Військовою Канцелярією, виконував адміністративні та військові справи, судові обов'язки: організовував роботу старшини, проводив перемовини, очолював суд та відповідав за покарання козаків, заміщав отамана у поході, якщо така потреба виникала [225, С. 108-109]. 22 січня 1788 р. військовим суддею «обрали» А. Головатого, який після поранення З. Чепіги у травні 1789 р. під Бендерами, очолив військо та провів низку військових реформ: поділив піхоту на десять полків, об'єднуючи під керівництвом полковників із досвідчених старшин та штату чиновників (писаря, осавула і хорунжого) козаків декількох куренів [79, С. 118; 232, С. 32]. У червні він «рекомендував» полковникам заснувати в полках посади «сотників» та «десятників» [79, С. 131]. Так, у відомості від 30 грудня 1789 р. згадуються по 14 полковників, полкових старшин, осавулів, хорунжих і

квартирмейстерів та 70 сотників [79, С. 257]. Але це нововведення викликало спротив серед козаків, в тому числі в полках І. Порохні та Д. Білого напередодні хаджибейського походу [225, С. 106; 232, С. 60-61] й змусило військове керівництво відмовитись від своїх планів: в іменному списку від 30 листопада 1791 р. не згадуються ні квартирмейстери, ні сотники, але й надалі залишається поділ козаків на курені, що об'єднуються в полки.

Військовий писар зберігав військову печатку та розсилав по куренях «листи» (накази військового керівництва, ордери), вів рахунки, а під час військових дій очолював канцелярію.

Військовий осавул відповідав за порядок та дисципліну у війську: контролював виконання наказів отамана та судді, проводив розслідування, стежив за порядком та «благочинням».

Військові полковники очолювали полки, що об'єднували козаків різних куренів і на довіреній їм ділянці мали всю повноту влади [232, С. 25]. У полках об'єднувались козаки різних куренів на чолі з невизначеною кількістю полкової старшини, призначались лише полковий осавул та полковий писар. Кожен полковник отримував пернач – ознаку його влади та прапор – гідність полку. При переходах вони несли пернач, а полковий хорунжий, який йшов попереду – прапор, зберігаючи його під час зупинок. Взимку більшість козаків відправлялись «в домові відпустки», решта перебувала при Коші на чолі з полковою старшиною [232, С. 24].

До *паланкової старшини* належали полковник, писар, осавул та хорунжий, які відповідали за населення козацьких селищ на території паланки та у своїх наказах й суперечках з поміщиками опирались на «грамоту» гетьмана, що «дарував» їм землі [79, С. 205; 232, С. 74].

До обов'язків паланкового полковника відносилися: перепис населення з розрізненням козаків та посполитих, із зазначенням нації та складу родини; поселення новоприбулих козаків на призначених в реєстрі місцях та розподіл їх між піхотою та кіннотою: «так, щоб за першим наказом виступити могли, а хто до такої служби не згоден – на поселення не приймати»; спостереження

за новоприбулими козаками, щоб під їх виглядом «не потрапляли до війська кріпаки та військові поселяни, а також не переховувались між ними солдати та рекрути, що втікали з полків; а якщо такі зустрінуться, брати під караул та відправляти назад, «польських людей» на поселення всіх приймати»; виховання козацьких цінностей; вирішення судових справ та покарання винних: «сварки та тяжби не смертельні розбирати на місці по справедливості, смертельні справи або ті, що самі вирішити не можете направляти в Кіш»; «викорінення» ворів, розбійників та іншого звання ледацюг; охорона через лісничих військових лісів, щоб «вони від пожеж та худоби не спустошувались і без відома не рубались» (ліс відпускали жителям лише для будівництва); збереження військового майна та збільшення прибутків, що надходили до військової казни: контроль за відкупом частини рибальських заводів та продажом спиртних напоїв стороннім особам із внесенням відкупу до військової скарбниці, оренда вільної землі для випасу худоби, збирання подушного податку з циган, що ночували на військовій території [78, С. 178-180; 227, С. 38-39; 232, С. 165-167].

Курінний (сільський) отаман очолював курінь та обирався лише присутніми в курені козаками [225, С. 104] із досвідчених, авторитетних та економічно забезпечених козаків. Вони отримували по 30 руб. на рік, провіант, а взимку і фураж для коней [79, С. 9]. Отаман разом із помічником – писарем виконував мобілізаційні та військово-адміністративні розпорядження вищої військової адміністрації, являючись посередником між військовим урядом та курінним (сільським) товариством: для збереження спокою й порядку проводив щомісячний перепис населення в приписаних до куреня селищах; складав списки, щоб «за нарядами керівництва на службу козаків відправляти» та розподіляв їх між піхотою та кіннотою; виконував обов'язки суді з обмеженою компетенцією та виконавця судових рішень у відношенні до козаків куреня: «розбирав голослівно незначні сварки та бійки між курінними людьми та примирював, з наданням скривдженій стороні справедливого задоволення, а за важкий злочин відправляв під законний суд

до військового уряду»; контролював виконання господарями умов угоди при наймі робітників, що дозволяло зловживати своїм положенням (переховували на хуторах втікачів, яких спочатку використовували як «безкоштовних» батраків, а потім приймали в козаки).

2.2. Участь Чорноморського війська у військових діях (1787 р. – літо 1788 р.)

Під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. чорноморці несли передову розвідувальну службу на р. Буг, брали участь у всіх важливих боях на суші та на морі, відповідали за бойове забезпечення регулярної армії, встановлення шляхів сполучення між її частинами, організацію караульних постів та поштової служби [254, С. 5-16], проводили диверсії на території Османської імперії та розвідки, спостерігаючи за турецькою ескадрою, інформували військове керівництво про «побачені в морі човни» [78, С. 94].

У серпні 1787 р. розпочалась чергова російсько-турецька війна. Восени турки зосередили основну увагу на Кінбурнському напрямі. Зокрема, першого жовтня після посиленого бомбардування напередодні, вони знову почали масований обстріл фортеці Кінбурн. Біля дев'ятої години турки підійшли до коси з двох сторін: основна маса висадилась з кораблів на захід від Кінбурна; задунайці, відволікаючи регулярні війська від основної атаки, – намагались висадитись за 12 верст на схід від фортеці [144, С. 307]. Але назустріч побратимам (біля 4000 «під'їхало на п'яти байдаках») вийшла на чайках та дубах команда Сидора Білого [141, С. 12]. Побачивши запорожців, задунайці відмовились на них нападати і, пострілявши для вигляду, розійшлись: Сидір Білий до Кінбурна, а задунайці до Очакова. Подібні зустрічі відбувались і в подальшому. Опинившись після ліквідації Запорозької Січі «по різні боки» (в іррегулярних формуваннях Османської та Російської імперій), запорожці (задунайці та вірні козаки (чорноморці)) змушені були воювати під їх прапорами, але ніколи не стріляли один в одного. Це підтверджується і пізнішими зустрічами.

О третій годині опівдні, за знаком О. Суворова два полки козаків на чолі з полковником З. Чепігою спільно із регулярними військами, обійшли фортецю з боку Чорного моря та кинулись в атаку на турецький десант, знищивши до півночі майже всіх турків: лише 500 османів врятувалось вплав [144, С. 308; 233, С. 26]. Хоча Катерина II була задоволена злагодженою дією солдат регулярної армії та козаків команди С. Білого, але чомусь замість 190 медалей із написом «Кінбурн 1 жовтня 1787», Монетний двір виготовив лише 19. На жаль, встановити прізвища козаків, що її одержали не вдалося.

Після штурму Кінбурна обидві сторони припинили активні бойові дії. Російській імперії «відпочинок» потрібен був для того, щоб зосередити новоутворене військо на півдні України, намагаючись Військом вірних козаків укріпити кордон та доукомплектувати «кілька човнів запорозьких, озброївши їх однією гарматою куршейною, яку судно підняти зможе» [106, С. 80-81]. Щоб зміцнити позиції, в Дніпровському лимані біля Кінбурна залишили п'ять озброєних човнів «вірних» козаків, які мали «очистити гирло Південного Бугу від турків» [106, С. 85; 117, С. 356]. Тієї ж зими в Кременчуці полковник І. Фалєєв очолив будівництво перших 25 «кременчуцьких» човнів для козацької флотилії [99, С. 29; 106, С. 81, 85, 86, 97, 111; 324, С. 559], які відповідали запитам запорожців [106, С. 102] та могли «нести 18-30 фунтові гармати» [99, С. 29; 106, С. 86, 123, 213, 228].

Навесні 1788 р. «відновились» бойові дії. На підмогу туркам до Очакова прибула ескадра на чолі з капудан-пашею (адміралом) Джезаїрлі Газі Гасан-пашею, що нараховувала 45 вимпелів [188, С. 38] (десять лінійних кораблів, 47 галер та менших суден) та встала на якір, неподалік від входу до Лиману.

Контролюючи узбережжя Лиману, чорноморці здійснювали постійні «вилазки», дошкуляючи туркам. 20 травня, «три фрегати, п'ять ботів та п'ять малих суден з турецького флоту», озлоблені за набіги А. Головатого, переслідували козаків правою стороною Дніпровського лиману, але зазнавши втрат, відступили до гирла р. Буг, щоб вночі вже сім турецьких човнів знову «підійшло до Васильківського урочища» [232, С. 27], зупинившись неподалік

від Коша. Побачивши наближення турків до Костянтинівського та Малого редутів [233, С. 8], чорноморці за наказом отамана С. Білого, військового судді А. Головатого та осавула Кобиняка дуже швидко зуміли організуватись та приготуватись до бою: «все наявне військо стало з рушницями наготові, берегові козацькі човни миттєво наповнились відважними козаками і веслова їх флотилія влучними своїми гарматами готова була зустріти та пригостити непроханих гостей по-козацьки» [233, С. 199]. Турецька ескадра з четвертої години ранку до 11 години дня здаля відкрила гарматний вогонь по Кошу, але не змогла завдати шкоди козакам. С. Білий, не бажаючи даремно витратити набоїв, очікував, коли «турки підійдуть ближче, на відстань вірних пострілів, якими він мав намір відбити їх напад» [232, С. 27].

Наступного дня, описуючи цей епізод Г. Потьомкіну, О. Суворов вказував, що «на протилежному від Коша березі були помічені кінний роз'їзд, біля 300 турків, та піхоти невеликий табір біля Чехутової балки, навпроти Кизлярч (Костянтинівського редуту)» [136, С. 126; 144, С. 407], які спостерігали за козацьким Кошем» [233, С. 9]. Іншими словами, це була своєрідна «проба» сил, і сил нерівних: у складі турецької ескадри нараховувалось 57 добре озброєних кораблів, яким протистояли козацькі чайки та скампавеї. Але, не дивлячись на перевагу в своїй силі, Гасан-паша, «злякавшись вірних козаків», відвів ескадру до Очакова.

Розуміючи, що протиставити турецькій армادі можна лише чорноморців, Г. Потьомкін «як за соломинку» захопився за можливість залучити козаків, що вміли вести морські абордажні бої [225, С. 84-281; 324, С. 552-553] до служби у флотилії принца Нассау-Зігена.

23 травня О. Суворов наказав отаманові С. Білому укріпити узбережжя «під Кінбурном двома легкими та одним більшим запорозькими човнами із 120 добрими молодцями» [78, С. 58; 144, С. 405; 146, С. 113] на чолі з військовим полковником Савою Білим. Окрім того, до принца Нассау-Зігена відправили «до бухти Глибокої з 684 козаками й старшинами» [79, С. 26] «15

великих та п'ять менших запорозьких човнів» [78, С. 59] на чолі з полковниками, армії секунд-майорами Іваном Сухиною та Левком Малим.

25 травня турецькі човни, намагаючись знищити Лиманську флотилію, заблокували вихід з лиману до моря, що змусило 28 травня принца Нассау-Зігена попросити отамана С. Білого «прибути ... з усім Кошем козаків, що перебувають під Вашим керівництвом, забезпечених провіантом та відповідно озброєних» [146, С. 114; 234, С. 200] й «приєднатися з ними до флотилії ... яка стоїть біля гирла р. Буг» [78, С. 220]. Про наслідки приєднання у рапорті від 30 травня Нассау-Зіген повідомляв Г. Потьомкіна: «...вірні козаки прибули до мене у кількості 1500 чоловік на 31 човні, 10 з них будуть вести мої брандери. Я ними дуже задоволений» [106, С. 123]. У Васильківському коші залишилося «лише 200 козаків для випічки хліба й заготівлі похідному товариству сухарів та для оборони Коша дві гармати; Кіш очолив військовий полковник Мокрий» [144, С. 413; 232, С. 28].

Всього у травні 1788 р. до складу Лиманської флотилії принца Нассау-Зігена увійшло 60 «чайок та дубів» [78, С. 58-59, 221], екіпажі яких склалися із 40-60 чорноморців [79, С. 219-220; 156, С. 273], що становило значну частину козацької флотилії А. Головатого, яка нараховувала 6456 козаків-«морських піхотинців» [144, С. 413]. Щоправда, згідно журналу судна «Борисфен» човнів було менше (у червні 1788 р. – 42, а у липні – 57) [106, С. 228, 229] та попри певні розбіжності, наведені дані свідчать, що запорозькі човни склали суттєву частину веслової ескадри, яка надалі продовжувала зростати. Незабаром козацька флотилія нараховувала 82 із 147 човнів всієї флотилії Нассау-Зігена та поділялась на курені на чолі з полковниками Остапом Івановим, Яковом Мокрим, Іваном Сухиною, Мокієм Гуликом та Левком Малим [150, С. 241; 233, С. 8].

У період «затишся» козацька флотилія виконувала найрізноманітніші доручення, як-от: відправити «десять човнів з брандерами у флотилію під командування підполковника Бентама та прислати ... два малих човни для посилок (до Нассау-Зігена)», «послати вісім човнів до Олександрівського

редуту для пошуку плотів для брандерів, ... а опівночі прибути з усією командою ... для походу», «відправити до транспортного човна Кричева шість чайок для перевозу хворих на берег»; козаки часто слугували «посильними» для відправлення/отримання повідомлень, відведення забраних у турків човнів до «Глибокої гавані» [78, С. 221-225] тощо.

Та найголовнішим завданням була допомога регулярним військам (в дійсності основна участь) в морських битвах з турецькою флотилією. Першого червня чорноморці сміливо вступили в бій та завдали туркам чимало шкоди біля Кінбурнської фортеці [159, С. 18]. Для успішного ведення бою на човнах розмістили важкі гармати (в середньому 12-18 фунтів), котрі займали значну частину корпусу [106, С. 112]. Того дня козаки втратили вбитими «курінного отамана й п'ять козаків та пораненими трьох козаків; їх чотири човни пошкодили турецькі гарматні постріли» [79, С. 27; 232, С. 28; 233, С. 200-201], але завдяки маневреності своїх човнів зуміли пробитись через лінію турецьких кораблів. В подальшому козаки неодноразово лякали турків своєю хоробрістю й відчайдушністю, застосовуючи свій досвід при переслідуванні та захопленні кораблів, які переважали кількісно [68, С. 263-265; 99, С. 32]. Пізніше їх тактика стала відомою під назвою «тактики москітного флоту» та полягала у діях великої маси дрібних військових кораблів, що мали протистояти потужному супротивнику [327, С. 615].

З третього червня отаман С. Білий, за наказом принца «організував постійні нічні роз'їзди від Очакова до турецьких берегів, спостерігаючи за переміщенням турків» [227, С. 21; 232, С. 28]. Виконувати таке важке доручення їм допомагало вміння непомітно лавірувати між турецькими кораблями. Пізніше Є. Загорівський писав, що іррегулярне формування «виправдало надії, які на нього покладались і виявилось досить живучим через те, що матеріал, з якого воно створювалося, повністю відповідав тим вимогам, які до нього ставилися» [194, С. 17]. Прослідкуємо коротко події, які відбувались влітку 1788 р. біля Очакова.

Сьомого червня 25 човнів Лиманської флотилії (здебільшого козацькі чайки та скампавеї) протистояли 57 кораблям турецької флотилії у Дніпровському лимані. Під час бурі козаки за наказом Сидора Білого на веслах зі спущеними вітрилами, зачепивши гаками неповороткі скампавеї, прив'язували їх ланвою до своїх човнів й, вправно маневруючи на мілководді, буксировали на стратегічно вигідні позиції для атаки турецького флоту [232, С. 28-29]. І це все так стрімко, що турки незчулись, як з атакуючих перейшли до розряду тих, кого атакували. Влучними пострілами козаки підірвали три лінійні кораблі, а 18 пошкодили настільки, що вони поспіхом змушені були відступати під прикриття очаківських гармат [324, С. 36]. Військо вірних козаків здобуло перемогу з «мінімальними» втратами – загинув козак Рогівського куреня Андрій Андрійчук [98, С. 24] та пошкодили два човни, але їх героїзм уряд оцінив двояко: принц Нассау-Зіген лише побіжно згадав у реляції від дев'ятого червня: «...бригадир Алексіано сам буксировував батареї й збуджував своїм прикладом запорожців, які з самого початку бою безперервно буксировали під сильним вогнем» [106, С. 133], зате Г. Потьомкін вихваляв [319, С. 201] зазначаючи, що якби не запорожці «то не змогло б жодне судно зрушити з місця» [82, С. 27]. Щоправда, нагородження теж було своєрідним: С. Білий отримав чин полковника армії, а козаки – «по одному рублю сріблом» [79, С. 32; 137, С. 324; 138, С. 34; 227, С. 22; 232, С. 30] та «подяку від князя Г. Потьомкіна» [233, С. 201].

Гасан-паша, розлючений своєю поразкою, планував знову напасти на козаків. Розуміли це й вони, тому ретельно готувались до чергового нападу. Зокрема, Поль Джонс, очільник вітрильної флотилії, залучав їх до розвідок в Лимані [254, С. 14-15; 328, С. 145]. 16 червня, на легкому човні під виглядом торговця сіллю, він вночі наблизився до турецьких суден у супроводі лише одного козака Івана, а після повернення почав готувати план бою з урахуванням отриманих даних [294, С. 440-442].

На світанку 17 червня турецька ескадра з-під Очакова, впевнена в своїй перемозі рушила проти козацької флотилії [70, С. 14], її сподівання відразу ж «розбило» Військо вірних козаків. Умілими маневрами вони заманили кілька турецьких лінійних кораблів на мілину. А самі, не дивлячись на пориви сильного вітру, під градом куль, буксировали скампавеї Лиманської флотилії з десантом та «своїми маленькими човниками атакували великі турецькі кораблі і, піднявшись на палуби цих гігантів, із запеклістю нищили ворога» [82, С. 29; 227, С. 22; 232, С. 30]. Від залпів брандскугелів й розжарених ядер (козацьких «мін») спалахнуло й злетіло в повітря шість турецьких фрегатів, три лінійних кораблі та біля десятка сандалів [233, С. 202]. Коли Гасан-паша наказав стріляти навздогін туркам, що втікали, аби припинити паніку, козаки оточили та спалили його галеру. Розбитий турецький флот змушений був відступити з місця бою з величезними втратами у відкрите море. Турки втратили 2000 вбитих та 1500 потрапили в полон [303, С. 34]. Наступного дня Лиманська флотилія спільно з козаками продовжувала переслідувати турецькі кораблі, які під час відступу потрапили під нищівний вогонь Кінбурнської батареї [233, С. 202] та не змогли вийти з Лиману.

Нагородою для козаків, учасників Лиманських боїв, стали 1726 срібних медалей із написом «За хоробрість на водах Очаківських червня 1788», якими нагородили всіх, за винятком загиблих [79, С. 54-55]. Проте радість від перемоги була з присмаком втрат. Смертельно поранили картеччю кошового отамана Сидора Білого і Антін Головатий узяв управління боєм на себе. Полковник Іван Бірний в своєму рапорті про військові дії на флоті зазначав: «після розбиття турецького флоту взято мною в човен з турецького корабля 14 турків. У човні Шкуринського куреня під стягом пробито ратище. Команди моєї Нижчестеблійського куреня курінного отамана С. Чернявського та козака Вищестеблійського куреня Антона Чернявського вбито, Дерев'янківського куреня Андрія Паливоду важко поранено. У Вищестеблійському човні полонених турків до 70 знаходиться». Всього, під час бою загинули один полковий осавул та троє козаків [79, С. 32; 98, С. 24;

232, С. 30; 233, С. 10], 14 козаків поранили, 235 потрапили в полон [238, С. 19-21]. До того ж сильно пошкодили один козацький човен [79, С. 32-33].

Розбивши османський флот «вірні» козаки зайняли в морі вигідні позиції та блокували Очаків з моря, але це не допомагало їм захопити фортецю. Для спостереження за діями турків Поль Джонсон продовжив «нічні дозори»: ввечері 20 червня він особисто очолив загін з п'яти канонерських човнів, а наступної ночі для цієї мети використав чотири «озброєнні та п'ять запорозьких човнів» [328, С. 145]. Отримана інформація дала змогу відкоригувати план атаки на Очаків та 29 червня наблизитись на дві версти до фортеці кінним козакам у складі регулярних військ й, оточивши її півколом, почати бомбардування із суші. З моря їм допомагала козацька флотилія, яка непомітно підійшла до фортеці та вистріливши з рушниць, миттєво кинулася на укріплення. «Того дня козаки захопили 300 полонених, 23 гармати, 150 бочок пороху, втративши 29 побратимів» [175, С. 73; 357, С. 575]. Та втримати фортецю козакам не вдалось.

Першого липня, окрилений перемогами козаків, князь Г. Потьомкін наказав принцу Нассау-Зігену атакувати 12 кораблів турецької ескадри, які ще залишались на очаківському рейді під прикриттям берегових батарей. Не дивлячись на шквальний вогонь гармат Очаківської фортеці, Лиманська веслова флотилія вступила в бій з турками. Чайки з великою швидкістю снували між турецькими величезними кораблями, використовуючи фактор несподіваності. Результатом восьмигодинного бою стало знищення дев'яти турецьких кораблів (двох фрегатів, чотирьох галер та трьох малих човнів), взяття в полон двох малих човнів та 50-весельної галери «Макропля». Таким чином козаки помстились за смерть свого отамана [198, С. 58; 372, С. 39], змусивши Гасан-пашу відступити до о. Березань [324, С. 577-578].

Підрахувати втрати козаків після тієї битви важко через те, що різні джерела вказують на різну кількість вбитих. За І. Дмитренком «вбито одного курінного отамана та п'ятьох козаків, шістьох козаків – поранено, чотири човни відчутно пошкоджено. ... Серед них Іркліївського куреня Яцько

Шелест, Кальниболоцького – Василь Данилевський, Уманського – Павло Скадиненко вбиті та Іркліївського куреня Хома Биченко поранений» [79, С. 35]. І. Кияшко повідомляє про значно більшу кількість вбитих козаків. Лише з полку полковника Івана Кулика вбито: Ведмедівського куреня – Петра Копила, Кузьму Линника, Дядьківського куреня – Григорія Вдовиченка, Онуфрія Диченка, Олексія Різниченка, Якова Шмалька, Гордія Литвиненка, Величківського куреня – Івана Горба, Петра Вербовського, Михайла Капу, Остапа Чорного, Пластунівського куреня – Микиту Шевченка, Марка Партезиса, Платнірівського куреня – Даниїла Гончаренка, Павла Кеця, Менського куреня – Пилипа Шалапуту, Тимофія Герасименка, Максима Дремлюгу, Пашківського куреня – Петра Горбачевського, Щербаківського куреня – Дем'яна Базеряненка [98, С. 24]. Якщо враховувати жорстокість бою, то кількість втрачених побратимів у «вірних» козаків, звичайно, була набагато більшою.

Нагорода, Катерини II «відповідала» героїським вчинкам козаків. За наказом Імператриці від 12 липня викарбували біля 5000 срібних медалей «За хоробрість на водах Очаківських» для нагородження учасників битви. Тобто козаки отримали «срібні медалі, якими всі такі, що перебувають нині в команді ... задоволені» [79, С. 54-55].

Після цього бою козаки залишились на Очаківському напрямку, проливаючи кров через загарбницькі плани Російської імперії. Шостого липня отаман З. Чепіга вирушив з кіннотою до с. Корениха, звідки перейшов до мису Аджигол для з'єднання з передовим корпусом армії Г. Потьомкіна [144, С. 431; 233, С. 12], що знаходився поблизу р. Буг, а 21 липня відрядив до князя Г. Потьомкіна 18 човнів на чолі з військовим суддею А. Головатим, надавши йому пернач та прапор. Решту човнів під загальним керівництвом принца Нассау-Зігена очолив військовий полковник Мокій Гулик, який також отримав військовий прапор [233, С. 203]. На чолі з М. Гуликом 30 серпня козаки на 15 човнах вступили в бій з турками, внаслідок чого одного козака поранили та одного вбили [79, С. 53].

У жовтні 1788 р. козацька флотилія перебувала вже під загальним керівництвом контр-адмірала М. Мордвинова [67, С. 457; 107, С. 200] та несла аванпостну службу [159, С. 18], перешкоджаючи планам турецького флоту щодо захоплення фортець Херсон та Кінбурн [116, С. 283]. Окрім того, під виглядом купців козаки розташувалися в районі Кінбурнської коси аби відрізати відхід турецьких кораблів під час ймовірного бою в Лимані та за дорученням Г. Потьомкіна, не відкриваючи вогонь, переслідували й відтісняли османські човни до північного берега, де їх захоплювали [67, С. 411-412] або підривали. Зокрема, 15 жовтня 50 козаків під керівництвом А. Головатого, не дивлячись на бомбардування, підірвали човен біля Очаківського узбережжя, порохом, який зберігався на ньому [78, С. 14].

Розуміючи, що лише за допомогою козаків можна буде «довершити знищення» османського флоту, князь Г. Потьомкін 14 жовтня наказав А. Головатому «бути в повній готовності до дій» [78, С. 14; 138, С. 58]. Через декілька днів козаки стали табором на Чорноморській косі біля лиману Бейкуш (сучасне Лагерне поле) для оснащення чайок «18-ти фунтовими гарматами» [78, С. 15; 138, С. 61]. Та ніяке озброєння не могло врятувати людські життя під час кривавих морських баталій. І хоча через «проімперські» настрої очільників регулярних військ важко підрахувати участь козаків у боях на території межиріччя, достеменно відомо, що вони продовжували воювати: 23 жовтня («в битві під Очаковом вбито козака Ведмедівського куреня Ничипора Шелеста») та 28 жовтня [79, С. 58].

Отже, Військо вірних козаків, як кіннота так і піхота з перших боїв вславили себе бойовою звитягою. Зокрема, козацька флотилія, переймаючи досвід та традиції своїх попередників-запорожців, за короткий термін довела свою життєздатність та спроможність перемагати під час бойових дій.

2.3. Розвідувальні рейди в межиріччі

Готуючись до війни, Османська імперія звела низку оборонних рубежів та укріпила свої селища на підступах до Очакова. Тому, перш ніж

штурмувати фортецю, де перебував 15-тисячний турецький гарнізон під командуванням Гасан-Паші [145, С. 676], козаки мали здійснити низку розвідувальних рейдів, знищуючи турецькі залоги між Очаковом та Хаджибеєм.

Розвідувальні команди створювались одними з перших після офіційного оформлення війська. Зокрема, у своєму рапорті від восьмого січня 1788 р. М. Кутузов повідомляв князю Г. Потьомкіну, що для розвідки організував дві команди: «одну під керівництвом майора З. Чепіги... Він мав діяти за обставинами, спостерігаючи за балками Солениха та Корениха, де турки, що сподівалися перейти кордон, пройшовши велику відстань степом, мали відпочити». Розвідки організовувались за запорозькими традиціями, про що через два дні писав М. Кутузов: «Я маю, відповідно до його звички дати йому волю виконувати справу за старовинним їх порядком і для того не дивуюсь його мовчанню» [103, С. 51-52].

Часто для виконання завдань козаки-розвідники об'єднувались. Так, 18 січня М. Кутузов повідомляв Г. Потьомкіну, що відправив за Буг для розвідки козаків Бузького та Чорноморського військ: «одна перейде на Руській косі, що біля Кисляківки, під командою майора Чепіги і рушить на Аджигол, а друга, Першого Бузького полку під командою надійних старшин, переправившись проти гирла р. Інгул, піде на Янчокрак» [103, С. 53]. Тієї ночі «кінні запорожці взяли двох яничар. Їх показання подібні з попередніми відносно Очакова, де всього війська нараховується до 18 тисяч» [137, С. 191].

Повідомлення розвідників були дуже важливими для військових стратегів, що ретельно готували військові операції і тому козаки змушені були щоночі наражатись на небезпеку. Для розвідок кінця січня – початку лютого, коли готувались до штурму о. Березань та Березанської фортеці, характерним було спостереження за розміщенням турецьких човнів та пошук безпечних шляхів, щоб підійти до острова. Козаки повідомляли О. Суворова, що там «не більше 100 турків; коли щось потрібно підвезти, сигналять пострілами, а з Очакова надсилають транспорт» [136, С. 95-97].

Іноді, спостерігаючи за турками, «вірні» козаки непомітно підкрадались під стіни укріплень Очакова. В ніч з 25 на 26 січня загін з 200 козаків під командуванням А. Головатого, ризикуючи життям, кригою Бузького лиману, пробрався за 25 верст від Очакова та успішно напав на турецьке селище Аджигол (Аджиган) [79, С. 10; 159, С. 95], піднявши над ним козацьку білу корогву з синім хрестом. Згодом О. Суворов про цю подію писав: «село, в якому було до 70 дворів, сіно й хліб спалили. У полі понад 100 штук рогатої худоби захопили». Мешканці Очакова «спостерігали за вогнем, проте побоялись захистити село» [136, С. 98]. Через декілька днів, в ніч з першого на друге лютого, козаки підійшли до с. Яселки за сім верст від Очакова [79, С. 11]. Забравши «з ям до 60 чвертей хліба та 51 штуку рогатої худоби, повертаючись підпалили село» [225, С. 107]. На зворотньому шляху розвідники зустрілись з 500 турків, які виїхали з Очакова, але розминулись «благополучно» [136, С. 99; 232, С. 26-27].

Подібних ризикованих походів на правий берег р. Буг та Дніпро-Бузького лиману, які нагадували спустошливі рейди запорожців турецькими й татарськими селищами під час попередньої війни (1768-1774 рр.) козаки взимку 1787-1788 рр. здійснили чимало [136, С. 98]. «Нагородою» за ризик були «бойові та продовольчі трофеї», важлива інформація про розміщення та чисельність турків й їх суден.

З березня до обов'язків козаків додалось патрулювання у східній частині Дніпровського лиману та перевезення війська біля Руської коси через р. Буг, де «окрім 80 кременчуцьких човнів, стояло п'ять лінійних кораблів, вісім фрегатів та шість галер» [324, С. 576]. Окрім того З. Чепіга з кіннотою «зайняв сторожову лінію» біля р. Буг [177, С. 59], а наступного місяця зосередив свої «пости» біля Хаджибею, як найближчого зручного порту до взятого в облогу Очакова, який турки, особливо їхній флот, активно використовували для допомоги своїм військам. Для цього були організовані «роз'їзди» чорноморців на р. Інгул, що рухались «від Очакова за Тилігул в

напрямку Хаджибею» [78, С. 232-236; 79, С. 44-51; 137, С. 20; 138, С. 346-353] для «зустрічі» турків, що наближалися до берега [233, С. 199].

Влітку до кінних «роз'їздів» долучилась козацька флотилія: Нассау-Зіген наказав «посилати запорозькі човни в нічні роз'їзди, попереду флоту, до самого турецького берега. Якщо щось побачать, то відразу ж тричі пальнути з гармати або рушниці, а потім озброївшись, стати позаду флоту» [78, С. 222]. Продовжувались спостереження й за о. Березань: кіннота на чолі із З. Чепігою відправилася через Корениху й Аджигол та, обійшовши Березанський лиман, спостерігала вгору за течією Тилігулу й узбережжям до Хаджибейського замку за переміщенням турків на морі, очікуючи, коли Гасан-паша відійде від острова до Варни чи Константинополя [324, С. 580].

Після поразки турецького флоту в Лимані, в Хаджибейській затоці збільшилась кількість турецьких човнів, що зацікавило імперський уряд, бо Хаджибей забезпечував обложено фортецю Очаків продовольством. 20 липня для спостереження за їх діями З. Чепіга організував «дистанції» між Очаковом та Березанню із 300 «вірних» козаків, а наступного дня й сам «відправився з рештою кінноти за Березань, і, розмістившись в гирлі Тилігулу, влаштував щоденні роз'їзди вгору річкою та вбік Хаджибею», постійно спостерігаючи за турками [78, С. 232; 232, С. 34] та щодня повідомляючи про побачене [78, С. 233; 79, С. 44]. З 28 липня «кіннота майора З. Чепіги» розпочала розвідку «від Яселків до Очакова» [78, С. 228].

Піхота в цей час проводила розвідки в околицях Хаджибею [302, С. 334]: першого серпня 1788 р. створила «роз'їзди в сторону Аджибею, для спостереження за пересуванням турецького флоту» [79, С. 51]. Наступного дня, за наказом військового судді полковник Іванов «відправив 100 козаків для заняття пікетів від Березані до Могил з боку Тилігулу, а 150 поставив на Аджеліці біля Сичавки в закритому місці, звідки посилав секретні роз'їзди розторопних та відважних козаків під Гаджибей» [232, С. 56]. Через те, що територія, яку охоплювали розвідники, весь час збільшувалась, п'ятого серпня П. Потьомкін розпорядився «поставити два човни на Березані», щоб

пришвидшити спілкування між чорноморцями та корпусом регулярних військ. Окрім того, він вимагав спостерігати за турецькими човнами: «куди вони пішли і чи залишаться поблизу Аджибея чи підуть далі» та «рапортувати двічі на день» [78, С. 232-234; 79, С. 44; 183, С. 32; 185, С. 18]. Наступного дня козаків чекали подібні ордери про з'ясування ситуації «біля Гаджибея» [78, С. 232].

Оскільки розвідка часто супроводжувалась збройними конфліктами, шостого серпня Г. Потьомкін, піклуючись про долю козаків, наказував З. Чепізі «дати капітанові Чорбі, що направлявся у розвідку для визначення «кількості суден біля Гаджибея..., а також роздивитись, що на них в Гаджибей та звідти перевозиться», прикриття не менше 100 чоловік, наказавши старшині, яка очолить команду «не наражатись на небезпеку, бо в цьому випадку потрібно спостерігати, а не битись» [78, С. 232-234]. Восьмого серпня З. Чепіга сам очолив прикриття команди Чорби, але розвідкою був незадоволений: хоча й зібрали цінну інформацію про зосередження турків біля Хаджибею, взяти «язика» не вдалося [79, С. 44-45; 185, С. 8]. Про скупчення турецьких човнів біля Хаджибею повідомляв наступного дня і «полковий хорунжий Саленика, який «бачив, як виїжджали неподалік два верхових турки, а поблизу берега сандалію, що відійшла від кораблів». Окрім того, козаки нарахували того дня в затоці до 30 човнів (сандалів), які курсували між турецьким флотом, що знаходився на рейді, та Хаджибейським портом [79, С. 46]. Ще п'ять човнів помітили навпроти Куяльницького та Хаджибейського лиманів [78, С. 236].

Іноді розвідки закінчувались невдачами. Однією з причин невдач була турецька кмітливість, яка «заважала» «спостереженням» й через неї козакам доводилось змінювати тактику. Зокрема, в ордері генерал-поручика П. Потьомкіна З. Чепізі від дев'ятого серпня вказувалося, що під час «роз'їздів в бік Аджибею, з турецьких човнів пострілами подають сигнали, які сповіщають про їх наближення». З огляду на це він рекомендував

роз'їздам, «щоб ходили не під самим берегом і з ворожих човнів їх не помічали», а на березі мати пікети для спостереження за флотом [78, С. 236].

П. Потьомкін завжди дякував козакам за швидкість та інформативність розвідувальних операцій, навіть відзначав, що читає їх повідомлення «із задоволенням» [79, С. 235-236; 184, С. 8]. Проте цього для нього було замало. 11 серпня він звернувся до отамана З. Чепіги з проханням, щоб козаки, якщо зможуть, схопили поблизу Хаджибею двох або хоч одного турка та навіть намагався вказати спосіб: «якщо можливо засідку зробити» [78, С. 236]. Звичайно, прохання виконали негайно. Тієї ж ночі З. Чепіга очолив загін розвідників і наступного дня Кіш доповів командуванню, що «привели з міста Аджибея двох турків» [78, С. 236; 79, С. 46-47]. Це зайвий раз переконує у надзвичайній військовій майстерності козаків, адже «язиками» були «Ібрагім Касаб та Ахмет Пашатін Джерек байрактар» (командир загону або прапорносець). Полонені розповіли, «що у місті Аджибеї війська ніби немає, а кінноти до 200 вершників. З кораблів щоденно приїзять набирати води та купують овочі. Сподіваються на цих днях з часу на час змінників, задунайців: 300 з Анчар Адей Гасаном та 500 – з іншим байрактаром» [79, С. 46-47; 232, С. 34], які й насправді невдовзі з'явилися під Хаджибеєм.

13 серпня 1788 р. полковий хорунжий Платнірівського куреня Йосип Позненко доповідав О. Суворову, що «перебував з вчорашнього дня на пікеті на морському узбережжі, та, об'їжджаючи пікетські застави, бачив, як о третій годині дня біля Хаджибею проїжджали 11 човнів задунайців, з якими пікетські розмовляли на відстані, звали до себе за звичаєм їх мови «відвідати млинців», а коли їх побачили з острова турки, то виїхали навпроти двома сандалами. Ведучи перепалку, набрали в сандали, нанесені водою зі спалених кораблів, дрова й відійшли». Кіш, отримавши повідомлення, відразу ж відправив до двох переправ понад морем «від гирла Тилігулу до Карабаша й Аджигола при полкових старшинах по 100 козаків команди підкріплення, і до гирла Тилігулу, де вдень турки дрова набирали, озброєних 100 козаків, які всю ніч мали неусипно вартувати» [79, С. 47-48].

Наступного дня З. Чепіга повідомляв, що «прикриваюча роз'їзд команда старшини полкового хорунжого Федора Водікачі вчора перед сутінками побачила, як зупинився турецький сандал проти Карабашського пересипу, ночував, залишаючись неподалік від берега, а на світанку турки від'їхали до о. Березанського» [79, С. 50].

В другій половині серпня активність турків збільшилась. 16 серпня хорунжий Степан Самелка бачив двох верхових турків, що виїжджали з Хаджибею для огляду на дорозі слідів. Того ж дня курінний отаман Поповичевського куреня Марко Термус, перебуваючи біля роз'їзду пікету від пересипу до гирла Карабаша, помітив постійні роз'їзди турецького човна («сандала»), який спостерігав за узбережжям на підступах до Хаджибею та дислокацією чорноморців [79, С. 50-51; 185, С. 20].

21 серпня полковник Є. Іванов повідомляв, що «нині декілька кораблів наблизилось до о. Березанського, а інші великі стоять на віддалі в морі й човнами та сандалами часто від Аджибея до кораблів й назад до Аджибея та морським узбережжям роз'їжджають» [79, С. 51]. Після повторних розвідок козаки виявили, що біля Хаджибейської фортеці знаходилось біля 40 суден, серед яких чотири великих [232, С. 63].

Своєрідними розвідками чорноморців були й неодноразові зустрічі із задунайськими запорожцями під час їх занять риболовлюю [103, С. 96, 120, 127-128; 147, С. 52; 403, С. 486-493], або й спеціально влаштовані – «перемовини». Зокрема, 20 вересня зустрілись із задунайцями біля мисів Аджеяси та Карабаш, неподалік від лівого берега долини Тилігулу, старшина М. Шрам та кошовий З. Чепіга [232, С. 103]. Згодом козаки на чолі з осавулом Яковом Гончаром у с. Калаглія зустрілися із 200 задунайцями на чолі із старшиною Іваном Іванком, що прямували до о. Березань.

Подібні зустрічі використовувались не лише для отримання інформації про стан турецької армії, а й для вербування їх до Чорноморського війська. В даному випадку можна говорити про співробітництво Коша Чорноморського війська та уряду: уряд оплачував всі витрати під час «агітаційних вилазок»,

гарантував нагороди та пільги тим, хто приведе з собою задунайців, чорноморці в свою чергу проводили перемовини із задунайцями, збирали інформацію розвідувального характеру про дислокацію та кількість турецько-татарських військ тощо [161, С. 29]. Зокрема, 2 жовтня 1790 р. в очеретах понад Очаковом зустрілися чорноморець Карпо Шевченко з Кальніболоцького куреня та задунаєць. Замість стріляти один в одного, вони розцілувалися, причому чорноморець отримав у подарунок золотого, з наказом неодмінно пропити його разом із братчиками [292, С. 61]. Такі дії завжди були результативні [78, С. 305; 79, С. 55, 64, 204, 292-293, 302].

Восени 1788 р., з огляду на стратегічне значення території, за якою велось постійне спостереження, козацькі пости не лише «збільшувалися чисельно» [66, С. 616; 82, С. 32], але й розширювалась територія їх «роз'їздів»: козаки спостерігали за турками навіть біля стін Очакова [138, С. 37], Хаджибею, доходили до гирла Дністра. Наприкінці вересня декілька команд чорноморців одночасно провели розвідувальні походи в різних напрямках: «від посту, що стоїть на р. Березань відряджені були команди до Паланки і вище Бендер та Кочубею; кошовий (З. Чепіга) з «вірними» козаками ходив до Маяку, що поблизу гирла Дністра та всі повернулись благополучно» [138, С. 55, 77].

Восени 1788 – восени 1789 рр. розвідники продовжували спостереження за фортецею Хаджибей та її околицями, куди щоденно відправлялись козацькі роз'їзди [138, С. 40]. Зокрема, 17 жовтня вони «цілу ніч і вдень чули гарматну пальбу», спостерігаючи за турецькими човнами: «рух на флоті продовжується, але нерішуче, і тому не можна дізнатись, відходить він чи готується до висадки військ» [82, С. 71].

Намагаючись припинити постачання продовольства з Хаджибею до обложеного Очакова козаки неодноразово нападали на турецькі склади «із запасами», але не завжди вдало. Тому 29 жовтня у розвідку відправився сам З. Чепіга, взявши з собою декілька відважних козаків. Пройшовши

непоміченими вночі до стін фортеці вони не лише розвідали обстановку, а й підпалили склади [82, С. 306; 138, С. 77; 184, С. 21; 226, С. 34-35].

Здавалося б, що турки після цієї події мали бути наготові, очікуючи повторного нападу козаків. Але це не завадило чорноморцям на чолі з З. Чепігою сьомого листопада вдруге підійти непоміченими до Хаджибею та знову підпалити збудовані поблизу фортеці, на узбережжі моря, склади з декількома тисячами четвертин борошна, пшона та вівса [138, С. 77; 185, С. 21; 285, С. 50; 357, С. 209]. Про значення заподіяних козаками втрат, говорить те, що майже через рік, в серпні 1789 р., полонений турок Умер-ага скаржився на «дефіцит» хліба «через втрати, які були завдані турецьким «магазинам» останнім козацьким рейдом» [138, С. 252-256, 257, 259-261].

В грудні 1788 р. козаки «проводили безперервні пошуки не лише до турецьких селищ, а й до самого Очакова» [138, С. 122], допомагаючи готуватись до штурму фортеці. А вже навесні 1789 р. збирали інформацію про розміщення турків на Дністрі для коректування плану захоплення Бендерської фортеці. Зокрема, 31 травня З. Чепіга, відправивши полкового осавула Ніякого із 100 кінними козаками через р. Чичиклею та верхів'я балки Цариголь до Бендерського шляху, наказав «розвідати, чи не з'явиться ворог на лівому боці Дністра. Якщо помітять турків, то дізнатись про їх кількість, переміщення та наміри» [232, С. 51-52].

Іноді, «розвідуючи територію», козаки виконували й інші завдання. Так, сьомого червня 1789 р. загін у складі 1000 чорноморців на чолі з З. Чепігою направився до Ягорлика щоб, з'єднавшись з бригадою похідного отамана Донського війська полковника І. Ісаєва та козаками Бузького війська на чолі з полковником П. Скаржинським, супроводжувати, «прикриваючи з півдня, від Бендер», полонених турків, взятих напередодні на Дунаєві, що переправлялися з Катеринославської армії до Турецької Балти [233, С. 47]. Маршрут чорноморців пролягав від Піщаного броду на р. Тилігул, «до Нанії (Ананьєва) на Тилігулі», а далі до р. Куяльник та Жовті води (Кучурган), щоб

«до Бендер степ розвідати» [138, С. 184], «якщо ж на цьому боці будуть турецькі застави, то постаратися зірвати їх» [232, С. 52].

Та основним завданням влітку 1789 р. для розвідників залишалась ретельна підготовка до штурму Хаджибею. Повернувшись в серпні з-під Бендер, чорноморці змінили «всі пости і пікети від гирла Березані до Тилігулу (мис Карабаш) та узбережжям моря» [78, С. 126], які до того займали козаки прем'єр-майора й полковника Кушмацького (Донське військо) й продовжили ретельні розвідки ситуації навколо Хаджибею та в степах між Тилігулом й Дністром, що дозволило деталізувати штурм фортеці у вересні [78, С. 77; 79, С. 113-114, 127; 82, С. 397-399; 138, С. 185-186, 214, 223-229, 248, 251-254, 256-257, 259-261].

Другого серпня отаман З. Чепіга отримав секретний ордер Й. де Рибаса, про відправлення 100 чорноморців на чолі з осавулом Семеном Письменним «для заняття пікетів від гирла Березані до Двох могил, що лежать по той бік Тилігулу» (нині Живахова та Шкодова гори на території м. Одеси), які мали розміститися «табором в зручному місці біля гирла р. Тилігул», та 150 козаків на чолі із старшиною Кузьмою Білим «на Аджелік, що знаходиться крайнім від Сасички». Козаки мали непомітно пройти до Хаджибею та спостерігати за рухом турків [79, С. 127, 128]. Повернувшись, С. Письменний повідомляв, що козаки «побачили 29 турецьких човнів навпроти Куяльника у Хаджибейському лимані, а старшина Уманцов, перебуваючи у засідці під Аджибеем, побачив неподалік намети» [79, С. 127, 128; 185, С. 22].

17 серпня З. Чепіга отримав наказ Й. де Рибаса: заснувати «роз'їзд на шість доброкінних козаків, який мав зранку їхати до вершин першого Куяльника. Такий самий роз'їзд надвечір туди ж відправляти, щоб один йшов назустріч іншому» [78, С. 129]. Через декілька днів чорноморці на чолі з полковим осавулом Тихоновським піймали турків: Умер-агу, Мегмет Делі баші та Салихавас баші, які захищалися стріляниною. Полонені повідомили, що «війська в Гаджибеї до двохсот яничар, гармат у фортеці вісім

дев'ятифунтових, але чекають від капудан-паші три 30-фунтових. Біля Гаджибея викопано рів глибокий...» [138, С. 256-261; 395, С. 94, 95].

Регулярні рейди розвідників до Хаджибею продовжувались практично до самого штурму. Четвертого вересня 1789 р. полки Порохні, Давида Білого та Левка Малого отримали наказ просуватись за р. Тилігул до Аджеліка і контролювати ситуацію попереду корпусу, що вирушив у наступ. Вони мали розміститись наступним чином: «Полк, який знаходився біля Сасички, п'ятого вересня ставав на вершині першого (від Тилігулу) Аджеліка» та «організовував невеликі, але доброкінні роз'їзди до лиману Куяльник і до останнього Аджеліка». Другий полк переправлявся того ж дня через р. Тилігул та направлявся в район Сасички, «відкриваючи ліву сторону тієї дороги, якою мав йти корпус. Невелика команда цього полку розвідувала ситуацію біля Хаджибею та мала дійти до останнього мису «по цей бік Пересипу». Третій полк розділили на дві команди по 250 козаків: перша, на чолі з осавулом відряджалась з піхотою полковника Давида Білого для патрулювання узбережжя, друга – кінна команда – з полковником Іваном Порохнею, переправившись через Тилігул, очікувала прибуття та контролювала переправу чотирьох важких гармат навпроти нового перевозу [78, С. 135-137; 185, С. 23; 227, С. 38]. Вся інформація збиралась в с. Тузлі, де узагальнювалась та аналізувалась [192, С. 3].

Продовжувались розвідки і після здобуття Хаджибею. Розвідники знову склали ретельні плани для штурму чергової турецької твердині. Зокрема, 15 вересня загін полковника С. Письменного відправився у розвідку з р. Барабой до Паланки [79, С. 139], а в жовтні чорноморці спостерігали за Кілією [78, С. 23], турбуючи турків своїми «вилазками» [138, С. 354; 232, С. 62-63; 233, С. 207]. На початку листопада «чорноморцям на човнах, пішим та кінноті» доручили Білгородський пост [78, С. 143; 138, С. 374], а з 16 листопада М. Гулик організував пікети біля Бендер [79, С. 144].

Отже, козацькі розвідки допомагали скласти оперативну характеристику турецьким військам та спланувати операції щодо боїв на території

межиріччя. Спостереження за турками велись чорноморцями постійно, що допомагало відкоригувати плани наступальних операцій. За допомогою рапортів, надісланих князю Г. Потьомкіну та барону І. Меллеру-Закомельському можна скласти приблизну картину розташування війська, очільників козацьких команд та ситуації на Півдні України.

Восени 1789 р. князь Потьомкін залишив козацькі пости на кордонах зайнятих у турків земель в Аккермані, Паланці і Білгороді. Восени 1790 р. козацька флотилія перебувала біля Хаджибею, звідки А. Головатий 22 вересня повідомляв, що «все благополучно і немає турецьких човнів в морі, пікетів та роз'їздів не видно, пострілів не чуто» [79, С. 46]. Кіннота в цей час контролювала чорноморське узбережжя до Дунаю, про що З. Чепіга 28 вересня повідомляв: «їздив я роз'їздом за Нерушай до містечка Кілії і там нічого мною не помічено» [78, С. 23].

2.4. Участь Чорноморського козацького війська в боях за Буго-Дністровське межиріччя

Після морських перемог козацької флотилії турецький флот відступив до о. Березань, неподалік від Очакова, де знаходилась невелика, але укріплена неприступними берегами турецька фортеця з бойовими та продовольчими запасами, що підвозили турки в оточений військами Очаків, перешкоджаючи захопленню «Очаківської твердині» влітку 1788 р. 11 липня князь Г. Потьомкін писав О. Суворову: «Пропоную я провести розвідку на Березані. Потрібно знищити те пристанище: підберіть відбірної піхоти 600 осіб» [136, С. 156; 323, С. 279], через два дні наказував «знести турецький пост на острові», де було «війська два байрака та 20 гармат» за допомогою запорожців. Але розуміючи, що його накази виконати неможливо, через декілька днів й зовсім відмінив «рухи до Березані» [344, С. 69].

У жовтні козаки знову активували свої дії біля острова, намагаючись розвідати всю інформацію про березанський гарнізон. Під час одного рейду А. Головатий з козаками під гарматним вогнем фортечних батарей знищив

турецький човен [138, С. 351], за що 15 жовтня команда отримала подяку князя [78, С. 14; 225, С. 110]. Але лише після відходу четвертого листопада на зимівлю до Константинополя залишку турецького флоту [78, С. 126; 351, С. 41], козаки на чолі з А. Головатим змогли підійти до острова.

Спочатку військовий суддя організував розвідку за островом і невдовзі вже знав, коли турецький гарнізон відправлявся за провіантом з острова до Очакова. Щоправда іноді дослідники розвідувальні дії сприймали за перший штурм козаків. Так, І. Д. Попко писав: «Перший штурм, з яким козацькі старшини не зовсім погоджувались, був невдалий і коштував козакам втрати двох човнів з кращими людьми» [318, С. 5]. Подібної думки дотримувався і перекладач при штабі князя Г. Потьомкіна Р. М. Цебриков, записавши шостого листопада в щоденнику: «Вночі запорожців послали на човнах взяти Березань, але вони лише, повертаючись назад, захопили турецький човен, який прямував із Очакова з десятком турків...» [344, С. 97]. На жаль, документів, що підтверджували б чи спростовували б сказане не знайдено.

Вранці сьомого листопада 1788 р., простеживши, що частина гарнізону з Березані відбула до Очакова за провіантом, декілька команд козаків під загальним керівництвом військового судді серед білого дня з легкими гарматами направилися до неприступного острова. Згідно з переказами, під час атаки А. Головатий співав гучним басом псалми на передньому байдаку [375, С. 6-16]. До штурму залучили 836 осіб, з них 34 старшини: військовий суддя від армії підполковник А. Головатий; полковник М. Гулик (очолював команду з восьми човнів [79, С. 63]); 6 полкових старшин – Василь Танський, Давид Білий, Іван Семенов, Семен Бурнос, Никанор Орлянський, Яків Животовський; осавули – Василь Осанчук та Іван Козловський; хорунжі – Іван Чорний та Григорій Горб; курінні отамани: Антон Бойко, Степан Шеремет, Сонаун Лисий, Михайло Сікавка, Харитон Гаркуша, Іван Чорниш, Данило Чуб, Гнат Козир, Яків Сопка, Іван Лубяний, Іван Черепаха, Тиміш Чорний, Лаврін Білий, Панько Чухна, Роман Финжал, Роман Губа, Аврам Тул, Ярема Горб, Мартин Задека, Герасим Одношевний, Артем Каралій [79,

С. 88]. Якщо врахувати те, що капітанами човнів були курінні отамани, то десант складався з 22 човнів. Але існують й деякі інші судження про кількість човнів: згідно журналу корабля «Олександр», на якому знаходився контр-адмірал М. С. Мордвинов, у штурмі брав участь 21 човен [67, С. 469, 470], М. П. Загряжський вказує на участь 30 човнів [219, С. 90].

Під пострілами турецької батареї берегових укріплень, козаки зуміли швидко сховатись за скелями. Наблизившись, наскільки було можливо до острова та зробивши декілька залпів з гармат та рушниць, чорноморці взяли з собою фальконети й атакували турецькі батареї. Артилерійська обслуга, що знаходилася в окопах північно-східної батареї, не змогла зупинити блискавичної козацької атаки. Сховавшись за стінами фортеці, турки шквальним вогнем змусили козаків ненадовго зупинитись, розвернувши проти турків їх гармати, вони продовжили штурм. Невдовзі комендант острова Осман-паша вивісив над фортецею білий прапор [136, С. 76-77].

Отже, всю «справу» вирішили за лічені години виключно силами «вірних козаків». Зокрема, Р. М. Цебриков сьомого листопада писав: «човни запорозькі, під'їхавши до Березані, витерпіли досить сильний вогонь від турків, що залишилися на острові для захисту, як з гармат, так і з рушниць; невдовзі захопили острів» [344, С. 97]. Більш розгорнуту характеристику подій дав ад'ютант генерал-поручика князя В. Долгорукого Ф. Сталь: «...Острів і фортеця Березань захоплені нашими запорожцями під командою Головатого: вранці біля дев'ятої години козаки на чайках, під сильним вогнем і на виду нашої армії, підійшли до острова, пристали до нього й захопили берегові батареї, які повернули проти ворога, що відступив до фортеці. О 12 годині Головатий повернувся до головної квартири з прапором фортеці» [242, С. 4-5; 257, С. 600]. Найкоротшим було повідомлення невідомого козака З. Чепізі: «за допомогою Бога всевишнього наші запорожці ... острів у турків забрали сьогодні вранці...» [24, Арк. 6].

Як бачимо, хоча в повідомленнях очевидців і присутня якась доля перебільшення, всі вони схожі між собою. Бій був недовгим, перший напад

козаків, зроблений ще під час наближення до берега – блискавичним [27, Арк. 1], що змусило турків відразу ж втікати, не вступивши в рукопашний бій з козаками, а фортеця здалась практично без бою.

При взятті Березані козаки визволили 25 полонених козаків, серед них полкового старшину і кілька отаманів, але їх втрати були, як для короткочасного бою, великими: «вбито курінного отамана та шість козаків, поранено полкового старшину, трьох курінних отаманів, 18 рядових козаків»: з команди полковника Мокія Гулика «вбито Переяславського куреня Петра Бундурата, Пашківського куреня Тимоша Бурсука, Ведмедівського куреня Івана Чорного, поранено Переяславського куреня Корнія Литвиненка, Пашківського куреня Герасима Широкого, Андрія Махину, Василя Лисянського, Кущівського куреня Василя Перехреста, Тараса Кутиря, Дядьківського куреня Василя Музику і Петра Чувіна» [79, С. 63, 90], «Переяславського куреня Петра Хундуренка; з команди полковника Івана Кулика: поранено Пашківського куреня Тимофія Борсука, Герасима Широкого, Тимофія Кравця, Осипа Товстика, Івана Коропа, Марка Тарана, Юхима Заволоду, Менського куреня Кліма Габельченка, Михайла Холявку, Юхима Вітренка, Степана Доненка, Брюховецького куреня Пилипа Тарана, Дядьківського куреня Даниїла Полторацького, Пластунівського куреня Якова Стадника, Величківського куреня – Пантелеймона Білого, Тимофія Ломаку, Якова Тарана, Володимира Головченка, Ведмедівського куреня – Федора Цимбала, Івана Чорного, Платнірівського куреня Костянтина Тулинця, Опанаса Караїма, Тимошівського куреня Максима Великоіваненка» [98, С. 24-25]. Таких втрат козаки не зазнавали в жодній з попередніх кількогадинних морських баталій.

Трофеями перемоги вірних козаків стали захоплені у полон 320 турків разом із комендантом (те, що лишилося від гарнізону) й запаси, приготовлені для Очакова: 21 гармата, 150 бочок пороху, понад 1000 ядер, 111 рушниць, 69 пістолів, 49 шабель, 75 кинджалів та 57 патронників [27, Арк. 5], 2300 четвєртин «борошна, пшона й вівса» та 11 прапорів, за які князь

Г. Потьомкін наказав заплатити по 20 рублів із головного чергування Катеринославської армії [138, С. 77; 149, С. 11; 233, С. 205]. Щоправда, викликає сумнів кількість прапорів, що не відповідає кількості турків у гарнізоні – 400. Скоріш за все, це були всі трофейні прапори, здобуті під час військових кампаній 1787-1788 рр., які купив князь Г. Потьомкін. Більшість трофеїв козаки передали очільникам Катеринославської армії, а борошно і ячмінь за окрему плату перевезли на армійські склади [79, С. 61, 63].

За переказами «вражений мужністю козаків, князь Г. Потьомкін особисто вручив А. Головатому Георгіївський хрест». Щоправда, цей міф заперечує повідомлення князя Катерині II від 17 листопада: «Вірним козакам Чорноморським слід за регламентом отримати за взяте (о. Березань), а підполковнику Головатому орден військовий. Іншому ж – капітану Мокію (Гулику) – Володимирський» [82, С. 82]. 12 грудня А. Головатий разом з отаманом З. Чепігою отримали ордени із загальним формулюванням «за відзнаку» [348, С. 49-50]. Про М. Гулика й зовсім «забули», як і про козаків – безпосередніх учасників штурму, яких «під час особистої зустрічі князь нагородив певною сумою грошей» [138, С. 69]. Але навряд чи на кожного вийшло більше, ніж по 3-4 рублі із виділених 7432 руб. 50 коп. для «чорноморських козаків за взяття о. Березанського, тамтешніх турків за втрачені речі та за принесені прапори після взяття Очакова» [75, С. 223-224].

Деякий час залогою фортеці залишалась команда М. Гулика. Через декілька днів після штурму, вони захопили біля острова купецькі баркаси з вантажем, переодягнувшись турками та зустрівши купців на березі біля встановленої батареї. Згодом баркаси використовували для перевезення провіанту [79, С. 62, 65]. Невдовзі Березанська фортеця, якою з такою наполегливістю прагнув заволодіти Г. Потьомкін, втратила будь-яке стратегічне значення [139, С. 78-79]. Князь, отримавши жадану «іграшку», знищив її, як згодом знищив й інші укріплення та міцні фортеці Північного Причорномор'я [348, С. 36-39], залишивши на згадку про штурм Березані лише назву нового куреня – «Березанського» [170, С. 118; 232, С. 202].

Залишений на острові козацький загін буквально потерпав від голоду й холоду. Другого грудня М. Гулик повідомляв А. Головатому, що «провіанту місячного в козаків зовсім не вистачає і їсти вже нічого... дров зовсім не має, ледве вистачає для приготування їжі. Коней годувати нічим... Три човни розбило негодою, команда нудиться без грошей, через що втримати не можу, вся розійдеться» [27, Арк. 11; 78, С. 69; 79, С. 65, 94; 232, С. 162-164]. На цьому «нешастя» козаків не закінчувались. 13 грудня негода знищила декілька човнів, а один з козацьким збіжжям віднесло в море [232, С. 39]. І це в той час, коли вони змушені були перевозити до Очакова продовольчі запаси Березанської фортеці.

Від другого січня до квітня 1789 р. команду М. Гулика змінила команда полковника Давида Білого, продовжуючи «очищати» острів [79, С. 90]. Згодом фортеця, через яку загинуло чимало козаків стала зовсім непотрібним островом, на якому не було абсолютно ніякої охорони, що давало турецькій ескадрі змогу майже без перешкод користуватися Березанським рейдом. Скоріш за все турки мали можливість висадити на острів десант і не зробили це лише тому, що вже не мали змоги відновити на ньому зруйновані укріплення та батареї.

Черговою перешкодою після о. Березань був Очаків, що мав першокласну, оснащену французькими інженерами фортецю і потужний флот. Важливість оволодіння цією турецькою твердинею набувало ще більшої ваги з огляду на те, що вона перешкоджала встановленню контролю за чорноморським узбережжям до гирла Дніпра. Неодноразові сутички козаків з турками, які виходили з фортеці, не приносили результатів [285, С. 50; 351, С. 18]. Лише захоплення Березані та знищення магазинів під Хаджибеєм дало можливість реально штурмувати турецьку твердиню.

Штурм Очакова розпочався шостого грудня 1788 р. о сьомій годині ранку в 23-градусний мороз. Для штурму фортеці сформували шість колон. «Вірні» козаки входили до першої (на чолі з генерал-майором бароном Паленом та шостої (на чолі з бригадиром й кавалером Горичем) [306, С. 233],

що мали: захопити Гасан-пашинський палац (перша й друга колони) та штурмувати саму фортецю (п'ята та шоста колони). Під час штурму на позиціях з боку Хаджибею брали участь всі козаки: козацька флотилія, до якої входило 82 човни (204 козаки) під керівництвом А. Головатого [123; 324, С. 586], забезпечувала штурм підступів до фортеці з боку моря; кіннота (61 козак) штурмувала фортецю із суші. На жорстокість бою вказує те, що «фортечний рів біля Стамбульських воріт в три з половиною сажнів глибини був заповнений тілами, якими війська зайшли до фортеці» [323, С. 586].

Шквальний вогонь турецьких гармат не перешкодив козакам та регулярним військам виконувати поставлені перед ними завдання. Спочатку колони генерал-майора Палена захопили турецькі земляні укріплення між Очаковом та Гасан-пашинським палацом й далі розділились на дві частини: колона полковника Ф. Мекноба проривалась до палацу, тоді як колона полковника Платова стрімко ввірвалась в окопи. П'ята й шоста колони прорвались через земляні укріплення та вийшли до бастіонів фортеці й під прикриттям артилерійського вогню подолали фортечну стіну. Бій всередині фортеці тривав біля години. За архівними матеріалами, що дотично відносяться до даного періоду, вдалось встановити прізвища старшин, що брали участь в штурмі. Зокрема, команди козаків флотилії очолювали: старшини Мокій Гулик та Трохим Покотиленко, курінні отамани Олекса Кучугура, Петро Малий, Яків Сопко, Федір Губа та Матвій Супруненко; до загону кінноти входили: військовий писар Іван Підлисецький, полкові старшини Василь Шрам та Іван Великий, полковий хорунжий Лаврентій Плохий, полкові осавули Прокіп Гуртовий та Матвій Третяк.

Звістка про взяття Очаківської фортеці була сумною: під час облоги багато козаків померло від голоду, холоду та хвороб, загинуло чимало чорноморців й під час штурму. Такі великі втрати пояснюються тим, що Г. Потьомкін допустив чимало помилок, «продумуючи» стратегію штурму: полкова артилерія замість того, щоб підтримати штурмуючих вогнем, зокрема в бою між земляними укріпленнями та фортечною стіною, за його

наказом полізла на стіни; невдалий розрахунок пороху під час «підриву» bastionних стін призвів до загибелі багатьох козаків.

Шостого грудня, окрім штурму Очакова сталась ще одна подія. За версією П. Короленка, задунайці намагались висадити десант біля Березані, намагаючись відбити острів назад та коли довідались про козацьку залогу, відмовилися від задуманої операції й повернули назад [131, С. 41]. За версією полковника М. Гулика, задунайці під час гарматної стрілянини намагались втекти з Очакова через протоку, яка відділяла Кінбурнську косу від фортеці. Під час перестрілки «через необережність було вбито Кущівського куреня козака Михайла Негарда та поранено Дядьківського куреня Гната Квітницького – руку перебито» [78, С. 65].

Після падіння Очакова «Військо вірних козаків» перейменували на Чорноморське козацьке військо, а до флотилії додався епітет – Чорноморська. Згодом її назва була перенесена на весь флот, який відтоді став називатися Чорноморським. Чимало старшин нагородили армійськими офіцерськими чинами [78, С. 16] та золотими хрестами на георгіївській стрічці з написом «Очаків взятий 6 грудня 1788 р.», 55 козаків з команди З. Чепіги – срібними медалями [79, С. 33-35, 120-123; 85, С. 537].

Зимівля 1788-1789 рр. для козаків була дуже важкою. Навесні підраховали, що через погані умови утримання та хвороби вона забрала життя 497 чорноморців. Полковник Леонтій Малий повідомляв, що «на о. Березань в команді капітана Білого померли осавул Іван Козловський й хорунжий Григорій Горб. Померли й козаки, що перебували в різних місцях: на о. Березань, в Очакові, Олександрівському редуті та Василькові» [79, С. 94, 124; 349, С. 56]. Це були занадто великі втрати, які перебільшили кількість всіх загиблих у попередніх бойових діях [138, С. 100]. Окрім того, кіннота втратила під час зими 557 коней [79, С. 119], про що отаман З. Чепіга повідомляв М. Кутузову: «За всю зиму до цього часу фуражні кошти, що мали бути на коней нізвідки не отримані» [79, С. 92]. Іншими словами, під час відносного «затишшя» про козаків забували.

У кампанії 1789 р. в боях здебільшого брала участь кіннота на чолі з підполковником, отаманом З. Чепігою, яка нараховувала понад 2000 козаків. У червні спільно з козаками Бузького та Донського військ 1000 чорноморців вирушили до Бендер. 18 червня, наблизившись до с. Тернівка, поблизу Бендер, З. Чепіга отримав повідомлення, що біля переправи через Дністер перебувало більше 400 турків. Щоб піймати «язика» та «навести ворога на козацькі команди й дати змогу всім згаданим військам його відрізати» [138, С. 166], вперед відправили 300 чорноморців, які мали зайти з нижнього боку Бендер до переправи. Не дочекавшись козаків І. Ісаєва та П. Скаржинського, чорноморці на чолі з полковником секунд-майором Остапом Іваненком, осавулом прапорщиком Кіндратом Табанцем та полковим старшиною поручиком Тихоном Гаркушою [79, С. 115] вступили в п'ятигодинний бій з турками, кількість яких, з огляду на близькість до фортеці, зросла до трьох тисяч. До місця бою поспішила й решта чорноморців на чолі з З. Чепігою. Надвечір бужці та донці довершили розгром турків [138, С. 165, 187; 232, С. 54].

Під час бою чорноморці «вбили до сотні турків, захопили два Очаківських стяги та в полон 12 турків» [79, С. 113; 227, С. 36], серед яких – агу й двох байрактарів. Полонені повідомили, що «хан та декілька паш знаходилися в Каушанах з 10000 війська. Колишнього капітан-пашу очікують з 60000 від Базарджика» [138, С. 166, 187].

Під час цього бою двічі поранили в праве плече З. Чепігу, який відразу ж від'їхав для одужання до своєї слободи Харківки в «урочищі Громоклей» [79, С. 113-114, 116], передавши командування кіннотою Остапу Іваненку та троє козаків, одного козака вбили [79, С. 113; 138, С. 166]. 25 червня З. Чепіга передав А. Головатому, який під час Бендерського походу постійно тримав напоготові озброєну «пішу команду в 2150 осіб» [79, С. 115], побоюючись нападу турків з-за Тилігулу, кінноту та військові клейноди [78, С. 21; 232, С. 55-56]. Щоправда, Бендерська фортеця й надалі залишалась турецькою і

для її здобуття потрібно було захопити ще ряд менших турецьких твердинь та оберігати мирне населення від турецьких зазіхань.

Намагаючись «тримати під контролем» турків, чорноморці влітку перебували на різних ділянках фронту, готові за першим покликом вступати в бій. 2900 козаків 19 червня перебувало при Коші, біля гирла р. Березань [79, С. 115], «контролюючи ситуацію біля Очакова». Десятого липня частина з них брала участь в бою під Очаковом. Серед них: «військовий писар Іван Підлисецький, полковий старшина від армії капітан Василь Шрам, полковий старшина Іван Великий, полковий хорунжий Лаврентій Плохий, полковий осавул Прокіп Гуртовий, полковий осавул Матвій Третяк, рядових козаків – 55» [79, С. 120], з яких трьох поранили.

У серпні почалася підготовка до штурму Хаджибейської фортеці, яка мала значення не стільки як самостійне укріплення, а більше як головна база турецького флоту на північно-західному узбережжі та залишалась одним з основних форпостів в Буго-Дністровському межиріччі, що перешкоджав подальшому наступу в напрямку Аккермана та далі на південний захід.

У штурмі Хаджибею 14 вересня 1789 р. безпосередньо брало участь шість чорноморських полків: три полки піхоти під командуванням Давида Білого, Леонтія Малого та Івана Порохні та три полки кінноти під командуванням Остапа Іваненка, Семена Письменного, Івана Давиденка, Петра Щербини-Микульського [77, С. 37-44; 78, С. 35-37, 135-137, 139-140, 142, 293; 79, С. 138; 138, С. 141, 241-249, 265, 283, 285, 292-293, 299-308, 320-322, 331; 147, С. 51; 185, С. 22] у відділі Й. де Рибаса. Частина козаків – полк кінноти армії секунд-майора полковника Петра Микульського охороняв обоз корпусу у степу на шляху до Хаджибею (неподалік від Довгої могили) [78, С. 139-140] та козаки флотилії виконували функції обозної служби під командуванням А. Головатого.

Для перешкоджання просування ворога в Хаджибейському напрямку й відбиття його атак у випадку наближення до гирла р. Тилігул Й. де Рибас у серпні розписав місцезнаходження полків Чорноморського війська. Зокрема,

полковнику Порохні наказувалось «з полком та двома гарматами направитись до пересипу над морем і, розміщуючи козаків праворуч у зручному місці, перешкоджати туркам перейти вбхід». Із подібним завданням полковник Давид Білий із полком «поспішав з двома гарматами на косу» [78, С. 128, 129].

26 серпня Й. де Рибас прохав А. Головатого «примножити піхоту двома полками, або хоча б одним, переправивши його на Аджидерську косу для з'єднання з піхотою в гирлі р. Тилігул», а через три дні наказав полковнику Малому «при наближенні ворога бути у всій готовності між бродами гирла Тилігулу та Великої Коси» [78, С. 131-132].

О четвертій годині вечора 11 вересня шість полків козаків вийшли з балки біля Довгої Могили (Жевахової гори) та зупинились за сім кілометрів від фортеці, в с. Крива балка [78, С. 139-140]. Перед штурмом Й. де Рибас розподілив козаків по відповідальних позиціях, щоб водночас напасти на фортецю і місто. До першого відділення полковника Олександра Хвостова входило «два піших полки чорноморців з резервами», які перебували на правому фланзі і одночасно з регулярними військами, підійшовши узбережжям до палацу, відволікали б увагу турків до себе. До другого відділення секунд-майора Сергія Воейкова входив один піший полк чорноморців, який мав захопити форштадт, перешкоджаючи втечі турків із палацу до човнів та штурму з боку моря [77, С. 37-40]. Третє відділення (три кінних полки) мало перетнути шлях туркам до гавані. На перешийку поставили батарею з чотирьох облогових та 12 польових гармат, щоб стріляти по човнах супротивника [351, С. 24].

14 вересня загін полковника О. Хвостова під обстрілом турецького флоту перетнув балку (нині район Балковської вулиці) і «не очікуючи правий фланг» почав штурм фортеці. В цей час чорноморці відділення С. Воейкова «із шаленою швидкістю зайняли ближнє селище (нині Молдованка), вибивши з нього турків». Залишивши там резерв, вони спільно з кіннотою перетнули турецькому гарнізону шлях до порту та протистояли можливому

десанту супротивника з кораблів, які стояли у гавані. З моря турків атакувала флотилія А. Головатого, яка безстрашно кидалась на переважаючі їх в озброєнні турецькі кораблі. Зокрема, вона захопила два ворожі кораблі, серед яких «лансон, озброєний 27-фунтовою гарматою із 26 турками» [138, С. 292, 307]. Після штурму флотилія переправляла через Березанську переправу 66 полонених, серед яких був «двобунчужний паша», до Очакова [78, С. 293].

Отримавши «черговий трофей» – фортецю Хаджибей, Г. Потьомкін спочатку «планував тримати тут флотилії запорожців» [191, С. 9], але бажання знищити «речові докази» штурму було сильнішим: фортецю, завойовуючи яку ризикували своїм життям козаки, підірвали для того, щоб приховати витрату доволі значної суми грошей на штурм невеликого укріплення [342, С. 34-38]. Разом з тим, Хаджибейська фортеця відіграла вирішальну роль в російсько-турецькій війні. З її захопленням відкрилась перспектива подальших бойових дій під Аккерманом та Бендерами. 27 вересня кіннота розмістилась неподалік від Аккерману [78, С. 23], очікуючи козацьку флотилію, яка через два дні «в своїх дубах розмістилась під стінами Білгородської фортеці» [308, С. 81].

Облога Аккерманської фортеці закінчилась дуже швидко капітуляцією, з умовою вільного виходу гарнізону [308, С. 77-79]. 15 жовтня виділили «по 100 чоловік кінних» з Чорноморського, Катеринославського та Донського військ для супроводу Аккерманського гарнізону разом з відпущеним пашею до Дунаю, «спостерігаючи, щоб нікому з турків не було ні найменшої образи та злоби» [78, С. 23, 25, 143; 79, С. 140, 141; 138, С. 313, 317-318, 322-323]. Аккерманський гарнізон на деякий час (за умови Яської угоди 1792 р. фортеця поверталась у володіння османів) замінив новий, до складу якого входили чорноморці полку Давида Білого [79, С. 144].

Після Аккерманської фортеці одна за одною, майже без бою здались турецькі залоги в Аджи-Дере, де згодом полк І. Порохні «ніс караульну службу, тримаючи пости на всіх брамах фортеці та в інших місцях» [79,

С. 176-177], та Паланці [231, С. 62], куди перевели один з трьох чорноморських полків, призначених до гарнізону Аккерману [138, С. 334].

Для ремонту, поповнення необхідних запасів та передачі «новопридбаних» турецьких лансонів (після захоплення Аккерману з'явилися ще чотири, «придатні і добре озброєні», окрім захопленого при Хаджибеї [138, С. 322-323]), козацька флотилія відправилася до Березанського Коша. Звідти, залишивши Кіш під опікою полковника Я. Мокрого, якому рекомендувалось «провіант з Очаківського магазину вимагати лише на козаків, що залишилися в Коші; човни, що залишилися, витягнути на берег, а ті, що знаходилися на Тилігулі перегнати на Березань» [79, С. 142], чорноморці відправились на «підкорення» Бендер [231, С. 63].

25 жовтня за наказом Г. Потьомкіна З Чепіга «з'єднався з полковником Скаржинським» [138, С. 339], та, розділивши кінноту на дві частини, рушив попереду колон генерал-поручика графа де-Бельмана та генерал-поручика П. Потьомкіна. До Каушан невдовзі перейшла й піхота на 47 човнах [138, С. 367-368; 225, С. 114-115], розпочавши 30 жовтня облогу фортеці з обох боків Дністра. Першого листопада З. Чепіга, маючи в строю 2298 козаків, розмістився табором «нижче Бендер, неподалік від човнярської команди, починаючи від слободи Гарагаш до Гнилої Чобурчі, спостерігаючи, щоб у мешканців сади та ліси ні від кого спустошені не були» [79, С. 146-147], та щоб вночі не «проскочив» хто-небудь з табору в Бендери. Козацька флотилія в цей час закривала туркам вихід річкою за чотири версти від Бендер [232, С. 63-64]. Наступного дня З. Чепіга повів козаків на бастіони фортеці [233, С. 14]. До нього доєдналися «30 запорозьких дубів, які підійшли з низов'я Дністра» [308, С. 84] та почали обстрілювати місто з гармат, не дивлячись на сильний вогонь турків. Десант з 17 байдаків «довершив справу» – турки не витримали загрозливої сили козацької флотилії і четвертого листопада фортеця капітулювала [231, С. 64], завершивши військову кампанію 1789 р.: 24 листопада З. Чепізі присвоїли звання бригадира, А. Головатому –

полковника, а козаків «нагородили» з «усією монаршою ласкою»: сьомого листопада видали плату турецькими грошима [138, С. 375].

Після Бендерської кампанії козацька флотилія відправилась на зимівлю до Паланки, де А. Головатий, залишивши на човнах козаків біля гармат, розмістив піхоту на квартирах в селищах на обох берегах Дністра для спостереження за кордонами біля Аккермана, Паланки та Бендер. З. Чепіга, розпустивши більшість кінноти «в домові відпустки», розмістився на Дністрі для утримування нової кордонної лінії та охорони місцевого населення від образ з боку солдат регулярних військ [231, С. 64, 65]. Два полки, які перебували в Білгороді, залишивши на місці полкові важкості, хворих та частину козаків-теслярів для ремонту трьох турецьких човнів та будівництва човнів у м. Криуляни, виступили на зиму ближче до Паланки в слободи Ганкішль та Рошиці [232, С. 65].

Отже, козаки Чорноморського війська, яке сформувалось на початку російсько-турецької війни 1787-1792 рр., брали участь в усіх великих військових кампаніях, але майже завжди діяли невеликими командами у складі регулярних військ під командуванням О. Суворова, М. Кутузова, Г. Потьомкіна, Й. де Рибаса та інших, перебуваючи водночас на різних ділянках фронту, що майже унеможлиблює надання об'єктивної оцінки їх бойовим заслугам. Окрім того, Імперія відносила до чорноморців як до тимчасових виконавців волі уряду. Пояснюється це не лише військовим часом із його загальною невизначеністю, а й зосередженням майже всієї влади в руках головного патрона війська – гетьмана князя Г. Потьомкіна, який вирішував більшість проблем чорноморців [138; 139; 215; 291, С. 402].

В ДАОО зберігаються декілька іменних та формулярних списків Чорноморського війська, серед них і ті, що досі не були опубліковані (див. додаток А). Проаналізувавши їх, було відтворено не лише соціальний склад чорноморців, а й час вступу до війська, участь в походах в Буго-Дністровському межиріччі та зроблено порівняльний аналіз піхоти та кінноти (див. додаток В).

РОЗДІЛ III

МЕЖИРІЧЧЯ ПІВДЕННОГО БУГУ І ДНІСТРА ПІД УПРАВЛІННЯМ ЧОРНОМОРСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА (1790-1792 РР.)

3.1. Передача краю під управління Чорноморського козацького війська: причини, передумови та кордони

Однією з основних проблем при формуванні Чорноморського війська стало питання про виділення військової території. Виділити війську території, що раніше належали Запорозькій Січі було неможливим з політичних міркувань: визнавши в 70-х роках незаконними претензії Запорозької Січі на земельні фонди, уряд не міг допустити протиріччя в цьому питанні. Крім того, більша їх частина на той час вже належала таким багатим сановникам, як князі Потьомкін, В'яземський, Прозоровський та інші. Тому, починаючи з 1784 р., коли князь Г. Потьомкін почав обдумувати можливість створення на основі запорожців нового козацького війська, до 1792 р. – часу переселення на Кубань, обговорювалось чимало проєктів щодо оселення чорноморців. Розглянемо їх детальніше в хронологічній послідовності.

В 1784 р. князь Потьомкін планував відвести тисячній команді запорожців (прообразу Війська вірних козаків – Чорноморського війська) під керівництвом полковника С. Білого місцевість на лівому березі Дніпра, куди мала ввійти і майже незаселена частина території, що належала Запорозькій Січі (знаходилась ближче до центральних районів України). З цим питанням він звернувся шостого квітня до Катерини II [77, С. 20]. Але проєкт не був розглянутий.

На початку 1788 р., отримавши дозвіл Катерини II вирішити питання про військову територію на власний розгляд, Г. Потьомкін, нібито враховуючи прохання і побажання «вірних» козаків, у донесенні від другого січня розглядав перспективу «надання» землі в «Керченському Куті або на Тамані, де, заснувавши своє перебування, могли б вони завести великі

поселення» [137, С. 169-170; 233, С. 2-3; 292, С. 91]. Ілюзорність «козацьких побажань» підтверджує й іменний указ від другого січня, де зазначено: «відвести для оселення землі в Керченському Куті або на Тамані; ... поширюючи дозвіл тут селитись й іншим вихідцям з-за кордону, що хочуть до них приєднатись» [137, С. 198-199] та лист Катерини II Г. Потьомкіну, де вказувалося, що «саме там їх справжнє місце» [140, С. 465]. До того ж інші варіанти навіть не розглядались. 31 січня Г. Потьомкін передав ордер Військовій вірних козаків, в якому зазначалося переселення «в Керченський кут або на Тамань з огляду на військові доблесті» [227, С. 17].

Здавалося б, що переселення на Кубань для новоствореного війська було вирішеним, але намагаючись ствердитись на півдні України, Г. Потьомкін напередодні штурму Хаджибею [233, С. 106; 330, С. 272] запропонував новий проєкт оселення козаків на щойно відвойованих у турків і ще офіційно не закріплених за Імперією землях. Надавши прохання про виділення території під оселення та господарювання характер петиції, яка виражала волю всього війська: як кінноти, так і піхоти, З. Чепіга та А. Головатий декілька разів поновлювали її розгляд перед імперським урядом та тішили себе надією зберегти частину Подніпров'я. При цьому, намагаючись отримати за добру службу гідну винагороду, їх запити щодо розміру військових земель зростали прямопропорційно успіхам у війні [79, С. 132; 291, С. 402].

Щоправда, прийти до єдиного рішення довго не вдавалось. З листа З. Чепіги А. Головатому від 18 серпня 1789 р. написаного в Березанському Коші видно, що кіннота обговорювала надання «всієї Кубанської сторони, ще й на цьому боці Азовського моря Перекопський степ, почавши від гирла Берди до Перекопської лінії, а від неї до Кінбурна, а від Кінбурна узбережжям Лиману (Дніпровського) йдучи праворуч, до гирла Кінської, що впадає у В'яземську Луку і від гирла нею до вершини Бердинської, а потім вниз Бердою, на випадок переведення наших дружин, дітей і отримання з казенних селищ майна, як і старих, поранених та малолітніх, нездатних до служби» [79, С. 132; 232, С. 69]. Піхоті «стільки землі не було потрібно» і

вона не відразу погодилась підтримати цей проєкт. З. Чепіга звертався до А. Головатого з проханням «провести справжню виправку: якої піша команда думки, щоб і кінна з пішою була в єдності» та прислати письмове повідомлення «за підписом загальних рук» [372, С. 47-48].

Головатий зібрав у Березанському Коші козацьку раду з піших козаків, які висловили свою думку відносно клопотання про землю, тобто не лише колективно заявили свої бажання, але вирішили яким чином досягти своєї мети, що вказує на існування на початковому етапі формування війська розвинутої общинності у вирішенні військових справ. Бажання сіроми та бідних козаків не підтримувались конкретною територією поселення – їх більше цікавила можливість пошуку заробітку. Та завдяки «роз'ясненням» А. Головатого петиція ними була все ж таки підписана [79, С. 131].

Розміри території, на яку «претендували» чорноморці, були набагато більшими від Запоріжжя та, окрім того, мали низку переваг, пов'язаних з розташуванням. Свого роду для запорожців це була спроба повернути втрачену на Запоріжжі власність. Але, на жаль, прохання козаків урядові не сподобалось і через державну та поміщицьку колонізацію в цьому регіоні він не поспішав його «втілювати в життя» [178, С. 198].

Після захоплення Російською імперією земель Ханської України виникає ще один проєкт оселення чорноморців – в Буго-Дністровському межиріччі [140, С. 12], який втілював «мрії козаків» про власну землю що співпадали із стратегічними планами Г. Потьомкіна. Заселивши козаків в межиріччі, він міг би забезпечити «охорону» цих земель від турків перед укладанням миру. Фактичне освоєння межиріччя чорноморцями розпочалось з травня 1789 р., коли військовий Кіш перевели з Василькова на лівому березі Дніпровського лиману на лівий берег Березанського лиману поблизу сіл Оніки та Янчокрак [232, С. 49], а восени того ж року, після успішного штурму Хаджибейського палацу – в с. Слободзея-Руф на Лівобережжі Дністра [346, С. 84].

Після призначення Г. Потьомкіна десятого січня 1790 р. «великим гетьманом Імператорських Чорноморських та Катеринославських козацьких військ» питання про формальне закріплення за військом межиріччя постало вже на урядовому рівні. В лютому 1790 р., впевнений в тому, що землі до Дністра після війни відійдуть до складу Російської імперії, він повідомив про свої наміри встановити «Дністром кордон, де до моря оселяться чорноморські козаки» [81, С. 304] Катерину II, що нібито погоджувалась з його наміром передати козакам ці землі [182, С. 100].

Першого березня князь повідомив З. Чепізі, «військовим старшинам та всьому товариству» про подання на затвердження імператриці проєкту оселення війська в межиріччі: «На щедрих місцях узбережжям Чорного моря між Дністром та Бугом, відводячи через землемірів достатню кількість землі, і вгору цими річками, скільки буде потрібно, також біля Кінбурна рибне озеро», а на додачу – Кінбурнський півострів з Прогнойними соляними озерами [139, С. 11-12, 38; 233, С. 9; 330, С. 38]. Таким чином, ордером від 19 квітня Г. Потьомкін «напівофіційно» передав чорноморцям в повне розпорядження територію, яка «з самого початку мала належати «вірним» козакам, і вони вже розпорядились нею, оселивши там своїх ветеранів і розмістивши канцелярію свого управління (в Слободзеї)» [112, С. 166]. Кордон проходив від Паркан через Кучургани до села Соколи (Вознесенськ) [139, С. 11-12; 182, С. 76; 190, С. 9-10], на південь від «Бендерського шляху».

Місцезнаходження межиріччя, обмеженого р. Буг, узбережжям Чорного моря та Дністром, відповідало менталітетові чорноморців. Великі озера, лимани та близькість до Чорного моря сприяли мореплавству та риболовлі, яка могла б перетворитись на постійне джерело прибутку; величезна кількість родючих долин та балок слугували їм «пристанцем» та місцем для облаштування садів, виноградників й насадження лісів, яких тут майже не було (через півтора роки у деяких господарствах нараховувалось понад 1000 фруктових дерев та більше 2000 кущів винограду); схили пагорбів, що

обмежували балки, надавали можливість розорювати степ для пшеничних полів й випасати худобу [112, С. 98].

Окрім зазначеної території Г. Потьомкін подарував козакам «на довічне користування» Єнікальську округу (околиці м. Керчі) та Тамань зі своїми власними рибними угіддями [139, С. 55; 233, С. 9-10] й підтвердив передачу земель «на Кінбурнській стороні, що не належали поміщикам, а від Бугу морем до Дністра лінією на карті позначені» [139, С. 38; 330, С. 38-39]. Отримання величезних за площею земель в Буго-Дністровському межиріччі мало для чорноморців дуже велике значення і було схвалене більшістю козаків [225, С. 107-108], тому їх зовсім не лякав той факт, що не надали Височайшої грамоти на володіння військовою землею. Козаки добре розуміли, що до підписання миру з турками та до формального закріплення за Російською імперією території Буго-Дністровського межиріччя такої грамоти ніхто їм не дасть, до того ж довіряли своєму «батькові» Потьомкіну, і сподівались, що рано чи пізно таку грамоту він випросить у Катерини II.

Таким чином, основною територією Війська, ставала південно-східна частина межиріччя і дотичний до неї Кінбурнський півострів та лівобережжя гирла Дніпра. «На додачу» Катерина II дала козакам віддалені землі біля Керченської протоки, – залишаючи за собою можливість, якщо буде потрібно, відправити чорноморців туди. «Подарунок» Г. Потьомкіна також мав свій «підтекст»: не займаючись рибними угіддями, які належали йому, він вирішив за рахунок козаків освоїти їх, до того ж старшина віддячувала князя: забезпечуючи його чорною ікром'я та осетровими баликами.

Іншими словами землі, що офіційно належали ще Османській імперії, стали, хоча й на короткий термін, територією розселення Чорноморського війська. Відносно затишшя в бойових діях, що тривало до осені 1790 р., спонукало переселення родин в межиріччя. Впродовж 1790-1792 рр. на відведених землях оселилося 1759 родин чорноморців (5068 чоловіків та 4414 жінок) [235, С. 45]. Проте офіційно затверджений урядом даний проєкт так і не був.

Навесні 1790 р. для огляду наданих земель в межиріччі, визначення на місцевості кордону військової території та складання її детального плану створили спеціальну комісію. 15 травня князь Г. Потьомкін наказав отаману З. Чепізі «обрати 30 чоловік, що знають Очаківський степ як околиці, так і урочища його, балки, дороги та інші місця достойні уваги, і відправити їх до Бендер до обер-квартирмейстера майора Бострема, який знаходився там з іншими чинами Генерального штабу» [393, С. 198]. Команду чорноморців очолив полковий хорунжий Візир [78, С. 34; 139, С. 38, 55]. Після його прибуття на Буг у с. Соколи (Вознесенськ), чорноморців направили до команди капітана Фальшмідта та інженера Григорія Зоріна [232, С. 71], де використовували для охорони й вимірювальних робіт [79, С. 188]. Дані землемірів капітан Фальшмідт зафіксував на «Плані Очаківського степу з показаннями всіх деталей» [312, С. 40] не пізніше 30 жовтня 1790 р. Хоча ця дата могла відноситись і до створеної копії, підписаної «дивізійним квартирмейстером, поручиком Іваном Дренякіним» [189, С. 14; 337, С. 83].

Друга група «картографів» на чолі з Андрієм Шостаком, до якої входила команда чорноморців під командуванням інженера Г. Зоріна, вирізнялась більшою акуратністю та детальністю. За словами А. Мейєра: геодезичні виміри координат «всього Очаківського простору» виконали «вчені пани Генерального штабу, обер-квартирмейстери Шостак та Бострем, й ... дивізійні квартирмейстери Зорін й Верховинцев» [290, С. 97]. Свого часу «Карту Очаківської області з показом всієї детальної ситуації» та «План...» капітана Фальшмідта детально описав Ф. Петрунь [310, С. 143-144], але який документ поклав в основу князь Г. Потьомкін при розмежуванні межиріччя та виділенні межі військової землі – невідомо.

П. Короленко ж на основі документів ДАКК, описуючи межу військової землі: «...крім берегів низин Бугу, Чорного моря, вгору Дністром до Бендер; а від того міста, через верхів'я річок Кучурган і Куяльник на Тилігул, а відтіля на верхів'я Березані та, повернувши тією річкою трохи вниз, попрямувала до Бугу, й, впершись у нього проти Богоявленська, пролягла

лиманом, доки, обминувши Очаків, вийшла до моря» [232, С. 71], допустився помилок в описі північно-західного кордону [330, С. 40-41].

На початку березня 1791 р. князь Г. Потьомкін за добру службу розширив територію військової землі, передавши ще один «ласий шматок»: великі ділянки дунайського узбережжя від Кілії до Вилкового і далі до моря – третину від «рибних Дунайських гардів, що знаходилися вище Кілії чотири та нижче неї один» [79, С. 250-251], але через кілька днів його рішення змінилось на користь чорноморців – їм віддали всі Дунайські гарди з умовою, що вони віддаватимуть п'яту частину наловленого «нижнім чинам веслового флоту» [78, С. 42]. Щоправда, чорноморцям довелось їх силоміць відбирати у полковника Гагемейстера [182, С. 102]. Того ж року М. В. Каховський запропонував «з огляду вигорілого на лівому боці Дністра для коней підножного корму і в деяких місцях заготовленого сіна, дозволити на правому боці Дністра між Паланкою та Ботною коней випасати в зручному місці, залишаючи при табунах лише потрібну команду, яку й розмістити в молдавських селах» [78, С. 119].

Хоча для козацької колонізації в межиріччі й не була характерна, з огляду на конкретно-історичні обставини, унітарна форма військово-господарської системи, але проживання на військовій землі майже завжди розцінювалось як вступ до війська. Тому населення поселень (стабільних і тимчасових), які ввійшли до військової території, оголошувалось «підданими» війська, що зумовлювало конфліктні ситуації між чорноморцями та поміщиками.

Отримувало військо «нових козаків» і за рекомендацією Г. Потьомкіна («робітників з Малоросії та Польщі», які займались риболовлею [139, С. 55]), або за бажанням запорожців (козаки Берислава, яких в місті нараховувалося 44 двори, погоджувалися всі «вийти на пожалувану землю» [79, С. 366]). Записались до війська й запорожці, що проживали на лівобережжі Південного Бугу – «мешканці Олешківські» (259 чоловіків та 164 жінки) [79, С. 180], у яких присягу приймав особисто Г. Потьомкін [139, С. 55-56].

Проте, щойно розпочавшись, козацька колонізація Буго-Дністровського межиріччя та Кінбурнської сторони, після смерті князя Потьомкіна наприкінці 1791 р., відразу ж закінчилась. Причин для цього було декілька: по-перше, більшість дарчих ордерів втратили значення: нові фаворити Катерини II не визнали територію, яку Потьомкін надав чорноморським козакам у межиріччі Південного Бугу і Дністра. Оселеному Г. Потьомкіним всупереч проханню Катерини II в межиріччі війську вказали на «його місце» [182, С. 124; 292, С. 92]. По-друге, наростав опір «нових поміщиків». Адже з «віддаленням» кордону, виділені війську в межиріччі на південь від лінії Паркани – Кучурган – Вознесенськ «юртові землі», навіть ще до підписання Ясської мирної угоди (січень 1792 р.), стали «затребувані». Їх «жалували» дворянам, частина з яких вже отримала «щедрі подарунки», що «підривало» основи паланкового устрою. Проти козаків у боротьбі за «ласий шматок» новоприєднаної землі опинилось чимало сановників, титулованих осіб, таких як: В'яземські. Безбородьки, де Рибаси, де-Вітт, Мордвинові, Стурдзі, князі Кантакузени тощо [69, С. 328-331].

Розуміючи, що «перетягування мотузки» відносно землеволодіння не принесе спокійного життя та дізнавшись, що план Платона Зубова перевести чорноморців на Таманський півострів на «вищому рівні» погоджений [111, С. 383, 410, 413], 30 листопада 1791 р. З. Чепіга написав генерал-майору В. С. Попову, управителю справ князя Потьомкіна, прохаючи, через те, що «війську Чорноморському з огляду на багатолюдність між річками Буг та Дністер на землі поміститися неможливо» (і це при тому, що в межиріччі проживало всього 30 тисяч чоловік) приєднати до військових земель Кінбурнську сторону, Єнікальську округу та Тамань [79, С. 388]. Іншими словами, бажаючи зберегти військо, козаки ладні були оселитись далеко від рідного краю, на небезпечному кордоні з «гірськими народами».

Скоріш за все, прохання очільників війська «сподобалось» уряду, тому що вже дев'ятого лютого 1792 р. отаман З. Чепіга отримав запрошення від Й. де Рибаса «поспішити з Антоном Андрійовичем (Головатим) і з деякими

старшинами, яких потрібно буде якомога швидше відправити до Петербургу для отримання Височайшої грамоти» [78, С. 215].

Отже, створивши Чорноморське військо із запорожців, уряд довгий час вагався, обираючи їм місце для оселення, але так і не оформив офіційно, надану їм князем Потьомкіним військову територію в Буго-Дністровському межиріччі. Намагаючись за допомогою козаків закріпити здобуту під час російсько-турецької війни територію, він вбачав в їх оселенні на небезпечних кордонах користь для себе: здатність господарювати та забезпечувати себе всім необхідним для нормального функціонування і несення військової служби біля небезпечних кордонів. Окрім того, поселення запорожців «в одному місці», позбавляло їх впливу в інших місцях.

3.2. Адміністрація та політика Чорноморського війська щодо заселення краю

Офіційно узбережжя Чорного моря між Бугом та Дністром перейшло під владу Російської імперії лише за Бухарестським мирним договором 1791 р., але чорноморці почали стихійно заселяти край вже з травня 1789 р. [232, С. 49]. Відомо, що в цей час вони були розпорошені на досить значній території і виконували різні функції [79, С. 176-177]. Тож, не очікуючи «грамоти», після взяття Бендерської фортеці почали переходити на зимівлю в села, що розміщувались в низинах Дністра та Дністровського лиману. Зокрема, першого грудня 1789 р. полковник Письменний рапортував З. Чепізі, що «за іменним списком прийняв в своє відомство команду з дев'яти куренів різного звання козаків з приписаними старшинами» та зайняв «в Гнилій Чобурчі шість хат, в с. Коротній – 12 з поробленими трьома землянками, в Кучурганському лимані – дві, одну з проживаючими там некрасовцями, а другу командою відремонтовану» [79, С. 151]. Кіннота на чолі із полковниками розмістились: «Олексій Височан та Іван Шам в слободі Слободзеї, ... Лук'ян Тиховський в розкольничому селі Чобурчі» [79, С. 253]. Сьомого грудня про розміщення піхоти повідомляв генералу Кречетникову

А. Головатий: «Іван Луб'яний з полком – течією на лівому боці Дністра в с. Суклеї, а Мокій Гулик – в Карагаші» [79, С. 252].

Вважаючи, з перших днів свого поселення, землі Буго-Дністровського межиріччя «своїми», козаки відразу ж почали їх «обживати»: засновували поселення (слободи, хутори, гарди), займались господарством [330, С. 45]. Основним багатством козаків була земля, з якою вони пов'язували своє майбутнє. Тому і намагались перетворити пустку на «доглянуту» територію: бережно відносились до існуючих фруктових садів, лісосмуг, лісів, насаджували нові, щоб вберегти степ від утворення ярів; розчищали джерела, русла, у разі необхідності укріплювали береги, щоб не допустити пересихання невеликих річечок; біля садиб викопували криниці, використовували перелогову систему в рільництві, щоб не виснажувати розорені ділянки.

Наведемо деякі документи, що підтверджують відношення козаків до природних багатств: в лютому 1790 р. секунд-майор Мокій Гулик повторно наказував полковому старшині «не рубати садові та стройові дерева» [79, С. 169]; 23 березня отаман З. Чепіга наказував полковникам Височану, Письменному, Тиховському та Шаму: «наглядати за козаками, поселянами та усіякого роду людьми, щоб садів та лісів не спустошували, різних дерев жодної палиці ... не рубали. Для палива використовувати очерет і самани...» [79, С. 173; 231, С. 246]. Подібні накази мали місце й пізніше [78, С. 246].

Отримавши землі в межиріччі З. Чепіга з перших днів намагався не лише створити умови для проживання козацьких родин, а й опікувався пошуком джерел поповнення військової скарбниці. Оскільки земля була багата на лимани, річки та озера, однією з перших його турбот стало врегулювання рибальського промислу. Для цього він відправив військового осавула Сутику, який оглянув й описав гарди (рибні заводи), отримав у господарів письмові документи на їх облаштування, щоб підтвердити або заборонити в Коші їх права на риболовлю. Згодом лише Кіш видавав квитки на ділянки для лову неводами (тонями). Порядок лову сітками (дрібницями), пастками (ятерами й

кітцями) для козаків був вільним, зате інші мали сплачувати податок до військової скарбниці [393, С. 186, 211-214]. Окрім того, осавул обкладав податком ті гарди, що не належали козакам: «половина прибутку йшла на гард, а інша – на робітників, що працювали на ньому. У військову казну сплачувати з кожного гарду по 20 руб.» [227, С. 39; 265, С. 113]. Для нагляду за гардами призначався старшина, який систематично об'їжджав їх та збирав «податок». В 1790 р. ним був полковник Мокрий [79, С. 166].

Окрім того, за наказом З. Чепіги всі рибальські угіддя розмежовували на ділянки. Бажаючи займатись риболовлю, отримували від Коша спеціальний квиток на облаштування гардів із зазначенням відповідної ділянки та сплачували наглядачу «пайові гроші» і мито за кожну виловлену тисячу рибин. З прийняттям обмежень «вільна козацька риболовля» поступово перетворюється на «комерційне».

Для збільшення прибутків, отаман відокремив частину рибальських місць на Дністрі і віддав їх на відкуп «іноземцям» із внеском відкупної суми до військової скарбниці. Окрім того, встановив подушний податок «за проживання» (з кожної «некозацької родини» по 2 руб. та з «бурлаків» (одинаків) – по 60 к.) «Обкладались» податком навіть цигани, що кочували по військовій землі, – гроші доставляв в Кіш циганський отаман [232, С. 74].

Повернувшись з походу на початку 1791 р. З. Чепіга особливу увагу звернув на «подаровані» Г. Потьомкіним турецькі гарди біля Кілії, а відремонтувавши їх, п'ятого березня передав досвідченому в риболовлі «шапарю» (наглядачу) полковому хорунжому Г. Дубчаку, який мав обрати в команду козаків [79, С. 234-235, 250-251] з таким розрахунком, щоб «до кожного гарду ... по надійному козаку наглядати пильно за рибалками», «з гардів наловлене ділити з майстрами так, як робили за турків». Гроші, що належали війську, мав збирати військовий підканцелярист Сидір Гардинський «із записом в якому гарді, якого числа і скільки грошей отримано в шнурову книгу» [78, С. 42; 79, С. 251-252]. Під керівництвом Г. Дубчака за десять місяців військо отримало 9000 руб. прибутку до

військової скарбниці [227, С. 40]. Окрім контролю, він заготовляв «подарунки» Г. Потьомкіну («малосольну ікру і тіоші») [79, С. 320].

Для збільшення капіталу і для вигоди кінних козаків відновили посаду військового табунщика (ним був паланковий полковник І. Гараджа), який відповідав за формування табуна [178, С. 281; 232, С. 72-75], що приносив значний прибуток від продажу прибудних коней та рогатої худоби. У вільний від походів час тут ходили козацькі коні [232, С. 74].

З огляду на те, що на землях війська було багато «чужої» худоби, старшина Сербін запропонував збирати з кожної отари по дві вівці [403, С. 494]. Невдовзі «чужинці» платили мито, так звану десятину: із рогатої худоби від 50 штук – по одному бичку або корові, від ста овець – по одній вівці. Мито збиралось через спеціально відряджених чиновників: зібрана худоба доставлялась в Кіш, а там продавалась з аукціону; придатні ж до роботи бики й коні використовувались для військових потреб [233, С. 66]. Навесні 1791 р., зібравши із зайшлих пастухів та чабанів данину «натурою» – вівцями та коровами – організували череду, яка теж приносила прибуток.

Очільники війська не лише турбувалися про матеріальне забезпечення козаків, а й про збереження серед них моральних цінностей та традицій запорожців. Для налагодження дисципліни та викорінення пияцтва на гардах закрили усі без винятку шинки. Продаж «хлібного вина» (горілки) в межах війська віддали на відкуп поміщикам та строго регламентували [232, С. 72-75; 330, С. 20-33; 393, С. 186]. Окрім того, військо мало свій суд, щоправда з обмеженими компетенціями, перед яким рівними були всі, як козаки так і старшини. Зокрема, дізнавшись, що полковий хорунжий армії прапорщик Андрій Білий займався крадіжками та розбоєм, З. Чепіга вигнав його на «власні харчі», із заборонаю приймати на службу та спілкуватися з ним, «щоб інші не могли звернути з праведного шляху» [233, С. 46]. У січні 1790 р. за крадіжки покарали козака Іркліївського куреня Якова Товчепігу, а згодом полковник Іван Порохня повідомляв, що козаків-крадіїв суворо покарав киями [79, С. 123].

Для адміністративного управління Кіш створив органи місцевої адміністрації у вигляді традиційних паланок: Подністрянської з центром в Слободзеї, де розміщувалась резиденція війська [203, С. 87; 264, С. 112], Березанської з центром в Березанському Коші (Янчокраці), – знаходились в межиріччі; Кінбурнської з центром в Забарині – на «додатково подарованій Кінбурнській стороні», де козацька земля не була розмежована від поміщицької, що створювало труднощі у володінні нею [229, С. 46]. До паланок входило по декілька слобід, хуторів, як заснованих козаками на пустопорожніх місцях так і заселених в існуючих на той час державних селах, що розташовувались на військовій території [233, С. 49].

Не завжди вдавалось розміститись на території паланки без перешкод. Зокрема, четвертого липня 1790 р. для облаштування адміністративного центру Кінбурнської паланки на Кінбурнську косу направили команду під керівництвом полковника Терентія Журавлівського (Журавля). Прибувши на місце, козаки відразу ж зустрілися з перешкодами: граф Безбородько віддав соляні озера в Прогноях (нині Геройський солезавод) на відкуп херсонському купцю Маркусу. Спроба «заарештувати» три тисячі возів солі, звезених купцем до с. Станіслав, призвела лише до догани від коменданта Кінбурна барона фон Ліпіна, котрий заявив, що землі паланки ще не відмежовані, і козакам «немає потреби ні в що втручатись». Об'їхавши виділену війську землю, Журавель з козаками впевнилися, що земля на Кінбурнській стороні належить багатьом поміщикам. Вільними залишались лише декілька соляних озер, та й то в деяких з них була забрана сіль. Козаки за розпорядженням Журавля зібрали сіль і взяли під нагляд озера [403, С. 493]. Але й надалі через Кінбурнські землі вступали з поміщиками в затяжні «судові процеси», які вирішувались здебільшого не на користь рядових козаків [232, С. 75].

В Подністрянській паланці, яку очолювали полковник Іван Гараджа разом з «... писарем Степаном Білим, осавулом Мироном Брунькою, хорунжим – Іваном Бурлакою» [232, С. 165-167], територія військової землі була чітко відмежована і паланкова старшина постійно її об'їжджала,

виявляючи місця поселення козаків. Так, в рапорті від сьомого вересня 1790 р. повідомлялось, що «при об'їзді від Слободзеї вниз правою стороною до гирла р. Дністер, а звідти узбережжям Чорного моря до гирла р. Буг і вгору до р. Мертвовод, що впадає в Буг, знайшов козаків та мужиків – вихідців з Польщі та інших місць, яким зробив перепис з показанням, де, хто саме, в якому урочищі і місці оселився» [37; 79, С. 196; 264, С. 112-113].

В межиріччі практикувалась напрацьована століттями система козацького розпорядження земельними ділянками – принцип рівноправності користування орною землею козаків, виокремлення резерву «общинної» (загальновійськової) землі та довічне володіння ділянками старшин [153, С. 170] (*див. додаток Г*). В зв'язку з цим спостерігалось створення станових перешкод: старшина привласнювала кращі угіддя, за які йшла постійна боротьба. Зацікавлені особи діяли різними способами: користувались офіційним положенням, давали хабарі, застосовували грубу силу тощо. Зокрема, влітку 1790 р. старшину Олексія Заводовського при виясненні земельних претензій сильно побили. Тому, щоб зберегти отриману землю та легалізувати свої претензії на земельні ділянки, козаки писали у Кіш клопотання, прохаючи дозволу заснувати хутір, що найбільше відповідало інтересам «заведення» козацького господарства. Так, 20 серпня 1790 р. полковник Яків Мокрий звернувся до А. Головатого із проханням дозволити облаштувати хутір для худоби та гард для риби, пояснюючи: «Здалося мені місце придатне в урочищі Цариголі для рибної ловлі, де вже й гард мій стоїть та для заведення худоби побудувати хутір прошу дати ваше повеління». Оскільки обрана ділянка не заважала «общинному» землекористуванню, у відповіді від 28 серпня А. Головатий дав свій дозвіл [79, С. 191, 278-279].

Спочатку козаки вступали в права так званого «тимчасового» володіння земельною ділянкою та виконували поставлені перед ними умови Коша, щоб отримати землю у «повне» володіння (*див. додаток Д*). Умови були різними, в залежності від мети, яку переслідував з одного боку «претендент», а з іншого – Кошова адміністрація (паланкова адміністрація при цьому лише

контролювала виконання прописаних умов), але здебільшого це була охорона і збереження лісу з дозволом користуватися ним «з обережністю». Іноді, за сумлінне виконання цієї умови дозволялося завести пасіку, збудувати хату, облаштувати хутір, поставити огорожу для худоби, косити сіно тощо. Щоправда частіше підкреслювалося, що сінокосами можуть користуватися всі тамтешні мешканці, які й раніше ними користувалися.

Якщо ж дерев було зовсім мало, тимчасовому господареві заборонялося їх рубати, розводити і утримувати худобу, займатися землеробством (розорювати землю). Але, накладаючи певні обмеження, дозволялось займатися якимось іншим видом господарської діяльності: посадити сад, завести пасіку, займатись риболовлею. Кошова адміністрація добре розуміла, що без застосування індивідуального заохочення ніякі охоронні заходи були б неможливими. В разі ж невиконання умов Кіш передавав ділянку іншому козаку. Отримавши заповітну ділянку, козаки відразу ж будували на ній будинки та господарські прибудови, розорювали землю, насаджували садки та виноградники або будували млин, копали ставок або загачували річку, а поруч садили лісосмуги, тобто робили все, щоб закріпити землю у довічну власність.

Ще однією турботою отамана З. Чепіги було збільшення чисельності війська. Зокрема, він наказував всім полковникам пильно стежити: за службою здорових молодих козаків, які прибували у військо; «заміною» старих козаків, які залишали замість себе «здатних до служби з добрими кіннями, одягом та військовим прибором» [232, С. 73].

Обов'язок приєднання до козацтва та виставлення від кожного двору (родини) одного озброєного (пішого чи кінного) козака на військову службу, сприяв тому, що частина місцевого населення переселилась за межі військової території. З цієї ж причини очільники війська не завжди «були задоволені» переселенням у межі військової території нових жителів. Так, 12 червня 1790 р. військовий комендант Аккерманської фортеці генерал М. Кутузов, не погодившись з Кошем розпочав переселяти на військові землі

мешканців містечка Аккерман, виведених турками на початку війни в Бессарабію, – «греків біля Гаджидере, а молдован та циган біля урочищ Кояли (Калаглія) та Бугас (Бугаз)» [103, С. 95], що викликало обурення, оскільки нові мешканці не завжди вступали до війська, і, відповідно, підкорювались козацьким порядкам. Ця подія змусила Г. Потьомкіна 14 липня повторно нагадати усім, хто проживав на військовій території, що вони стають «підданими» війська: оскільки «весь берег Дністра нижче Бендер, що до моря простирається, належить війську, отже, і мешканці Білгородські, які на той бік річки переселитись бажають, повинні підпорядковуватись йому» [139, С. 66; 182, С. 100; 232, С. 70-71]. Наступного дня полковий старшина Василь Ніякий повідомив мешканців всіх поселень військової території про їх приналежність до війська [232, С. 113].

Але чорноморцям не завжди вдавалось без перешкод переселитись до межиріччя самим та перевезти сюди свої родини. Зокрема, з Катеринославського намісництва відпускали лише тих козаків, які служили в попередню війну. Окрім того, членами козацької родини визнавали дружин та дітей; батьки, брати та сестри й інші близькі родичі, залишались, як і раніше, в намісництві. Козак, що переселявся, мав обирати: або служити й дрібнити родину, або залишатись на місці та йти до пана. Це породжувало численні скарги як з боку козаків, так і від очільників війська на «утиски і розорення поміщиків». Не допомагав навіть і указ уряду від 14 липня 1790 р., надісланий в намісницькі правління й управи благочиння [120, С. 399]: «всіх старшин і козаків родини з подушного окладу виключити і дозволити переселитися на виділену між Дністром та Бугом землю» [109, С. 499].

Щоб заставити своїх підданих відмовитися від переселення на військову землю, поміщики продовжували застосовувати найжорстокіші форми морального та фізичного насильства. Коли ж козак хотів забрати ще й свою родину, злість поміщика подвоювалась. До того ж в 1791 р. на старій переправі через р. Буг члени козацьких родин показували паспорти та сплачували мито за перевіз власної худоби [78, С. 263-264]. На прохання

З. Чепіги про безмитний прогін худоби, В. Каховський «дозволив» його, але з умовою, що отаман надасть іменний список «хто саме із старшин та козаків війська Чорноморського буде проганяти через Буг худобу і в якій кількості, щоб ... не було якихось зловживань» [78, С. 264]. В зв'язку з цим виникали численні судові справи. Так, козаки Полежченко та Міщенко 11 квітня 1793 р. скаржились в Кіш на поміщика с. Бузівки Олексопільського повіту Шахматова, повідомляючи, що після повернення з паспортами від Коша додому за родинами, щоб переправити їх до Слободзеї, поміщик на два тижні посадив їх «в залізо», забрав у Полежченка паспорт, а у Міщенка – майно на суму 265 руб. і упродовж двох років заставляв важко працювати. Об'єктом нових знущань були вони і в поручика Середи, який, глумлячись над ними, відрізав у Полежченко чуприну та прив'язав в холодну погоду в одній сорочці до колеса і безжально бив нагайкою [178, С. 144]. Але жодна перепона не могла зупинити масовий потік чорноморців, що переселялись до межиріччя: з 1790 р. до серпня 1792 р. кількість поселених збільшилась від 2000 до 6000 козаків [189, С. 17; 352, С. 261].

Після підписання Ясської мирної угоди життя козаків стало ще гіршим: уряд, що так «піклувався» про них, знову змінив свою «політику». Не оговтавшись від «тягаря» військової служби, козаки мали сплатити всі податки. Звичайно, більшість з них не мала грошей, про що й написали козаки м. Берислава 29 лютого 1792 р., прохаючи отамана потурбуватись про відміну для них виконання казенних повинностей [79, С. 439]. Зрозуміло, що З. Чепіга не залишився байдужим до звернення козаків, яких не лише не відпускали з намісництва на військову землю, а й ув'язнювали через невиконання приписів зазначеного указу, та самотужки цю проблему вирішити не міг. «Ланцюжок» вирішення даної справи був довгим: спочатку рапорт генерал-аншефу В. Каховському [79, С. 439-440], потім клопотання від імені «кошового отамана, старшин та всього війська» Катерині II [79, С. 440], де зазначав, що козаків «поміщики і їх прикажчики привласнюють негідно в підданство, самих тримаючи під вартою, а їх дружин та дітей

пригнічуючи щоденною працею, до спільного поселення не випускають. А якщо всі служилі з їх родинами будуть випущені, то збереться чоловічої статі до 25000» [79, С. 441]. Звертав він увагу і на те, що під час переселення «прикажчики власного їх (козаків) майна багато безвинно украли та не повертають» [79, С. 441].

Отже, отримавши напівофіційно землі в межиріччі очільники війська своїми наказами сприяли якнайшвидшому заселенню краю та піклувались про його економічне благополуччя. Турбуючись про життєдіяльність війська вони не лише збагачували військову скарбницю, а й «примножували» його чисельність, залучаючи до козацтва «поселян».

3.3. Населенні пункти краю під управлінням Чорноморського війська: проблема заснування, кількість і склад населення

Отримавши землю в межиріччі (між Дністром, Бугом, Чорним морем й ріками Ягорлик і Кодима на півночі [260, С. 33]) та на Кінбурнській стороні (Кінбурнський півострів), козаки Чорноморського війська отримали можливість переселити свої родини з колишніх місць проживання на військову територію, а кошовий отаман – широке поле щодо облаштування війська на зазначеній території. Здебільшого, козацькі родини селились на місцях зруйнованих під час війни турецько-татарських, молдавських, російських старовірів або ногайських поселень, займали будинки молдован, що перейшли під час військових дій через р. Дністер.

Для того, щоб не ускладнювати стосунків із місцевими мешканцями, які не завжди хотіли переходити до козацтва та виконувати військову повинність, селилися козаки зазвичай окремо, засновуючи власні слободи й хутори з фруктовими садами та виноградниками, пасіками, на берегах річок Дністер, Тилігул, Південний Буг, Дніпро та їх притоках, узбережжях Дністровського, Тилігульського, Березанського та Дніпро-Бузького лиманів. Між ними простягались величезні масиви незаселеного степу, поміщицькі та

державні села, міста-фортеці Очаків, Хаджибей, Кінбурн, що підпорядковувались уряду Російської імперії.

Козацькі садиби будувались за зразком запорозьких зимівників та були декількох видів в залежності від статків козацької родини. Бідні козаки через дорожнечу будівельного матеріалу та відсутність коштів для його закупівлі будували невеликі тимчасові напівземлянки, здебільшого однокімнатні, покриті бур'яном (переважно кураєм) чи очеретом. Стіни зводили з маленькими віконцями із плетеного каркасу, який обмазували кізком та глиною. Середняки будували свої будинки зазвичай із саману чи дерева, боковою чи задньою стіною до вулиці, накриваючи бур'яном, очеретом, соломою. Здебільшого житлове приміщення і стайня знаходилися під одним дахом та з'єднувалися між собою сіньми. Заможні будували свої будинки з цегли та каменю, вкриваючи черепицею, господарський двір – окремо.

Відповідно до відомості від 30 листопада 1791 р. на службі перебувало 12620 чорноморців (732 старшин та 11888 «отаманів, канонерів та рядових козаків»), більшість з них оселилась в слободах – 10321 особа (5991 чоловік та 4330 жінок). Зокрема, у слободах Подністрянської паланки – 5180 осіб (3018 чоловіків та 2162 жінки), Березанської паланки – 2211 осіб (1460 чоловіків та 751 жінка), Кінбурнської паланки – 2930 осіб (1513 чоловіків та 1417 жінок). Окрім того, на хуторах та в будинках при гардах, великих пасіках, мисливських угіддях: Подністрянської паланки – 204 особи (199 чоловіків та п'ять жінок), Березанської паланки – 1024 особи (757 чоловіків та 267 жінок) [232, С. 174-185; 233, С. 30]. Відомості про хутори й гарди Кінбурнської паланки відсутні. Через рік їх кількість дещо змінилась: у Подністрянській паланці проживало 5300 осіб (3009 чоловіків та 2291 жінка), у Березанській – 1324 особи (735 чоловіків та 589 жінок). Всього: 6624 особи (3744 чоловіків та 2880 жінок) [43, Арк. 7-53]. (див. додаток Е)

Проаналізувавши відомості Чорноморського війська 1791-1792 рр. [43, Арк. 7-53; 79, С. 389-403; 232, С. 178-185], рапорт Ф. Де-Волана [189, С. 16, 18-24] та «Карту поселень Чорноморського війська в Північному

Причорномор'ї» [330, С. 42-43], складено мапу козацьких поселень (*див. додаток Є*) та їх опис із зазначенням чисельності в них чорноморців під час перебування війська в межиріччі [312, С. 39-43]. Використовуючи тогочасний територіально-адміністративний поділ, всі населенні пункти згруповано в три паланки-округи: Березанську, Кінбурнську й Подністрянську [227, С. 38].

Подністрянська паланка охоплювала територію степової частини лівого берега р. Дністер від Дубоссар і Дністровського лиману до Аджалицького лиману і Чорного моря (сучасна частина Одеської області (Білгород-Дністровський, Одеський та Роздільнянський райони) та Молдови (Слободзейський район) (*див. додаток Є. 1.*).

«Найщільніше» поселення розміщувались на ділянці від Чорного моря до с. Тернівка (в околицях м. Тирасполь). Але разом з тим військо не мало суцільного розселення, козацькі поселення знаходились поряд з поміщицькими, міськими землями та селами державних селян [260, С. 33]. До того ж, хоча в Хаджибеї та його околицях і проживали запорожці, ці землі війську не належали, ймовірніше через те, що на той час у фортеці розміщувався гарнізон регулярних військ і ці землі були «ласим шматочком» для вельмож.

Хутір Бугаз (Бухаза) (сучасне с. Кароліно-Бугаз Білгород-Дністровського району Одеської області) розміщувався «зі сходу» між Дністровським лиманом та Чорним морем більше ніж за вісім верст (7,7 км) від гирла р. Барабой на руїнах стародавнього грецького міста «Бухаза».

У червні 1790 р. біля Бугаза розташовувався пост для спостереження за ворожим флотом. На 1792 р. Ф. де Волан зазначив тут дві родини козаків, але згідно з кількістю козацьких криниць, на хуторі проживало щонайменше 10-12 родин чорноморців.

Слобода Бузиновата (Бузиноводи) (сучасне с. Роксолани Одеського району Одеської області) розміщувалась через сім верст (6,6 км) від Бухаза, на лівому березі Дністровського лиману. Восени 1791 р. тут в чотирьох

дворах проживало 13 чорноморців (вісім чоловіків та п'ять жінок), що засадили околиці і особливо схили берегів фруктовими деревами та виноградниками. Через декілька місяців Ф. де Волан зустрів тут п'ять родин козаків, які ловили рибу та продавали полякам за мізерну ціну, але, не дивлячись на це, мали добрі прибутки [79, С. 401; 189, С. 10]. За дотриманням правил вилову риби і її продажом наглядали козаки – інваліди російсько-турецької війни [155, С. 492]. Біля балки Бузиноватої знаходився гард козака Тимошівського куреня Федора Балабана, де жило троє наймитів.

Коса Одарики (Отарик) (район сучасного м. Овідіополь Одеського району Одеської області) розташована на лівому березі Дністровського лиману більше ніж за 5,5 верст (5,3 км) від Бузиноватої. Подаючи сигнал мешканцям Аккерману, турки розпалювали тут багаття. Козаки частенько користувалися з цього, щоб узяти човнярів в полон. На 1791 р. тут проживало три родини козаків – рибалок. Біля балки Отарик на 1792 р. «гарди і сітки мали козаки Шкуринського куреня Харко Чуприна з шістьма наймитами та Губа з двома наймитами» [155, С. 453].

Місто Аджи-Дере (сучасне м. Овідіополь Одеського району Одеської області) розміщувалось на лівому березі Дністровського лиману, більше ніж за десять верст (десять кілометрів) від балки Отарик та проектувалось як основна база козацької флотилії [193, С. 15-17], де чорноморці ремонтували свої човни перед походом на Кубань й побудували для себе 25 човнів.

З дев'ятого січня 1791 р. на місці руїн колишнього «земного раю» Аджи-Деру [350, С. 69] розміщувався невеликий гарнізон із 24 кінних чорноморців на чолі з полковим хорунжим Степаном Гельдишем, що охороняв кордон біля Дністровського лиману до переселення на Кубань. У березні 1792 р. його очолював хорунжий Павло Дегтяр [155, С. 144]. Пізніше сполучення з Очаковом та Кінбурном здійснювала команда на 28 суднах: човнах, шести баркасах та трофейній турецькій піаді.

Постійного козацького населення було набагато менше. Згідно з відомістю Подністрянської паланки за липень 1790 р. в місті проживало три

родини (чоловіки двох з них воювали) [178, С. 160, 207], на початку 1791 р. – чотири родини [193, С. 101], а на 30 листопада того ж року – п'ять родин, що складались із 15 осіб (дев'ять чоловіків та шість жінок): «наприкінці 1791 р. вони із землєбитної цегли збудували кілька десятків казарм, які розмістили чотирма рядами на східному боці балки за 300 сажнів від лиману» [367, С. 157]. На початку 1792 р. проживало чотири родини козаків, а на жовтень того ж року – 27 осіб: четверо старшин (троє чоловіків (один з них – полковий хорунжий Петро Байрак у відставці) та одна жінка) й 23 козаків (15 чоловіків та вісім жінок) висловили бажання переселитись на Кубань [79, С. 476-477; 112, С. 101; 232, С. 188-189]. Неподалік від Аджи-Дере на узбережжі лиману у лютому 1792 р. розташовувався «гард козака Щербаківського куреня Колонки (Колінки)», де працювало вісім наймитів-чорноморців [155, С. 144].

Хутори Калаглійської коси (слобода Калаглей) (сучасне с. Калаглія Одеського району Одеської області) розташовані вздовж Карагольської затоки і лівого берега Дністровського лиману більше ніж за дев'ять верст (дев'ять кілометрів) від Аджи-Дере. В рибальському поселенні у 1790 р. оселилося 13 козацьких родин [178, С. 207]. Восени 1791 р. проживало 33 козацьких родини (92 чоловіки та 74 жінки), а через рік – 168 осіб (92 чоловіки та 76 жінок). Виявили бажання переселитись 32 козаки (19 чоловіків та 13 жінок), залишались – «посполиті» (13 вірмен, 123 волохи) [50, Арк. 29-35].

Уздовж берега лиману, відповідно до відомості полкового старшини Василя Ніякого (лютий 1792 р.) [43, Арк. 7-53] розміщувалось сім рибальських гардів, розташованих «на Білгородському лимані поблизу Миколаївки» [155, С. 323-324]. Серед них: два гарди полкового осавула армії поручика Федора Бурноса (в одному працювало сім наймитів, а в другому – 13 [155, С. 323-324]), гарди полковника Максима Назаровича Кирсанова з чотирма, полковника армії прем'єр-майора Давида Білого з 13 та полковника

армії секунд-майора Олексія Височана з шістьма наймитами [232, С. 177], полковника, армії прем'єр-майора Мокія Гулика з п'ятьма наймитами.

Коса Велика (сучасне с. Миколаївка Одеського району Одеської області) – мис навпроти гирла Дністра і Карагольської затоки Дністровського лиману за 5,5 верст (5,2 км) від с. Калаглеї, де спочатку проживало п'ять-шість родин козаків, що «відновили» турецьке поселення: «земляну споруду, шестикутний продовгуватий укріплений пункт, два фаси (боки) якого перекривають гирло Дністра... виконано в турецькому стилі» [112, С. 103]. З огляду на «плодючість» місцини чисельність козаків зростала: у жовтневій відомості 1792 р. «при косі Білгородській» проживало вже шість родин (23 особи, з них 19 козаків), що займались риболовлю та землеробством, які згодом переселились на Кубань [43, Арк. 22-25]. Хоча поляки, що приїжджали караванами у 40-50 возів, купували рибу дуже дешево, власники мали чималий прибуток [155, С. 380].

Хутір Дарадоль (сучасне с. Надлиманське Одеського району Одеської області) – козацьке рибальське поселення на лівому березі однойменної затоки Дністровського лиману, яке, відповідно до межового плану 1792 р., лежало у балці під кручею, поряд із криницею за дев'ять верст (8,4 км) від Коси Великої. На початку 1792 р. «Скульський і Білоус у Білгородському лимані й біля балки Дарадоль стояли з сітками».

Слобода Маяки (сучасне с. Маяки Одеського району Одеської області) розміщена на лівому березі Дністровського лиману, на «руїнах стародавньої татарської фортеці міста Татархазан», більше ніж за дев'ять верст (8,8 км) від хутору Дарадоль [112, С. 104]. Наприкінці 1791 р. тут проживало чотири родини козаків, які облаштували село, бо «тут добре родила пшениця» [112, С. 103-104]. Але в подальших Відомостях зустрічаємо лише хутір та гард полкового осавула армії поручика Семена Сала «при Дністрі в Маяце», де проживало 17 осіб (з них 16 чоловіків), які займались землеробством [43, Арк. 27-28]. Восени 1792 р. зі «слободи при урочищі Маяк» виявили бажання переселитись на Кубань дев'ять осіб [232, С. 188-189].

Слобода Головківка (сучасне с. Біляївка Одеського району Одеської області) розташована біля Білого озера. Вважається, що перша назва поселення дана на честь Антона Головатого [301, С. 29], який заснував тут хутір. Спочатку проживало п'ять родин козаків, а восени 1791 р. – 36 родин (92 чоловіки та 74 жінки), які займались землеробством («грунт придатний для будь-яких рослин»). Через рік у слободі проживало 310 осіб (186 чоловіків та 124 жінки), з них 86 чорноморців. Виявили бажання переселитись сім старшин (четверо чоловіків та троє жінок) й 29 козаків (27 чоловіків та дві жінки), залишилось – 50 козаків (29 чоловіків та 21 жінка) й «посполиті» (224 волохи) [50, Арк. 39-42]. Неподалік розташовувався гард Івана Маковецького з дев'ятьма наймитами, які «ловили карпа і щуку».

Слобода Яськи (сучасне с. Яськи Одеського району Одеської області) розміщена біля підніжжя пагорба на лівому березі Чорного озера за 13 верст (12 км) від Головківки, де проживало 65 козацьких родин. Без греблі місцина була непридатна для обробітку ґрунту та створення пасовищ. І лише її спорудження сприяло поселенню козаків. Восени 1791 р. тут розміщувалось 105 дворів, де проживали 271 чоловік та 189 жінок. За півтора року вони посадили фруктові дерева майже біля кожного будинку і кущі винограду біля пагорбів [112, С. 105]. Через рік в слободі проживало 514 осіб (292 чоловіки та 222 жінки), з них 232 чорноморці. Виявило бажання переселитись 26 старшин (15 чоловіків та 11 жінок) й 123 козаки (74 чоловіки та 49 жінок), залишалось – 83 козаки (43 чоловіки та 40 жінок) й «посполиті» (47 поляків, 235 волохів) [50, Арк. 43].

Слобода Градениці (сучасне с. Градениці Одеського району Одеської області) розташовувалась на лівому березі Кучурганського лиману за 16 верст (15 км) від с. Яськи. Заснована в 1790 р. чорноморськими козаками.

Слобода Незавертай (сучасне с. Незавертайлівка Слободзейського району Молдови) розташована між Кучурганським лиманом та р. Турунчук за шість верст (шість кілометрів) від с. Градениці та має сприятливі умови для землеробства. Спочатку проживало 34 козаки, восени 1791 р. в 56 дворах

271 особа (144 чоловіки та 127 жінок), а через рік – 297 осіб (164 чоловіки та 133 жінки), з них 105 чорноморців. Виявили бажання переселитись сім старшин (троє чоловіків й четверо жінок) та 90 козаків (52 чоловіків й 38 жінок), залишалось – вісім козаків (четверо чоловіків та чотири жінки) й «посполиті» (192 волохи) [50, Арк. 67-73]. Неподалік розташовувався хутір козака Суботіна, який ловив сіткою рибу [232, С. 176].

Слобода Коритна (Корейтна, Коротна) (сучасне с. Коротне Слободзейського району Молдови) розміщувалась за дев'ять верст (8,5 км) від с. Незавертай на схилах між оз. Красним та р. Турунчук. Восени 1791 р. у 88 родинах проживало 502 особи (299 чоловіків та 203 жінки (серед них полковник Письменний) [79, С. 201]). На жовтень 1792 р. – 429 осіб (227 чоловіків та 202 жінки), з них 247 чорноморців. З них виявили бажання переселитись 34 старшини (20 чоловіків та 14 жінок) й 182 козаки (98 чоловіків та 84 жінки), залишалось – 31 козак (14 чоловіків та 17 жінок) й «посполиті» (182 волохи) [50, Арк. 84-87].

Слобода Глинна (Гнила) (сучасне с. Глинне Слободзейського району Молдови) розташована більше ніж за шість верст (5,6 км) від с. Коритної на вершині пагорба між оз. Красним та р. Турунчук. Тутешня місцина найродючіша в цих місцях і придатна для вирощування будь-яких видів зернових, а низини поблизу Дністра сприятливі для випасу худоби. Восени 1791 р. в слободі Глинній проживало 103 козацьких родини і кожна з них складалась не менше ніж з п'яти осіб (259 чоловіків та 252 жінки). Мешкали в міцних будинках з усіма необхідними прибудовами. Біля кожного будинку, які відрізнялись від молдавських розмірами, опатністю та зручностями, садили фруктовий сад [112, С. 106]. Восени 1792 р. проживало 507 осіб (270 чоловіків та 237 жінок), з них 379 чорноморців. Виявили бажання переселитись 32 старшин (17 чоловіків та 15 жінок) й 347 козаків (187 чоловіків та 160 жінок), залишались – «посполиті» (76 малоросів, 46 поляків, шість волохів) [50, Арк. 94-99].

Слобода Чобручі (сучасне с. Чобручі Слободзейського району Молдови) розміщена за дев'ять верст (8,5 км) від с. Глинної. Назва походить від прізвища козака Михайла Чобруча, що її заснував. Спочатку проживало 170 родин козаків з полку Тиховського, а восени 1791 р. – 184 (476 чоловіків та 464 жінки) [112, С. 108]. Восени 1792 р. проживало 799 осіб (442 чоловіки та 357 жінок), з них 286 чорноморців. Виявили бажання переселитись 37 старшин (25 чоловіків та 12 жінок) й 157 козаків (88 чоловіків та 69 жінок), залишались – один старшина і 91 козак (56 чоловіків та 36 жінок) й «посполиті» (513 волохів) [50, Арк. 78-83].

Слобода-фортеця Слободзея-Руф (сучасне с. Слободзея Слободзейського району Молдови) – центр Подністрянської паланки, розміщувалась на лівому березі р. Дністер більше ніж за шість верст (шість кілометрів) від с. Чобручі. Тут розташовувався козацький Кіш, зберігалася печатка та скарбниця, обоз та артилерія, а після припинення військових дій неподалік зупинилась й козацька флотилія.

В Слободзеї 1790 р. козаки-теслярі навколо центрального майдану побудували приміщення для військового керівництва та канцелярії, школу, гарматну, лавки для торгівлі, арсенал, склади та 25 куренів-казарм з деревини «оргіївського лісу» [79, С. 200, 615; 203, С. 82].

У 1790 р. в слободі мешкало 130 родин козаків, восени 1791 р. – 124 родини (316 чоловіків й 222 жінки [164, С. 18]), восени 1792 р. – 547 осіб (312 чоловіків та 235 жінок), з них 307 козаків. Виявили бажання переселитись 78 старшин (50 чоловіків та 28 жінок) й 214 козаків (121 чоловік та 93 жінки), залишались – 15 козаків (дев'ять чоловіків та шість жінок) й «посполиті» (240 волохів) [50, Арк. 46-47].

Слобода Карагач (Гарагаш) (сучасне с. Карагаш Слободзейського району Молдови) розміщувалась за дев'ять верст (8,3 км) від Слободзеї біля Дністра. Спочатку тут проживало 45 родин козаків, на 1791 р. – 59 (155 чоловіків та 118 жінок), а восени 1792 р. – 285 осіб (160 чоловіків та 125 жінок), з них 129 чорноморців. Виявили бажання переселитись двоє старшин

(чоловік та жінка) й 113 козаків (63 чоловіки та 50 жінок), залишалось – 14 козаків (десять чоловіків та чотири жінки) й «посполиті» (двоє поляків, 154 волохи) [50, Арк. 49-51].

Слобода Сугакля (Сукля) (сучасне с. Сукля Слободзейського району Молдови) розміщена більше ніж за п'ять верст (4,9 км) від с. Карагаш, де проживало біля 100 козацьких родин, що оселились на початку 1789 р. на згарищі знищеного буджацькими ногайцями в 1787 р. хутору Сукля. Восени 1791 р. тут проживало 93 родини (227 чоловіків та 188 жінок), а через рік – 353 особи (196 чоловіків та 157 жінок), з них 84 чорноморці. Переселялось 14 старшин (дев'ять чоловіків та п'ять жінок) й 70 козаків (35 чоловіків та 35 жінок), залишались – «посполиті» (269 волохів) [50, Арк. 53-56].

В 1790 р. полковник Чурновський (Черновський) «завів» поруч з слободою хутір («мизу»), де займався хліборобством та тваринництвом: мав «обширні пшеничні поля та величезну кількість худоби» [112, С. 109].

Слобода Тернівка (сучасне с. Тернівка Слободзейського району Молдови) розміщена на лівому березі р. Дністер майже за 14 верст (13 км) від Суклеї. На 1791 р. тут проживало 116 родин (301 чоловік та 254 жінки), а восени 1792 р. – 459 осіб (245 чоловіків та 214 жінок), з них 120 чорноморців. Виявили бажання переселитись 18 старшин (11 чоловіків та сім жінок) й 78 козаків (40 чоловіків та 38 жінок), залишались – 17 старшин (12 чоловіків та п'ять жінок), сім козаків (п'ять чоловіків та дві жінки) й «посполиті» (16 малоросів, 37 поляків, 286 волохів) [50, Арк. 76].

Слобода Паркани (Баркан) (сучасне с. Паркани Слободзейського району Молдови) розміщена на лівому березі р. Дністер більше ніж за шість верст (шість кілометрів) від с. Тернівка. Спочатку 18 родин козаків (36 чоловіків та 34 жінки) облаштувались на місці садів та городів, неподалік від мосту через Дністер, навпроти Бендерської фортеці. Назву поселення чорноморці «запозичили» в села, що знаходилось на півтори версти ближче до Бендер [112, С. 110]. Згодом оселилось ще дві родини козаків. Восени 1792 р. тут проживала 61 особа (40 чоловіків та 21 жінка). Виявили бажання

переселитись п'ять старшин (чотири чоловіки та одна жінка) й 45 козаків (29 чоловіків та 16 жінок), залишались – 11 козаків (сім чоловіків та чотири жінки) [50, Арк. 88].

Хутір («миза») кошового отамана З. Чепіги знаходився в балці Кучурган, в місці впадіння р. Кучурган в озеро з такою ж назвою (сучасне с. Кучурган Роздільнянського району Одеської області). Описуючи хутір 1791 р., де-Волян вказував: «Тут велика кількість худоби і величезна комора із зерном першого врожаю, тобто з минулого літа. В півтора верстах звідси знаходився міцний міст, збудований на річці Кучурган козаками, що збирали податок на проїзд польських возів, які приїжджали караванами з 30-80 возів купувати рибу в рибаків по 5 копійок. Збором податку займається поранений козак-інвалід для Слободзейської церкви» [112, С. 128]. Сьогодні козацький міст став кордоном між Україною та Молдовою.

16 козацьких хуторів розміщувалось між долиною р. Кучурган та балкою Дівка (сучасні села: Кучургани, Павлівка, Степанівка, Милолюбівка, Розалівка, Яковлівка, Ангелінівка, Маркове тощо Роздільнянського району Одеської області) – між хутором З. Чепіги та великим шляхом Бендери – Соколи (сучасний адміністративний кордон Роздільнянського району), де «козаки відрізнялись затятою працьовитістю та набожністю» [189, С. 7-17; 202, С. 82]. Серед них – хутір біля Турунчука полковника С. Письменного (проживало шість чоловіків та одна жінка), Петра Леди, Микити Чумака, Артема Різника (п'ять чоловіків), полкового старшини армії поручика Івана Семенка (двоє чоловіків), полкового старшини, армії прапорщика Прокопа Штукового (двоє чоловіків), полкового старшини Я. Дундука, (11 чоловіків та дві жінки) [232, С. 176; 393, С. 194]. Окрім того, біля балки розміщувались гарди: Питрино Кунпана (працювало чотири наймити), козака Григорія Шинкаря (працювало п'ять наймитів), козака Івана Негляда (працювало двоє наймитів), Гаврила Непритореного (працювало дев'ять наймитів, п'ятеро з них були козаками), Гаркуші та Підглубного, що «ловили сіткою рибу» [232, С. 176]. Восени 1792 р. тут проживала 341 особа (232 чоловіки та 109 жінок),

з них 287 чорноморців. Виявили бажання переселитись 54 старшини (31 чоловік та 23 жінки) й 233 козаки (169 чоловіків та 64 жінки), залишались – «посполиті» (19 поляків, 35 волохів) [50, Арк. 98].

Хутір Назара Ковальчука (с. Мирне Одеського району Одеської області) розташовувався неподалік, на руїнах татарського аулу. На 1791 р. там проживало десять чоловіків [191, С. 132-133; 329, С. 46; 393, С. 212, 237-290]. Після переселення більшості чорноморців, на хуторі залишились козаки. Зокрема, у скарзі Назара Ковальчука і Данила Баркила, складеній, ймовірно, наприкінці 1793 – на початку 1794 р., говориться про налагоджене господарство – жителі забезпечували провіантом гарнізон, розташований в Хаджибеї [408, С. 681-682].

Слобода Барабойна (Парабой) (сучасне неподалік від залізничної платформи Барабой Одеського району Одеської області) заснована козаками на балці Перебойна (Барабой) та лівому березі р. Барабой, за 15 верст (14 км) від впадіння її в море, навпроти гирла балки Мартинівської, на місці найпівденнішого з чотирьох татарських аулів. Восени 1791 р. тут оселилось сім родин козаків [112, С. 132] (21 чоловік та 22 жінки), а через рік біля «балки Барабой» мешкало 15 чорноморців, які переселились [155, С. 234].

Хутір Маковецького (проживав із дружиною та сином) (нині с. Дальник Одеського району Одеської області) та Малого (проживали два чоловіки і одна жінка).

Хутір Любомила (Біляївка) (нині с. Грибівка Одеського району Одеської області) заснований козаком С. Білим, розташовувався на правому березі Барабойського лиману. У відомості Війська за 1792 р. в «хуторі біля балки Барабой» мешкав козак з дружиною та трьома дітьми [43, Арк. 46-47; 155, С. 264], що займались хліборобством.

Хутір козака Михайла Канунки (Каїнки, Киянки) [112, С. 99] (сучасне с. Грибівка Одеського району Одеської області) – заснований 1790 р. на лівому березі р. Барабой, неподалік від її впадіння в Барабойський лиман. Господар жив разом з робітниками: Василем Ломакою, Петром Литвином,

Михайлом Обдулою та Григорієм Крикуном. Восени 1792 р. тут проживало 12 осіб (дев'ять чоловіків та три жінки), які переселились [50, Арк. 105-111].

Хутір в Свиній балці старшини Романа Розсохи (четверо чоловіків) розташовувався неподалік Хаджибейського лиману.

Хутір Котлярівка заснував військовий писар Тимофій Котляревський на «вершині Тилігульського лиману»: в місці впадіння р. Тилігул в лиман з такою ж назвою, в досить незручній місцині, особливо через відсутність доброї води. Спочатку тут проживало 32 родини козаків, які займались риболовлею [112, С. 138], восени 1791 р. – 55 родин (108 чоловіків та 85 жінок), а через рік – 144 особи (78 чоловіків та 66 жінок). Виявили бажання переселитись 132 козаки (72 чоловіки та 60 жінок), залишались – 12 (шість чоловіків та шість жінок) [50, Арк. 113-116]. Неподалік, на *хуторі козака Візиря* проживало четверо чоловіків.

Отже, за неповними даними на кінець 1791 р. виявлено, що на території паланки розташовано 18 козацьких слобод та великих хуторів, де у 1095 дворах проживало 5180 осіб. Окрім того, налічувалось 50 хуторів та гардів по балках Дністровського й Кучурганського лиманів, де проживало 204 особи. Восени 1792 р. всього проживало 5300 осіб (3009 чоловіків та 2291 жінка), з них 2581 чорноморець, бажали переселитись 318 старшин (193 чоловіки та 125 жінок) й 1923 козаки (1140 чоловіків та 783 жінки) – всього 2241 особа (1333 чоловіки та 908 жінок) [50, Арк. 1-127].

Березанська паланка охоплювала територію, на якій розташовані сучасні Миколаївська (Баштанський, Вознесенський, Миколаївський райони) та Одеська (Березівський район) області (див. додаток Є. 2.) Найщільніше поселення розміщені між Березанським та Дніпро-Бузьким лиманом й правим берегом р. Південний Буг.

Слобода Трубачівка (сучасна південно-західна частина с. Чорноморка Миколаївського району Миколаївської області) розташовувалась на родючій боковій балці в улоговині Березанського та Бейкуського лиманів, за п'ять

верст (4,6 км) від Очакова. Восени 1791 р. тут проживало сім родин (19 чоловіків й 21 жінка), що займалися риболовлею [112, С. 146].

Хутір Кабурга козака Івана Щербини (сучасне с. Осетрівка Миколаївського району Миколаївської області) розміщувався біля Березанського лиману та балки Кабурга. Проживало тут четверо чоловіків та одна жінка. Біля балки Кабурга знаходився гард козака Корсунського куреня Івана Тішнера, де працювало шість наймитів.

Слобода Пекуч (Пекуж) (сучасне с. Іжицьке Миколаївського району Миколаївської області) розміщувалась на місці покинутого татарського поселення на родючій боковій балці, що виходила до лівого берега Березанського лиману за 15 верст (14 км) від Трубачівки. Тут спочатку проживало десять родин козаків, а восени 1791 р. у дев'яти дворах 23 чоловіків та 19 жінок. Через рік переселились всі – 14 осіб (п'ять чоловіків та дев'ять жінок) [50, Арк. 130-134].

Слобода Янчокрак (сучасне с. Кам'янка Миколаївського району Миколаївської області) відновлена козаками на руїнах турецького селища Оники неподалік від лівого берега Березанського лиману за 15 верст (14 км) від с. Пекуч. Тут восени 1791 р. розміщувалось 12 дворів (31 чоловік та 27 жінок), здебільшого рибалок, а через рік записано 15 осіб (вісім чоловіків та сім жінок), що переселились [50, Арк. 130-134]. Родючі ґрунти балки, що використовувались турками для забезпечення Очакова овочами, сподобались і чорноморцям [112, С. 144]. Біля балки Янчокрак розміщувались два хутори полкового хорунжого Івана Михайличенка: в одному проживало п'ять чоловіків та три жінки, а в другому – три чоловіки і дві жінки, Гната Білявського (проживало шість чоловіків та три жінки), Івана Маслюка та Андрія Буланого (п'ять чоловіків та три жінки).

Хутір Сасичка (Сасейк, Сасик, Березанка) (сучасне с. Красне Миколаївського району Миколаївської області) заснований козаками Стурчаком та Загубибатьком на руїнах татарського поселення в десяти верстах від виходу балки Великий Сасейк – боковій лощині, найродючішій з

усіх, що виходили до Березанського лиману [112, С. 143] на р. Сасик. Разом із господарями тут проживали козаки: Павло Бородченко та брати Глухі – чотирнадцятирічний Трохим й дванадцятирічний Макар – всього 12 родин. У листопаді 1791 р. в Сасичці в десяти дворах проживало 29 чоловіків та 25 жінок, а через рік – десять чоловіків та сім жінок, з них 13 козаків (вісім чоловіків та п'ять жінок) переселилось, залишилось четверо старшин (двоє чоловіків та дві жінки) [50, Арк. 142-144]. Навпроти хутору, біля балки Малий Сасейк знаходились: *Виші Сасейки* [112, С. 143], де проживало 15 родин (16 чоловіків та 13 жінок), що займались солеварінням, хутір полкового хорунжого, армії прапорщика Лук'яна Ковтуна, Марка Чорного та Федора Носенка, де проживало ще десять чоловіків та шість жінок.

На березі Тилігульського лиману, неподалік від балки Сасик Василь Шолудка тримав два гарди, де працювало по дев'ять наймитів.

Біля гирла р. Сасик знаходився хутір і гард козаків Івана Марченка (проживало 12 чоловіків) та Івана Нелішина (шість чоловіків та чотири жінки). Поблизу ловили сітками рибу Семен Харткун (допомагали один чоловік та чотири жінки) та Григорій Гаркуша (допомагало три наймити).

Біля гирла р. Кільчень, що впадає до Березанського лиману тримали гарди Юхим Дудник з вісьмома наймитами та Юхим Багмутський з п'ятьма.

Слобода Суха балка розташовувалась біля р. Березань. Восени 1791 р. тут проживало у шести дворах 30 чорноморців (19 чоловіків та 11 жінок). Поблизу козаки утримували гарди: полковник, армії прем'єр-майор Яків Мокрий з 12 наймитами; біля балки Пестряжна коса полковий хорунжий Іван Коропець з двома наймитами та козаки: Павло Зайцев з 11 наймитами, біля балки Казі Іван Литвин з 11 наймитами та Семен Маслов з 11 наймитами; біля балки Пекуж Іван Трубач з вісьмома наймитами, біля балки Лящевої Василь Погорілий з сімома наймитами; Козьма Радченко, Василь Олексієнко, Степан Самолишчик ловили рибу сітками.

Слобода Тузли (сучасне с. Тузли Миколаївського району Миколаївської області) заснована козаками на березі солоного озера Тузли біля правого берега Березанського лиману за 18 верст (17 км) від с. Сасик.

Хутір Антона Дузі (сучасне с. Ряснопіль Березівського району Одеської області) розташовувався біля балки та р. Цариголь на руїнах єдисанського поселення Царегіоль. Станом на 1791 р. в ньому проживало сім чоловіків, що займалися землеробством, а через рік – два чоловіки та дві жінки, які залишились після переселення [50, Арк. 147-149]. Неподалік розташовувалися хутір та гард Якова Мокрого, гарди полкового осавула Яцька Відьми (працювало дев'ять наймитів), козаків Василя Погорілого (працювало сім наймитів), Дмитра Співака (працювало чотири наймити), козаків Поповичевського куреня (працювало десять наймитів).

Слобода Аджидол (нині мис Аджигол Миколаївського району Миколаївської області) розміщувалась на правому березі Дніпро-Бузького лиману за 24,5 версти (23 км) на схід від Очакова. Її почали заселяти вісім родин чорноморців на місці великого татарського села з такою ж назвою. Спочатку проживало вісім родин (24 чоловіки та 21 жінка), а восени 1791 р. – 55 осіб (30 чоловіків та 25 жінок), що займались риболовлею та розведенням овець [112, С. 149-150]. Восени 1792 р. у слободі записано 53 особи (28 чоловіків та 25 жінок), з них двоє старшин та 43 козаки (41 чоловік й 39 жінок) переселилось, залишалось вісім козаків (троє чоловіків та п'ять жінок) [50, Арк. 150-151].

Біля балки Аджидол розміщувалися гард отамана З. Чепіги (працювало 13 наймитів). Біля балки Довга Коса (пересип Дністровського лиману) – хутори козаків Андрія Бобиря (проживало п'ять чоловіків), Василя Лати (троє чоловіків) та три гарди А. Головатого [225, С. 43], де восени 1792 р. проживало 11 чоловіків та три жінки (всі переселились) [50, Арк. 154].

Слобода Царикомині (сучасне с. Дніпровське Миколаївського району Миколаївської області) розташовувалась на південно-західній околиці гирла р. Буг за 12 верст (11 км) від с. Аджидол. Восени 1791 р. у п'яти дворах

проживало 19 чоловіків та 16 жінок, що ловили рибу, маючи вздовж лиману та гирла р. Буг хатини, де можна було переночувати [112, С. 150].

Коса Волоська розташовувалась приблизно в десяти верстах від Стомохіле («Сто пагорбів») на березі р. Буг, де проживали козаки-рибалки. Зокрема, гарди утримували полковник Олексій Височан (працювало дев'ять наймитів) та козак Остап Побіжко (працювало 11 наймитів), який мав гард і біля балки Дериклей (працювало 18 наймитів).

Північніше від с. Царикомиші на р. Південний Буг козаки розмістили декілька хуторів (гардів) (сучасне с. Парутине Миколаївського району Миколаївської області). Знаходились гарди і біля інших балок. Зокрема, біля балки Широкої: Щербаківського куреня Макар Миршавка (працювало десять наймитів) та Кальниболоцького куреня Мусій Коваль (працювало п'ять наймитів); біля балки Парутиної Григорій Черевко (працювало 16 наймитів). Полковник, секунд-майор Остап Іванович Ткаченко мав два гарди: біля балки Велика коса (працювало 18 чоловіків та дві жінки) й біля балки Кринички – четверо наймитів. Біля Криничок мали гарди полковий осавул Демко Бойко (працювало 14 наймитів) та полковий хорунжий Степан Сукура (працювало двоє наймитів).

Слобода Корениха (сучасний мікрорайон м. Миколаєва) розташована на правому березі Бузького лиману, заснована наприкінці XVIII ст. чорноморськими козаками. Біля неї, в балці Корениха, на рештках раніше розміщених татарських селищ, назви яких не збереглись, наприкінці 1791 р. чорноморці заснували багато хуторів, серед яких хутір Йосипа Білого, де проживало у двох родинах дев'ять чоловіків та дві жінки. Восени 1792 р. звідси переселились шість чоловіків [50, Арк. 156-157].

Слобода Солониха (сучасне с. Петрово-Солониха Миколаївського району Миколаївської області) розташована на березі р. Буг (Солониський лиман, місце впадіння р. Солониха) за 19 верст (18 км) від с. Корениха, «в балці Солонича або Язкой, меншої за Корениху, але теж являє собою досить плодючу місцевість, що сприяло козакам заснувати тут слободу». Восени

1791 р. там проживало 32 родини козаків (91 чоловік та 83 жінки) [50, Арк. 162]. У березні 1792 р. кількість населення у поселенні трохи збільшилася: у 32 родинах до переселення на Кубань проживало 95 чоловіків та 90 жінок. Виявили бажання переселитися всі чорноморці: п'ять старшин (двоє чоловіків й три жінки) та 182 козаки (96 чоловіків й 86 жінок). У селі довгий час зберігалися дві гармати, які ставили запорожці на чайки під час морських походів [241, С. 204]. Поблизу, біля гирла р. Солониха утримували гарди козаки Яким Ухань (працювало дев'ять наймитів) та Іван Щуринський (працювало троє наймитів).

Слобода Ковалівка (сучасне с. Ковалівка Миколаївський район Миколаївської області) заснована на правому березі р. Буг за 21 версту (20 км) від Трихат біля Шостакової балки 36 родинами козаків. Спочатку тут проживало 67 чоловіків та 52 жінки, а на 1791 р. у 36 родинах – 99 чоловіків та 89 жінок. Восени 1792 р. із 116 осіб (64 чоловіки та 52 жінки), виявили бажання переселитись дев'ять старшин (вісім чоловіків та одна жінка) й 98 козаків (49 чоловіків та 49 жінок), залишались – дев'ять козаків (сім чоловіків та дві жінки) [50, Арк. 166-168].

Слобода Троїцька (сучасне с. Троїцьке Миколаївського району Миколаївської області) розміщувалась між рр. Буг та Гнилий Єланець біля балки Фена. Восени 1791 р. там проживало у восьми родинах 27 чоловіків та 19 жінок, а через рік – 31 чоловік та 27 жінок і всі побажали переселитись [50, Арк. 171-173].

Слобода Чичикля (Чичикля-на-Бузі) (сучасне с. Покровське (Покровка) Миколаївського району Миколаївської області) розміщувалась на місці впадіння р. Чичиклеї в р. Буг за 24,5 версти (23 км) від с. Троїцька. На початок 1792 р. там проживало 25 родин (94 чоловіки та 79 жінок), а восени – 95 осіб (54 чоловіки та 41 жінка). Виявили бажання переселитись 60 козаків (36 чоловіків та 24 жінки), залишалось – 17 старшин (12 чоловіків та п'ять жінок), сім козаків (п'ять чоловіків та дві жінки) й «посполиті» (35 поляків) [50, Арк. 175-177].

Слобода Кущівка (сучасне с. Урсолівка Вознесенського району Миколаївської області) розташована на північ від р. Чичикля за 21 версту (20 км) від с. Чичикля-на-Бузі, біля ущелин Сака та Стековка, де восени 1791 р. проживало 15 родин козаків (47 чоловіків та 39 жінок) [189, С. 16].

Слобода Чичикля (сучасне с. Веселинове Вознесенського району Миколаївської області) розміщена в долині р. Чичикля на руїнах татарської фортеці Чикчахли за 11 верст (11 км) від с. Кущівка. Восени 1791 р. у 20 родинах проживало 87 чоловіків та 81 жінка, на початок 1792 р. – 149 чоловіків та 50 жінок, що займалися землеробством, скотарством, виноградарством.

Слобода Гора (Хура) Журівка (сучасне с. Журівка Березівського району Одеської області) заснована 26 родинами козаків. Розташовувалась на плодючих землях, в місці з'єднання бокової долини р. Журівка та долини р. Тилігул [112, С. 138]. У листопаді 1791 р. в 21 дворі проживали 72 чоловіки та 67 жінок, а на початку 1792 р. – 79 чоловіків та 53 жінки. Восени 1792 р. із 185 осіб (113 чоловіків та 72 жінки) виявили бажання переселитись 127 козаків (79 чоловіків та 48 жінок), залишались – посполиті (64 волохи) [50, Арк. 182]. Неподалік розташовувались козацькі хутори: біля балки Журавка Івана Зубенка (проживали один чоловік та одна жінка), Леонтія Розкішного (двоє чоловіків) – восени 1792 р. тут жило всього чотири старшини та шість козаків (четверо чоловіків та дві жінки), що переселились, на р. Тилігул Ананія Струкова (сучасне с. Стрюкове Березівського району Одеської області) [50, Арк. 187].

Декілька хуторів та гардів розміщувались на балках Тилігульського лиману, восени 1791 р. там проживало 32 родини – 89 чоловіків та 75 жінок. Розглянемо детальніше місцезнаходження поселень. Вище поштової дороги розміщувались хутори: біля балки Тартай (проживало шість чоловіків та п'ять жінок), біля Тернової балки (вісім чоловіків та чотири жінки), біля балки Тилігул хутір Дурноцапа (троє чоловіків та п'ять жінок), біля балки Пшоняної гард Дмитра Федоренка (працювало 11 наймитів, з них вісім

козаків та троє поляків [178, С. 280-281]), біля балки Балай – хутір полковника, армії прем'єр-майора і кавалера М. Гулика, де восени 1791 р. проживало шість чоловіків та одна жінка [348, С. 201, 212]. Поруч з ним мали гарди Яків Хоружевський (працювало двоє наймитів) та козак Левушківського куреня Йосип Губа.

Слобода Миколаївка (сучасне с. Кашперо-Миколаївка Баштанського району Миколаївської області) розташована на правому березі р. Громоклії, притоки Інгулу. В середині XVIII ст. неподалік від цього місця проходив кордон, що розмежовував запорозькі і турецькі землі, в 1787-1788 рр. тут спорудили Миколаївську фортецю, де формувалося Чорноморське військо. Зокрема, в січні 1788 р. в миколаївській каплиці відбулася церемонія освячення прапора, прийняття першої присяги козаками та вручення кошовому отаману З. Чепізі полковницького пернача.

Слобода Харківка (Харькове) (сучасне с. Мала Любарка Баштанського району Миколаївської області) розбудована кошовим отаманом З. Чепігою на місці свого зимівника: третього серпня 1787 р. З. Чепіга звернувся до князя Г. Потьомкіна з проханням про «відведення йому дачі на 50 дворів під слободу для заселення виведеними із закордонних місць польськими людьми в Херсонському повіті на р. Громоклеї течією з лівого боку» та невдовзі отримав позитивну відповідь [58, Арк. 39-40]. На 1790 р. тут проживало 150 родин (750 чорноморців) разом з родиною З. Чепіги (матір'ю, сестрами, племінниками Остапом та Явтухом) [61, Арк. 38 зв.], мали «худобу, овечий та бджолиний заводи». Хоча своїх наймитів З. Чепіга збирався весь час відпустити на волю, але так цього і не зробив. Після переселення на Кубань, родина залишилась в слободі та була закріпачена новим поміщиком-землевласником. Щоб визволити родину З. Чепіга їздив навіть до Катерини II, але без результатів. Йому вдалось лише викрасти одного з племінників та забрати з собою на Кубань [221, С. 66].

Хутір та гард *козака І. Муляви* розташовувався біля рр. Інгул та Дамаха, де він проживав разом з сином Степаном та десятьма наймитами, серед яких був збіднілий родич Григорій Малий – чорноморець [178, С. 237].

Біля балки Дамаха утримували гарди полковий старшина, армії поручик Семен Ящір (працювало троє наймитів) та козак Мальтиз (працювало чотири наймити).

Слобода Піщани (Гола) розташовувалась на р. Буг біля Голенької балки. Восени 1791 р. тут проживало в 43 дворах 141 чоловік та 132 жінки, на початку 1792 р. лише 74 чоловіки та 55 жінок, восени того ж року – 145 козаків (84 чоловіки та 61 жінка), з них виявили бажання переселитись 143 козаки (83 чоловіки та 60 жінок), залишалось – двоє козаків (один чоловік та одна жінка) [50, Арк. 187].

Слобода Гасфієлка розміщувалась на крутому березі між рр. Інгул та Громокля. На 1791 р. тут жили три родини, що збудували вітряк.

Слобода Березнегувата (сучасне с. Березнегувате Баштанського району Миколаївської області) заснована у 1780-х рр. на балці Березнегуватій біля рр. Висунь та Доброї, на місці зимівників козака Антона Присовки, Горбанівки [237], Красни, Клочанки [236]. На 1787 р. тут налічувалося сім дворів (70 чоловіків) козаків, які займались хліборобством, городництвом та чумацтвом. Чумацькі валки перевозили сіль, рибу та інші товари.

Отже, за неповними даними на кінець 1791 р. на території паланки знаходилось 17 слобод та хуторів, де у 399 дворах проживало 2211 осіб. Окрім того, у 73 хуторах та гардах на балках Тилігульського, Березанського та Дніпро-Бузького лиманів проживало 1024 особи. Восени 1792 р. у паланці проживало 1324 особи (735 чоловіків та 589 жінок) з них 1225 чорноморців, бажали переселитись: 28 старшин (19 чоловіків та дев'ять жінок) й 1105 козаків (587 чоловіків та 518 жінок) – всього 1133 особи (606 чоловіків та 527 жінок) [50, Арк. 130-198].

Кінбурнська паланка розкинулись на «Кінбурнській стороні», на місці Прогноївської паланки Запорозької Січі (охоплювала частину території

сучасної Херсонської (Скадовський, Херсонський райони) та Запорізької області (Пологівський район)) (див. додаток Є. 3.). Поселення паланки розміщувалися компактно в районі Олешківських пісків, де з четвертого липня 1790 р. до першого грудня 1793 р. [200, С. 51-55] проживало біля 425 родин [164, С. 17-18]. Окрім того, тут виникло багато хуторів і поселень при рибальських заводах на узбережжях річок та лиманів [164, С. 18].

Слобода Прогної (сучасне с. Геройське Скадовського району Херсонської області) розташовувалася на Кінбурнській косі біля солоного оз. Зміїного, де у 1787-1789 рр. перебував Кіш вірних козаків.

Слобода Забарина (сучасне с. Забарине Скадовського району Херсонської області) розміщена в дельті Дніпра, на узбережжі Збур'ївської затоки. Восени 1791 р. в 35 дворах проживало 99 чоловіків та 87 жінок.

Слобода Збур'ївка (Ковпаківка) (сучасне с. Стара Збур'ївка Скадовського району Херсонської області) розташована в дельті Дніпра на березі Збур'ївської затоки. Восени 1791 р. в 15 дворах проживало 49 чоловіків та 38 жінок.

Слобода Олешки (сучасне м. Олешки Херсонського району Херсонської області) розміщувалась на р. Чайка біля боліт Малий Кардашин. Восени 1791 р. у 50 дворах проживало 323 особи (172 чоловіки та 151 жінка). Основним заняттям козаків були риболовля та переправа через р. Дніпро. Відомо, що у Олешках проживав Іван Білий (близько 1751 р. н.), який у 1791 р. пішов «чумацьким промислом» на Дон і Волгу, звідки у Бессарабію, де «перебував у різних місцях» і залишився у Ізмаїлі.

Слобода Підстєпова (сучасне с. Підстєпне Херсонського району Херсонської області) розміщувалась біля солоних озер. Восени 1791 р. проживало 20 родин чорноморців – 138 осіб (62 чоловіки та 76 жінок).

Слобода Лагері (Латри) (сучасне с. Козачі Лагері Херсонського району Херсонської області) розміщена на південному березі р. Конка. Слобода розросталась дуже швидко. Однією з причин зростання чисельності населення було зручне географічне положення – тут пролягав шлях на Крим,

яким чумаки возили сіль із Сиваша (шлях, що веде з Козачих Лагерів на Раденськ і досі називають «солевозним»). Восени 1791 р. тут у 51 дворі проживало 353 особи (181 чоловік та 172 жінки).

Слобода Раденськ (Редени) (сучасне с. Раденськ Херсонського району Херсонської області) розміщена біля Високої могили на лівій околиці пустелі Олешківські піски. Восени 1791 р. в 21 дворі проживало 137 осіб (73 чоловіки та 64 жінки).

Слобода Костогризова (сучасне с. Костогризівка Херсонського району Херсонської області) розміщувалась біля Циганської могили. Восени 1791 р. в 11 дворах проживало 54 особи (30 чоловіків та 24 жінки).

Слобода Лепетиха (с. Велика Лепетиха Бериславського району Херсонської області) розміщувалась на лівому березі р. Дніпро. Восени 1791 р. в 112 дворах проживало 392 чоловіки та 381 жінка.

Слобода Оріховата (м. Оріхів Пологівського району Запорізької області) розміщувалась на лівому березі р. Конки біля балки Крутенька. Восени 1791 р. в 131 дворі проживало 455 чоловіків та 424 жінки [79, С. 389-403; 232, С. 172-175; 393, С. 205-206].

За неповними даними на кінець 1791 р. на території паланки розміщувалось дев'ять слобод, де у 425 дворах проживало 2930 осіб. Здебільшого слободи виникали на місцях зимівників або біля них й відповідно в них проживали запорожці, що мали «міцні» господарства.

Отже, козаки Чорноморського війська заснували, окрім Слободзеї ще 43 великих поселення: 18 – в Подністрянській, 17 – в Березанській та дев'ять – в Кінбурнській паланках. Локально слободи розміщувались здебільшого біля річок та лиманів: вісім на р. Дністер та п'ять біля Дністровського лиману, сім на р. Буг та два біля Бузького лиману, одна на р. Березань та чотири біля Березанського лиману, по одній на р. Барабой та Громокля, одна біля Тилігульського лиману, чотири на р. Дніпро та одна біля Дніпровського лиману. Поряд з ними облаштувалась маса хуторів, зимівників, гардів. Всі поселення розміщувались компактно, починаючи від Бендер біля р. Дністер,

далі шляхом до річок Березань та Буг. Лише слободи – Журівка (Стрюково), знаходилася на р. Тилігул на 22 км північніше поштового тракту Бендери – Соколи, та Ковалівка (Кистерівка) й Троїцьке, розташовувались на лівому березі р. Буг, «відокремлювались» від решти. Компактно в районі Олешківських пісків розміщені й слободи лівобережжя р. Дніпро й Дніпровського лиману. Осторонь розташовані лише слободи Лепетиха, вище р. Дніпро, та Оріховата, на лівому березі р. Конка.

3.4. Господарське, культурне освоєння краю

Оселившись в Буго-Дністровському межиріччі, козаки Чорноморського війська відразу ж розпочали облаштовувати свої господарства у всіх трьох паланках [179, С. 151]. Спочатку до межиріччя переселялись зі своїми родинами козаки, у яких не було земельних ділянок на попередньому місці проживання, тоді як частина середнього і багатого козацтва, облаштовуючись на новому місці, не поспішала перевозити свої родини. Господарське освоєння краю проходило під впливом збереження і розвитку запорозьких традицій взаємодії людини з природою – комплексне використання ресурсів без заподіяння їй шкоди. Основою економіки залишалось сільське господарство (риболовля, тваринництво, хліборобство), яке залежало від природних умов та ринкової кон'юнктури.

Усі козацькі господарства можна поділити на чотири типи:

1. Найпоширенішим типом були «кугові» – найдрібніші хутори, гарди, в яких поряdkували старі козаки, що доживали віку. Вони не мали садиби й жили в примітивних житлах землянкового чи напівземлянкового типу на зразок тимчасового сезонного «шалаша» чи «намета», бурдюга чи «куги», та могли за потребою перенести його на інше місце. Кількість таких господарств була досить значною і динамічною. В них нараховувалось кілька коней та до десятка голів рогатої худоби, і крім самого господаря проживали один чи два робітники-вихованці («молодики»). Надлишок виробленого виду продукції реалізовувався заради обміну на інші продукти і знаряддя праці.

2. Класичний тип – садиби господарів-початківців, які щойно завели з дозволу Коша власне господарство і ще не встигли як слід «розжитися». Їх засновували один або кілька компаньйонів, які проживали разом із родинами в одному місці та зазвичай самі й господарювали.

3. Фермерський тип господарств – господарства заможнішої частини козаків. Поділялися на два підтипи.

1 підтип – спеціалізувалися, здебільшого, на скотарстві та орієнтувалися на ринок, де вівці, худоба та коні мали стабільний попит і часто вважалися еквівалентом грошей. Обслуговувалися окрім родичів господаря, десятком чи більше найманих робітників. Окрім господарських прибудов мали окремі житла для наймитів, загородки, конюшні та загони для худоби.

2 підтип – спеціалізувалися на хліборобстві, орієнтуючись на задоволення зростаючої потреби в зерні. Потребували великої кількості наймитів, наявність пристосувань для переробки та зберігання продукції (комори, стодоли для зберігання молоченого і немолоченого зерна, вітряки чи водяні («лодійні») млини), тяглової робочої худоби (волів та коней), сільськогосподарського реманенту і власного транспортного засобу.

4. Поміщицький тип – великі багатопрофільні господарства, де широко використовувалась вільнонаймана праця, були схожими на поміщицькі маєтки, якими «управляли» найняті управителі. Подібні господарства поступово перетворювалися на поселення (села, слободи), де поруч із будинком господаря селились робітники-поселяни, на кошти господаря зводилась церква. Прибутки господар отримував не лише власне від господарства, а й від товарно-грошових оборудків – займаючись посередницькою торгівлею та лихварством, вкладаючи гроші у нерухомість, землю та цінні папери.

Так, будинок кошового отамана З. Чепіги розміщувався в двох верстах від с. Слободзея на невеликому рукаві Дністра та складався з будинку, господарських прибудов й декількох вітряків. На господарчому дворі знаходилась велика кількість худоби [79, С. 428; 112, С. 108]. Двір

військового судді описує купча від 28 квітня 1793 р. купцеві Є. Кленову [202, С. 89]: «двір в довжину чотири та ширину п'ять трьохаршинних сажнів, на ньому забудови: будинок на два покої, одна конюшня плетена, три плетених сараї, за ними город огорожений тином, на якому довжиною 32 та шириною 26 (сажнів) великі магазини огорожені очеретяним тином, два неводи, дубовий вітряк, стройового дубового лісу 35 штук, неподалік від Дністра поблизу великого двору довжиною шість та шириною п'ять плетена олійня. Вниз від Слободзеї біля Турунчука хутір під яким в довжину 45 і в ширину 337 (сажнів) землі, в ньому дві землянки жилі, три сараї плетених, три загоны для худоби, гумно навколо огорожене, город навколо огорожений, на ньому комірчина плетена, зимник з дубових дошок, погріб з погребницею, перед ним сарайчик, проти нього землянка. 150 колодок бджіл. Навпроти хутору понад Турунчуком лука довжиною 178 шириною 75 сажнів огорожена тином, біля неї земля, засіяна житом» [203, С. 89; 279, С. 32].

Найрозповсюдженішими були класичні та фермерські типи господарств, але поряд з ними організовувались й динамічні перехідні форми, які, розвиваючись, постійно змінювались. Зокрема, господарства «кутового» типу при накопиченні коштів або зміні господаря могли переходити до класичного типу, а потім і до фермерського.

До поміщицького типу відносились невелика група старшинських господарств, які зосереджували «у своїх руках» владу та великий капітал. Здебільшого козацькі хутори були багатогалузевими господарствами: поряд з тваринництвом розвивалось землеробство та підсобне господарство: бджільництво, риболовля тощо. Зокрема, наслідком «любові до землі» в Кучурганській долині стали численні хутори та гарди в п'яти – шести бокових балках, де козаки розводили худобу, вирощували хліб, насаджували садки й виноградники та ловили рибу [189, С. 16, 18-24].

За словами З. Чепіги чорноморці завели «господарство добре: зводили будинки та господарські прибудови, водяні млини та вітряки, займались хліборобством та тваринництвом, насаджували ліси, сади та виноградники,

створювали пасіки, заводили рибальські заводи» [79, С. 441; 194, С. 21-26]. Тобто, на нових місцях чорноморці займалися тими ж галузями господарства, що й «на вольностях Війська Запорозького» [11].

Маючи в своєму розпорядженні найбагатші рибальські угіддя: Дніпро-Бузький, Березанський, Тилігульський лимани з річками та прилеглою до них частиною Чорного моря, риболовля залишалася популярним і прибутковим заняттям козаків. Хутори та гарди біля річок, лиманів та озер іноді «розростались» до справжніх рибальських заводів – рибальських господарств, які належали як окремим козакам та старшинам, так і куреням або військовій церкві. У середньому на них працювало 6-12 наймитів – лямщиків. Коштував такий завод разом з усім реманентом і куренем від 500 до 2000 руб., що для козаків було дуже дорого. Риболовлею здебільшого займалися в слободах Трубачівка, Аджидол, Царикомиші Березанської паланки, Олешки Кінбурнської паланки та Бузиновата, Коса Велика Подністрянської паланки. Зокрема, на Косі Великій А. Головатий «налагодив значний рибацький промисел з усіма пристосуваннями для в'ялення, копчення, посолу у діжках риби та кав'яру (ікри)» [112, С. 103]. Виловлену рибу продавали зазвичай полякам, що приїжджали караванами у 40-50 возів та купували рибу дуже дешево, що не заважало власникам мати чималий прибуток [155, С. 380].

Розглянемо детальніше як визначали собівартість невеликого за розмірами рибальського заводу: ціна неводу коливалася в межах 40-100 руб., косяків, мереж і самоловів – орієнтовно 100 руб., чотири-п'ять дубів або баркасів по 15-20 руб. кожен (орієнтовно 100 руб.); враховуючи відносно великі розміри улову (декілька тисяч пудів риби протягом сезону), допоміжний реманент такого господарства, куди входили казани, діжки, відра, корзини, ножі, мотузки та інше приладдя, коштував не менше 100 руб. [155, С. 381]. Приблизно 100 руб. коштували й запаси солі. До того ж ще якусь суму потрібно було витратити на будівництво навісу, жилих та складських приміщень, на столи для обробки риби, платню робітникам тощо.

Оцінку гардів самими козаками зустрічаємо у скаргах – реєстрах майна. Зокрема, старшина В. Ніякий на 1791 р. мав два гарди на о. Березань та писав, що у нього забрали «один гард, який оцінювався в 200 руб. та другий в 280 руб., два човни – один в 70 руб., другий в 50 руб.». Запаси солі на його промислах оцінювались в 90 руб. (з розрахунку 30 коп. за пуд), тобто складала без малого п'ять тон [178, С. 281-282]. Старшина Мусій Рева у клопотанні від 1799 р. писав, що в 1792 р. «облаштував за власні кошти рибальські заводи», вартість яких складала 1550 руб.

Звичайно, що сам козак з родиною не міг «обслуговувати» гард, а тим паче рибальський завод. Його помічниками були «компаньйони» або наймити (лямщики), які збирались у рибальські артілі (ватаги) двох видів. До першого виду відносились компанії (кумпанії) та товариства, організовані побратимами [339, С. 47]: декілька господарів-рибалок гуртом будували гард, витрачаючи на нього, залежно від достатку, різну кількість пришивок (сіток). У кого не було ні човна, ні сітки для неводів, той вносив гроші. Маючи постійне місце вилову, компанії могли орендувати частину «своєї території» іншим рибалкам для вилову риби неводами, волокушами чи сітками за сплату коштів або приймали до себе, до так званої «купи».

Більшість компаній організовувалися взимку, до початку весняної ловлі, та тривали до закінчення рибальського сезону. У козаків існувало неписане правило: «До Покрови ніхто з побратимів не мав права виходити з компанії, після неї міг перейти до іншої», забравши свою сітку назад. Усю пійману рибу здебільшого продавали на місці. Заробіток, за винятком спільних витрат на ремонт неводу, човнів та інших снастей, розподілявся від кількості сіток чи внесених коштів. Наприклад, старшина підпоручик Гордій Бубликовський був «в товаристві з полковим осавулом Юхимом Дудником з третьої частини на рибальському заводі, що знаходився в Чебургольському лимані» [178, С. 282]. Якщо для допомоги наймали лямщиків, їм щодня давали харчі та горілку і платили залежно від роботи щоденно чи щонеділі.

Артілями другого виду були «тафи» («тахи»), де інтереси наймитів залежали від господаря. На чолі тафи обов'язково стояв обраний членами тафи або призначений господарем отаман, що виконував обов'язки посередника між тафою і її господарем, а також відповідав за збереження засобів риболовлі та її успіх [313, С. 335-342]. Відношення між лямщиками та власниками встановлювались на основі купівлі-продажу робочої сили: «з дувану» (прибуток від продажу риби та кошти на харчування ділили навпіл з господарем), з «окладу» (господар платив робітникам наперед оговорену суму, незалежно від вилову риби), або працювали з паю.

Окрім великих рибальських заводів, які потребували залучення наймитів, зустрічались й дрібні гарди: «Біднякам віддані за загальною згодою для риболовлі вентерями, баграми, сандалями ... гирла... у власну їх користь за жеребкуванням й строком на чотири роки» [80, С. 109-111]. Окрім вентерів бідні козаки мали й рибальські сітки. Їхніми помічниками виступала родина та сусіди. У відомості В. Ніякого від 1792 р. записано 19 рибальських сіток [43, Арк. 7-53]. Зокрема, сітками ловили рибу: в Подністрянській паланці на Дністровському лимані (Скульський та Білоус), на Кучурганському лимані (Суботін, Гаркуша та Підглубний), на Білгородському озері (Григорій та Лук'ян Губа); в Березанській паланці на Березанському лимані (Кузьма Радченко, Степан Самолишчик, Василь Олексієнко з братом Семеном, Семен Харткун та Григорій Гаркуша).

Основний рибальський сезон тривав з початку нересту до свята Покрови Пресвятої Богородиці (1 жовтня) і ділився на три періоди – весняний, межений (літній, з травня до першого вересня) та посолений (осінній). Найбагатшими були весняні лови, оскільки саме тоді заготовляли кав'яр (чорну ікру), що поділявся на малосольний і паюсний. Рибу здебільшого солили, а деякі її види в'ялили та коптили. З великої риби топили жир та виготовляли клей. Свіжу рибу продавали гуртовим перекупникам, які приїжджали караванами возів до гардів та переробляли її самі: чумакам та

«польським людям» (перепродували у північних районах України) та грецьким й вірменським купцям (вивозили за кордон) [201].

Поряд із риболовлею продовжувало розвиватись тваринництво [26, Арк. 177]. Воно переважало в слободах Аджидол, Чичиклея Березанської паланки; слободах Глинна, Яськи, Сугаклея та хуторах кошового отамана З.Чепіги й полковника Чурновського (Черновського) Подністрянської паланки. Головними причинами розведення коней, корів, волів та овець були: 1) потреба в продуктах тваринництва, що з кожним роком зростала; 2) вигідне кліматично-географічне розміщення межиріччя; 3) збереження витривалої сірої степової породи великої рогатої худоби та чорноморської (запорозької) породи коней; 4) можливість без додаткових витрат забезпечувати козаків їжею, одягом та взуттям.

На першому місці в цій галузі було розведення коней, яких не лише потребувало військо, а й їх продаж приносив найбільші прибутки в зовнішній торгівлі. Для козака наявність коня в господарстві означало як спроможність служити в кінноті, так і господарювати. Розводили здебільшого «тарантовану» (верхово-упряжну) та степову «чорноморську» (виведену запорожцями) породи коней. Коней «чорноморської» породи добре знали за кордоном як «надзвичайно міцних, сильних, витривалих під час довгих походів, невибагливих до харчування, кмітливих та із спокійним норовом» [304, С. 26]. Ними навіть комплектувалась прусська кавалерія. Коні продавалися за ринковими цінами в межах 8-25 руб., що залежало від попиту, пропозиції, віку й масті коня.

На другому місці стояло розведення великої рогатої худоби. Здебільшого розводили сіру українську породу, яка якнайкраще відповідала вимогам степового господарства, але, на жаль, на сьогодні знаходиться на межі вимирання. Її утримання практично не вимагало ніяких витрат та додаткових робочих рук: успадковані від турів товста шкіра, довгі роги, витривалість, терплячість, невибагливість до їжі та води сприяли постійному перебуванню в степу та знаходженню корму під снігом. До того ж досить

значним був попит на рогату худобу та її ринкова ціна: віл – 10 руб., корова – 20, бик – 25 руб. Розводили козаки й волоську породу овець, як найпристосованішу до степових умов.

Розвиток тваринництва ілюструють своєрідні реєстри – скарги, написані козаками після конфіскації поміщиками їх майна, які стали чи не єдиним джерелом для дослідження становища козацьких господарств. Так, в клопотанні А. Головатому від 14 червня 1789 р. повідомляється, що поміщик князь В'яземський відібрав у Семена Губенка «шість робочих волів, 21 корову з телятами, чотири бики, вісім річних телят, 14 коней, 130 овець, 15 свиней, плуг з упряжжю, посіви. Всього на суму 1109 руб.». Поміщик Новомиргородського повіту бригадир Нелюбов забрав у Конона Кононенка «47 коней, не рахуючи лошат, пару волів та значні посіви. Вартість коней та худоби Кононенка визначив в 1038 руб.». Капітан Г. Губенко забрав: у козака Іванівського куреня Логвіна Бондаря «дві пари волів, три корови з телятами та одну ялову, одного коня, 15 мішків різного хліба», у козака Якова Бондаря «дві пари волів, одну корову з телятами, одну ялову, два назимка, одну телицю, десять мішків різного хліба». В іншому реєстрі записано, що забрано «десять пар волів вартістю 350 руб., 15 корів з телятами – 210 руб., шість пар биків – 156 руб., 31 ялову корову – 310 руб.; всього великої рогатої худоби 78 голів» [222, С. 110-114].

Звичайно, що вищеописане стосується господарств фермерського типу. Господарства класичного типу здебільшого складались із однієї або двох пар волів, коня й декількох голів корів та овець.

У межиріччі почало поширюватись землеробство: хліборобство, виноградарство, городництво, садівництво, овочівництво та вирощування технічних культур. Головними причинами розвитку цієї галузі були: 1) родючі чорноземи та сприятливий клімат; 2) поєднання землеробської традиції «корінного населення» межиріччя із традицією запорожців; 3) зменшення земельних ділянок та збільшення інтенсивності використання ріллі; 4) наявність землеробства враховувалось при затвердженні прав на

землю; 5) необхідність власної сировини для винокуріння; 6) значне підвищення товарного попиту на продукцію землеробства.

Землеробством чорноморці займались у всіх паланках та повністю забезпечували як внутрішні потреби війська так і сусідні країни. В залежності від рельєфу місцини, на якій розташовувалось поселення садили: на низовинах, обабіч річок – сади, на схилах пагорбів – виноградники, на родючих вершинах балок – зернові. Розвитку господарства сприяв високий і стійкий попит на збіжжя за умови стабільно високих ринкових цін, що часто ставало «причиною» швидкого збагачення козаків. Разом з тим, організація рільництва на степових землях вимагала значних витрат на купівлю робочої худоби, реманенту і спорудження господарських прибудов. Окрім того, біля нових поселень доводилось «піднімати цілину».

За словами А. Мейєра найбільше козаки «садили озимі зернові культури, зерно мололи переважно «млинами на кінській тязі», землю орали плугами, до яких запрягали волів» [290, С. 104-107, 197-200]. Детальніше описав заняття чорноморців хліборобством Ф. де Волан, зазначаючи: «Якщо бачиш тут фруктовий садок чи виноградник, то господар – козак». Описуючи ґрунти він вказував, що в с. Барабойна він «на долині чорнуватий і родючий», в слободах Слободзея, Тернівка, Калаглія, Бугаз, Яськи, Суклея та інших «гарний і родючий», тому їх «оточують пшеничні поля», а балки та пагорби біля них засаджені садами й виноградниками. Здебільшого сіяли пшеницю-арнаутку, а окрім неї: озиму і яру пшеницю, просо («для каші»), овес (на корм коням, «для каші» та для виготовлення пивного солоду). Набагато менше сіяли жита, льону, рапсу, коноплі, гречки, ячменю та кукурудзи. Біля хат вирощували соняшник, капусту, цибулю, часник, моркву, помідори, огірки, картоплю тощо, садили виноградники, а в садах – чисельні сорти абрикос, груш, персиків, слив, черешень тощо [155, С. 324]. У Кінбурнській паланці окрім названих культур вирощували баштан, яким до сьогодні славиться Херсонщина.

В рільництві застосовували двопільну систему обробітку землі – удосконалений переліг. Вся розорена земля поділялась на дві частини: одну засівали, на іншій два-три роки випасали худобу, що сприяло знищенню бур'янів та удобренню полів. Після цього терміну поля «міняли місцями». На тій землі, що відпочила, протягом трьох-п'яти років, враховуючи сівозміни та розділяючи озимину й ярину, сіяли високосортну пшеницю та інші зернові. Такого порядку дотримувались і в с. Калаглія, де за словами Ф. де Волана «чотири роки поспіль обробляли одне й те саме поле, потім залишали його під паром на два роки і знову повертались назад» [112, С. 105]. Для того, щоб забезпечити себе водою для пиття, козаки викопували біля кожного двору криниці [112, С. 105].

На 1792 р. козацьке хліборобство вже було досить розвиненим. На це вказують такі чинники: зросла площа розорених земель (в с. Слободзея та с. Тернівка обробляли понад 2000 десятин, в с. Карагач – біля 1200 десятин [112, С. 109; 356, С. 164]); в більшості сіл будували млини для обробітку зерна (вітряки або водяні млини). Але найбільшим визнанням цього стало прохання губернатора Катеринославського намісництва В. Каховського надіслати йому «по торбинці пшениці різних видів з усіх місць, починаючи з Аджи-Дера, з кожного поселення окремо, щоб можна було краще розгледіти гатунки зерна, його вагу і якість» [78, С. 267].

Окрім вищеназваних галузей, чорноморці займались і «допоміжними» промислами. Восени та взимку заготовляли та продавали очерет з плавнів для покрівлі хат, плетіння матів, спорудження огорож, опалення. З однієї десятини плавнів заготовляли до 500-800 в'язок очерету, що давало прибуток від п'яти до дев'яти руб. [155, С. 385]. Так, козаки із Збур'івки наймалися до господарів заплав різати очерет «з половини» або ж купували у них дозвіл добувати очерет самим. Починаючи з пізньої осені, коли очерет висихав, вони на човнах і санях в плавнях різали його [177, С. 101], в'язали і продавали на березі. Навесні та влітку козаки займались бджолярством, з

якого мали потрійну вигоду: їли соти, готували з меду напої, робили з воску свічки.

Протягом року чорноморці займались соледобуванням (соляні озера Кінбурнської паланки, лимани Подністрянської паланки) та каменедобуванням. Сіль добували в обкладених низеньким валом квадратних ямах. В першій під дією сонця сіль випаровувалась з морської води та осідала блискучим шаром; у другій її згрібали в купи; з третьої – вивозили. Добуванням каменю займались в околицях Хаджибею (Подністрянська паланка), Лепетихи (Кінбурнська паланка).

Розвинені господарства вимагали наявності додаткових рук. Кількість наймитів (робітників), які належали до збіднілих або безземельних козаків, або «польських людей» залежала від розмірів господарства та його спеціалізації: на хутори здебільшого наймались чорноморці, на рибальські заводи та гарди – втікачі «польської» або «великоруської породи». У Подністрянській паланці біля р. Барабой на хуторі Михайла Канунки працювали чорноморці: Василь Ламаний, Петро Литвин, Михайло Обдуло, Григорій Крикун; на хуторі Стурчака і Загубибатька біля балки Сасичка – Павло Бородченко, підлітки Трохим та Макар Глухі; на хуторі С. Білого – 19-річний Сухий [178, С. 237]. На гарді Івана Маковецького на Білому озері Дністровського лиману працювали козаки: Джерелівського куреня Мусій Короленко та Данило Новиченко; Батуринського – Микита Мовчан, Іванівського – Іван Вовчок та Леонтій Шульга, Рогівського – Степан Шпенда, Титарівського – Хома Хмара та «польські люди».

Проаналізувавши наявні джерела [79, С. 389-403; 189, С. 16, 18-24; 191, С. 15-17; 227, С. 38; 232, С. 172-185; 312, С. 39, 43; 330, С. 42-43], виявлено, що в Подністрянській паланці зафіксовано 16 гардів на Дністровському лимані, де працювало 93 наймити, в Березанській паланці – 38 гардів, де працювало 317 наймитів (на Березанському – 18 (141 наймит), Дніпро-Бузькому – 14 (146 наймитів), на Тилігульському лимані – шість (30 наймитів)). До того ж полковий осавул Федір Бурнос (Подністрянська

паланка) та полковник Остап Ткаченко й козаки Василь Шолудка, Остап Побіжко (Березанська паланка) мали по декілька гардів. Серед них 19 гардів великі (працювало більше десяти наймитів), 24 – середні та 11 малі, де працювало двоє-троє наймитів.

В селах і хуторах Подністрянської паланки на 1790 р. стан наймитування був наступним: у с. Сукля – із 74 господарств у двох працювало по два наймити, у с. Чобручі – із 104 господарств в трьох працювало по три наймити, в с. Глинна – із 94 господарств у 15 працювало 16 наймитів, в с. Коротна – із 72 господарств у трьох працювало по три наймити, в с. Кучургани – із 36 господарств у семи працювало вісім наймитів, в с. Яськи – із 81 господарства в 11 працювало 20 наймитів, в с. Калаглія – із 13 господарств у двох працювало два наймити. Тобто, наймити працювали в 43 господарствах семи слобод, із загальною кількістю 474 козацьких двори, що становило 9% [178, С. 207].

У Кінбурнській паланці записано у 18 господарствах 302 наймити. Серед них: Павло Кравець мав одного наймита, Яків Тимошенко – сім, Наривай та Вергун – по вісім наймитів. В решти господарів працювало в середньому від 11 до 40 наймитів. В м. Станіславів у 49 родинах нараховувалось 679 наймитів. У березні 1792 р. про кількість козаків, що оселились на лівому березі р. Конки вказано, що із семи старшинських родин чотири – мали 22 наймити, із 143 козацьких родин 49 мали 74 наймити. Тобто, в середньому на одне старшинське господарство припадає більше п'яти наймитів, на одне козацьке – 1,5 наймити. На р. Молочні Води – із 20 родин п'ять мало вісім наймитів.

Організувавши міцні господарства, чорноморці, переселяючись на Кубань, перевозили «все своє з собою», щоб облаштуватись на новому місці: окрім майна вони забирали й наймитів, про що свідчать відомості від 1794 р. про прибулих на Кубань. Зокрема, у полковника армії секунд-майора Івана Шама записані: економ Гаврило Шакун, 28 років, та десять наймитів (Петро Козуб, Трохим Швець, Петро Нечуй-Вітер, Іван Миколаєнко, Василь

Письменний, Федір Сопельняк, Мирон Невмивака, Лук'ян Товстий, Василь Короткий та Каленик Семилітко). У поручика Майбороди наймити: Петро Бадайва, Іван Швидкий, Корній Плохий.

Молодший військовий осавул армії секунд-майор Костянтин Кордовський та полковий старшина армії капітан Трохим Рахмановський в клопотанні Кошу від сьомого червня 1794 р. писали: «Для переходу на пожалувану Чорноморському війську землю з Катеринославського намісництва Херсонського повіту з міста Берислава з усім нашим майном і наймитами, цього війська козаками: прикажчиком Михайлом Вишнею, Матвієм Корхом, Михайлом Білим, Михайлом Бойко, Антоном Чорним, Левком Гопитом, Юрком Шлепаком, Матвієм Барвінським (всього, окрім прикажчика, 14 наймитів) прохаємо видати паспорт».

Для чорноморців, не дивлячись на погане економічне становище козаків та невизначеність правового оформлення військової території, на першому місці завжди стояло питання задоволення своїх духовних потреб. Перша похідна церква, освячена в ім'я Святої Трійці, розташовувалась у Васильківському Коші на лівому березі Дніпровського лиману, на території Олександрівського рентраншементу, у тимчасовій споруді – наметі, увінчаному мідним хрестом та булавами по кутках [232, С. 23-24]. Першим її священником став Іоанн Ковалевський, який окрім «служби», перебував з козаками під час морських баталій на Дніпро-Бузькому лимані сьомого, 17 та 18 червня 1788 р., «заохочуючи їх мужньо стояти» [79, С. 59; 100, С. 541-542]. Від початку 1789 р. до лютого-березня 1790 р. священником був Роман Порохня [79, С. 92, 169-171, 665], що «надихав» козаків під час штурму Хаджибею та фортець Аккерман й Бендери.

Кількість церков, які будувались навіть під час військових дій, в козацьких поселеннях постійно збільшувалася. Так, у с. Станіслав, де мешкали переважно козаки, Кіш дозволив херсонському купцеві Івану Красноглазову утримувати «шинок лише за умови, що той буде допомагати будівництву мурованого храму святого Миколая в селі» [79, С. 92].

На 1790 р. існували вже церкви в слободах Подністрянської паланки: Чобручі (священник – протоієрей Стефан Ушацький), Тернівка (Параскіївська), Граденіци (Різдвяно-Богородицька) [74, С. 165, 167], Аджи-Дер, Калаглія (храм Святителя Христового Миколи, священник – Стефан Білгородський). Для перенесеної з Березанського коша Свято-Троїцької похідної парусинової церкви в с. Слободзея збудували дерев'яний чохол в традиційному українському архітектурному стилі та надійно вкрили його очеретом [232, С. 75]. Саме тут у березні розпочав свою службу третій священник Чорноморського війська – Антоній Донашевський, якого архієпископ Катеринославський Амвросій направив 24 лютого 1790 р. з монастиря підлеглої йому єпархії [79, С. 254] «до храму Святої Живоначальної Трійці у Війську вірних Чорноморських козаків» [79, С. 169-171, 665]. Дяком до нього призначили у серпні того ж року козака Дерев'янківського куреня Тита Багрея [403, С. 494].

В 1791 р. у слободах Березанської паланки існували церкви: Ковалівка та Солониха (побудована з очерету, була однією з перших будівель. За легендою вона приплила р. Буг і зупинилась біля слободи); у слободах Подністрянської паланки: Коротній (Покровська плетена, вкрита очеретом. Збудована на кошти «запорозького полковника Бурмиса» [74, С. 169] – полкового осавула Бурнуса).

В 1792 р. відомо про існування церков в слободах Подністрянської паланки: Слободзея («храм Божий в ім'я Святого архангела Михаїла, на місці старої церкви в ім'я того ж святого» [74, С. 171; 232, С. 113], збудована на кошти Антона Головатого над могилою його доньки, в якій донині зберігається срібне начиння, подароване військовим суддею з автографом: «від судді Антона Головатого, 1793 р.») [74, С. 171; 79, С. 447], Суклеї (дерев'яна в ім'я Святителя Христова Миколая) [74, С. 183-184], Глинна (плетена, вкрита очеретом Миколаївська церква, збудована на власні кошти козаком Тулицею [74, С. 171]), Незавертай, Паркани.

На 1793 р. у Подністрянській паланці відомо ще про церкви із власними священиками, дяками, титарами (старостами) у слободах: Яськи та Головківка (Біляївка) [65, Арк. 287-291]. Більшість церков були тиньковані з очерету і лише на початку XIX ст. на їх місцях звели кам'яні храми.

Благочестивість чорноморців проявляється і в чисельних «дарунках» для церкви. Серед них: подаровані отаманом З. Чепігою два хрести кипарисні; подаровані А. Головатим двофунтовий срібний напрестольний хрест на широкій срібній підставці; срібна визолочена дарохранильниця; чаша «срібна, визолочена під камінь», антидорне, срібне блюдце. Крім цих священних предметів в церкві Святого Михаїла довгий час зберігались «подаровані» Головатим богослужебні книги, які містять напис «від судді та кавалера Антона Головатого».

Цікавий напис міститься на Апостолі, який гласить: «Сію книгу Апостол раби божі козаки Січі Запорозької Омелян Білий, Іван Каблучка, Іван Кравець, Степан Сідий, Данило Гаркуша відкупили ціною чотири рублі на моління про відпущення гріхів своїх та родичів їх». Поручик Семен Паливода передав мідне, на 12 свічках панікадило.

Окрім церковних речей чорноморці «дарували» й обладунки священнослужителям. Зокрема, З. Чепіга передав ризи із чорного оксамиту, обкладені широким золотим позументом й стихар дияконський із «чорного плису». А. Головатий – ризи й дияконський стихар, поручик Паливода – дияконський стихар, підпоручик Марко Термус – ризи та дияконський стихар у комплекті з ораром.

«Дарунки» козаки привозили і з військових походів: з-під Мачина передали ризи із золотої парчі на червоному полі (у комплекті з двома епитрахіліями та нарукавниками); з-під Ізмаїла – срібні визолочені вірменські: митру архієрейську із хрестом; зірку з іконою Богоматері; з трьома камінцями Хрест; оправлене сріблом страусине яйце; синю й червону одинарну золоту парчу; шите золотом, сріблом та шовком, підшите тафтою напрестольне покривало із вишневої тафти; шите золотом, сріблом та

шовком, підшите тафтою жертвне покривало із зеленої тафти» [79, С. 603-607].

Отже, переселившись в Буго-Дністровське межиріччя, козаки прагнули знайти господарську стабільність та достатню земельну забезпеченість. За час перебування у межиріччі вони досягли помітних успіхів в землеробстві, тваринництві, утримували гарди для риболовлі в низинах р. Дунай, берегами річок Дністер і Буг, займалися скотарством, соляним промислом, бджільництвом, призвичаювалися до землеробства, виноградарства, садівництва, городництва.

Доцільність вибору місця для козацького поселення диктувалася кількома життєво важливими вимогами: наявність води як головного фактора виживання і господарювання; захищеність від можливих негативних природних катаклізмів; забезпечення безпеки від ворожих нападів; зручність для ведення господарства. Усім вищезначеним вимогам повністю відповідали гирла балок, що виходили до води або мали свої природні джерела. До того ж поселення будувались не на дні балки, а на одному зі схилів, що підступав до джерела.

Проживаючи в межиріччі, чорноморці зберегли традиції й особливості військового та церковного устрою, адміністративно-територіального поділу (паланки) й господарювання, що передалися у спадок від «вольностей Війська Запорозького», а в уяві населення південного регіону ще й виступали яскравими їх уособлювачами. «Відокремлення» військової території на якій були запроваджені реформи й закони Чорноморського війська сприяли збереженню автономії козацьких сіл та на деякий час загальмували поширення на територію межиріччя «централізаторської» політики уряду Російської імперії.

РОЗДІЛ IV

ЧОРНОМОРСЬКІ КОЗАКИ В МЕЖИРІЧЧІ ПІСЛЯ 1792 РОКУ

4.1. Переселення Чорноморського війська на Кубань

Переселення козаків з Буго-Дністровського межиріччя на Кубань був чи не єдиним варіантом узаконення військової території. Переселяючись на нові небезпечні кордони та захищаючи їх від войовничих горців, чорноморці разом з тим зберігали своє військо від розформування.

Наприкінці 1791 р. уряд остаточно вирішив для себе питання про переселення Чорноморського війська з межиріччя. Цьому сприяли такі фактори, як: смерть Г. Потьомкіна, що опікувався військом «поклала край» наданим ним пільгам; несплата більшості з установлених податків поширювала «бунтарські» настрої серед населення; підписання 29 грудня 1791 р. Яської мирної угоди зумовило «непотрібність» війська, як бойової сили та створювало «місток» для безперешкодного переходу козаків та селян-втікачів до Туреччини [177, С. 199-200]. До того ж, переселяючи військо на Кубань, Імперія отримувала воєнізовані загони, що ефективніше охороняли б кордони від черкеських племен та заселили б «необжитий» край, закритий для поміщицької колонізації. Та найголовніше було те, що Буго-Дністровське межиріччя стало «ласим» шматочком для вельмож, які клопотали перед урядом про виділення тут ділянок для облаштування своїх маєтків.

Розуміли це й очільники війська, тому з листопада 1791 р. почали активно клопотати про виділення війську нових земель для поселення [40, Арк. 6]. В лютому 1792 р. дане питання вирішувалось вже «на вищому рівні», що зумовило відрядження військового судді А. Головатого із старшинами до Петербургу за «Височайшою грамотою» [78, С. 215]. 29 лютого З. Чепіга скликав усіх старшин для обговорення кандидатів делегації «в Санкт-Петербург для отримання на землю Чорноморському війську довічно спокійне й спадкове володіння Височайшої грамоти...» [44, Арк. 6] та

складання листа до Катерини II. До делегації, яку очолював військовий суддя, входили старшини: О. Височан, І. Юзбаші, Бурнос, Троцин, Магеровський, Щупляк, І. Семенко, С. Литвин, Т. Майборода та козаки Шанько, Ганзуля, Янчук [225, С. 126].

В листі-проханні до імператриці чітко оговорювались умови переселення та кордони бажаних земель на Тамані та Кубані. Військовий суддя мав прохати виділити «вигідні землі, так достатньо, щоб примноження цього Війська, що має бути, вільно помістилося б» загальною площею біля 6 млн. десятин: «від Азовського моря р. Кагальник на урочище Хомутицьке, звідти гирлом балки Тернової, що впадає в р. Манич, а нею до гирла р. Ягорлик. Ягорликом межа мала проходити редурами: Лісницьким, Вестеславським, Калолі, Ведмеже-Кургальським, Преградним, Безопасним, Донським, Московським, поза лісом на Ставрополь, а від нього до р. Кубань, редутів Недреманий та Овечий-бід, а Кубанню вниз до Чорного моря». На додачу, пристойну частину землі з правого боку Азовського моря заради військових потреб [79, С. 442; 225, С. 128; 233, С. 22-24, 129]. Окрім того, чорноморці мали клопотати про: дозвіл вільного виходу до межиріччя козацьких родин з різних губерній; повернення майна, відібраного поміщиками, або хоча б відшкодування за майно та господарства, залишені за Бугом; видачу бідним козакам і вдовам грошової допомоги, а всьому війську провіанту та забезпечення вільної переправи через річки під час переселення; видачу провіанту та грошей війську протягом двох років після переселення за зразком Запорозької Січі; вільну безмитну торгівлю на кордонах та в межах військової території; надання військові перевозу й гавані на березі Керченської протоки [44, Арк. 28; 368, С. 320], збереження патентів виданих князем Г. Потьомкіним старшинам [44, Арк. 11-14]. Слід зауважити, що домовленості вдалось досягти майже за всіма пунктами прохання, окрім надання перевозу й гавані на березі Керченської протоки та обмежувалась допомога козакам після переселення до одного року.

Привертає увагу й той факт, що «переселення» для чорноморців уряд вирішив задовго до того, як вони отримали «Височайшу Грамоту». В січні – квітні 1792 р. Катерина II підписала низку указів стосовно Буго-Дністровського межиріччя: «Про приєднання до Катеринославської губернії земель, новоотриманих від Порти Оттоманської, що знаходяться між річками Буг і Дністер», «Про заселення земель, новоотриманих від Порти Оттоманської» [127, С. 301-302], «Про перебазування з Дунаю до Аджидеру на козацьких човнах гренадерського полку та будівництво в ньому фортеці» [72, С. 660-661]. А отримавши їх, губернатор В. Каховський відразу ж приступив до виконання [111, С. 344], не звертаючи уваги на те, що межиріччя ще було заселене чорноморцями.

Невідповідність між датами указів Катерини II існує і в подальшому: 22 березня вона вперше наказала перебазувати козацьку флотилію на Тамань [139, С. 321-322] і лише 30 червня підписала указ про закріплення за Чорноморським військом землі на Кубані [126, С. 342]. Таке зволікання ймовірно пов'язане з потребою в «смачних хабарях», які козаки відсилали до Санкт-Петербургу численним придворним сановникам [225, С. 121-122].

Тому, не дочекавшись Грамоти, Кіш на початку березня наказав послати 100 досвідчених людей на чолі з М. Гуликом «для огляду призначених покійним світлішим князем та великим гетьманом Григорієм Потьомкіним цьому війську земель на Кінбурнській стороні, в Керченському Куті та на Тамані» [42, Арк. 16]. 13 березня М. Гулик відправився в дорогу з 50 козаками [232, С. 118], решта, скоріш за все, мала приєднатись пізніше, але п'ятого квітня він рапортував З. Чепізі, що, «Кінбурнська паланка зібрала до мого приїзду лише 12 чоловік, які після огляду виявились зовсім нездатними й ненадійними ... і нині команда незібрана» [42, Арк. 59]. В цьому ж рапорті М. Гулик розповідав про беззаконня та грубість старшин Кінбурнської паланки, «через що багато козаків виписались з чорноморців і приписались до поселян» [42, Арк. 59]. Документально залишається непідтвердженим, але через дев'ять днів М. Гулику вдалось все таки доукомплектувати команду і

він вирушив для огляду земель з командою у кількості 114 чоловік та землеміром поручиком Письменним, якого відрядив до Гулика Таврійський губернатор Жегулін [382, С. 14]. Повернувшись до Слободзеї восьмого липня, М. Гулик надав отаману З. Чепізі докладний звіт «Відомість, якого стану Таманська й Кубанська землі, з показанням які де міста, фортеці й інші міста, також річки й солоні озера» [42, Арк. 74-84], не лише описавши територію, а й намітивши місця для поселення козаків [292, С. 93].

30 червня 1792 р. імператриця підписала Указ «Про пожалування Чорноморському війську острова Фанагорії (Таманського півострова) із землями, що лежать між Кубанню та Азовським морем» [232, С. 186] і майже ідентичного змісту Грамоту [101, С. 287]. Але, оговорюючи кордони військової території, Катерина II чітко окреслила лише західні та північні межі, решту дала для уточнення Кавказькому генерал-губернатору та Катеринославському й Таврійському губернатору [232, С. 186; 233, С. 2-6]. Того ж дня Грамотою, до якої додавався «штатний» розпис і кошторис щорічних витрат, доручила отаману З. Чепізі охорону кордону з Туреччиною р. Кубань. Наступного дня підписала Грамоту, що дозволяла запорожцям та їх родинам без обмежень записуватись до війська та переселятись на Кубань, продаючи своє майно в межиріччі, визначила умови переселення, порядок фінансування війська за рахунок казни [330, С. 54-55].

Лише після надання жалуваних грамот та переселення на Кубань, військо отримало офіційно оформлену територію. Для простих чорноморців особливої ваги набувала Грамота, підписана першого липня, що дозволяла перевезти свої родини на військову територію з поміщицьких та державних володінь.

Оскільки уряд надавав кошти на переселення лише тим, хто проживав в межиріччі, зріс потік бажуючих туди переселитись. Для переселення родин козакам видавались паспорти. Так, 13 липня 1792 р. З. Чепіга видав паспорт «при Дністрі в Слободзеї» козаку Пластунівського куреня Тарасу Чумаку на проїзд від його дому в с. Спаському Новомосковського повіту разом з

родиною (дружиною Ганною, сином Павлом, дочкою Марфою) та майном на територію межиріччя, з умовою обов'язкового повернення до війська до кінця року» [5, Арк. 77; 330, С. 55, 131]. Для перешкоди чорноморцям «вештатись» межиріччям, у їх паспортах прописувався кінцевий пункт перебування та мета поїздки, а до намісницьких правлінь відправлялись іменні списки «з призначенням місць їх перебування». Лише в таких випадках козаки відпускались «без перешкод з їх родинами та майном, що справедливо й законно їм належало, на землі, пожалувані Чорноморському війську» [78, С. 272-273].

Першою з межиріччя мала вирушити козацька флотилія. 31 травня 1792 р. з урочища Фальчі на р. Прут до Аджидера прибули 24 нові човни та яхта, забравши 285 чорноморців під командуванням полкового осавула Івана Радкевича, про що лейтенант К. Патаніоті третього червня доповів кошовому отаману З. Чепізі [79, С. 464, 471, 476-477, 479-481, 483-486]. 20 липня П. Пустошкін разом з Савою Білим оглянув 54 човни, серед яких були 22 човни з провіантом [155, С. 144], та виявив лише 26 «здатних дійти до Таману» [45, Арк. 32]. «Придатна» частина флотилії наприкінці липня перейшла до Дніпро-Бузького лиману поблизу Миколаєва для тритижневого ремонту [79, С. 494, 504, 513-515]. Але цих човнів було недостатньо, як і козаків – «сірома», залишившись без «одягу і взуття», розійшлася майже вся на заробітки [215, С. 366].

Не поспішали переселятись на Кубань і ті козаки, які вже «обзавелись» в межиріччі господарством. 12 липня очільник Чорноморської флотилії П. Пустошкін повідомляв М. Мордвинову: «Відносно людей, то всіх їх швидко зібрати не можна, бо вони знаходяться в різних місцях: при обложній артилерії, на сінокосах тощо. Я призначив їм зібратися в Аджидері, де й розсортирую човни» [203, С. 85]. Побоювання відносно бажання чорноморців вирушати на виділену для них землю відчувалися і в листі П. Пустошкіна М. Мордвинову від 15 липня: «Деякі з чорноморців, особливо кінні і ті, які живуть з родинами в слободах, не хочуть йти на визначену для

них на Тамані землю; старшини, що служать на човнах, бажають на Тамань, і намагаються вговорити козаків» [203, С. 86]. Із списку, складеного С. Білим та З. Чепігою, виявило бажання переселитись: із флотилії 7239 козаків, в кінноті – 2183, але в дійсності було лише 4132 [154, С. 144].

Після повернення депутації до Слободзеї 15 серпня, розпочалась активна підготовка до переселення. Наступного дня до берегів Тамані вирушила перша партія переселенців: флотилія на чолі з бригадиром П. Пустошкіним та полковником прем'єр-майором армії С. Білим у складі 50 човнів та однієї яхти [240, С. 5]. Окрім того, 11 транспортних та приватних човнів (перевозили частину людей і важкі гармати) під охороною крейсерських кораблів вздовж кримського узбережжя [229, С. 7]. Перехід флотилії був схожий на військовий, добре озброєний десант, підсилений 53 гарматами, який мав висадитися на необжитий берег Тамані та підготувати територію для переселення команд, що відправлялись після них.

Відповідно до відомості П. Пустошкіна, флагманом флотилії була бригантина «Благовіщення» поручика Семена Паливоди з 60 козаками. До неї приписали виїзний катер Гавриїла Зінченка з 13 козаками [154, С. 145]. На канонірських човнах знаходились курінні отамани з козаками куренів: Брюховецького (Дмитро Гаджієв з 34 козаками), Величківського (поручик Василь Каменецький з 56), Переяславського (Пантелеймон Чухно з 46), Дерев'янківського (Іван Холод з 69), Джерелівського (Антон Волошин з 45), Дядьківського на двох човнах (Василь Малюченко з 57 та Юхим Завалюра з 42), Іркліївського на двох човнах (Улас Красинський з 79 та 30), Кальниболоцького (Петро Шило з 92), Канівського на двох човнах (Максим Писаний з 51, поручик Федір Яновський з 34), Кисляківського (старшина Мусій Рева з 41), Конелівського (Конон Запорожченко з 50), Коринівського на двох човнах (Ілько Малий з 46, Микола Плакса з 40), Корсунського на двох човнах (Олексій Гасан з 61, Василь Чорний з 20), Крилівського (Матвій Блоха з 41), Левушківського (Роман Шелест з 49), Незамаївського (Сава Секрет з 37), Титарівського (Яків Тригуб з 48), Тимошівського (Пилип

Польовий з 61), Пластунівського (Федір Таран з 72), Платнірівського (Іван Страд з 31), Полтавського (Іван Білий з 50), Поповичівського (Іван Арестов з 37), Рогівського (Іван Чернега з 49). Всього 28 човнів з 1368 козаками.

На кременчуцьких човнах – курінні отамани з козаками куренів: Батуринського (Іван Жвачка з 68), Васюринського на двох човнах (Данило Бабиченко з 53, поручик Іван Радкевич з 29), Ведмедівського (Гаврило Свічка з 40), Вищестеблівського (Іван Пихна з 43), Джерелівського (Федір Зуб з 53), Дінського (Іван Третяк з 31), Іванівського (Семен Безкровний з 52), Кушівського (Данило Яненко з 52), Менського (Улас Стриженко з 32), Мишастівського (старшина Федір Задеряка з 43), Неземаївського (Петро Збарах з 42), Нижчестеблівського (Михайло Терновський з 47), Пашківського (Іван Губа з 57), Поповичевського (Петро Кирияків з 38), Сергіївського (Іван Станкевич з 40), Рогівського (Григорій Касьяненко з 45), Уманського (Максим Чернишов з 64), Шкуринського (Тарас Сташевський з 65). Всього на 39 човнах 894 козаки. Окрім того, на баркасі Васюринського куреня знаходився Яків Харченко з 20 козаками та ще 17 старшин розмістили у човнах поверх комплекту.

25 серпня флотилія благополучно досягла берегів Тамані [233, С. 33]. За підрахунками П. Іванова переселилось всього 90 старшин та 2463 козаки, і від обложної артилерії ще п'ять старшин та 400 козаків [206, С. 136-138] (всього 2958 осіб). Але відповідно до рапорту С. Білого від десятого вересня 1792 р. «знаходились на флотилії біля Тамана»: «чотири полковники, чотири старшини, чотири осавули, чотири хорунжі, чотири квартирмейстери, 51 курінний отаман та 21 гармаш, 124 каноніри, 3031 козак. Всього 3247 чоловік» [45, Арк. 53; 206, С. 136-137; 232, С. 134]. Але й ці дані не абсолютно достовірні. Підрахувати кількість козаків, які переселялись дуже важко через те, що під час зупинок військо не тільки поповнювалось новими козаками, а й деякі чорноморці хворіли, вмирали або втікали.

24 серпня З. Чепіга наказав полковнику Кузьмі Білому зібрати відомості про «старшин та козаків, що проживають біля р. Дністер, хто з них до

переселення має бути готовим і скільки буде таких, які побажають тут залишитись [79, С. 503-504]. Згодом виявилось, що бажають залишитись 3141 особа. З них: лише 325 козаків-чорноморців, що несли стройову службу, решта – посполиті (92 українці, 188 поляків, 13 вірмен та 2253 волохи) [292, С. 93].

Тих козаків, які вагались або не бажали переселятись, поміщики приписували до своїх маєтків, насильно забираючи їхнє майно. Зокрема, восьмого червня 1792 р. де-Вітт підписав контракт з чорноморським хорунжим Заборою, який зобов'язувався населити йому слободу вихідцями з-за кордону і «всякими вільними людьми» (в дійсності чорноморцями). Кожного поселенця, що мав пару волів чи коней, де-Вітт обіцяв звільнити від повинностей на чотири роки, а тому, хто не мав вказаного майна і хотів отримати його від поміщика, надавалось право відпрацювати вартість майна за «домовленою» ціною. Третій пункт контракту визначав, що поселенці мали бути у «вічному підданстві» [79, С. 472-473]. Собі Забора «виклопотав» як грошову винагороду, так і ділянку землі в довічне володіння в тій же слободі. Через деякий час де-Вітт не лише отримав слободу Заборину з козаками, а й їхнє майно, що послужило приводом до втручання отамана З. Чепіги [79, С. 504-505]. Але де-Вітту вдалось виправдатись. Він заявляв, що «завжди погоджувався і погоджуюсь, щоб будинки чорноморських козаків в слободі кожним окремо або за дорученням товариства одним з них продавались в будь-який час за добровільною ціною тим, хто приходив на поселення. Що ж стосовно розбору для продажу або використання на дрова будинків, то це не лише заборона, а й потреба як суспільна так і казенна» [79, С. 566]. Граф Безбородько, генерал Рибас, Державін, Глинка та інші діяли подібним чином. Вони силоміць залишали чорноморців, утримуючи на місцях їх майно або через вмілих агентів заставляли довірливих козаків залишатись в обмін на великі й багаті «милостині» [232, С. 138-139].

Та, не дивлячись на подібні перешкоди, переселення продовжувалось. Другого вересня із с. Слободзея вирушив загін у складі 212 старшин та

1765 кінних козаків на чолі з отаманом З. Чепігою з канцелярією, похідною Свято-Троїцькою церквою та легким «старшинським й козацьким обозом» [79, С. 506-507; 229, С. 7; 232, С. 141]. Загін З. Чепіги рухався на Кубань довгим «північним шляхом»: через Соколи, Берислав та землі Донського війська. 23 жовтня він досяг кордону військової землі на р. Єї.

Колона на чолі з полковником Костянтином Кордовським [403, С. 511], куди входили козаки полковника Д. Білого, Чистофата, О. Донцова, а також ті, що працювали в канцелярії, військовому магазині, пороховому складі, казначействі, при дворі військового судді [382, С. 27] вирушила четвертого вересня через Таврійську область та Керч. Спочатку з Кордовським вирушили 226 козаків: шість старшин, вісім канонірів та 212 козаків [45, Арк. 41]. На зупинках доєдналось до полку набагато більше, тому що в подальших рапортах мова йде вже про 600 чоловік [41, Арк. 45 зв.; 44, Арк. 88; 382, С. 27], які наприкінці жовтня досягли Керчі. Таким чином, восени 1792 р. на Кубані знаходилась основна боєздатна частина війська (5824 козаки), яка зайняла відразу всі пікети на кордоні.

Після виступу отамана, у межиріччі залишалось багато чорноморців, які не встигли зібратися до куренів або продати майно [232, С. 137]; окрім того, в Слободзеї залишився загальновійськовий провіант та в Березанському коші військові «важкості». За подальшу організацію відправки цивільного населення, військового майна та вирішення інших господарських справ в Слободзеї залишався військовий суддя та частина кінноти на чолі з полковником Л. Тиховським – для забезпечення порядку [232, С. 133-138] «при старшинських та козацьких родинях, ... для розбору сварок, ... для захисту від образ сторонніх людей та військових. Для виконання письмових справ писарем залишено полкового старшину армії поручика Степана Білого». Окрім того, під керівництвом Л. Тиховського перебували й ті козаки, що поверталися із відпусток та очікували переселення [79, С. 508].

Готуючи козаків до переселення, військовий суддя насамперед турбувався про продаж ними будинків та господарств поміщикам, але ті,

знаючи, що козацьке майно, якщо не вдасться продати – залишиться «даром», не поспішали витратити свої гроші [232, С. 139]. Подібним чином продавалося і майно отамана. Третього березня 1793 р. священник Роман Іванов купив його «дім біля с. Слободзеї на два покої, з частиною огороженого засадженого саду, млин водяний на р. Турунчук з рибною котюю, пасіку з льохом, садом, хатою, коморою та виноградом, а також влаштовані для риболовлі на гирлі р. Жуї з хатою коту» за 750 руб. [79, С. 570-571]. 14 березня Є. Кленов купив у З. Чепіги: будинок за 125 руб., будівельний ліс за 150 руб., млин водяний за 140 руб., хутір біля р. Турунчук з садом та виноградником за 30 руб. [225, С. 137].

Середні та дрібні господарства дарувались особам, що заслуговували довіри або їх продаж доручався старшинам, що залишались в межиріччі [232, С. 139]. Так, козак Фоменко віддав старшині Балабану, ключнику церкви святого Михаїла в Слободзеї і наглядачу церковного майна, свій будинок, що знаходився поблизу церкви; козак Перехрест віддав свій будинок священнику тієї ж церкви Роману Іванову; митрополиту Кирилу залишили приміщення військової канцелярії на три жилих покої, з коморою, сіньми та городом, а також будинок, що знаходився біля Кривого озера; церкві святого архистратига Михаїла передали школу, будинок та лавку старшини Євтихія Чепіги, будинок із сіньми козака Тимошівського куреня Онуфрія Перехреста [79, С. 599]. Подібні «дарунки» зустрічаються і в інших поселеннях чорноморців [231, С. 139-140].

Здебільшого ж «козацьке майно продавалось за безцінь, а то й задарма діставалось різним вихідцям з-за кордону» [189, С. 11; 203, С. 84]. Так, у серпні 1792 р. Катеринославський губернатор В. Каховський запропонував купити оптом всі козацькі будинки на Дністрі [78, С. 267], щоб розмістити в них «поселян, яких вивів ... князь Кантакузен», але А. Головатий змушений був відмовитись, через те, що родини козаків «залишалися ще в своїх будинках» [232, С. 139]. На жаль, це була єдина «оптова» пропозиція.

Під час переселення у козаків завжди був вибір, або забирати свої родини і втратити майно, або відмовитись від козацького звання, залишитися на місці та зберегти його [203, С. 85; 232, С. 188]. На цей вибір впливали і поміщики, які намагались скористалися з їх безпомічності. 14 березня 1793 р. військовий суддя повідомляв губернатору Жегуліну, що 30 вересня 1792 р. підполковник Марко Гайос привласнив 800 штук будівельного дерева полкового осавула підпоручика Фон-Фейварія-Детірова; четвертого жовтня прикажчик Катеринославського губернатора сержант Гірксім в слободі Мечетній зв'язав та вивіз козака Кисляківського куреня Павла Дуброву на інший берег р. Буг й забрав з його дому майно на 500 руб., побивши дружину та доньку, після чого остання втекла; 11 листопада Катеринославський губернатор віддав на відкуп невід та продаж гарячого вина в межах військової території орловському купцю Степану Карякіну, який забороняв ловити рибу та продавати гаряче вино козакам; 20 грудня секунд-майор Зорін заборонив риболовлю та мисливство жителям Березані та Дністровського лиману, і вимагав за все це мито; 24 січня 1793 р. сержант Гірський неправомірно заарештував козака Макара Гузіна і його майно; дев'ятого лютого денщик Інгерманланського пішого полку забрав залишену в Березані скирту сіна козака Дядьківського куреня Івана Трубача [79, С. 574-576]. Наведені факти злодіянь з боку поміщиків далеко не повний їх перелік, але уряд жодної заяви від козаків навіть не розглянув.

А. Головатий опікувався не лише переселенням людей, а й перевезенням здобутого «різними випадками» під час війни військового майна («важкостей») та провіанту (4764 четвертини (біля 500 тон) борошна, круп тощо (3942 четвертини для піхоти та 732 – для кінноти)), який не був би зайвим для козаків у перші місяці перебування на новому місці. Через те, що човни козацької флотилії не змогли його перевезти, військовий суддя вирішив відправити провіант морем через Хаджибей. Для цього він наказав 30 вересня полковому осавулу Малому та поручику Візирю «прямувати до Аджибею, де знайти зручне місце для складу військових важкостей, що

відправляться на Кубань» [79, С. 521]. Другого жовтня Малий доповів, що нічого «зручнішого не знайшов, окрім як у гавані» [79, С. 522; 181, С. 19], куди й перевезли майно «спеціально найнятими возами» та влаштували пост охорони з жовтня 1792 р. до квітня 1793 р. [330, С. 58]. Однак марно просив А. Головатий у адмірала М. Мордвинова та генерала О. Суворова надати десять суден для перевезення [78, С. 353]. У квітні 1793 р. Євтихію Кленову продали «4649 чвертей борошна у мішках» [78, С. 352; 79, С. 29, 521, 522, 536, 562, 594; 185, С. 28, 29; 393, С. 224, 225]. І це тоді, коли багато козаків помирало на Кубані від голоду [79, С. 481-485].

Військове спорядження – гармати, ядра, порох, свинець, залізо тощо звозилось козаками на о. Березань [79, С. 521, 550-551; 185, С. 29]. 16 травня осавул армії підпоручик Захарій Сутика прийняв «від управляючого паланкою полкового осавула Якова Відьми» «військову артилерію, запас порохових куль та інші військові важкості й запасний провіант» з 212 старшинами, курінними отаманами та козаками [79, С. 611-612] й оберігав «військове майно» та збудовані курені до тих пір, поки «військові важкості» не доставлять на Тамань, а «борошно та крупи» продадуть. Приймаючи у свою команду всіх чорноморців з різних куточків межиріччя, Сутика із Березані разом з провіантом продавав непридатні човни, сіль, смолу [232, С. 141] та військовий церковний невід з котами, який залишився в Аджиголі [232, С. 142], «гармати, артилерійські запаси та інші військові важкості» на возах доставив в Керч, а звідти човнами на Тамань» [232, С. 141-142].

Взимку 1792-1793 рр. та навесні 1793 р. тривала підготовка чорноморців та їх родин до походу на Кубань. Для найбільшніх, А. Головатий «розпорядився купити в Єлисаветграді 100 пар волів з возами, 80 пудів міцної мотузки для їх шнурування, 20 пудів «пристяжного» та дві бочки дьогтю середового для змащення возів», використавши 5000 руб. із військової скарбниці. Звідти ж взяв кошти і на придбання борошна для випікання хліба та сухарів на дорогу. Першого січня 1793 р. військовий суддя

наказав полковнику Л. Тиховському повідомити всіх бажаючих переселитись, готуватися до походу і запасатись для цього возами та харчами [232, С. 142-143].

Для зібрання переселенців призначили два пункти: перший на р. Дністер, у с. Слободзея, та другий на р. Буг. Тих, що прибували до Слободзеї, А. Головатий розміщував куренями на чолі з курінними отаманами, щоб пізніше сформувати з них колони під проводом досвідчених та надійних старшин. Тих козаків, які не мали своїх возів, старшина Миргородський розміщував на придбаних для них возах. Згодом укомплектовані колони відправлялись розписаним А. Головатим шляхом. 18 березня 1793 р. з секунд-майором Шульгою та капітаном Григоревським, яким було наказано під час походу користуватись височайшими грамотами, рушила перша колона з родинами і всім майном [79, С. 577-578]. Окрім того, секунд-майор Шульга мав видавати бажаючим переселитись козакам «вихідні паспорти... та супроводжувати їх на Тамань шляхом ..., який буде визнаний за зручніший» [49, Арк. 5].

26 квітня А. Головатий розділив решту бажаючих переселитись на Кубань (до 5000 осіб) на 20 мобільних колон, які мали рухатись «через Буг на Сокольський перевіз (Вознесенськ), а через Дністер на Бериславль» [79, С. 579]. Бажаючі переселитись, мали до 28 квітня «займати для табору місце, кожне поселення окремо, почавши від церковного мосту, вгору до хутора осавула Сутики, від Аджидера до Слободзеї, від Паркан до Слободзеї і від Слободзеї вниз» [79, С. 591-592].

Попереду, підшукуючи місця для водопою та луки для пасовища, йшов капітан Василь Танський зі своєю колоною. Окрім нього, очільниками колон були: полковник Іван Білий, бунчукові товариші: секунд-майор Петро Бурнос, капітан Юхим Лисиця, поручики: Федір Мошенський, Яків Дрига, Нестір Нікопольський, Мирон Брунька, Олексій Миргородський, Прокіп Реуцький, Корній Іваненко, Семен Візир, Федот Шешків, Іван Малий, підпоручики: Іван Толмачевський, Іван Семенко; прапорщики: Костя

Лозовий, Григорій Голубицький, Семен Щербина та полковий хорунжий Мазуренко [79, С. 579-580].

Біля Берислава колони розділились на декілька частин: І. Юзбаші очолив піших козаків та разом з легким обозом попрямував через Таврійську область на Керч і Тамань; полковник Л. Тиховський з важким обозом пішов шляхом З. Чепіги – через Запоріжжя та Дон [171, С. 129]. Наприкінці липня з рештою війська та всім вантажем вирушив військовий суддя. Біля р. Буг колони А. Головатого та Л. Тиховського зустрілись [224, С. 147]. А. Головатий очолював на той час 2834 особи: двоє військових старшин, чотирьох полкових старшин, 12 сотенних старшин, чотирьох священників та 524 канонери й козаки, з яких десять хворіли, тобто всього 546 козаків. У команді Л. Тиховського нараховувалось 4228 осіб, з яких один військовий старшина, чотири полкових старшин, 12 сотенних старшин та 524 канонери й козаки [79, С. 655]. Після зустрічі, колони розділились на дві частини: кіннота з родинами, майном та худобою рушила з полковником Тиховським через Черкаськ на Кубань, а піхота та легкий обоз з А. Головатим – через Таврійську область на Тамань.

Після переходу колони А. Головатого переселення продовжувалось, щоправда вже набагато меншими загонами або окремими родинами. Зокрема, 20 квітня та шостого червня 1793 р. вирушили під керівництвом полкового хорунжого Єрка Орлова старшини і козаки Таврійської області, що проживали «при Оріховатій, у Великому Лузі, Молошній та Олександрівській фортеці». Восени та взимку – невеликі колони полковника Олекси Шульги (100 козаків) та осавула Сутики (142 козаки) [382, С. 250]. Першого грудня осавул підполковник Захарій Сутика повідомляв А. Головатому: «З Кінбурна я з порохом запасом та рештою артилерії виступив 27 листопада, транспорт з ядрами та іншим – першого грудня» [79, С. 566]. Для допомоги козакам в Бериславі організували пересильний пункт під командою полкового старшини армії капітана Трохима Рохмановського,

який, переправляючи козаків через Дніпро, ділив їх на дві частини: хто мав худобу – на Черкаськ, хто не мав – на Тамань, через Перекоп [382, С. 30].

Очільники війська, переселившись із більшістю козаків, залишили для опіки за козаками й їх родинами, які залишились в межиріччі та організації подальшого переселення на нові землі бажаючих, полкового осавула Федора Черненка [79, С. 600-602; 184, С. 37; 225, С. 149]. Збираючись у похід, четвертого травня 1793 р. А. Головатий передав йому подані від полковника Л. Тиховського відомості «про всіх козаків, що залишились» [79, С. 600-602] й своїм ордером доручив продати будинки чорноморців, а також і свої власні [330, С. 63-64] за добру ціну [184, С. 36]. Невдовзі, Г. Волконський повідомляв військовому судді: «Якщо ваш будинок в Слободзеї, хутір (в Біляївці) та невід (на Білому озері) ви мені віддасте за 1500 рублів, я вважатиму це величезною милістю» [79, С. 639; 225, С. 145].

Точної кількості переселенців за 1792-1793 рр. вказати неможливо – джерела вкрай суперечливі, порахувати козаків, що приходили на Кубань у різний час із різних місць дуже важко. Так, А. Скальковський зазначав, що бажання переселитися виявили біля 3500-4000 козаків, але в дійсності переселилось в 1792-1794 рр. 5803 [357, С. 21]; М. Мандрика збільшує цю кількість до 8200, оговорюючи, що в межиріччі залишилось ще 4400 осіб [284, С. 14]; у рапорті «Про стан війська» від першого грудня 1793 р. записано 11677 козаків піхоти й кінноти [48, Арк. 276]; П. Короленко та його наступники збільшують чисельність «переселенців» до 17000-25000 осіб обох статей [226, С. 206; 234, С. 97]; за даними Першого перепису старшин і козаків, проведеному наприкінці 1793 – на початку 1794 р. поручиком Миргородським і корнетом Демидовичем записана 18171 особа, що переселились до 21 березня 1794 р. [232, С. 143-144, 193-203].

4.2. Колишні чорноморські козаки в краї після 1792 року

Чорноморське військо переселилось на Кубань не в повному складі. За приблизними підрахунками А. Скальковського та В. Голобуцького в Буго-Дністровському межиріччі залишилось близько 2000 осіб [354, С. 267], що становило понад 12% від загальної маси козаків, та 2818 «посполитих», більшість з яких склали молдовани («волохи») – 2523 особи [178, С. 206]; за підрахунками І. Сапожникова – на 1793 р. залишилось біля 3500 козаків [340, С. 86]. Але ці дані, як і дані жовтневої відомості 1792 р., значно занижені, тому що на 1805 р. в Херсонській губернії, до складу якої на той час входила територія оселення Чорноморського війська, нараховувалось біля 4000 чорноморців [167, С. 50; 326, С. 12]. Ймовірніше, що до реєстрів не входили закріпачені козаки, яких «улесливими обіцянками» заманили до себе поміщики, та «сірома», яка в пошуках заробітку розійшлась й осіла у містах та хуторах, на рибальських промислах, уникаючи запису до реєстрів.

У травні 1793 р., після виходу останньої організованої колони на чолі з А. Головатим, козацькі поселення почали «активно» захоплювати поміщики. Ф. Черненко повідомляв, що капітан Савицький «наказав насильно входити в будинки, куплені різними чинами у старшин та козаків Чорноморського війська в Слободзеї, казенним поселянам, що прибули із селища Лунк» та займати їх. «Недоторканими» залишились лише приміщення школи та гарматної. Окрім того, за наказом Савицького «молдавськими плугами за один день розорали і різним насінням засіяли» всю землю біля Турунчука, продану А. Головатим купцеві Є. Кленову [79, С. 615-616], та й сам хутір військового судді молдовани збирались пограбувати [79, С. 428]. Щоправда, завдяки втручання «впливових осіб», у тому числі князя Г. С. Волконського [79, С. 447], розкрадання майна не відбулося.

Захищаючи заможних, «впливові особи» не втручались тоді, коли справа заходила про бідних, у яких насильно відбирали залишені землю та майно, а тих, які залишились у межиріччі закріпачували. Зокрема, у козака Фоми

Цуркаленка «арнаутський капітан Семеон Банаксан» забрав «насилено шість волів та сідло» [79, С. 615-617; 184, С. 37].

Бажаючи вберегти «сірому» від закріпачення, чорноморці підмовляли їх переходити на Кубань разом з ними навіть тоді, коли вони ніякого відношення до Чорноморського війська не мали. Так, полковий осавул капітан Микола Магеровський підбурював до втечі підданих поміщика Гаврила Державіна зі слободи Гаврилівки (сучасне с. Гаврилівка Нововоронцовського району Херсонської області). Щоб не повторювалось подібне, Таврійський віце-губернатор Карл Габлиць вимагав від військового судді всіх причетних до обману «з родинами і власним майном відшукавши, затримати під караулом» [78, С. 402-403]. В свою чергу очільники війська прагнули збільшити чисельність війська на Кубані й використовували різні методи, які примусили б «сірому» змінити свою думку щодо переселення, але вони не давали бажаних результатів [178, С. 292]. Зокрема, 11 липня 1792 р. 3. Чепіга наказав полковнику Кінбурнської паланки Т. Журавлівському «якнайшвидше зібрати всіх козаків, відпущених на заробітки, щоб відправити їх на Кубань» [79, С. 482; 178, С. 292].

Окрім того, в свій час до війська формально записалось чимало поміщиків, дрібнопомісних та безпомісних українських дворян, купців, кому з тих чи інших причин, здебільшого економічних, «вигідно» було перебувати під протекцією війська. Отримавши документи про безстрокову відпустку, вони спокійно жили собі вдома. Були випадки, коли той, кого приймали до війська, навіть не з'являвся особисто до його очільників, а отримував документи вдома. Посередником під час вступу «заможних людей» до чорноморців виступав Федір Квітка. Зокрема, 19 червня 1789 р. він прохав за І. Заславського: «добру людину і чесну ... не залиште, батьку, зробіть сотником». Подібні «сотники», отримавши землю на військовій території, заповнював свій формуляр фантастичними відомостями про перебування в Запорозькій Січі, щоб потім клопотати перед урядом про пільги для себе.

Бажання отримувати пільги, пов'язані із належністю до козацтва, сприяло запису до чорноморців заможних купців. Так, грек Андрій Сінопуло, купець третьої гільдії «боспорського грецького купецтва», подав в 1796 р. прохання про підтвердження його перебування у війську, пояснюючи це тим, що він, «перебуваючи в боспорському грецькому купецтві, мав на військовій землі торг, відряджав на службу замість себе найманого козака в похід», бажає й надалі мати пільги чорноморця, але переселятись не хоче.

Іноді формальний запис був потрібний для отримання «заповітної» земельної ділянки, що входила у межі військової території. Так, прикажчик генерала В. С. Попова поручик Вольський в листопаді 1790 р. звернувся до А. Головатого, щоб «знаходитись на службі в цьому війську або замість себе поставити двох кінних чоловік для відбування нарівні з іншими служби» та отримати повноваження на «вербування» запорожців. За все просиме він обіцяв привести «найкращого черкеського коня». Невдовзі Вольський став «полковим старшиною» та розгорнув бурхливу поміщицьку діяльність на військовій землі: «завів велике господарство, будував і заселяв хутори». Звичайно, переселення на Кубань у його плани не входило.

Іноді поміщики записували у козаки своїх наймитів. Так, Станіслав Гадлевський четвертого серпня 1793 р. звертався до А. Головатого з проханням записати не лише його [79, С. 666], а й наймитів – поляків та поселян-втікачів [79, С. 663-664], щоб «легалізувати» їх. За послуги пропонував військовому судді бути з ним «у вівцях половинщиком».

Залишались на військовій землі й ті старшини та козаки, які встигли «завести» тут міцне господарство та не бажали його втрачати. Іноді для цього їм навіть доводилось «виписатись» з козацтва. Старшина капітан В. Хмельницький у клопотанні про виключення його з військових списків своє небажання переселятись на Кубань пояснював тим, що в Херсонському повіті має з дружиною по 3000 десятин землі, «на ній установи, що коштують дорого». (див. додаток Ж)

З подібним клопотанням звернувся до військового судді у 1794 р. й хорунжий Роман Гмиря, пояснюючи, що в минулому був малоросійським старшиною та походив з дворян; в Запорозькій Січі ніколи не був, а в чорноморці потрапив у 1788 р. під Очаковом; переселятись «на новопожалувану землю бажання немає», бо «завів міцне господарство».

«Змушений» був клопотати про відставку, щоб залишитись в Катеринославському намісництві й полковий осавул поручик Федір Білий, надавши документи про «причетність» до дворянства Катеринославської губернії. 24 липня 1794 р. він з родиною був записаний до другої частини Родовідної книги Катеринославської губернії [64, Арк. 23 зв.].

Відмовлялись від переселення й «посполиті», які були лише «приписані» до війська через те, що проживали на військовій території та прибулі в межиріччя з інших місць. Так, восени 1792 р. Катеринославський губернатор В. Каховський писав В. Попову, що на південь від Слободзеї «лежать досить багатолюдні слободи до Маяка, населені молдаванами й волохами, які не бажать переселятись й хочуть бути казенними поселянами, про що й прислали вже до мене з проханнями своїх повірених» [111, С. 383].

Згідно з указом Катерини II, залишившись в межиріччі, козаки мали приписатись до однієї з соціальних груп: селян, міщан, поміщиків, дворян або купців, що майже унеможливило їх виокремлення з середовища основної маси населення. Так, запорожець Федір Черняк в 1794 р. забрав від поміщика Камінського Катеринославського намісництва родину і залишився «серед казенних поселян біля р. Зуї». В рапорті від другого серпня 1798 р. полковий старшина І. Малий повідомляв А. Головатому, що козак Корсунського куреня І. Мармусевич (Пікінер), залишившись в межиріччі «робить відкупи в риболовлі». Характеристику козака доповнював його син, повідомляючи про те, що батько торгував худобою та кіньми й сам був великим скотарем та конярем.

Частина заможних господарів – чорноморців перейшла до розряду поміщиків-землевласників, отримавши разом із землею у власність селян,

«козацьку сірому» та «посполитих»: секунд-майор Іваненко на 1793 р. мав 3000 десятин на р. Громокля під с. Остапівкою; військовий суддя А. Головатий, навіть переселившись на Кубань та продавши своє господарство в межиріччі, залишився власником хутору Веселого, де працювало дев'ять наймитів з козаків (четверо чоловіків та п'ять жінок). Окрім них серед землевласників Катеринославської та Херсонської губерній на 1798 р. записано ще 55 старшин [218, С. 110]. Зокрема, великими землевласниками були у Павлоградському повіті: капітан Височан – 3250 дес. землі, майор І. Гараджа – 6300 дес. землі (мав 91 селянина), прапорщик Перехристов – 4881 дес. землі (114 селян), сини підпоручика Миколи Рудя Семен та Яків – 13644 дес. землі (72 селян), поручик Геєнний – 1683 дес. землі (110 селян); в Катеринославському повіті капітан О. Вірменко – 4500 дес. землі (70 селян), в Херсонському повіті капітан Остроухов – 1500 дес. землі, в Єлисаветградському повіті капітан І. Золотарьов – 3000 дес. землі (68 селян) [13, Арк. 230-540] та інші.

Перетворившись на селян, чорноморці відповідно отримували і їхні обов'язки, серед яких – податки, які вони не завжди добровільно сплачували. Так, в своєму рапорті від сьомого лютого 1793 р. полковий старшина Іван Малий з Аджидола повідомляв, що «під час неодноразових поїздок у ввірені поселення дізнався про небажання сплачувати податки та відмову від виконання будь-яких військових повинностей багатьма волохами, «польськими людьми», чорноморцями, які відмовлялись йти на Кубань й записались до поміщиків» [79, С. 567]. Та, не дивлячись на «дрібні непорозуміння» з козаками, «отримати» їх у свої господарства наймитами бажало чимало поміщиків, які зіштовхнулись з проблемою, як і ким заселяти та освоювати надану землю. Тому йшли на різноманітні хитрощі, щоб закріпити козаків [178, С. 203-205]. Щоправда, переселившись до поміщика козаки залишались вільними, кріпаками були вже їхні діти.

Намагались поповнити «посполитими» свої господарства й «друзі» козаків. З Миколаєва 12 жовтня 1793 р. де Рибас писав А. Головатому на

Тамань: «... прохаю, якщо залишаться в Очаківському степу такі запорожці, які в Тамань не підуть, чи не можна запросити їх оселитися на моїй дачі. Я впевнений, що вони із задоволенням туди перейдуть, знаючи вигідне місцезнаходження» [78, С. 215-216]. Між рядками прослідковується думка, що якщо чорноморська адміністрація йде назустріч іншим поміщикам в подібних питаннях, то не зможе відмовити такій особі, як де Рибас. Невдовзі це питання вирішилось позитивно, бо уповноважений де Рибаса відставний офіцер Шарафетов повідомляв про поселення великої кількості козаків на дачі Дерibasівка [178, С. 203-204] (сучасне с. Михайлівка Березанського району Миколаївської області), розташованій на правому березі Березанського й Сасицького лиманів [195, С. 43]. Підтверджують місцезнаходження земельної дачі Й. де Рибаса біля о. Березань й слова А. Скальковського про те, що в «1795 р. адмірал де Рибас прийняв його (о. Березань) в своє особисте володіння...» [344, С. 56, 98; 349, С. 62-109; 353, С. 119-120]. Але з огляду на те, що Й. де Рибас володів в межиріччі декількома земельними дачами: окрім с. Дерibasівка, йому належало с. Аджійське площею 10840 дес., де на той час проживало 196 селян [13, Арк. 471 зв.] (сучасне с. Рибаківка Миколаївського району Миколаївської області), закрадаються сумніви щодо місця проживання чорноморців.

Частина козацької бідноти, відмовившись від переселення, об'єднувалась у «ватаги» та називала себе спадкоємцями Запорозької Січі – «чорноморськими козаками» або «козаками запорозького звання» [323, С. 11-12]. У пошуках роботи деякі з них, особливо «сірома», «через недород минулого літа хліба і його дороговизну та через відсутність у заводів (рибних) прибутку, ... почали виходити на правий берег р. Дністер» [79, С. 789-790; 355, С. 45], до Задунайської Січі.

Отже, в межиріччі залишалась значна частина чорноморців, що не хотіли нікуди переїжджати із «облаштованих місць»: заможні, побоюючись втратити свої облаштовані господарства, та «сірома», якій «і тут було добре».

Розглянемо детальніше (за паланками), чисельність козаків, що залишилась після переселення основної маси чорноморців в межиріччі.

В Подністрянській паланці на 1793 р. зареєстровано проживання 2581 козака (в дійсності ця цифра була значно більша), з них виявили бажання залишитись в межиріччі 18 старшин (13 чоловіків та п'ять жінок) й 322 козаки (182 чоловіки та 140 жінок) – всього 340 осіб (195 чоловіків та 145 жінок), що становить 13% від всіх козаків. Найбільша кількість козаків залишилась в слободах: Чобручі (один старшина та 91 козак), Яськи (83 козаки), Головківці (50 козаків), Коритній (31 козак), Тернівці (17 старшин та сім козаків). Окрім того, залишились і всі «посполиті» – 2719 осіб (2459 волохів, 155 «поляків», 92 малороси та 13 вірмен). Відповідно до відомості 1792 р. із 18 слобод лише з п'яти планували переселитись всі козаки (Аджи-Дере, Калаглія, Коса Велика, Маяки, Барабойна).

В Березанській паланці на 1793 р. проживало 1225 козаків, з них виявили бажання залишитись в межиріччі 21 старшина (14 чоловіків та сім жінок) й 71 козак (36 чоловіків та 35 жінок) – всього 92 особи (50 чоловіків та 42 жінки), що становить 7,5% від всіх козаків. Найбільша кількість козаків залишилась в слободах: Чичиклеї (17 старшин та сім козаків) та Котлярівці (41 козак). Окрім того, залишились і всі «посполиті» – 99 осіб (64 волохи та 35 «поляків»). Відповідно до відомості 1792 р. із 17 козацьких слобод лише з п'яти планували переселитись всі козаки (Солониha, Журівка, Троїцька, Янчокрак, Пекуж) [43].

Отже, із двох паланок восени 1792 р. виявили бажання залишитись: із 3806 чорноморців – 39 старшин (27 чоловіків та 12 жінок) й 393 козаки (218 чоловіків та 180 жінок) – всього 432 чорноморці, що становить 11%, та всі «посполиті» – 2818 осіб (2523 волохи, 190 «поляків», 92 малороси, 13 вірмен) [43; 101, С. 138-191]. Але ця кількість лише приблизна: до неї не ввійшли козаки, що вже переселились або не повернулись з домових відпусток та ті, хто з різних причин не хотів потрапляти до реєстрів.

4.3. Чорноморська козацька команда в Хаджибеї (Одесі)

Після переселення основної маси чорноморців на Кубань в 1793 р., козаки в пошуках шляхів для виживання наймались до поміщиків, які отримали з царської ласки «їхню землю» в Буго-Дністровському межиріччі, але не всім чорноморцям до вподоби була роль прислужників. Багато з них влаштувались до рибальських артілей й жили з риболовлі, про що повідомляв очільникам війська Ф. Черненко. Та, знаючи козацьку вдачу, він додавав, що якщо видати провіант й не примушувати переселятись на Кубань, вони повернуться до війська [185, С. 29].

Подібна ситуація, щоправда ускладнена неврожаєм та убогістю козаків, спостерігалась і наступного року. Про скрутне становище чорноморців Ф. Черненко знову повідомляв у своїх рапортах керівництво війська, але не дочекавшись будь-якого вирішення проблеми, звернувся з проханням допомогти козакам до віце-адмірала Й. де Рибаса. Знаючи чорноморців, як хоробрих та безстрашних воїнів, Й. де Рибас запросив їх оселитись поближче до Хаджибею (Одеси). 27 травня 1794 р. Катерина II підписала два рескрипти на ім'я Катеринославського і Таврійського генерал-губернатора П. Зубова та віце-адмірала Й. де Рибаса про заснування в Хаджибеї «військової гавані, купно з купецькою». Призначивши де Рибаса керівником будівництва, вона доручила йому Чорноморський весловий флот, плануючи використовувати матросів в якості робітників [345, С. 165]. Будівництво мало проводитись під наглядом генерала О. Суворова [281, С. 73].

Щоб попередити «наплив» до Хаджибею робітників «сумнівних соціальних станів», 31 травня П. Зубов наказував, «щоб при військовій гавані, окрім флотських служилих, не могли селитись сторонні для флоту люди». Даний ордер перешкоджав де Рибасу запросити чорноморців на будівництво навіть за окрему «робочу» плату. Тоді й згадав він про свій задум створити з них військовий підрозділ при Чорноморському весловому флоті й почав організовувати команду чорноморців для служби на човнах та для виконання будівельних робіт.

Намагаючись заручитись підтримкою О. Суворова, де Рибас розповів йому про свій проєкт створення команди та прохав допомоги використати човни, що знаходились біля Хаджибею. Без віри в позитивну відповідь Катерини II, п'ятого липня О. Суворов написав ордер на ім'я генерал-фельдмаршала П. Рум'янцева-Задунайського, в якому зазначив, що «після переходу козацької флотилії на Тамань, в Аджибеї залишилось 12 чорноморських човнів» [145, С. 331-332] та ще два в Аджи-Дері [155, С. 145], іншими словами 16% всього козацького флоту, який змушені були козаки залишити.

Відповіддю П. Рум'янцева став наказ від сьомого липня, в якому наказувалось «чорноморських козаків, що вештаються степом в пошуках роботи, призначити веслярами на флот віце-адмірала та кавалера де Рибаса» [145, С. 328-332; 233, С. 60; 355, С. 45]. Отже, заручившись підтримкою О. Суворова та П. Рум'янцева де Рибас виклопотав дозвіл для козаків служити під його керівництвом на флотилії та використовувати їх за відповідну плату при «виконанні водяних робіт у знов призначеній при Аджибеї гавані» [145, С. 329-330; 185, С. 28], але в жодному документі не згадується про погодження цього плану з керівництвом Чорноморського війська. Оскільки практика відрядження чорноморців на Весловий флот склалася ще під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр., коли під керівництвом Й. де Рибаса служило 699 чорноморців [80, С. 103-104], відрядження 14 човнів у червні 1795 р. не викликало здивування [106, С. 488]. Згодом ці човни стали основою для Чорноморської команди, на яких служив 121 козак [347, С. 87], що становило біля 6% всіх матросів Веслового флоту.

11 липня Й. де Рибас наказав Ф. Черненку терміново зібрати чорноморців, які перебували в Катеринославському намісництві [78, С. 216-217], але приймати до команди лише тих, «які служили й донині зараховані до Чорноморського війська та залишилися після його переселення на Кубань в різних місцях, шукаючи заробітку, або звільнених з паспортами з

військового уряду, якщо вони побажають продовжувати службу, як і тих, що проживали на правому березі Дністра» та уникати запису солдат, що повтікали з регулярних військ, державних й поміщицьких селян [78, С. 217-218]. Очікуючи наказу від очільників війська, Ф. Черненко не поспішав виконувати наказ де Рибаса [331, С. 68-69].

Через декілька днів, 19 липня, віце-адмірал знову направив осавулу наказ, оформлений у вигляді «Відкритого листа» [78, С. 217-218]. Обіцяючи утримувати й надалі чорноморців як «в минулі часи», він навіть не згадував про свої плани використовувати їх при будівництві гавані [78, С. 216-218; 330, С. 67]. Слід зазначити, що скоріш за все, саме «Відкритий лист» послужив відправною точкою для створення «Чорноморської команди козаків». Про це свідчить і дата, вказана в атестаті отамана Левушківського куреня Василя Багмутського, командиром козацького підрозділу Ф. Черненко [10, Арк. 55; 330, С. 69-70]. Але лише 14 серпня після збору перших козаків, для чого Ф. Черненку доводилось неодноразово переходити на територію Османської імперії, Й. де Рибас повідомив про факт створення «Чорноморської команди козаків, що перебували при Хаджибеї (Одесі)» [330, С. 61] та використання чорноморців «на Весловому флоті при Хаджибеї на човнах, надаючи їм провіант із сухопутних магазинів, а гроші з обер-штеркриг-комісар-комісії за рахунок екстра-ординарної суми» свого безпосереднього керівника віце-адмірала М. Мордвинова, додаючи, що «... на виконання одного веління (О. В. Суворова) козаків декілька партій сюди (в Хаджибей) прибуло, човни ж для них призначені ті, що стоять в Дністровській ескадрі» [105, С. 56; 328, С. 156-157]. Для чорноморців, що мали переходити з-за Дністра чи Дунаю, призначили пункт відпуску продовольства – «Ботницький провіантський магазин», що знаходився в Ботницькій (Тираспольській) фортеці, де ймовірно планувався масовий перехід козаків [78, С. 216-217].

Намагаючись заручитись підтримкою очільників Чорноморського війська, де Рибас неодноразово звертав увагу А. Головатого на те, що

команда організовується як невід'ємна частина війська, яка тимчасово перебуває у відрядженні при Чорноморській весловій флотилії, й осавул Ф. Черненко, збираючи козаків до неї, лише виконував волю військового судді про допомогу бідним чорноморцям, що залишились в межиріччі. Деякий час віце-адмірал навіть намагався виконувати свої обіцянки та навіть фінансував команду «за власні кошти». Сказане підтримував і Ф. Черненко в рапорті до А. Головатого від шостого січня 1795 р., відзначаючи, що в Хаджибеї «козаки, які знаходяться при Весловому флоті утримувалися і в подальшому будуть утримуватись у належному порядку та покорі щодо військової дисципліни й мають не розрізнений, а гідний їх одяг та за звичаєм військовим голови голять. Жалування ж здійснюється як мені, так і старшинам ... по старому, з п'ятдесятирубльового окладу на рік, а отаманам та козакам – з дванадцятирубльового, провіант як у армійських сухопутних полках» [80, С. 5; 393, С. 260-261]. Окрім того, «у Гаджибеї... козаки не мають потреби шукати різними засобами собі харчування, а знаходяться тут на дійсній службі, а також використовуються поруч з іншими на казенних роботах у Гаджибеї за належну плату» [78, С. 218-219; 185, С. 30].

Чесність і справедливість осавула при виконанні цієї місії відзначали й чорноморці. Але це «не завадило» йому постійно захищатись перед керівництвом війська. Зокрема, у листі до З. Чепіги від п'ятого квітня 1795 р. він підтверджував, що ідея зібрання Чорноморської команди належить Й. де Рибасу, і зазначав, що виконав наказ, лише враховуючи важке становище, в якому опинились козаки та, «побоюючись накликати на них біду, продовжує виконувати й надалі накази адмірала» [80, С. 25-26; 393, С. 262].

Встигаючи «відбивати нападки», Ф. Черненко, використовуючи свій авторитет серед козаків, легко справився із завданням Й. де Рибаса, зібравши більшість козаків Чорноморської команди. Ті, хто бажав тут служити, записувались в секунд-майора Дніпровського Приморського гренадерного полку Олексія Кир'якова. Кількість козаків у команді постійно змінювалась і тому в'яснити її чисельність досить важко. За словами П. Короленка

Ф. Черненко зібрав до 700 чоловік [233, С. 60]: до першого серпня 1794 р. в Хаджибеї перебувало 96 козаків, один полковий старшина та один отаман; дев'ятого серпня прибули 75 козаків та один отаман з Немирова від графа О. В. Суворова; 14 серпня – найбільша партія на чолі з самим Ф. Черненком [330, С. 68], що нараховувала 246 козаків, одного полкового осавула, одного полкового старшину, одного полкового хорунжого, одного старшину та сім отаманів, частина яких перейшла з-за Дунаю; а 20 серпня перейшли три козаки з чергування [77, С. 58; 78, С. 217-218; 79, С. 789-790]. Повірівши, що «Чорноморська команда» – частина Чорноморського війська на півдні України, козаки й надалі продовжували записуватись до неї [77, С. 58]. На 21 серпня до команди записалось вже 15 старшин та 419 козаків (з родинами приблизно 1300 осіб) [183, С. 84]. Того ж дня Й. де Рибас повідомляв П. Зубову, що в команді нараховується «п'ятисотенний козацький полк майже повного складу, який відразу ж розпочав будівництво свого табору» [77, С. 58]. Наступного дня, 22 серпня, розпочалося будівництво в Хаджибейській гавані. На перший випадок козакам відпустили сто чвертей борошна з пропорцією круп з Ботницького провіантного магазину, а після прибуття до Хаджибею провіант мав видаватись щомісячно з Хаджибейського провіантного магазину [78, С. 216-217].

Гідне відношення до козаків сприяло тому, що чисельність Чорноморської команди постійно зростала. Якщо восени 1794 р. їх кількість сягала 700 козаків, то вже на шосте січня 1795 р. вона становила 1123 козаків [80, С. 6; 330, С. 79-80; 393, С. 261]. Принагідно зауважити, що до Команди записалось багато фахівців морської справи. Зокрема, в грудні 1796 р. А. Головатий повідомляв З. Чепізі, що козаки, які «в ремонті та оснащенні флотилії силу знають», знаходяться серед вільних людей в Одесі [225, С. 197-198; 393, С. 245] та прохав Ф. Черненка «прислати людину, яка розбирається в будівництві та ремонті човнів» [225, С. 68-69]. Та обіцяючи чорноморцям службу «на флоті й сухопутно» Й. де Рибас, дещо не дотримав свого слова. На човнах служили лише півроку – від весни до осені, – та й то позмінно.

Восени флотилія переходила до Миколаєва через те, що до побудови у Хаджибейській бухті хвилезахисних споруд, перебувати взимку біля міста було небезпечно [106, С. 501-502; 358, С. 41-42]. Ті чорноморці, що залишались в Хаджибеї, не дивлячись на протести адмірала М. Мордвинова, який вважав що це «шкодило їх бойовій підготовці», використовувались на важких роботах та будівництві. Окрім того, на їх плечі лягло виконання й інших обов'язків в місті та порту: утримування караулів (на кожному в'їзді до міста знаходились кордони з козаків для перевірки приїжджаючих/від'їжджаючих та їх документів), допомога в лазареті, постачання будівельних матеріалів, охорона правопорядку тощо [355, С. 64].

Чітко прослідкувати заняття козаків допомагає «Відомість про стан війська Чорноморського вірних козаків команди при Чорноморському весловому флоті та військових човнах» від шостого січня 1795 р., де окреслено перелік тих робіт, якими займались на той час 1123 чорноморці (три полкових осавули, два полкових старшини, чотири полкових хорунжих, два старшини, дев'ять отаманів та 1103 козаки) [393, С. 244]: на десяти військових човнах – 120 козаків та один хорунжий; в комісії із зібрання козаків в Слободзеї – п'ять чоловік (один старшина та четверо козаків); заготовляли очерет в урочищі Барабой – 33 козаки; наглядали за військовими возами на Куяльнику – 15 козаків; охороняли державні ліси на Пересипу та на морському узбережжі – один хорунжий та 66 козаків; утримували пікет на дорозі, що вела до м. Миколаєва – 12 козаків; утримували караул біля Дальнього фонтану – дев'ять та в м. Одеса – 15 козаків; допомагали в Одеському лазареті – 15 козаків; використовувався для письмових справ при експедиції з будівництва військової гавані – один козак. Але найважче було 762 козакам, які виконували будівельні роботи в гавані, особливо в зимові морози [80, С. 5-6; 233, С. 60].

Відповідно до атестата козака Васюринського куреня Івана Кур'яна за підписом військового полковника Михайла Лісовицького від 29 серпня 1797 р., козаки проживали в «таборі в передмісті м. Одеса», а їхні родини –

окремо від нього [10, Арк. 64]. За переписом населення, проведеного в липні 1795 р. проживало «98 родин чорноморців, поселених в Одеських передмістях, з якими 20 офіцерів» [355, С. 48-49].

Точне місце, де знаходився табір досі невідоме, хоча деякі дослідники вважають, що Чорноморська команда спочатку базувалась в районі Карантинної балки, безпосередньо біля гавані, що будувалась і на якій працювали козаки, під захистом фортечних гармат. Підтверджує цю здогадку й А. Скальковський, який писав, що де Рибас, бажаючи мати чорноморців «завжди під рукою», сприяв розташуванню чорноморського табору «біля підшви його будинку на Карантинній балці» [355, С. 49]. Ймовірно, саме факт розміщення в цьому районі чорноморського табору, пояснює появу одеської легенди про поселення тут запорожців [357, С. 198]. До того ж подібної думки дотримується й І. Сапожников, який вважає, що «спочатку Чорноморська команда базувалась десь в районі Карантинної балки, біля гавані, яку вона будувала під захистом фортечних гармат» [330, С. 70].

Козацькі родини мешкали окремо від військового табору, там же знаходились і будинки козацької старшини. Місце їх проживання відслідкувати значно легше. Відповідно до наказу від 25 червня 1795 р. для заселення чорноморців відвели «передмістя міста Пересип» [358, С. 60], куди козаки Чорноморської команди перевозили родини. Для того, щоб сприяти переселенню більшої кількості родин, їм було надано для облаштування на Пересипу «допомогу хлібом, грошима та лісом» [355, С. 46].

Проте, невдовзі життя чорноморців в Одесі змінилось. Будівництво просувалось швидкими темпами, козаки титанічними зусиллями виконували поставлені перед ними завдання, але їх становище ставало досить складним. Якщо врахувати те, що козаки, які служили на дійсній службі за межами війська, отримували «плату в рік по 12 рублів і провіант» [233, С. 25-27], то, працюючи в Хаджибеї (Одесі), вони могли б заробити значно більшу суму. Але біда була в тому, що з козаками не поспішали розраховуватись. Так, за важку роботу взимку 1794-1795 рр. козакам мали заплатити окрему плату,

яка залежала від того, як далеко від берега забивалася паля: «поблизу берега 40 к., а далі 50, 60 і навіть 75 к. асигнаціями, з тим, що видача грошей буде проводитись обов'язково щодня» [330, С. 70; 358, С. 41-42], в дійсності заробіток очікували декілька місяців. До того ж, оскільки чорноморці вважались відрядженими від війська, вони мали право отримати «плату в рік по 12 рублів і провіант», проте і цього заробітку не отримали.

Наступної зими козаки знову потерпали від холоду, хвороб, важких умов праці, відсутності коштів та недоброякісних продуктів харчування, якими забезпечував їх де Рибас та його оточення. Зокрема, на квітень 1797 р. з козаками ще не розрахувались за проведені ними роботи у 1795-1796 рр. За словами М. Бердяєва «рядові козаки не отримали за 1795 р. 2167 руб. 60 к. та за 1796 р. старшини й козаки згідно з відомістю – 1125 руб. 40 к.» [356, С. 85]. Лише після чисельних скарг в 1797 р. 3293 руб. їм врешті-решт виплатив П. Зубов [331, С. 72; 392, С. 27].

Навесні 1796 р. комісія, призначена О. Суворовим, знайшла багато порушень, пов'язаних з приписками і «мертвими душами», та високу смертність серед козаків [358, С. 71]: «померли в Одесі 150 козаків, окрім того шість козаків протягом останнього тижня» [358, С. 85]. Причин високої смертності було багато: неякісна їжа та епідемії, погане обмундирування, відсутність питної води, лазень, антисанітарні умови проживання, важкі роботи тощо. Граф Ф. Ростопчин, що входив до складу комісії, був вражений тим, що «ніде ще злочини не підіймали голову так високо. Безкарність та нахабність дійшли до свого апогею... Те, що краде один лиш Рибас, перевищує 500000 руб. на рік... четверта частина людей помирає, частково від недостатньої кількості прісної води та страшної спеки, яка властива тому клімату влітку» [331, С. 73].

Багато чорноморців із команди «рятувались» втечами, які здебільшого носили сезонний характер: частіше втікали тоді, коли з'являлася робота на гардах або в господарствах поміщиків – у квітні (в 1795 р. втекло 74, в 1796 р. – 31 козак), травні. Зокрема, з жовтня 1794 р. до серпня 1797 р. з

команди утекло 357 козаків (в 1794 р. – один, в 1795 – 218, в 1796 – 120, в 1797 – 17) [331, С. 73], що зумовило зменшення її кількості до 404 козаків [358, С. 78-81, 84-85] (квітень 1797 р.).

Порівнюючи чисельність козаків з кількістю їх втеч, бачимо, що найчисельніша команда була в 1794 р., коли козаки маже не втікали з неї, що пояснюється своєчасною платою за роботу або хоча б обіцянками заплатити і в 1797 р., коли будівельні роботи були майже виконані, а люди очікували оплати та вирішення своєї долі; найважчими були умови в 1795-1796 рр. [330, С. 80].

Із закінченням будівництва в Хаджибеї, на часі постає питання про розформування Чорноморської команди, яка «виконала свою місію». До того ж, до осені 1796 р. всі чорноморці вважалися у відрядженні, але через тривалу відсутність їх виключили з війська та позбавили права отримувати гроші й провіант [225, С. 69].

Ще однією «причиною» ліквідації Чорноморської команди стало припинення наступником Катерини II Павлом I наприкінці 1796 р. будівельних робіт в Одеській гавані та торговельному порту й звільнення у січні наступного року Й. де Рибаса з усіх посад. Останнім документом, який підписав де Рибас 16 січня 1797 р., був атестат полковому старшині Я. Дундуку, який брав участь майже в усіх значних битвах Чорноморського війська під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. і залишився на постійне місце проживання в Одесі [393, С. 251-252].

Козаки Чорноморської команди опинились перед вибором, чи залишитись їм козаками та вирушити для цього на Кубань, чи прохати дозволу на оселення в межиріччі. Старшини та заможні сімейні козаки, яким було що втрачати, виявили бажання облишити військову службу і залишитись в Одесі назавжди, «сірома» здебільшого виявила бажання перебраться на Кубань. Навесні 1797 р. для того, щоб прогодувати себе та свої родини, козаки почали активніше займатись господарством, що призводило до суперечок між ними та міщанами через несплату податків та

користування пільгами, наданими їм Й. де Рибасом, наприклад – правом випасу худоби на загальноміському вигоні [355, С. 46]. Підтвердженням цьому є «План міської землі, призначеної для будівництва міста Одеси та відведення сінокосних місць для чорноморських козаків» від 15 березня 1797 р., де чітко відмежована територія, яку чорноморці могли використовувати для випасу худоби (біля Шкодової гори, на захід від урочищ Куяльник та Усатове – поряд з Криничкою), що вказує на прагнення міської влади взяти їх під свій контроль [401, С. 43]. Але чорноморці й надалі відмовлялись сплачувати податки [330, С. 84; 355, С. 280].

Намагаючись перевести чорноморців, що залишились в місті та його околицях й хуторах, до податного стану, Новоросійський генерал-губернатор М. Бердяєв у травні звернувся до Павла I з проханням: «через те, що багато з них з сім'ями поселились на міській землі, і завели господарства для прожиття, а 26 старшин та 92 козаки займались торгівлею, прохають вони через старість та хвороби... звільнення від служби та залишитись в Одесі, ... випрошую для їх будівництва землю, а чиновникам особливо, як нагородження за їх службу, по 500 десятин, і виключення з Чорноморського війська» [183, С. 67; 330, С. 85-86; 358, С. 76, 78-81, 84-85].

Ліквідація команди «розтягнулась» на півроку. Лише 20 травня 1797 р. Павло I, погодившись з Бердяєвим, видав відповідний указ [225, С. 149], згідно якого ті чорноморці, що «завели в Одесі господарство та побудували будинки, залишались тут назавжди, за бажанням, і виключались з війська». Козаки мали змогу користуватись землею «нарівні з іншими мешканцями міста», визначивши «законну пропорцію вигінних земель» [358, С. 90-94], що не обмежувало дозвіл місту використовувати земельні ділянки в попередньо призначених розмірах. Господарство і будівництво будинків, скоріш за все знаходилось на тій землі, яку граф Зубов виділив для хуторів [280, С. 77].

Справами розформування команди займався полковник М. Лісовицький, відряджений до Одеси з Кубані. Останній відомий підписаний ним документ, де згадується команда, – «Іменний список, скільки Чорноморського

козацького війська обер-офіцерів та козаків залишається за Його Імператорської Високості іменним указом при місті Одеса» датується першим вересня 1797 р. [10, Арк. 21-25]. Ті з козаків, хто вирішив залишити Одесу, вирушили до своїх товаришів на Кубань (270 козаків та біля 10 родин) або втекли (з квітня до серпня – 11 козаків). На постійне проживання в Одесі та її околицях, зокрема, в Миколаївці, Калаглії та Овідіюполі на чолі з «капітаном Ф. Черненко» залишилось 123 чорноморці: 31 старшина та 92 козаки (60 – одружені та 32 – неодружені) [393, С. 240-241]. Хоча за словами А. Д. Бачинського в Одесі перебувало їх більше: 326 чорноморців, серед них 31 старшина на чолі з осавулом Ф. Черненком [167, С. 50].

Загальна чисельність козаків та їх родичів, що залишились в Одесі, складала 400-450 осіб [167, С. 50], тобто 10% від всього населення міста [355, С. 62]. Серед них записано і 40-річного Романа Кальниболоцького, який придбав землянку на Бурлацькому хуторі, де одружився та мав двох синів.

Козаки, що залишились, мали право отримати спеціальний паспорт, де зазначалось, що «чорноморець згідно з його бажанням виключений з війська та залишений на проживання в місті Одесі» [330, С. 179-180], але не всі його використали. Деякі продовжували проживати взагалі без паспортів або ж за атестатами, підписаними М. Лісовицьким.

Отже, хоча Чорноморська команда створювалась нібито для забезпечення човнів Веслового флоту матросами і навіть фінансувалась за кошти армії, постійно на флоті служило лише трохи більше 10% її особового складу. Решта козаків виконувала в Одесі та навколо неї різноманітні обов'язки та функції: служила на козацьких човнах, утримувала караули в пікетах та в місті, займалась облаштуванням передмість Одеси, виконувала будівельні роботи в порту, збирала своїх «побратимів» по війську тощо, а переважна більшість з них використовувалась на найважчих роботах в гавані, зокрема, під керівництвом Ф. Де-Волана забивала важкі дерев'яні палі з поверхні криги в дно затоки [233, С. 60; 403, С. 513-514]. Очевидно, що саме таку мету ставив перед собою Й. де Рибас, коли створював цей військовий

підрозділ. Але, не дивлячись на короткий час свого існування (три роки), козаки Чорноморської команди зробили вагомий внесок в розбудову Одеси й історію Чорноморського флоту та з гідністю несли ім'я козаків Чорноморського війська.

4.4. Колишні Чорноморські козаки в населених пунктах краю в кінці XVIII ст.

Козаки Чорноморського війська залишились в Буго-Дністровському межиріччі та на Кінбурнській стороні в своїх слободах, що поступово перейменовувались на села, або в пошуках роботи часто переходили до міст, які почали розбудовуватись: Тирасполь, Дубоссари, Григоріополь, Овідіополь, Миколаїв. Багато із них оселилось на околицях Хаджибею (Одеси) та хуторах, що розташовувались поблизу [10, Арк. 29]. Зокрема, формування Чорноморської команди сприяло поселенню чорноморців на так званих «козацьких урочищах»: Водяній (Козацькій) та Карантинній балках, де розміщувався табір Чорноморської команди, а «рибні лови, соляні промисли, значні землі для землеробства та скотарства» [410, С. 44] допомогли обрати місце для проживання на приміських землях.

Спочатку козацькі родини, а після розформування Чорноморської команди й козаки, що прагнули залишитись в м. Одеса та вже встигли «обзавестись господарством», селились у селах та на хуторах на міській землі, об'єднаних в окрему Дальницьку ділянку, що нині ввійшли в міську територію: в Куяльнику, на Пересипі, Дальнику, Татарці, Усатівських хуторах, Малому й Великому Фонтані, Нерубайських та Усатівських хуторах, Сухому Лимані, Бурлачій, Кривій, Гниляковій, Холодній та Фоминій Балках [168, С. 50; 214, С. 88; 331, С. 86, 179-180].

Щоправда, їх кількість в деяких джерелах розрізняється. Якщо в 1793 р. на довколишніх хуторах проживало 65-70 родин [330, С. 96], то на 1797 р. нараховувалось за А. Бачинським 326 осіб, в тому числі 31 старшина на чолі з осавулом Ф. Черненком [167, С. 50], а в рапорті Катеринославського

військового губернатора генерал-лейтенанта М. М. Бердяєва Павлу I від 18 квітня [393, С. 275] зазначено проживання 404 чорноморців [393, С. 362]. Наступного 1798 р. відомо про проживання 55 старшин [393, С. 178].

Відповідно до детального перепису населення Одеси, проведеного на початку 1803 р. кількість тих, «хто залишився і оселився в місті чорноморських козаків» зменшилась до 336 чоловік (190 чоловіків та 146 жінок) [164, С. 23; 355, С. 119]. Але ці дані були дещо занижені, тому що до перепису ввійшли лише ті чорноморці, хто продовжував жити на міській землі за «паспортами чорноморців» або ті, хто, не бажаючи отримати паспорти, жив за атестатами, виданими Чорноморським військом (З. Чепігою) або Чорноморською командою (М. Лісовицьким [10, Арк. 3-9]) і при переписі населення м. Одеси 1803 та 1808 рр. записувались окремо [164, С. 24]. До реєстрів не входили й ті, хто перейшов до стану міщан, купців та дворян, або наймитував у заможних міщан.

Надалі тих козаків, які «завели собі домогосподарства», очільники війська «залишили в спокої», але ніяк не могли відмовитись від бажання поповнити Чорноморське військо за рахунок тих, хто записався для переселення, але з різних причин залишався в місті [10, Арк. 10-10 зв.]. Чорноморці змушені були вдаватись до різних хитрощів та шукати причини, щоб залишитись в межиріччі. Так, дружина Матвія Дайнеги Софія, прохаючи відстрочки для чоловіка, писала, що «чоловік на міській землі четвертий рік проживає і завів господарство, якого через пересилку не лише може позбутись, а й сам зі мною та чотирма малолітніми дітьми прийде в крайню убогість» [10, Арк. 12-12 зв.]. Подібні ситуації, скоріш за все були і в інших козаків, які лише продавши все своє майно могли відправитись на Кубань. Резолюція губернатора була лаконічна – «Забезпечити паспортом», що давало змогу козакові залишитись в місті ще на рік.

Розглянемо детальніше місця проживання деяких чорноморців, що залишились в межиріччі. У *передмісті Молдованка* між сучасними вулицями Б. Хмельницького, Болгарською, Мечникова та М'ясоїдівською (навпроти

Єврейської лікарні) проживав полковий старшина Василь П'ята. За даними 1797 р. він тримав «міцне» господарство: будинок із землянкою, два вітряки, город, сад та інші допоміжні споруди [81, С. 117-118].

За словами О. Маркевича, «провідною особою серед одеського купецтва був військовий товариш Дмитро Потилиця, який раніше служив у козаках, а згідно з сімейними переказами був запорожцем та прибув до Одеси з Чорноморщини». Він був власником двох будинків – на вул. Старопортофранківській і Преображенській, займався видобутком каміння та його продажом [184, С. 95].

Передмістя Пересип – 25 червня 1795 р. де Рибас підписав указ про проживання козаків в «передмісті міста на Пересипі» [358, С. 60], «відводячи на будівництво будинків зручні місця й видаючи допомогу хлібом, грошима і лісом; худоба ж мала право користуватись загальним міським вигоном», але чорноморці не поспішали там селитись. На думку І. Сапожникова, тут проживало не більше 20-25 родин [330, С. 96]. Ймовірно, що їхнє небажання було пов'язане з «пісками Пересипу» («Лівійською пустелею» [358, С. 213]), що не мали ніякої цінності ні для землеробства, ні для тваринництва. Тобто, віддаючи землі біля Пересипу Й. де Рибас діяв за принципом: «На Тобі, небоже, що мені не гоже».

У складеному першого січня 1797 р. «Топографічному й гідрографічному плані фортеці, міста й Одеського порту, в якому стані нині перебуває» [10, Арк. 64], підписаному інженером де-Воланом, заплановано під поселення козаків 9-11 кварталів, що розташовувались біля «Соляної гавані» та «Партикулярних магазинів для міського купецтва», безпосередньо біля «аппарелі» – підйому до центральної частини міста з боку Херсонської дороги, – де лише в двох збудували дев'ять будинків, тоді як відомо про проживання 98 родин чорноморських козаків й 20 старшин [355, С. 48-49].

Навіть через рік, у складеному 11 липня 1798 р. при Одеській інженерній команді інженер-майором П. Харламовим «Генеральному топографічному плані міста Одеси, фортеці та порту, в якому стані нині перебуває» [167,

С. 50] в запроектованих 23 кварталах, які отримали назву «Чорноморська слобідка» і де планувалось навіть будівництво «Чорноморської церкви», три вже були частково забудовані, а ще чотири позначені як «роздані, але не розпочате будівництво». До того ж в трьох кварталах біля «аппарелі» зайняли лише шість ділянок, на яких збудували 11 будинків [330, С. 92]. Не кращі справи з будівництвом чорноморців було і в подальшому: на листопад 1802 р. заселеними залишилися ті ж самі три квартали біля «аппарелі», де на семи ділянках збудували 13 будинків, а наступного року на виділених 20 кварталах, лише у трьох позначено десять будинків – тобто кількість оселених козаків зменшилась. Декілька будинків чорноморців знаходились на схилі урвища між Пересипом та міськими кварталами: 1797 р. – 10-13, 1798 – сім, 1802 – вісім будинків.

Село Куяльник розміщувалось на правому березі Хаджибейського лиману. В січні 1795 р. тут знаходився козацький обоз. Проживання та рід діяльності чорноморців підтверджують метричні книги Вознесенської церкви, де в 1805 р. причинами смерті зазначено: «задушений», «вбитий», «із завалу», «вбитий кам'яною плитою» [10, Арк. 10-10 зв.], що вказує на добування каменю для потреб будівництва міста. Проживали козаки в селі і на початку ХІХ ст. – в 1816 р. в метричних книгах записана смерть чотирирічного «Семена сина Дмитрія козака Чорноморського війська», а в 1820 р. – смерть однорічної, «проживаючої за паспортом чорноморця Максима Таменка дочки Дарії» [400, С. 54, 60].

Село Кринички розташовувалось з лівого боку Водяної (Козацької) балки, навпроти «криниць з прісною водою, обкладених камінням», які були добре відомі ще за турків, трохи нижче «садів і городів» [290, С. 101]. Саме тут в 1792 р. розміщувались хутори козаків Пилипа Савицького (сім чоловіків та одна жінка), Романа Росохи й Павла Зуба (троє чоловіків та три жінки). У травні 1795 р. у селі проживало 18 чорноморців (десять чоловіків і вісім жінок) [189, С. 31], в 1798 р. збудували ще не менше восьми будинків та два-чотири розташовувались неподалік – тобто могло мешкати понад 50 осіб.

Згодом на цьому місці розташовувалась «Ришельєвська дача» або «Дюківський парк» (нині Парк Перемоги) [330, С. 98].

У березні 1797 р., відповідно до «Плану міської землі, призначеної для будівництва міста Одеси і під вигін оної, а також про відведення сінокісних місць для чорноморських козаків», міська влада офіційно закріпила за козаками ділянки землі для сінокосів неподалік від с. Кринички – на Шкодовій горі: на захід від урочища Куяльник та на південь від Усатово [398, С. 104-109; 401, С. 41-45].

Хутір Нерубайський (Нерибайський) заснований в 1794 р. на місці зимівників запорожців та розташовувався на правому березі Хаджибейського лиману. За переказами, назва села походить від того, що саме тут козаки, що відмовились переселятись на Кубань, пообіцяли «не рубатися» (не воювати) проти Російської імперії та поламали свою зброю. За іншою версією хутір названо на честь козака Ф. Нерибальського, який був серед його першопоселенців [411, С. 44] та залишився проживати і на початку ХІХ ст. Зокрема відомо, що в 1805-1806 рр. у нього жив козак Олексій Гонтаровський [330, С. 89, 193, 212].

На хуторі козаки здебільшого добували камінь, який використовували для будівництва Одеси та навколишніх сіл, виготовлення пам'ятників. Серед власників штолень зазначені прізвища чорноморців: Іван Дорошенко, Кузьма Пацюк, Осип та Григорій Шмигора, Антон Чорноморченко, Яків Вернидуб, Антон Гетьманенко тощо [18, Арк. 106, 115; 184, С. 96; 330, С. 82-86]. Їхні копальні-штольні, розростаючись, ставали непоганим джерелом прибутку.

Хутір Усатівський розташований на правому березі Хаджибейського лиману на Шкодовій горі. Характерно, що будинки на хуторі козаки здебільшого облаштовували у копальнях-штольнях, звідки діставали камінь. Всередині та ззовні такі будинки обмащували глиною. Подібні будиночки в нашаруваннях вапняку були відомі і в Нерубайському та Куяльнику.

Хутір Дальницький розташовувався за дві версти від с. Дальник, в урочищі Дальник. Заснував його капітан Ф. Черненко і до 1795 р. він

називався «Урочищем Черненка». Ф. Черненко з родиною мав непогане господарство: займався хліборобством та скотарством [208, С. 14, 24], збудував три вітряки.

Неподалік від хутора разом з родиною проживав Матвій Розумовський [330, С. 91, 98], який приєднався до чорноморців, що стояли в Кінбурнському лимані 1788 р., залишивши вдома дружину та двох доньок: Парасковію й Пелагею. Під час переселення чорноморців на Кубань, він залишився з іншими «такими ж на мешканні в місті Одесах, де жив 20 років, одружився і прижив двох синів – Пилипа та Григорія», але вже з іншою жінкою [167, С. 51]. Скоріш за все, Розумовський служив в Чорноморській команді, а після її розформування отримав «від Чорноморської військової канцелярії паспорт», що допомогло йому «легалізувати» своє становище та 18 квітня 1801 р. піти у відставку, забравши від поміщика свою першу дружину Анастасію (доньки, що вийшли «за підданих його заміж» залишилися в поміщика Монастирського) [10, Арк. 26-26 зв.].

З дружиною Матвій повернувся до Одеси, де «відшукавши на тутешній окрузі синів і племінника Іллю» почав жити з родиною хутором в урочищі Дальник. В 1805 р. він знову написав клопотання про видачу паспорта для проїзду на Кубань з відстрочкою на два роки, щоб забрати доньок від поміщика, яких він, на думку Розумовського, незаконно утримував та отримав його 26 січня 1806 р. [10, Арк. 26-26 зв.; 330, С. 103-104].

Подібних до М. Розумовського чорноморців, які тікали під час переселення на Кубань, або через деякий час повертались звідти назад та селились на півдні України наприкінці XVIII – на початку XIX ст. було чимало. Окрім вищеназваних козаків біля с. Дальник проживали осавул Образенко, хорунжий Семен Земцовський, старшини Василь П'ята та Онисим Візир, козаки Григорій Козак, Яків Дундук [15, Арк. 75 зв.-80] та Михайло Тітка [16, Арк. 23]. Більшість з них служили в Чорноморській команді, а згодом залишилися на постійне проживання під Одесою.

Село Татарка (сучасне с. Прилиманське Одеського району Одеської області) розташовувалось біля р. Татарка. У 1793-1794 рр. тут розміщувались хутори Данила Баркила та Карпа Чаплинського [300, С. 352], де в п'яти дворах проживало 11 осіб, а на 1795 р. – сім чорноморців: Опанас Запорожченко, Онуфрій (Анофрій) Подільський, який згадується у зв'язку з розшуком чорноморців міською поліцією в 1805 р., Семен та Іван Білі; козаки Чорноморської команди Юхим Шелипенко, Касіян Бутенко, Ілля Брижаний [17, Арк. 175-177] та Андрій Іржов. Слід зазначити, що у травні 1796 р. Іржов утік з Чорноморської команди, але під час її ліквідації першого вересня 1797 р. неодружений козак згадується серед тих, які залишились в Одесі. Наступна згадка про нього датується 17 березня 1806 р., коли він отримав паспорт для «проходу в межі чорноморські» на Кубань, але чи дійсно він переселився невідомо, тому що в 1811 р. він знову з'явився в Татарці, де збудував собі будинок [331, С. 37, 42, 51-54, 192].

Після переселення на Кубань чимало чорноморців залишилось на Дністрі й найчастіше згадуються після 1793 р. в Калаглії (Миколаївці) та на Косі Великій. Зокрема, у 1803 р. у чорноморців Блажка і Стругая переховувався полковник Йосип Білецький, що заохочував чорноморців до втечі з ним за Дунай [155, С. 324]. Чорноморці продовжували тут жити й в подальшому, бо на 1880 р. в них, як в суто рибальських поселеннях, проживали найкращі майстри човнів і каюків [300, С. 310]. Залишились козаки проживати і в Кучурганській долині, заснувавши с. Кармазини на території сучасного с. Яковлівки, й інших населених пунктів Роздільнянського району.

Окрім проживання поблизу Одеси, чорноморці залишились на території межиріччя в заснованих ними хуторах та слободах, іноді, отримавши великі земельні ділянки, ставали великими поміщиками. Біля *села Чорнове* (с. Андрієво-Іванівка Миколаївського району Одеської області) знаходились землі полковника Куликовського, які орендували мешканці Чорнового. Не маючи власної землі, селяни сплачували йому чинш за користування

садибою, ріллею, пасовиськами в залежності від їх місцезнаходження. З господарів, хати яких розміщувались у центрі містечка, стягалося по 20 к., а в інших місцях – по 10 к. за квадратний сажень присадибної ділянки. Окремо визначалася плата з орендарів, що мали заїзд, по 10 руб. [211, С. 672-673], шинок – 10 руб., крамницю – 5 руб.

Праця на землі не приносила значних прибутків через низькі врожаї. Як писав А. Скальковський, землероб тут «сіє мало хліба, мало тужить про свій неврожай, тому що в нього під рукою десяток засобів, щоб позбавити від нестатку і себе, і сім'ю» [352, С. 17]. Одним з основних занять мешканців «приодеських» хуторів, поблизу від яких були виходи якісного вапняка – Куяльника, Усатово, Нерубайське, Кривої і Фоминої Балок тощо було добування каменю, так необхідного для будівництва міста та порту. Саме тут отримала свій подальший розвиток запорозька традиція увіковічення пам'яті померлих кам'яними хрестами та надгробками, досягнувши високого рівня справжнього народного каменерізного мистецтва [293, С. 89-96; 341, С. 96-99]. Окрім добування каменю, мешканці займались обпалюванням вапна, на яке був значний попит; добуванням солі (з Куяльницького та Хаджибейського лиманів), яку розвозили на возах, запряжених волами територією всієї України та навіть продавали в Європі. На берегах лиманів та вздовж річок: в Роксоланах, на Бугазі, Барабойських й Татарських хуторах тощо, основним заняттям залишалась риболовля з традиційними для чорноморців особливостями лову [300, С. 310].

Ще одними свідками проживання чорноморців та їх нащадків в межиріччі є кам'яні хрести на їхніх могилах [329, С. 47-49; 336; 340]. Найстаріші козацькі кладовища розташовані на Шкодовій горі біля с. Усатово (Сотницьке) та біля с. Куяльник. Наявні козацькі хрести і на інших кладовищах. Зокрема, свого часу І. Сапожников описав в селищах Кучурганської долини: п'ять кам'яних хрестів з с. Розалівка Роздільнянського району, розташованих біля церкви святих Рівноапостольних царів Костянтина і Олени.

Отже, залишившись на території Південної України, чорноморці відіграли помітну роль в її економічному освоєнні. Більшість з них «перейшла» до стану купецтва та міщанства [392, С. 291-309; 401, С. 41-45]. Купці-козаки Федір Нерибальський, Семен Онищенко, Дмитро Потилиця успішно конкурували з іноземцями. Окрім того, реєстри початку ХІХ ст. «повторюють у безкінечній кількості українські (малоросійські) прізвища, або скоріше прізвиська» [286, С. 4], за якими можна вивчати історію Чорноморського війська: Головата, Сулима, Люлька, Гаркуша, Галка, Байда, Горобець, Величко тощо.

Залишаючись на «своїх насиджених місцях» чорноморці ладні були ставати навіть кріпаками, але не переселялись на землі далекої Кубані. Щоправда, кріпацтво в ХІХ ст. на півдні України існувало порівняно недовго – трохи більше 60 років і не встигло змінити менталітет нащадків запорожців, перетворивши їх на «моральних рабів», коли рабство стало б звичним явищем. Лише радянська влада – репресії, табори ГУЛАГу та колективізація змусили вільнолюбивих козаків залишати свої господарства та відправлятися «світ за очі». Сьогодні нащадки чорноморців пліч-о-пліч з усім українським народом зі зброєю в руках захищають від російської агресії рідні терени, крок за кроком у важких боях звільняють окуповані землі Херсонщини та Запоріжжя, протиставляючи антинауковим претензіям на ці території непроханих російських зайд багатівікову історію України.

ВИСНОВКИ

В дисертації здійснено комплексне дослідження історії Чорноморського війська як спадкоємця Війська Запорозького під час його перебування в Буго-Дністровському межиріччі наприкінці XVIII ст., яке не лише брало участь у боях на території межиріччя, а й стало активним та безпосереднім учасником козацької колонізації й господарського освоєння її теренів. Це зумовило обґрунтування на підставі положень дисертації концептуальних узагальнень щодо ролі козаків Чорноморського війська в історії межиріччя. Найвагоміші з них:

1. Аналіз історіографічного доробку, що безпосередньо чи дотично торкається заявленої теми, надав можливість прослідкувати традицію дослідження науковцями заявленої теми з другої половини XIX ст. до сьогодення. Зміни в розвитку суспільства й історії як науки зумовили зміни домінантів та методів досліджень, що дозволило умовно поділити всі напрацювання на три періоди за хронологією. *Перший період* («імперський», друга половина XIX ст. – початок XX ст.) характеризується започаткуванням введення до наукового обігу документальних і наративних джерел ДАОО та ДАКК. *Другий період* («радянський», 1920-1980-і рр.) поділяється на два етапи – «міжвоєнний» та повоєнний. Для нього властиві: партійна заангажованість, перебування досліджень з історії козацтва «поза законом», перекручення та «підтасування» фактів на догоду принципу партійності. *Третій період* (незалежна Україна, 1991 – до сьогодні) вирізняється перетворенням заявленої теми в один з основних об'єктів дослідження Південної України, використання нових джерел ДАОО, ДАХО, ДАКК та «перепрочитання» опублікованих документів під іншим кутом зору.

Кожен історіографічний період вирізняється ідеологічною прив'язаністю до історичної епохи, методологією дослідження та використанням конкретних джерельних комплексів, які актуалізувалися та вводилися до наукового обігу за тематичним принципом відповідно до

ідеологічних та політичних «вподобань». Вищесказане зумовлює уточнення даних, перепроверку та переосмислення фактів, наведених в дослідженнях різних періодів. Крім того, в репрезентативній історіографічній базі відсутні комплексні дослідження, що зумовлює дослідження військової та соціально-економічної історії Чорноморського війська в Буго-Дністровському межиріччі.

2. За допомогою архівної евристики встановлено, що активовану джерельну базу дисертаційного дослідження становить комплекс документів та наративу, утворених в результаті перебування війська на півдні України (участь у військових кампаніях під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр., колонізація та господарське освоєння Буго-Дністровського межиріччя та Кінбурнської сторони, існування Чорноморської команди в (Хаджибеї) Одесі), переселення на Кубань та його взаємодії з урядом і посадовими особами (військовими та цивільними) Російської імперії. Абсолютна більшість з них зберігається в архівосховищах України (ДАОО та ДАХО) й Російської Федерації (ДАКК).

Аналіз опрацьованих джерел дозволив поділити їх на підгрупи за видовою ознакою на: документи, які безпосередньо відбивають дійсність (законодавчі, актові, справочинні документи; статистичні матеріали; рапорти старшин; формулярні, іменні, послужні списки, тощо) та ті, що відображають дійсність крізь призму людського сприйняття (наративні джерела).

Кожну з названих груп за формальною ознакою способу відтворення і зберігання в свою чергу поділено на опубліковані та неопубліковані матеріали. Загалом автор опрацював 63 справи (20160 аркушів) фондів ДАОО, ДАХО (в архівосховищах) та ДАКК (в родинному архіві). Серед неопублікованих матеріалів найціннішим джерелом для дослідження являються реєстри про майновий статок, формулярні та послужні списки із зазначенням імен та по батькові козаків, віку, родинних зв'язків, соціального стану, служби у війську та бойових походів, які не дублюються іншими джерелами. Значну кількість документів опубліковано протягом другої

половини ХІХ ст. – початку ХХІ ст. Виняток становить перша половина ХХ ст., яка характеризується відсутністю археографічної діяльності.

Опрацьована джерельна база є репрезентативною й допомагає провести об'єктивне комплексне дослідження заявленої теми. Під час дисертаційного дослідження застосовано ретельне перепрочитання під різними кутами зору та перехресний аналіз джерел за допомогою нових підходів, в першу чергу через орієнтацію на фактологічну інформацію, яку вони містять, а не на дискурсивну сторону. Велика увага приділялась розширенню джерельної бази шляхом залучення нововиявлених архівних матеріалів та їх публікації.

3. Методологічна основа дисертаційного дослідження зумовлена предметом дослідження та особливостями використаних джерел, базуються на комплексному застосуванні наукових принципів й загальнонаукових, загально-історичних та спеціально-історичних (джерелознавчих) методів, що стало запорукою достовірного й об'єктивного вирішення поставлених дослідницьких завдань. Їх сукупність сприяла визначенню достовірності та новому «перепрочитанню» опублікованих джерел, усесторонньому розгляду військової та соціально-економічної історії війська в зазначений період.

4. Поява на історичній арені наприкінці ХVІІІ ст. Чорноморського війська зумовлена тогочасними геополітичними реаліями боротьби за контроль над південноукраїнським регіоном та бажанням встановити контроль над запорожцями, що після зруйнування війська Запорозького розійшлись межиріччям Південного Бугу й Дністра та навіть перейшли до Османської імперії, організувавши Задунайську Січ. Залучаючи до війська запорожців, уряд Російської імперії передбачав проведення ціленаправленої, денаціоналізаторської політики у відношенні до запорожців, які, хоча й змушені були відмовитись від назви «запорозьке», зберегли чимало традицій щодо облаштування життя війська: поділ на кінноту та піхоту, що служила на флотилії; Кіш, як центральний орган влади та місце зібрання козаків; посади й обов'язки старшинського корпусу, клейноди, озброєння, паланковий територіально-адміністративний устрій.

Після офіційного затвердження чисельність війська стрімко зростала. Оскільки «комплектування» військових частин відбувалось на основі «майнового цензу»: піхота значно переважала кінноту, що зумовлювалось як джерелами поповнення війська та матеріальними статками козаків, так і конфіскацією коней запорожців.

Істотною різницею між Запорозьким й Чорноморським військами були: відсутність надійної точки опори для самостійного існування війська – власної землі, військової ради та виборності старшини, що зводило нанівець козацьку самостійність.

5. Під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. чорноморці брали участь у всіх важливих боях на суші та на морі, відповідали за бойове забезпечення та комунікацію регулярної армії, проводили розвідки, спостерігаючи за супротивником. Зокрема, вони брали участь у: морських боях проти турецької армади, захопленні о. Березань, штурмі Очаківської фортеці, битві під Бендерами, штурмі Хаджибейської, Аккерманської та Бендерської фортець. Кожній військовій операції передували розвідувальні дії, що своєю ретельністю допомагали скласти ретельний план штурмів. Зустрічаючись із задунайцями чорноморці здебільшого не застосовували зброю і «вирішували проблеми мирно», як це було першого жовтня 1787 р. біля Кінбурна.

6. Оселенню Чорноморського війська в межиріччі передувало декілька проєктів уряду: початок 1788 р. – проєкт оселення «в Керченському Куті або на Тамані»; осінь 1789 р. – проєкт оселення в Буго-Дністровському межиріччі. На початку 1790 р. з дозволу князя Г. Потьомкіна чорноморці оселились в південно-східній частині межиріччя і дотичному до нього Кінбурнському півострові та лівобережжі гирла Дніпра. «На додачу» Катерина II обіцяла надати віддалені землі біля Керченської протоки, – залишаючи за собою можливість при потребі відправити туди чорноморців.

7. Отримавши в межиріччі військову територію, очільники війська отаман З. Чепіга та військовий суддя А. Головатий займались її

облаштуванням: поділили на паланки (Березанську, Подністрянську, Кінбурнську) на чолі з паланковою старшиною; прийняли чимало рішень щодо збереження та охорони природних багатств, поповнення військової скарбниці. Козацьке землеволодіння вирізнялось принципом рівноправності для рядових козаків, виділенням резерву («общинної») землі та довічним володінням для старшини. Під час забудови козаки спочатку отримували земельну ділянку у «тимчасове володіння» з умовою (посадити сад, охороняти ліс тощо), виконання якої надавало право на «повне володіння» або унеможлиблювало його.

8. В межиріччі козаки селились поруч з місцевими жителями, або засновували власні поселення (слободи та хутори). На основі першоджерел було складено мапу козацьких поселень та їх опис за паланками (Подністрянською, Березанською, Кінбурнською) й ідентифіковано їх розміщення на мапі України та сучасні назви й місце в адміністративно-територіальному поділі України.

У Подністрянській паланці на кінець 1791 р. розташовувалось 18 козацьких слобод та великих хуторів, де у 1095 дворах проживало 5180 осіб. Окрім того, на 50 хуторах та гардах по балках Дністровського та Кучурганського лиманів проживало 204 особи. Восени 1792 р. із 5300 осіб жителів, 2581 був чорноморцем. З них бажали переселитись 318 старшин й 1923 козаки – всього 2241 особа.

У Березанській паланці на кінець 1791 р. розміщувалось 17 слобод та великих хуторів, де у 399 дворах проживало 2211 осіб. Окрім того, на 73 хуторах та гардах по балках Тилігульського, Березанського та Дніпро-Бузького лиманів проживало 1024 особи. Восени 1792 р. у паланці проживало 1324 особи, з них 1225 чорноморців та бажали переселитись: 28 старшин й 1105 козаків – всього 1133 особи.

У Кінбурнській паланці на кінець 1791 р. розміщувалось дев'ять слобод, де у 425 дворах проживало 2930 осіб. Здебільшого слободи виникали на

місцях зимівників або біля них й відповідно на них проживали запорожці, що мали «міцні» господарства.

9. У межиріччі чорноморці продовжували запорозькі традиції у господарюванні. Найпоширенішими галузями залишались: риболовля тваринництво, землеробство. В рільництві застосовували двопільну систему обробки землі – удосконалений переліг. Окрім вищеназваних галузей, займались «допоміжними» промислами: бджолярством, соледобуванням, каменедобуванням та обробкою каменю. Для допомоги у господарюванні іноді використовували наймитів. На 1790 р. в семи слободах Подністрянської паланки із 474 козацьких дворів, 43 мали наймитів, що становило 9%.

10. Церковний устрій козацьких поселень представлений православними храмами, що зводились на кошти чорноморців. 1790 р. існували церкви в слободах Подністрянської паланки: Слободзея (похідна), Чобручі, Тернівка, Граденіци, Аджидер, Калаглія. 1791 р. в слободах Березанської паланки: Ковалівка та Солониха; слободах Подністрянської паланки: Коротна. 1792 р. в слободах Подністрянської паланки: Слободзея («Михайлівська»), Сукля, Глинна, Незавертай, Паркани. 1793 р. у слободах Подністрянської паланки: Яськи та Голоківка (Біляївка). Усі церкви в названих слободах були тиньковані з очерету і лише на початку ХІХ ст. на їх місцях звели кам'яні храми. Старшини не лише зводили церкви на власні кошти, а й дарували чимало церковних книг та обладунків, зокрема, найбільше подарунків зробили З. Чепіга та А. Головатий.

11. Основними причинами переселення чорноморців на Кубань були: втрата значення дарчих ордерів Г. Потьомкіна після його смерті: нові фаворити Катерини ІІ не визнали ту територію, яку Потьомкін надав чорноморським козакам у межиріччі Південного Бугу і Дністра з центром у Слободзеї; урядова колонізація в межиріччі унеможлилювала існування паланкового устрою та збільшила кількість «нових поміщиків».

Команда козаків на чолі з М. Гуликом розвідала територію та обрала місцевість, що відповідала потребам чорноморців у веденні господарства.

Першими на Кубань рушила козацька флотилія на чолі з С. Білим (16 серпня 1792 р.) у складі 3250 осіб, далі чорноморці переселялись колонами на чолі з старшинами: отаман З. Чепіга другого вересня 1792 р. із 1977 чорноморцями, полковник К. Кордовський четвертого вересня з 600 козаками. У квітні 1793 р. відправились колони А. Головатого (2834 чорноморці) та Л. Тиховського (4228 чорноморців). Переселення тривало до кінця XVIII ст., та, власне, українське заселення Кубанського краю (Чорноморії) не припинялося аж до початку XX ст., що надало йому українського забарвлення та збереження традицій запорожців.

12. Після переселення більшості чорноморців на Кубань, в межиріччі продовжували залишатись: 1) «посполиті», які не бажали служити у війську; 2) «сірома», яка не мала коштів на переселення і в пошуках заробітку розійшлась межиріччям, іноді навіть переходячи до Задунайської Січі; 3) купці, поміщики, дворяни, які «формально» приписались до війська; 4) заможні чорноморці, які не бажали втрачати свої господарства.

На 1793 р. в Подністрянській паланці виявили бажання залишитись 18 старшин й 322 козаки – всього 340 осіб, що становить 13% від всіх козаків. В Березанській паланці – 21 старшина й 71 козак – всього 92 особи, що становить 7,5% від всіх козаків. Але й ця кількість лише приблизна: до неї не ввійшли ті, що вже переселились або не повернулись з домових відпусток та ті, хто з різних причин не хотів потрапляти в реєстри.

13. Федір Черненко, опікуючись козаками, що залишились після переселення в межиріччі, за наказом Й. де Рибаса влітку 1793 р. зібрав чорноморців до Чорноморської команди, що створювалась в Хаджибеї для служби на човнах, а в дійсності для будівництва порту. На човнах з весни до осені служило лише 12% козаків. Решта чорноморців виконувала важкі будівельні роботи в порту та мала чимало різних доручень. Найбільша кількість чорноморців перебувала в команді у січні 1795 р. (1123 козаки), але важкі умови утримання, затримка грошей спровокували чисельні втечі, хвороби та смерті, що призвело до значного зменшення команди. У серпні

1797 р. постало питання про ліквідацію команди. Ті з козаків, хто вирішив залишити Одесу, вирушили до своїх товаришів на Кубань (270 козаків та біля десяти родин) або зникли в невідомому напрямку (з квітня до серпня 11 козаків). На постійне проживання в Одесі та її околицях залишились 326 чорноморців, які встигли завести господарства, що приносили їм прибуток.

Отже, Отже, створене напередодні російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Чорноморське військо, після підписання Ясської мирної угоди стало непотрібним. Але, розуміючи, що ліквідувати військо, яке нещодавно показувало героїзм та відвагу під час бойових дій без боязні викликати спротив козаків не вдасться, імперський уряд вирішив його зберегти, але перевести з Південної України на іншу небезпечну територію, де можна було б використати військовий потенціал та господарський досвід козаків. Проте, незважаючи на трагічність цього періоду для чорноморців, воно ще довгий час залишалось за своїм духом «українським», дотримуючись та пропагуючи запорозькі звичаї, українську культуру та ментальність в чужому для них краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

Архівні матеріали

Державний архів Одеської області

Ф. 1. Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора

Оп. 190

1. Спр. 138 (1824). Про некрасовців та запорожців, що перейшли з турецьких володінь. 444 арк.

Оп. 214

2. Спр. 11 (1825-1826 рр.). Про поселення в Бессарабській області запорожців, що вийшли з-за Дунаю та Усть-Дунайських Буджацьких козаків. 549 арк.

Оп. 218

3. Спр. 5 (1803). Формулярні списки штаб та обер-офіцерів і нижніх чинів. Ч. 1. 135 арк.

4. Спр. 5 (1803). Формулярні списки штаб- та обер-офіцерів і нижніх чинів. Ч. 2. 308 арк.

5. Спр. 6 (1803). Кондуїтні списки. 714 арк.

6. Спр. 3 (1804). Формулярні списки про чини військового звання. 306 арк.

7. Спр. 4 (1804). Кондуїтні списки по військовій частині. 104 арк.

8. Спр. 3 (1805). Про штат Чорноморського війська чинів. 39 арк.

9. Спр. 4 (1805). За рапортом Чорноморського війська військового отамана Бурсака з листом козака Білецького про виклик з Туреччини в Росію чорноморців. 24 арк.

10. Спр. 6 (1805). Про козаків війська Чорноморського, що проживали біля Одеси та побажали переселитись назад до війська. 188 арк.

11. Спр. 10 (1806). Про продане підполковником Чепігою відставному поручику Перепелиці село Любарку з усіма угіддями. 34 арк.

12. Спр. 7 (1815). Формулярні та кондуїтні списки по військовому управлінню. 1322 арк.

Оп. 220

13. Спр. 1 (1804). Про роздачу в Новоросійській губернії різним особам земель під різні посіви, під поселення селян, під вівчарство, тваринництво, тощо. Ч. I. 720 арк.

14. Спр. 6 (1808). Про переселення 28 козаків з Малоросійської губернії у військо Чорноморське. 1054 арк.

Ф. 37. Херсонська духовна консисторія

Оп. 4

15. Спр. 16 (1808). Метричні книги церков м. Одеси та Одеського повіту, 296 арк.

16. Спр. 23 (1811). Метричні книги м. Одеси та Овідіополя. 488 арк.

Ф. 59. Одеський будівельний комітет

Оп. 2

17. Спр. 190 (1829). Про зрівняльне наділення землею одеських містян, хліборобів, з докладеними до неї двома генеральними й дев'ятьма спеціальними планами. 1190 арк.

18. Спр. 459 (1835). Справа про будівництво кам'яних сходів в м. Одеса внизу Приморського бульвару та про комісії на будівництво цих сходів й про вислання до сенату справ з цього предмету. 7756 арк.

Ф. 93. Одеське товариство історії та старожитностей

Оп. 1

19. Спр. 106. Листування із закладами та кореспондентами. 146 арк.

Державний архів Краснодарського краю**Ф. 249. Канцелярія наказного (військового) отамана Кубанського козацького війська****Оп. 1**

20. Спр. 6 (1788). Журнал вихідних паперів. 82 арк.
21. Спр. 11 (1788). Про формування з вільної Запорозької команди Чорноморського Війська вірних козаків; виклик добровольців на козацьку службу; призначення отаманом цього війська запорозького старшину Сидора Білого та військового священника Ковалевського. 142 арк.
22. Спр. 13 (1788). Про визначення козакам Чорноморського війська грошей та фуражу від скарбниці. 197 арк.
23. Спр. 14 (1788). Про підвищення та перейменування в армійські чини офіцерів війська Чорноморського. 41 арк.
24. Спр. 15 (1788). Листи кошовому отаманові Чепізі від різних осіб. 12 арк.
25. Спр. 16 (1788). Рапорти та відомості про кількість всіх чинів, що служать у війську Чорноморському. 86 арк.
26. Спр. 18 (1788). Про затримання поміщиками, бажаючих вступити до Війська вірних козаків, людей, що служили раніше у війську Запорозькому та завданих їм власниками кривд та образ. 214 арк.
27. Спр. 25 (1788). Про взяття полковником Головатим з чорноморськими козаками турецької фортеці Березань та залишенні там команди під керівництвом полковника Гулика. 17 арк.
28. Спр. 28 (1789). Журнал вхідних паперів судді Головатого. 44 арк.
29. Спр. 29 (1789). Журнал вихідних паперів кошового отамана Чепіги. 86 арк.
30. Спр. 35 (1789). Приписи, рапорти про видачу грошей, провіантського та порційного забезпечення козакам Чорноморського війська й відпуск фуражу для їх коней; списки козаків. 293 арк.

31. Спр. 52 (1789). Про призначення козаків Чорноморського війська на різні роботи, потрібні під час військових дій російської армії з турками. 48 арк.
32. Спр. 65 (1790). Про зарахування до Чорноморського війська різного звання людей. 45 арк.
33. Спр. 66 (1790). Повідомлення, приписи, рапорти про розбиття російськими військами турецької армії Батал Паші-бея вище Невинного мису Кубані; про припинення крадіжок серед козаків Чорноморського війська, 48 арк.
34. Спр. 67 (1790). Про гроші, провіантське забезпечення та порційні військовим чинам, що служать в піхоті та на флоті. 115 арк.
35. Спр. 68 (1790). Повідомлення про кількість старшин та козаків, що служать в піхоті, їх прибуття та залишення служби. 271 арк.
36. Спр. 69 (1790). Повідомлення про кількість старшин та козаків, що служать в кінній команді Чорноморського війська, їх прибуття та залишення служби через різні випадки. 254 арк.
37. Спр. 78 (1790). Про призначення полковника Гараджі для заведення порядку між мешканцями війська Чорноморського, що оселились на відведеній землі між Бугом та Дністром. 14 арк.
38. Спр. 112 (1791). Рапорти, відомості про стан військової флотилії, кількість човнів, озброєння та припаси до нього, про кількість старшин та козаків, що служать в цій флотилії. 88 арк.
39. Спр. 112а (1791). Список чиновників Чорноморського війська. 13 арк.
40. Спр. 153 (1791). Повідомлення кошового отамана Чепіги про надання ним генералу Попову відомостей про кількість всіх чинів війська та недостатність землі між Бугом та Дністром для їх поселення. 14 арк.
41. Спр. 158 (1792). Журнал вихідних паперів полковника Сави Білого під час слідування веслової флотилії з Дністра на Тамань. 197 арк.

42. Спр. 161 (1792). Про відрядження полковника Гулика із старшинами та командою козаків для огляду й опису землі на острові Тамані та на річці Кубані, відведеної війську Чорноморському. 90 арк.
43. Спр. 172 (1792). Опис поселень, розміщених на військовій землі між Бугом та Дністром, складена Ніяким. 50 арк.
44. Спр. 179 (1792). Про відрядження судді Головатого із старшинами війська до імператриці Катерини II із клопотанням про пожалування землі на Тамані під поселення війська; про підготовку війська до переселення на Кубань; царські грамоти. 109 арк.
45. Спр. 190 (1792). Про переселення Чорноморського війська з-за Бугу на Кубань Чорним морем на весловій флотилії під керівництвом Сави Білого, облаштуванні переселенців на Тамані та занятті кордонної лінії за 1792. 170 арк.
46. Спр. 193 (1792). Списки військових мешканців війська, оселених на землі між Бугом та Дністром, бажаних та небажаних переселитись на Кубанську землю. 173 арк.
47. Спр. 218 (1793). Службові та партикулярні листи судді Головатого з різних питань. 219 арк.
48. Спр. 224 (1793). Про крадіжки та інші злочинні дії козаків війська. 29 арк.
49. Спр. 225 (1793). Про перехід військового судді Головатого з переселенцями війська від Дністра на Кубань. 18 арк.
50. Спр. 243 (1793). Посімейні списки козаків та їх родин, що переселились з-за Бугу на Кубань. 279 арк.
51. Спр. 276а (1794). Посімейні списки старшин та козаків. 885 арк.

Державний архів Херсонської області

Ф. 14. Херсонська губерньська креслярня Міністерства юстиції, м. Херсон Херсонського повіту Херсонської губернії

Оп. 1

52. Спр. 81. Укази Новоросійської губерньської канцелярії, рапорти межувальників про відведення земель. 20 арк.

53. Спр. 82. Укази Новоросійської губерньської канцелярії, відомості про відведення земель. 18 арк.

54. Спр. 205. Журнали, рапорти межувальників про формальне відмежування земельних дач поміщиків. 38 арк.

55. Спр. 206. Укази Новоросійської губерньської канцелярії про відведення земель офіцерам гусарських полків в Інгульському, Херсонському та інших повітах. 48 арк.

56. Спр. 210. Документи (укази, ордери, рапорт) про відведення землі полковому старшині Величку С., план дачі. 8 арк.

57. Спр. 215. Укази Катеринославського намісницького правління, ордери на відведення й відмежування земельних дач поміщиків, церковнослужителів. 73 арк.

58. Спр. 216. Укази Катеринославського намісницького правління, ордери, рапорти землемірів про відведення й відмежування земельних дач поміщиків, церковнослужителів. 65 арк.

59. Спр. 220. Укази Катеринославського намісницького правління, ордери, рапорти землемірів про відведення й відмежування земельних дач поміщиків і церковнослужителів. 46 арк.

60. Спр. 1873. Алфавітний список населених пунктів (сіл) Херсонської губернії із вказанням власників та кількості землі. 48 арк.

**Ф. 198. Херсонська духовна консисторія Синоду, м. Херсон
Херсонського повіту Херсонської губернії**

Оп. 1

61. Спр. 4 (1784). Сповідальні розписи (списки) прихожан церков Херсонської єпархії Катеринославського намісництва. 81 арк.

62. Спр. 13 (1789). Сповідальні розписи (списки) прихожан церков Херсонської єпархії Катеринославського намісництва. 148 арк.

Ф. 324. Колекція фотокопій документів з історії Херсонщини

Оп. 1

63. Спр. 15. Відомості про чисельність і склад населення в містах та селах Херсонської губернії. 68 арк.

Інститут рукопису. Національна бібліотека України

ім. В. І. Вернадського

Ф. II. Історична колекція (Збірка Я. П. Новицького)

64. Спр. 24720. Справа предводителя дворянства Олександрівського та Маріупольського повітів. Дворянський рід Білих. 28 арк.

Ф. V. Одеське товариство історії та старожитностей

65. Спр. 528. Збірники Гавриїла, архієпископа Катеринославського, Херсонського і Таврійського: укази сенату, синоду, акти духовних консисторій, донесення, рапорти, відомості про церкви, монастирі тощо (1738-1836). 308 арк.

Опубліковані документи

66. Архив Государственного совета. Т. 1 Совет в царствование императрицы Екатерины II (1768-1796 гг.). Тип. второго отд. Собств. Его Имп. Величества канцелярии. 1869. 1074 с.

67. Архив графов Мордвиновых / предисл. и прим. В. А. Бимбасова. СПб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1901. Т. 1. 713 с.

68. Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. К. : Наук. думка; Кембрідж (Мас.): Укр. наук. ін-т, 1990. 256 с.
69. Ведомости четырех уездов составляющих новоприобретеную область от Порты Оттоманской и присоединеную к Екатеринославскому наместничеству (1792). *ЗООИД*. Одесса, 1875. Т. 9. С. 319-331
70. Военно-статистическое обозрение Российской империи. СПб. : В тип. Департамента Генер. Штаба, 1849. Т. 11, ч. 1 : Херсонская губерния. 229 с.
71. Военно-статистическое обозрение Российской империи. СПб. : Тип. Деп. Ген. Штаба, 1850. Т. 11 ч. 4 : Екатеринославская губерния. 209 с.
72. Высочайшие рескрипты, данные Императрицею Екатериною II, на имя Екатеринославских гражданских губернаторов. *ЗООИД*. 1850. Т. 2. С. 659-666
73. Высочайшие указы (1787, 1789). *ЗООИД*. Одесса, 1878. Т. 8. С. 221-224
74. Гавриил (Розанов В. Ф., архиепископ Херсонский). Историко-хронологическое описание церквей епархии Херсонской и Таврической. Одесса, 1848. 71 с.
75. Генеральный счет сумм экстраординарных с начала 1787 по 1-е сентября 1791 года в дистанцию его светлости покойного князя Григория Александровича Потемкина-Таврического отпущенным и ассигнованным. *ЗООИД*. 1875. Т. 9. С. 219-225
76. Гнедін Д. Т. Мої спогади. Дніпро : ЛПРА, 2020. 112 с.
77. Дмитренко И. И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска : в 4-х т. СПб., 1896. Т. 1: 1737-1801. 897 с.
78. Дмитренко И. И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска : в 4-х т. СПб., 1896. Т. 2: 1787-1795. 475 с.

79. Дмитренко И. И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска : в 4-х т. СПб., 1896. Т. 3: 1787-1795. 799 с.
80. Дмитренко И. И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска : в 4-х т. СПб., 1896. Т. 4: 1795-1800. 496 с.
81. Донцова Т. Молдаванка : записки краеведа. Одесса : Друк, 2001. 324 с.
82. Екатерина II и Г. А. Потемкин : личная переписка 1769-1791 гг. / сост. В. С. Лопатин. М. : Наука, 1997. 992 с.
83. Зябловский Е. Ф. Статистическое описание Российской империи в нынешнем ее состоянии с предварительными понятиями о статистике и с общим обозрением Европы в статистическом виде. СПб. : В Морской тип., 1815. Ч. 3. 392 с.
84. К истории Кубанского войска: Документы Кубанского войскового архива, касающиеся деятельности правителя Таврической обл. Жегулина / сост., подгот. к публ. и предисл. П. П. Короленко. ИТУАК. Симферополь, 1903. № 35. С. 18-23
85. Карелин Иоанн (протоиерей). Материалы до истории Запорожья. Никополь. *ЗООИД*. 1867. Т. 6. С. 523-538
86. Киреенко Г. К. Ордера Графа (потом князя) Платона Александровича Зубова правителю Таврической области. *ИТУАК*. Симферополь, 1892. № 15. С. 49-69
87. Киреенко Г. К. Ордера Графа (потом князя) Платона Александровича Зубова правителю Таврической области. *ИТУАК*. Симферополь, 1892. № 16. С. 51-60
88. Киреенко Г. К. Ордера Графа (потом князя) Платона Александровича Зубова правителю Таврической области. *ИТУАК*. Симферополь, 1892. № 17. С. 103-119
89. Киреенко Г. К. Ордера Графа (потом князя) Платона Александровича Зубова правителю Таврической области. *ИТУАК*. Симферополь, 1893. № 18. С. 53-59

90. Киреенко Г. К. Ордера Графа (потом князя) Платона Александровича Зубова правителю Таврической области. *ИТУАК*. Симферополь, 1892. № 19. С. 122
91. Киреенко Г. К. Ордера Графа (потом князя) Платона Александровича Зубова правителю Таврической области. *ИТУАК*. Симферополь, 1894. № 21. С. 1-26
92. Киреенко Г. К. Ордера Графа (потом князя) Платона Александровича Зубова правителю Таврической области. *ИТУАК*. Симферополь, 1895. № 22. С. 1-17
93. Киреенко Г. К. Ордера Графа (потом князя) Платона Александровича Зубова правителю Таврической области. *ИТУАК*. Симферополь, 1895. № 23. С. 1-23
94. Киреенко Г. К. Ордера князя Г. А. Потемкина. 1786-1791. *ИТУАК*. Симферополь, 1888-1891. № 3. С. 2-35
95. Киреенко Г. К. Ордера князя Г. А. Потемкина. 1786-1791. *ИТУАК*. Симферополь, 1888-1891. № 4. С. 1-22
96. Киреенко Г. К. Ордера князя Г. А. Потемкина. 1786-1791. *ИТУАК*. Симферополь, 1888-1891. № 6. С. 1-30
97. Киреенко Г. К. Ордера князя Г. А. Потемкина. 1786-1791. *ИТУАК*. Симферополь, 1888-1891. № 7. С. 1-25
98. Кияшко И. И. Именной список генералам, штаб и обер-офицерам, старшинам, нижним чинам и жителям Кубанского казачьего войска (бывших Черноморского и Кавказского линейных казачьих войск), убитым, умершим от ран и без вести пропавшим в сражениях, стычках и перестрелках с 1788 по 1908 г. Екатеринодар : Тип. Кубанского обл. правл., 1911. 340 с.
99. Князь Григорий Александрович Потемкин-Таврический, 1739-1791 гг. Биографический очерк. Гл. 6. Очаков и Суворов. *Русская старина*. СПб., 1875. Май. С. 20-41
100. Ковалевский Иоанн (священник). Материалы по истории Запорожья. *ЗООИД*. Одесса, 1867. Т. 6. С. 541-542

101. Копии Императорских грамот и других письменных актов, принадлежащих Кубанскому казачьему войску. *Кубанский сборник*. Екатеринодар, 1901. Т. 8. С. 285-290
102. Копии писем светлейшего князя Григория Александровича Потемкина-Таврического разным лицам. *ЗООИД*. Одесса, 1872. Т. 8. С. 201-209
103. Кутузов М. И. Сборник документов и материалов : в 5 т. Т. 1 / ред. Л. Г. Бескровный. М. : Воениздат, 1950. 794 с.
104. Лазарев М. П. : документы / под ред. А. А. Самарова. М. : Воениздат. 1955. Т. 2. 712 с.
105. Маркевич А. И. Документы, относящиеся к истории города Одессы. *ЗООИД*. 1893. Т. 16. С. 55-116
106. *Материалы для истории русского флота* : в 17 ч. СПб. : Тип. мор. м-ва, 1901. Т. 15 / глав. ред. Ф. Веселаго. 601 с.
107. *Материалы для истории русского флота* : в 17 ч. СПб. : Тип. мор. м-ва, 1902. Т. 16. / глав. ред. Ф. Веселаго. 671 с.
108. Материалы для оценки земель Херсонской губернии / сост. стат. отделение при Херсонской губ. земской управе. Херсон : Тип. М. К. Аспера, 1886. Т. 2 : Елисаветградский уезд (статистико-экономическое описание). 640 с.
109. Материалы по истории Запорожья. *ЗООИД*. Одесса, 1879. Т. 11. С. 494-502
110. Мигрин И. Похождения или история жизни Ивана Мигрина, черноморского казака (1770-1850 гг.). *Русская старина*. 1878. Т. 23. С. 1-32
111. Мурзакевич Н. Н. Письма Екатеринославского губернатора Василия Васильевича Каховского состоящему при делах Ее Величества Екатерины II, тайн. сов. В. С. Попову, для доклада князю Платону Александровичу Зубову (с 20 января 1792 по 24 июня 1794 года). *ЗООИД*. Одесса, 1881. Т. 12. С. 330-427

112. Наследие Ф. П. Де-Волана: Из истории порта, города, края / авт.-сост.: Н. П. Павлюк, Т. Н. Глеб-Кошанская. Одесса : Астропринт, 2002. 256 с.
113. Новицкий Я. П. Описание границ и городов бывшей Азовской губернии (Левобережная часть нынешней Екатеринославской) (1775-1783). Архивные источники. Александровск, 1910. 38 с.
114. Новицький Я. П. Твори : у 5 т. Запоріжжя : ПП «АА Тандем», 2007. Т. 1. 508 с.
115. Новицький Я. П. Твори : у 5 т. Запоріжжя : Тандем, 2009. Т. 3. 440 с.
116. Ордера князя Потемкина-Таврического: 1) распоряжения по устройству флота и города Николаева; 2) по Новороссийскому краю. *ЗООИД*. 1858. Т. 4. С. 363-389
117. Ордера светлейшего князя Григория Александровича Потемкина-Таврического Новороссийского генерал-губернатора. Материалы для истории губернского города Херсона. *ЗООИД*. 1879. Т. 11. С. 324-377
118. Первая перепись казаков-переселенцев на Кубань в конце XVIII в. : истор. документы. Краснодар : Диапазон-В, 2006. 520 с.
119. Письма генерал-майора Иосифа Михайловича де Рибаса князю Потемкину-Таврическому. *ЗООИД*. 1872. Т. 8. С. 230-237
120. Письма адмирала Иосифа Михайловича де Рибаса правителю канцелярии фельдмаршала князя Потемкина-Таврического для доклада его светлости. *ЗООИД*. 1879. Т. 11. С. 378-434
121. Письма Екатеринославского губернатора Василия Васильевича Каховского, состоящего при делах Ее Величества Екатерины II, тайному советнику В. С. Попову, для доклада Платону Александровичу Зубову (с 20 января 1782 по 24 июня 1794 года). *ЗООИД*. Одесса, 1875. Т. 12. С. 330-426
122. План наступления русских войск при штурме Хаджибея. *Одесский вестник*. 1889. 14 (26) сентября.
123. План Очаковского морского сражения. 1788. *ЗООИД*. Одесса, 1858. Т. 4. Табл. 5

124. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое / под ред. М. М. Сперанского. СПб. : Тип. 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 21 : 1781-1783. 1070 с.

125. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое / под ред. М. М. Сперанского. СПб. : Тип. 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 22 : 1784-1788. 1174 с.

126. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое / под ред. М. М. Сперанского. СПб. : Тип. 2 Отделения собственной Его Величества канцелярии, 1830. Т. 23 : 1789-1796. 974 с.

127. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое / под ред. М. М. Сперанского. СПб. : Тип. 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 28 : 1804-1805. 1349 с.

128. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое / под ред. М. М. Сперанского. СПб. : Тип. 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 30 : 1808-1809. 1408 с.

129. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое / под ред. М. М. Сперанского. СПб. : Тип. 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 33 : 1815-1816. 1167 с.

130. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое / под ред. М. М. Сперанского. СПб. : Тип. 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 34 : 1817. 959 с.

131. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе / под ред. М. М. Сперанского. СПб. : Тип. 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 4 : 1829. 1666 с.

132. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе / под ред. М. М. Сперанского. СПб. : Тип. 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1833. Т. 7 : 1832. 1414 с.

133. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе / под ред. М. М. Сперанского. СПб. : Тип. 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1845. Т. 19 : 1844. 571 с.

134. Рескрипты и письма Екатерины II Г. Потемкину. *Сборник императорского русского исторического общества*. 1880. Т. 27. С. 15-62
135. Румянцев П. А. Документы : в 3 т. Т. 3 (1775-1796) / под ред. Л. Г. Бескровного. М. : Воениздат, 1959. 655 с.
136. *Сборник военно-исторических материалов* : в 14 вып. / под ред. Д. Ф. Масловского, Н. Ф. Дубровина. Вып. 4. Письма и бумаги А. В. Суворова, Г. А. Потемкина и П. А. Румянцева 1787-1789 гг. (Кинбурн–Очаковская операция) / под ред. Д. Ф. Масловского. СПб. : Воен. тип. 1893. 384 с.
137. *Сборник военно-исторических материалов* : в 14 вып. / под ред. Д. Ф. Масловского, Н. Ф. Дубровина. Вып. 6. Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического: 1774-1787 гг. / под ред. Н. Ф. Дубровина. СПб.: Воен. тип. 1893. 378 с.
138. *Сборник военно-исторических материалов* : 14 вып. / под ред. Д. Ф. Масловского, Н. Ф. Дубровина. Вып. 7. Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического: 1788-1789 гг. СПб. : Воен. тип. 1894. 396 с.
139. *Сборник военно-исторических материалов* : 14 вып. / под ред. Д. Ф. Масловского, Н. Ф. Дубровина. Вып. 8. Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического: 1790-1793 гг. СПб. : Воен. тип. 1895. 376 с.
140. *Сборник Императорского Русского исторического общества*. СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1880. Т. 27, ч. 4 : Бумаги Императрицы Екатерины II, хранящиеся в Государственном архиве Министерства иностранных дел (годы с 1774 по 1788). 600 с.
141. *Собрание всех помещенных в Ведомостях обеих столиц, с 1787 по 1791 год включительно, реляций о военных действиях против неприятелей Российской империи* / сост. А. М. Грибовский. М. : Университетская тип. у В. Огорокова. 1791. Ч. 1. 215 с.

142. *Собрание разных полученных от главнокомандующих армиями и флотами ко двору донесений : с подлинников присылаемых в Имп. Академию наук для напечатания в Ведомостях / сост. А. М. Грибовский. СПб. : Имп. Акад. наук, 1789-1791. 147 с.*
143. Собственноручные распоряжения князя Потемкина-Таврического во время Второй турецкой войны, в царствование императрицы Екатерины II. *ЗООИД. 1848. Т. 2. С. 667-674*
144. Суворов А. В. Документы : в 3 т. Т. 2 : (1776-1790) / под ред. Г. П. Мещерякова. М.: Воениздат, 1951. 688 с.
145. Суворов А. В. Документы : в 3 т. Т. 3 : (1791-1798) / под ред. Г. П. Мещерякова. М. : Л. : Воениздат. 1952. 676 с.
146. Фелицын Е. Д. Акты 1787-1797 гг., извлеченные из дел Кубанского Войскового архива. *ЗООИД. 1896. Т. 19. С. 105-120*
147. Фелицын Е. Д. Акты 1787-1797 гг., извлеченные из дел Кубанского Войскового архива. *ЗООИД. 1897 Т. 20. С. 50-59*
148. Фелицын Е. Д. О материалах для истории войны с Турцией 1788-1791 гг., хранящихся в Кубанском Войсковом архиве. *ЗООИД. 1896. Т. 19. С. 28-34*
149. Червинский В. Я. Памятка Кубанского казачьего войска. СПб. 1896. 50 с.

II. ЛІТЕРАТУРА

150. Абаза К. К. Казаки : донцы, уральцы, кубанцы, терцы : очерки из истории и стародавнего казацкого быта в общедоступном изложении, для чтения в войсках, семье и школе. СПб. : В. Березовский, 1890. 334 с.
151. Авраменко А. М., Фролов Б. Є., Чумаченко В. К. Козацьке військо на Кубані. Історія українського козацтва : нариси : у 2 т. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 2. С. 364-414

152. Анцупов И. А. Казаки и военные поселенцы на Днестре и Буге XVIII-XIX веков. *Ежегодный исторический альманах Приднестровья*. 1997. № 1. С. 30-39
153. Анцупов И. А. Казачество российское между Бугом и Дунаем. Кишинев, 2000. 290 с.
154. Аргатюк С. С., Левчук В. В., Сапожников И. В. Аджидер – Овидиополь: очерки по археологии и истории города и крепости. Одесса : ФОП Бондаренко М. А., 2015. 312 с. (Труды Государственного архива Одесской области. Т. 41)
155. Аргатюк С. С., Сапожников И. В. Минувшина багряних степів: нариси з історії Овідіопольського району. Одеса: Астропринт, 2007. 568 с.
156. Аркас З. Начало учреждения Российского флота на Черном море и действия его съ 1778 по 1798 годъ. *ЗОИИД*. Одесса, 1860. Т. 4. С. 261-309
157. Багалеј Д. И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. *Киевская старина*. 1889. Т. 41. С. 351-360
158. Багалій Д. І. Заселення Південної України і перші початки її культурного розвитку. Харків : Пролетар, 1920. 102 с.
159. Бачинська О. А. Козацтво в «післякозацьку» добу української історії (кінець XVIII-XIX ст.). Київ : Вища школа, 2011. 287 с.
160. Бачинська О. А., Чухліб Т. В. Козацька Україна після зруйнування Запорозької Січі (1775-1905). Київ, 2021. 351 с.
161. Бачинська О. А., Чухліб Т. В., Щербак В. О. Українське козацтво. Золоті сторінки історії. Київ : КРИСТАЛ БУК, 2015. 400 с.
162. Бачинська О. А. Українське населення придунайських земель XVIII – початок ХХ ст. : (Заселення і економічне освоєння). Одесса : Астропринт, 2002. 327 с.
163. Бачинська О. А. Ф. А. Щербина. Одеські історики. Одеса, 2009. Вип. 1. С. 457-460
164. Бачинський А. Д., Бачинська О. А. Козацтво на Півдні України 1775-1869 рр. Одеса : Маяк, 1995. 56 с.

165. Бачинский А. Д. Происхождение и состав украинско-русского населения Буджака и низовий Дуная конца XVIII и начала XIX веков. *Записки Одесского археологического общества*. Одесса, 1967. Т. 2 (35). С. 136-150
166. Бачинський А. Д. Січ Задунайська. 1775-1828 : Історико-документальний нарис. Одеса : МП Гермес, 1994. 123 с.
167. Бачинський А. Д. Хаджибей-Одеса і українське козацтво. *Одеси-200 : Тези доповідей міжнар. наук.-теорет. конф.* Одеса, 1994. Ч. 1. С. 49-51
168. Беднов В. А. К истории бывших запорожских старшин и казаков. Екатеринослав : Тип. губ. земства, 1915. 47 с.
169. Беднов В. Материалы для истории колонизации бывших запорожских владений. Екатеринославль : тип. Губернского земства. 1914. 48 с.
170. Белозерский Н., Китицын П., Белый А. Материалы для истории Запорожья. *ЗООИД*. 1879. Т. 11. С. 494-502
171. Білий Д. Д. Українці Кубані в 1792-1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей. Львів ; Донецьк : Східний видавничий дім, 2009. 543 с.
172. Білоусова Л., Харковенко В. Замальовки форми чорноморських козаків 1814 р. у фондах Державного архіву Одеської області. *Чорноморська минушина : записки Відділу історії козацтва на півдні України*. Одеса. 2007. Вип. 2. С. 153-156
173. Богумил А. Г. К истории управления Новороссией князем Г. А. Потемкиным. Ордера 1790 и 1791 г. *ЛЕУАК*. Екатеринослав, 1905. Вып. 2. С. 1-126
174. Бойко А. В. Південна Україна останньої чверті XVIII ст. Запоріжжя : Тандем-У, 1997. Ч. 1: Аграрні відносини. 204 с.
175. Брехуненко В. Морські війни українських козаків. Київ, 2007. 80 с.

176. Взятие турецкого укрепленного замка Гаджибея и устройство города Одессы. *Одесский вестник*. 1852. 26 апреля
177. Водотика С. Г. Історія Херсонщини XIII-XIX ст. Херсон : ПРІПО, 2001. 176 с.
178. Голобуцкий В. А. Черноморское казачество. Київ : Академия наук УССР, 1956. 416 с.
179. Голобуцький В. О. Чорноморське козацтво за Бугом : до питання про соціально-економічний розвиток степової України наприкінці XVIII ст. *Наукові Записки Інституту історії АН УРСР*. Київ, 1952. Т. 4. С. 133-154
180. Голобуцький В. О. Чорноморське козацьке військо. *Радянська енциклопедія історії України*. Київ : гол. ред. Укр. рад. енцикл., 1972. Т. 4. С. 499-500
181. Гончарук Т. Г. Будівлі османського Хаджибея (Одеси) 1760-1780 - х рр.: за матеріалами опублікованих джерел та вітчизняної історіографії. *Чорноморська минувшина : записки Відділу історії козацтва на півдні України*. Одеса, 2015. Вип. 10. С. 16-25
182. Гончарук Т. Г. Григорій Потьомкін – гетьман українського козацтва : науково-популярний нарис. Одеса : Астропринт, 2002. 141 с.
183. Гончарук Т. Г. Історія Хаджибея (Одеси) 1415-1795 рр. в документах. Одеса : Астропринт, 2000. 372 с.
184. Гончарук Т. Г. Нащадки українських козаків та «народження Одеси». Одеса : Астропринт, 2006. 144 с.
185. Гончарук Т. Г., Гуцалюк С. Українське козацтво та Хаджибей (Одеса). Середина XVI ст. – 1794 р. : популярний нарис та додані документи з друкованих джерел. Одеса, 1998. 67 с.
186. Гончарук Т. Г. Участь чорноморських козаків у військових діях під час російсько-турецької війни 1787-1791 років. *Одеса козацька (наукові нариси)*. Одеса, 2008. С. 39-54
187. Грибовський В. Запорожці на Кубані : науково-популярна література. Київ, 2008. 64 с.

188. Грибовский В. Ю. Российский флот на Черном море. Страницы истории. 1696-1924 гг. СПб. : Гангут, 2012. 200 с.
189. Григорович В. И. Записка о пособиях к изучению Южно-русской земли, находящихся в Военно-ученом архиве Главного штаба. Одесса : тип. Ульриха и Шульце, 1876. 45 с.
190. Гуржій І. О. Україна в системі всеросійського ринку 60-90-х рр. ХІХ ст. Київ : Наукова думка, 1968. 192 с.
191. Де-Волант Ф. Очерк моей службы в России 1787-1811 гг. Одесса : Одесский морской торговый порт, 1999. 136 с.
192. Де Рибас А. Старая Одесса : исторические очерки и воспоминания. Одесса : Тип Южнорус. о-ва печати, 1913. 51 с.
193. Дружинина Е. И. Северное Причерноморье в 1775-1800 гг. М.: Изд-во АН СССР, 1959. 280 с.
194. Загоровский Е. А. Военная колонизация Новороссии при Потемкине. Одесса : Экономическая типография, 1913. 34 с.
195. Загоровский Е. А. Деятельность П. А. Зубова по управлению Степной Украиной. *Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. Секція соціально-історична*. Одеса, 1929. Ч. 4-5. С. 44-58
196. Загоровский Е. А. Очерки истории Северного Причерноморья. Одесса: Аврора, 1922. 99 с.
197. Загоровский Е. А. Экономическая политика Потемкина в Новороссии (1774-1791). *Журнал науково-дослідних катедр м. Одеси*. Одесса, 1926. № 2. С. 74-83
198. Загоруйко В. А. По страницам истории Одессы и Одесщины: историографический и библиографический обзор. Одесса, 1957. Вып. 1. 155 с.
199. Загряжский М. П. Очарование страсти нежной. *Родина*. 1993. № 3. С. 76

200. Зубков А. В. Історія запорозьких та чорноморських козаків на Кінбурзькій косі (II пол. XVII-XVIII ст.). *Таврійський степ (мій край)*. Каховка : Київ, 2000. С. 39-66
201. Зуев В. О бывших промыслах запорожских казаков и наипаче рыбном. *Месяцеслов на 1786 год*. СПб, 1786. С. 1-16
202. Иванов П. А. Материалы по истории Запорожья в XVIII в. *ЗООИД*. Одесса, 1897. Т. 20. С. 59-100
203. Иванов П. А. Черноморские казаки в Слободзее. *ЗООИД*. 1902. Т. 24. С. 80-91
204. Иванов П. А. Из дел Николаевского портового архива. *ИТУАК*. Симферополь, 1895. № 22. С. 18-34
205. Иванов П. К истории запорожских казаков после уничтожения Сечи. *ЗООИД*. 1904. Т. 25. С. 20-40
206. Иванов П. Переселение запорожцев на Тамань. *Киевская старина*. 1891. Т. 34. С. 136-137
207. *Из прошлого Одессы* : сб. ст. / сост. Л. М. Де Рибас. Одесса : изд. Г. Г. Маразли, 1894. 413 с.
208. Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 год / сост. А. Орлов. Одесса : тип. Шульце, 1885 год. 144 с.
209. Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область / уклад.: М. П. Бажан, П. Т. Тронько. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1970. 765 с.
210. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область / уклад.: М. П. Бажан, П. Т. Тронько. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. 772 с.
211. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область / уклад.: М. П. Бажан, П. Т. Тронько. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. 911 с.

212. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область / уклад.: М. П. Бажан, П. Т. Тронько. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. 673 с.
213. Історія Одеси / гол. ред. В. Н. Станко. Одеса: Друк, 2002. 560 с.
214. История Одессы. ЗООИД. 1852. Т. 3. С. 338-432
215. Історія українського козацтва : нариси : у 2 т. / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 2. 724 с.
216. Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославская и Херсонская губернии) в XVIII – первой половине XIX в. (1719-1858 гг.) / отв. ред. Л. Г. Бескровный. М. : Наука, 1976. 306 с.
217. Каюк Д. Г. Нобілітація запорізької старшини наприкінці XVIII – початку XIX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя, 1999. Вип. 8. С. 259-264
218. Каюк Д. Зауваги до питання про участь запорозької старшини у формуванні командного складу Чорноморського козацького війська. *Козацька спадщина*. 2008. Вип. 4. С. 107-111
219. Кирюшин С. Ю., Фролов Б. Е. Гребная флотилия Черноморского казачьего войска. Краснодар, 2006. 174 с.
220. Ковальський Н. Некоторые проблемы теории и методики исторического источниковедения. Запорожье : РА Тандем-У, 1999. 36 с.
221. Ковальова О., Шарафанов О., Добровольський О. Миколаївщина козацька. Миколаїв : Іліон, 2017. 448 с.
222. Колесник О. Ф. Типологія поміщицьких господарств Південної України в першій половині XIX століття. *Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України ЗДУ : Південна Україна XVIII-XIX століття*. Запоріжжя, 1996. Вип. 1. С.110-114
223. Колесов В. И., Фролов Б. Е. Вопросы формирования черноморского казачества : (случай армянского рода Гаджановых). *Казачество в социокультурном пространстве России: исторический опыт и*

перспективы развития : тезисы Всерос. науч. конф. (г. Ростов-на-Дону, 28-29 сентября 2010 г.). Ростов н/Д., 2010. С. 298-301

224. Короленко П. Ачурев 1697-1897. *ЗООИД*. Т. 19. С. 110-128

225. Короленко П. П. Головатый – кошевой атаман Черноморского казачьего войска. Екатеринодар: Тип. Кубан. обл. правл., 1904. 201 с.

226. Короленко П. П. Двухсотлетие Кубанского казачьего войска. 1696-1896 гг. Екатеринодар : тип. Кубан. обл. правления, 1896. 98 с.

227. Короленко П. П. Кошевые атаманы Черноморского казачьего войска XVIII ст. : историко-биографический очерк. СПб. : *Вестник казачьих войск*, 1901. 48 с.

228. Короленко П. П. Кубанские казаки: Материалы для истории Кубанского казачьего войска. Екатеринодар, 1894. Т. 3. 187 с.

229. Короленко П. П. Материалы по истории войска Запорожского, извлеченные из дел Харьковского исторического архива. Харьков : тип. губернского правления, 1896. 43 с.

230. Короленко П. П. Первые четыре атамана бывшего Черноморского (ныне Кубанского) казачьего войска. Екатеринодар, 1892. 36 с.

231. Короленко П. П. Письмо Н. Т. Белого к П. П. Короленко о Сидоре Белом. *ЗООИД*. 1898. Т. 21. С. 46-56

232. Короленко П. П. Предки кубанских казаков на Днепре и на Днестре. Екатеринодар : Тип. П. Ф. Бойко, 1900. 203 с.

233. Короленко П. П. Черноморцы. СПб. : Тип. Департамента Уделов, 1874. 288 с.

234. Короленко П. П. Черноморцы за Бугом. Екатеринодар, 1867. 158 с.

235. Короленко П. П. Черноморское казачье войско (1775-1792 гг.). Екатеринодар : Типо-литограф. А. П. Сташевского, 1892. 64 с.

236. Котляр Ю. В. Березнегуватщина. Нариси історії (з найдавніших часів до середини ХХ століття). Миколаїв-Березнегувате : ТОВ Від, 2004. 108 с.
237. Котляр Ю. В. Висунськ – Батурина: топонімія селянської столиці. *Народна трибуна*. 2002. 11 квітня
238. Кравцевич В. Козаки під вітрилами. *Військо України*. 1993. № 1. С. 19-21
239. Кушнір В. Г., Сапожников І. В. Попередні підсумки досліджень кам'яних хрестів Одещини. *Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє : матер. міжнар. конф.* Одеса. 1995. С. 120-121
240. Лавер О. Г. Переселення українських козаків на Північний Кавказ та статистичний аналіз їхньої чисельності у 1792-1900 роках. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2011. Вип. 26. Серія: Історія. С. 3-16
241. Лагута М. Д. Запорожські пам'ятники. Николаевщина: *Краеведческий сборник, составленный преподавателями Николаевского института народного образования*. Николаев, 1926. С. 198-216
242. Литюченко Ю. Участь чорноморських козаків в облозі і штурмі Ізмаїла в 1790 році. *ІКО*. Одеса, 1993. Вип. 4. С. 19-23
243. Лашков Ф. Ф. Материалы для истории второй турецкой войны 1787-1791 гг. *ИТУАК*. Симферополь, 1891. № 12. С. 75-81
244. Лашков Ф. Ф. Материалы для истории второй турецкой войны 1787-1791 гг. *ИТУАК*. Симферополь, 1912. № 9. С. 71-98
245. Лашков Ф. Ф. Материалы для истории второй турецкой войны 1787-1791 гг. *ИТУАК*. Симферополь, 1912. № 10. С. 79-106
246. Ложешник А. С. Козаки – учасники штурму фортеці Хаджибей 1789 р. за формулярними списками старшини Чорноморського війська 1804 р. *Південний захід. Одесика : історико-краєзнавчий науковий альманах*. Одеса : Друкарський дім, 2014. Вип. 17. С. 96-131
247. Ложешник А. С. Спадок родини Антона Андрійовича Головатого – військового судді Чорноморського козацького війська (за матеріалами

Державного архіву Одеської області). *Чорноморська минушина : записки Відділу історії козацтва на півдні України*. Одеса, 2011. Вип. 6. С. 100-110

248. Ложешник А. С. Старшина козацьких військ на півдні України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.): просопографічний портрет : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України. Одеса, 2017. 239 с.

249. Ложешник А. С. Формулярні списки старшини Чорноморського козацького війська за 1804 р., як історичне джерело. *Чорноморська минушина : записки Відділу історії козацтва на півдні України*. Одеса, 2013. Вип. 8. С. 174-188

250. Ложешник О. С. Буго-Дністровський період Чорноморського війська. *Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії : міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів, 22-23 вересня 2017 р.). Львів, 2017. С. 58-62

251. Ложешник О. С. Висвітлення історії Чорноморського козацького війська на сторінках часопису «Записки Одеського товариства історії та старожитностей». *Хаджибеївські читання : матер. наук. конф. з історії України для студентів і аспірантів*. Одеса, 2019. С. 37-45

252. Ложешник О. С. Внесок Чорноморського війська у визволення Південної України під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. *Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні : зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів, 26-27 січня 2018). Львів, 2018. С. 71-76

253. Ложешник О. С. До історії формування Чорноморського козацького війська. *Південний захід. Одесика : історико-краєзнавчий науковий альманах*. Одеса : Друкарський дім, 2023. Вип. 33. С. 61-68

254. Ложешник О. С. Забезпечення зброєю козаків Чорноморського війська під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. *Старожитності Лукомор'я*. 2022. № 3 (12). С. 5-16

255. Ложешник О. С., Ложешник А. С. Запорізькі традиції в Чорноморському козацькому війську. *Південний захід. Одесика : історико-краєзнавчий науковий альманах*. Одеса : Друкарський дім, 2021. Вип. 30. С. 25-35
256. Ложешник О. С., Ложешник А. С. Запорожці-чорноморці на теренах Одещини. *Південний захід. Одесика : історико-краєзнавчий науковий альманах*. Одеса : Друкарський дім, 2020. Вип. 29. С. 56-68
257. Ложешник О. С. Козаки Чорноморського війська в Очаківській кампанії 1788 року. *«Чорноморські наукові студії» : матер. VIII Всеукраїнської мультидисциплінарної конф.* (м. Одеса, 24 червня 2022 р.). Одеса, 2022. С. 333-336
258. Ложешник О. С. Козаки Чорноморського війська – розвідники. *Південний захід. Одесика : історико-краєзнавчий науковий альманах*. Одеса : Друкарський дім, 2022. Вип. 32. С. 86-100
259. Ложешник О. С. Козаки Чорноморського козацького війська та колонізація Одеси. *Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства: матер. міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 10-11 вересня 2021 року). Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2021. С. 23-27
260. Ложешник О. С. Колонізація Очаківської області Чорноморським козацьким військом. *Молодий вчений*. 2021. № 5 (93). С. 32-36
261. Ложешник О. С. Кошовий отаман Захарій Чепіга у військових операціях під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. на Одещині. *Хаджибеївські читання : матер. наук. конф. з історії України для студентів і аспірантів*. Одеса, 2016. С. 51-58
262. Ложешник О. С. Особливості землекористування козаків Чорноморського війська під час проживання в Буго-Дністровському межиріччі. *Хаджибеївські читання : матер. наук. конф. з історії України для студентів і аспірантів*. Одеса, 2018. С. 36-43

263. Ложешник О. С. Очаківська кампанія в долі Чорноморського війська. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2019. Вип. 52. Т. 1. С. 28-32
264. Ложешник О. С. Паланковий устрій Чорноморського козацького війська. *Чорноморська минушина : записки Відділу історії козацтва на півдні України*. Одеса, 2022. № 17. С. 110-116
265. Ложешник О. С. Перебування козаків в Хаджибеї (Одесі) та його околицях в XVIII – на початку XIX ст. *Хаджибеївські читання : матер. наук. конф. з історії України для студентів і аспірантів*. Одеса, 2017. С. 89-100
266. Ложешник О. С. Переселення козаків Чорноморського війська на Кубань. *Українське порто-франко : наукові студентські праці з вітчизняної історії*. Одеса, 2018. Вип. 7. С. 128-141
267. Ложешник О. С. Причини формування південноукраїнських військ та роль вербувальників у створенні Чорноморського війська. *Актуальні питання розвитку суспільних наук у XXI столітті : зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф.* (Дніпро, 9-10 грудня 2016 р.). Дніпро, 2016. С. 27-32
268. Ложешник О. С. Розселення Чорноморського війська на території Буго-Дністровського межиріччя. *Місце суспільних наук у системі сучасного гуманітарного знання XXI ст. : міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 16-17 грудня 2016 р.). Київ, 2016. С. 19-21
269. Ложешник О. С. Роль козаків у заселенні та розбудові Хаджибея наприкінці XVIII ст. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук : зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 3-4 лютого 2017 р.). Київ, 2017. С. 21-25
270. Ложешник О. С. Роль козаків Чорноморського війська в колонізації Буго-Дністровського межиріччя. *Українське порто-франко : наукові студентські праці з вітчизняної історії*. Одеса, 2017. Вип. 5. С. 15-25
271. Ложешник О. С. Роль козаків Чорноморського війська у колонізації території Одещини кінця XVIII – початку XIX ст. *Таврійські*

історичні наукові читання : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27-28 січня 2017 р.). Київ, 2017. С. 31-36

272. Ложешник О. С. Роль чорноморських козаків у заснуванні населених пунктів на території сучасної Одещини кінця XVIII – початку XIX ст. *Українське порто-франко : наукові студентські праці з вітчизняної історії*. Одеса, 2017. Вип. 4. С. 83-93

273. Ложешник О. С. Роль чорноморського козацтва в штурмі Хаджибею 1789 р. *Південний захід. Одесика : історико-краєзнавчий науковий альманах*. Одеса : Друкарський дім, 2017. Вип. 23. С. 197-207

274. Ложешник О. С. Участь старшини південноукраїнських іррегулярних військ у Бендерській кампанії 1789 р. *Інтелігенція і влада : збірник наукових праць. Серія: історія*. Одеса, 2019. Вип. 40. С. 168-177

275. Ложешник О. С. Формулярні списки козаків Чорноморського козацького війська, які брали участь в «Очаківській кампанії». *Південний захід. Одесика : історико-краєзнавчий науковий альманах*. Одеса : Друкарський дім, 2019. Вип. 26. С. 260-272

276. Ложешник О. С. Чорноморська козацька флотилія. *Південний захід. Одесика : історико-краєзнавчий науковий альманах*. Одеса : Друкарський дім, 2023. Вип. 34. С. 52-69

277. Ложешник О. С. Чорноморське козацтво в історії Хаджибею (Одеси) кінця XVIII ст.: історіографія проблеми. *Південний захід. Одесика : історико-краєзнавчий науковий альманах*. Одеса : Друкарський дім, 2020. Вип. 28. С. 283-290

278. Ложешник О. С. Чорноморське козацьке військо в межиріччі Південного Бугу та Дністра: історіографія питання. *Чорноморська минушина : записки Відділу історії козацтва на півдні України*. Одеса, 2020. Вип. 15. С. 100-112

279. Ложешник О. С. Чорноморське козацьке військо в межиріччі Південного Бугу та Дністра: проблема земельної власності та

землекористування. *Українське порто-франко : наукові студентські праці з вітчизняної історії*. Одеса, 2018. Вип. 6. С. 25-35

280. Лонгинов А. Устройство Одесского порта и первоначальный отвод земли г. Одессы. *ЗООИД*. Одесса, 1894. Т. 17. С. 73-84

281. Маленко Л. М. Гідний наслідування приклад у господарюванні. *Наукові праці історичного факультету Запорізького університету*. Запоріжжя, 2009. Вип. 26. С. 200-204

282. Маленко Л. М. Історія козацьких формувань постсічового періоду в доробку південно-українських наукових осередків ХІХ – початку ХХ ст. *Київська старовина*. 2010. № 2. С. 103-123

283. Малинова Г. Л., Сапожников І. В. Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша ХVІІІ століття. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии. Одеса ; Київ : Еталон-2. ; Гратек, 2000. С. 83-178

284. Мандрика М. Последние часы Запорожской Сечи. Екатеринодар, 1919. 45 с.

285. Маркевич А. И. Город Качибей или Гаджибей – предшественник города Одессы. Одесса : Эконом. тип. и литография, 1894. 72 с.

286. Маркевич А. И. Одесса в народной поэзии. Одесса : тип. «Одес. новостей», 1894. 18 с.

287. Матвеев О. В., Фролов Б. Е. «В вечное сохранение и напоминание славных имен...» : (к 100-летию пожалования Вечных шефов первоочередным полкам Кубанского казачьего войска). Краснодар : ЭДВИ, 2005. 216 с.

288. Матвеев О. В., Фролов Б. Е. Боевая слава кубанского казачества : от Березани до Сарыкамыша: вопросы военной истории казачества Кубани конца ХVІІІ – начала ХХ столетия. Краснодар : Традиция, 2012. 456 с.

289. Матях В. М. Козакознавчі студії в українській історіографії. *Історія українського козацтва : нариси у двох томах*. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. Т. 2. С. 495-540

290. Мейер А. Повестовенное, землемерное и естествословное описание Очаковской земли, содержащееся в двух донесениях. СПб., 1794. 203 с.
291. Мільчев В. І. «Запорозькі клопоти» князя Г. Потьомкіна-Таврійського у світлі документів його похідної канцелярії (1783-1790 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. Вип. 50. С. 399-412
292. Мільчев В. І. Нариси з історії запорозького козацтва XVIII століття (спроба історичної реконструкції на основі писемних джерел. Заоріжжя: РА «Тандем-У», 2009. 108 с.
293. Моздир М. Українська народна меморіальна скульптура. Київ, 1996. 132 с.
294. Морісон С. М. Джон Пол Джонс : біографія моряка. Київ : Вид-во ім. Соломії Павличко «Основи», 2013. 520 с.
295. Надлер В. К. К изучению истории г. Одессы. Одесса, 1893. 11 с.
296. Надлер В. К. Одесса в первые эпохи ее существования. Одесса: Тип. В. В. Кирхнера, 1893. 100 с.
297. О времени поселения бывшего Черноморского казачьего войска на места, ныне им занимаемые, и о происходивших переменах по военному и гражданскому управлению : о народонаселении. *Киевская старина*. 1897. Т. 57, май. С. 42-48
298. О времени поселения бывшего Черноморского казачьего войска на места, ныне им занимаемые, и о происходивших переменах по военному и гражданскому управлению : о народонаселении. *Киевская старина*. 1897. Т. 57, июнь. С. 49-68
299. О правах малороссийских казаков на выделяемые им земли. Сообщил действительный член Б. А. Бильсаков. *ЗООИД*. Одесса, 1906. Т. 26. С. 41-67

300. Овідіопольський район : енциклопедичний довідник; упоряд.: С. С. Аргатюк, В. В. Левчук, І. Т. Русев, І. В. Сапожников. Одеса : Овідіополь : ВМВ, 2011. 716 с.
301. Одеса і одесити в III тисячолітті. Підприємства. Організації. Установи. Персоналії. Міста і села Одеської області. Київ, 2008. 590 с.
302. Описание Крыма (Tarlariae descriptio) Мартына Броневского. *ЗООИД*. 1867. Т. 6. С. 333-367
303. Орлов П. Кубанские казаки. Екатеринодар, 1908. 201 с.
304. Паталах О., Шаменков С. Від Січі до Чорномор'ї. Запорозьке та чорноморське козацтво в російсько-турецьких війнах XVIII ст. Київ : Темпора, 2020. 324 с.
305. Петренко Є. Д. Переселення козаків і селян України на Кубань (1792-1917) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1997. 23 с.
306. Петренко Є. Д. Переселення козаків і селян України на Кубань (1792-1917) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 1996. 206 с.
307. Петров А. Н. Вторая Турецкая война в царствование Императрицы Екатерины II 1787-1791 гг. СПб. : Тип. Р. Голике, 1880. Т. 1 : 1787-1789. 300 с.
308. Петров А. Н. Вторая Турецкая война в царствование Императрицы Екатерины II 1787-1791 гг. СПб. : Тип. Р. Голике, 1880. Т. 2 : 1789-1791. 332 с.
309. Петрунь Ф. Е. Нове про татарську старовину Бозько-Дністрянського степу. *Східний світ*. 1828. № 6. С. 155-171
310. Петрунь Ф. Е. Первые русские карты окрестностей нынешней Одессы и их физико-географическое содержание. *Труды Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова. Серия: геолого-географические науки*. Одесса, 1955. Вып. 3. Т. 145. С. 141-149
311. Петрунь Ф. Е. Пути и подступы к Днестру: Очерки по истории русской географии 2-й половины XVIII в. Байрам-Али, 1944. 283 с.

312. Петрунь Ф. Є. Старовинні шляхи Одещини : Історико-топографічна довідка. *Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН*. 1929. Ч. 4-5: секція соціально-історична. С. 32-43
313. Печериця Т. В. Т. П. Рябков – етнограф та краєзнавець півдня України. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики* : зб. наук. пр. Київ, 2001. Ч. 1. С. 335-342
314. Полонська-Василенко Н. Д. Майно запорізької старшини як джерело для дослідження соціально-економічної історії Запорожжя. *Запоріжжя та його спадщина*. Мюнхен, 1965. Т. 1. С. 186-381
315. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України : у 2 т. Київ : Либідь, 1992. Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 р. 606 с.
316. Полонська-Василенко Н. Д. Південна Україна року 1787 (за студій з історії колонізації). *Запоріжжя та його спадщина*. Мюнхен, 1967. Т. 2. С. 90-169
317. Полторак В., Ровнер О. Одяг, зброя та військове спорядження вірних козаків Чорноморських у російсько-турецькій війні 1787-1792 рр. *Чорноморська минушина : записки Відділу історії козацтва на півдні України*. Одеса, 2012. Вип. 7. С. 61-75
318. Попко И. Д. Исторические и биографические очерки. Екатеринодар, 1872. 254 с.
319. Попко И. Д. Короленко П. П. Черноморские казаки. Москва : Вече, 2009. 441 с.
320. Попко И. Д. Черноморские казаки в их гражданском и военном быту: очерки края, общества, вооруженной силы и службы. В семнадцати рассказах с эпилогом, картою и четырьма рисунками с натуры : в 2 ч. СПб., 1858. Ч. 1. 567 с.
321. Попко И. Д. Черноморские казаки в их гражданском и военном быту: очерки края, общества, вооруженной силы и службы. В семнадцати рассказах с эпилогом, картою и четырьма рисунками с натуры : в 2 ч. СПб., 1858. Ч. 2. 450 с.

322. Потто В. Чепега и Головатый. 2-е изд. СПб., 1904. 36 с.
323. Русская старина. Жизнь императоров и их фаворитов: на материалах публикаций журналов «Русский архив» и «Русская старина» : сост. А. М. Данилова. Москва : Новости, 1992. 608 с.
324. Русов А. Осада и взятие Очакова (1788). *Киевская старина*. 1888. Т. 23, декабрь. С. 543-598
325. Рябінін-Скляревський О. О. З життя Задунайської Січі. *Україна*. 1929. Т. 34. С. 7-34
326. Рябінін-Скляревський О. О. Кінець Задунайської Січі. *Україна*. 1929. Т. 36. С. 40-71
327. Самойлов К. И. Морской словарь : в 2 т. М.-Л. : Военно-морское издательство НКВМФ СССР, 1939. Т. 1: А-Н. 654 с.
328. Саричев В. Д. Розвиток суднобудування запорозького козацтва в XVI-XVIII ст. : дис. ... канд. іст. наук : 032. Історія та археологія. Запоріжжя, 2021. 222 с.
329. Сапожников И. В., Белоусова Л. Г. Греки под Одессой : очерки истории поселка Александровка с древнейших времен до начала XX в. Одесса : Ильичевск : Элтон-2, 1999. 264 с.
330. Сапожников И. В., Сапожникова Г. В. Запорожские и черноморские казаки в Хаджибее и Одессе (1770-1820-е гг.). Одесса : ОКФА, 1998. 273 с.
331. Сапожников І. В. Запорозькі та чорноморські козаки в Хаджибеї та Одесі. *Київська старовина*. 1998. № 3. С. 11-25
332. Сапожников І. В. Іван Сухина – невідомий кошовий отаман Чорноморського козацького війська. *Південна Україна XVIII-XIX ст. : зб. наук. ст.* Запоріжжя, 2000. Вип. 5. С. 259-267
333. Сапожников І. В. Іван Юзбаша – полковник та бунчужний товариш Чорноморського козацького війська. *Південна Україна XVIII-XIX ст. : зб. наук. ст.* Запоріжжя, 2001. Вип. 6. С. 36-51

334. Сапожников И. В. Каменные кресты предместий Одессы: конец XVIII – XIX вв. Ильичевск : Элтон-2 : Гратек, 1999. 98 с.
335. Сапожников И. В., Кушнір В. Г., Островерхов А. С. Кам'яні хрести Одещини (з матеріалів розвідок). *Старожитності Причорномор'я*. Одеса, 1995. Вип. 2. С. 48-63
336. Сапожников И. В. Кам'яні хрести Степової України (XVIII – перша половина XIX ст.). Одеса : Чорномор'я, 1997. 165 с.
337. Сапожников И. В. Карти і плани Буго-Дністровської частини Причорномор'я останньої третини XVIII ст. як археологічні джерела. *Scriptorium nostrum*. 2019. № 1 (12). С. 81-110
338. Сапожников И. В. Козацький полковник Іван Сухина. *Київська старовина*. 2000. № 1. С. 93-96
339. Сапожников И. В. Матеріали з історичної географії та етнографії дельти Дунаю. Іллічівськ, 1998. 72 с.
340. Сапожников И. В. Намогильные памятники населения степей Нижнего Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX вв.). Одесса : Черноморье, 1997. 134 с.
341. Сапожников И. В., Слюсарь Ю. А. Новые и неизвестные данные о каменных крестах запорожских казаков. *Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури : матер. міжнар. наук.-практ. конф.* Запоріжжя. 1997. С. 96-99
342. Сапожников И. В. Описание Одессы и Северного Причерноморья 1780-х годов : к 210 годовщине штурма Хаджибейского замка. Ильичевск: Элтон-2; Гратек, 1999. 80 с.
343. Сапожников И. В., Слюсарь Ю. А. Основные итоги исследования православного кладбища Аккермана. *Древнее Причерноморье : III-и чтения памяти профессора П. О. Карышковского : тезисы докладов юбилейной конф.* Одесса, 1996. С. 97-100
344. Сапожников И. В. Остров Березань и его штурм 7 ноября 1788 года. Ильичевск : Элтон 2 ; Гратек, 2000. 116 с.

345. Сапожников И. В., Сапожникова Г. В. Первые годы Одессы: черноморские казаки и И. М. де Рибас. *Архів. Документ. Історія. Сучасність*. Одеса : Друк, 2001. Т. 4. С. 162-175
346. Сапожников І. В., Слюсар Ю. О., Шувалов Р. О. Типологія кам'яних хрестів Південно-Західної України. *Старожитності Причорномор'я*. Одеса. 1995. Вип. 2. С. 16-47
347. Сапожников І. В., Сапожникова Г. В. Українське козацтво в Буго-Дністровському межиріччі та Хаджибеї (Одесі) у XVIII ст. *Південь України. Четвертий міжнар. конгрес українців*. Одеса, 1999. С. 78-90
348. Сапожников І. В. Хаджибей та Північне Причорномор'я 1780-х років: до 210-річчя штурму Хаджибейського замку. Іллічівськ : Елтон, 1999. 84 с.
349. Сапожников І. В. Штурм острова Березань чорноморськими козаками. Київ : Іллічівськ ; Елтон 2 ; Гротек, 2000. 128 с.
350. Середа О. Населені пункти Північно-Західного Причорномор'я за османськими джерелами: проблема датування та історичного розвитку. *Чорноморська минушина : записки Відділу історії козацтва на півдні України*. Одеса, 2009. Вип. 4. С. 55-72
351. Скальковский А. А. Адмирал де Рибас и завоевание Хаджибея. 1764-1797 гг. Одесса : тип. А. Шульце, 1889. 39 с.
352. Скальковский А. А. Историческо-статистический опыт о торговых и промышленных силах Одессы. Одесса : В Гор. Тип., 1839. 88 с.
353. Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края. В 2 ч. Ч. 1: География, этнография и народонаселение Новороссийского края : Тип. Л. Нитче, 1850. 386 с.
354. Скальковский А. А. Сравнительный взгляд на Очаковскую область в 1790 и 1840 гг. *ЗООИД*. Одесса, 1844. Т. 1. С. 257-277
355. Скальковский А. А. Первое тридцатилетие истории города Одессы, 1793-1823 гг. Одесса: Гор. тип., 1837. 296 с.

356. Скальковский А. А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. Одесса : Городская типография. Ч. 2. 349 с.
357. Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша запорозького. Дніпропетровськ : Січ, 1994. 678 с.
358. Смольянинов К. Н. История Одессы. Одесса : Гор. тип., 1853. 284 с.
359. Смольянинов К. Н. Материалы для истории г. Одессы. *Одесский вестник*. 1851. 24 января
360. Сокирко О. Малоросійські «Табелі про ранги» XVIII ст.: форми й практики. Вивлюєника: E-Journal of Eighteenth-Century Russian Studies, vol. 10 (2022). С. 60-101
361. Сталь К. События под Очаковом в 1788 г. с сентября до половины ноября. *ЗООИД*. Одесса, 1867. Т. 6. С. 597-601
362. Старая Одесса : Взятие Хаджибея, основание Одессы, первый крестный ход 22 августа 1849 г. *Одесский листок*. 1909. 22 августа
363. Стемпковский И. А. О трудах Дюка Ришелье по части управления в полуденной России. *ЗООИД*. 1877. Т. 10. С. 391-406
364. Сурева Н. В. Матеріали до історії Південної України (остання чверть XVIII – перша чверть XIX ст.). *Південна Україна XVIII-XIX ст. : записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ*. Запоріжжя : РА «Тандем-У», 2001. Вип. 6. С. 15-35
365. Сурева Н. В. Перетворення запорізької старшини на російське дворянство в останній чверті XVIII ст. *Наукові записки : зб. пр. молодих вчених та аспірантів*. Київ, 2001. Т. 6. С. 211-218
366. Темірова Н. Р. Поміщицьке господарство Херсонської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. *Наукові праці : наук.-метод. журн*. Миколаїв, 2001. Т. 10 : Історичні науки. С. 56-61
367. Тимофеенко В. И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII в. Київ : Наукова думка, 1984. 219 с.

368. Туренко А. М. Исторические записки о войске Черноморском. Киев : Тип. А. Давиденко, 1887. 149 с.
369. Тучков С. А. Записки. 1766-1808. СПб., 1908. 287 с.
370. Фелицын Е. Д. Материалы для истории Кубанского казачьего войска. *Киевская старина*. 1897. № 5. С. 43-48
371. Фелицын Е. Д. Материалы для истории Кубанского казачьего войска. *Киевская старина*. 1897. № 6. С. 49-68
372. Фелицын Е. Д. Кошевые, войсковые и наказные атаманы бывших Черноморского, Кавказского, Линейного и Кубанского казачьих войск, 1788-1888 гг. : краткие биографические сведения с портретом атаманов. Екатеринодар, 1883. 200 с.
373. Фелицын Е. Д. Кубанское казачье войско 1696-1888 г. : сб. крат. сведений о войске. Воронеж : тип. Исаева, 1888. 440 с.
374. Фролов Б. Е. Атаман Захарий Чепега. К 280-летию со дня рождения (1726-1779). Краснодар : Диапазон-В, 2006. 160 с.
375. Фролов Б. Е. Взятие острова Березань черноморскими казаками 7 ноября 1788 года: мифы и реалии. *Кубань – Украина. Вопросы историко-культурного взаимодействия*. Краснодар, 2006. С. 6-16
376. Фролов Б. Е. Дискуссионные вопросы биографии атамана З. А. Чепеги. *Донецкий вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. Т. 5. С. 513-522
377. Фролов Б. Е. Из армянских Меликов в черноморские казаки (история рода Гаджановых). *Хачкар: журнал армян Юга России*. 2009. № 4 (17). С. 27-32
378. Фролов Б. Е. «Командировка» на Кубань полковника Гулика. Без грифа «секретно». Из истории органов безопасности на Кубани : очерки, статьи, документальные повести. Краснодар : Диапазон-В, 2007. Кн. 2. С. 11-17

379. Фролов Б. Е. Мокий Семенович Гулик – «войсковой есаул и кавалер». *Кубань: проблемы культуры и информатизации*. 2001. № 3. С. 32-34
380. Фролов Б. Е. Награды З. А. Чепеги и А. А. Головатого. *Дворяне в истории и культуре Кубани : матер. науч.-теорет. конф.* Краснодар, 2001. С. 39-44
381. Фролов Б. Е. Национальный состав Черноморского казачьего войска (1787-1860). *Культурная жизнь Юга России*. 2002. № 2. С. 41-48
382. Фролов Б. Е. Переселение Черноморского казачьего войска на Кубань. Краснодар : КГИАМЗ, 2017. 76 с.
383. Фролов Б. Е. Переход отряда атамана З. А. Чепеги на Кубань. *Культурная жизнь Юга России*. 2005. № 3. С. 33-36
384. Фролов Б. Е. Переход Черноморской казачьей флотилии к Тамани в августе 1792 г. *Наукові праці історичного факультету університету Запоріжжя*, 2007. С. 86-89
385. Фролов Б. Е. Печати атаманов Черноморского казачьего войска. *Из истории дворянских родов Кубани : матер. науч.-теорет. конф.* Краснодар, 2000. С. 109-112
386. Фролов Б. Е., Хорольская Н. А. Печати войсковой старшины Черноморского казачьего войска конца XVIII в. *Кубанский сборник: сб. науч. ст. и матер. по истории края*. Краснодар : Книга, 2014. Т. 5 (26). С. 252-256
387. Фролов Б. Е. Подготовка гребной флотилии Черноморского казачьего войска к переходу на Тамань. *Казачество России: история и современность : тезисы междунар. науч. конф.* (г. Геленджик, 8-11 октября 2002 г.). Краснодар, 2002. С. 152-154
388. Фролов Б. Е. Происхождение одного «запорожского» рода: проблемы биографии атамана З. А. Чепеги. *Кубань – Украина. Шевченковские чтения – 2008. Историко-культурные связи Кубани и Украины: к 70-летию В. Г. Захарченко : метод. матер. науч.-практ. конф.*

(г. Краснодар, 15-16 марта 2008 г.) (избранные доклады). Краснодар : Пресс-Имидж, 2008. С. 76-82

389. Фролов Б. Е. Состав, вооружение и оснастка флотилии черноморских казаков в годы русско-турецкой войны 1787-1791 гг. *Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербины и современность : сб. матер. межрегион. науч.-практ. конф.* (Россия, г. Краснодар, 25-26 февр. 2004 г.). Краснодар, 2004. С. 411-416

390. Фролов Б. Е. Спорные вопросы переселения черноморских казаков на Кубань. *Кубань – Украина: вопросы историко-культурного взаимодействия.* Краснодар : ООО «Картика», 2008. Вып. 3 : Посвящается 70-летию В. Г. Захарченко. С. 224-228

391. Фролов Б. Е. Тайна атамана Чепеги. *Казарла: этнический казачий журнал.* 2011. № 4. С. 16-20

392. Фроюк Н. М. Етнічний склад населення Одеси в кінці XVIII – першій половині XIX ст. *Краєведческий вестник.* 1996. № 1. С. 26-28

393. Хаджибей-Одеса та українське козацтво (1415-1797 рр.) : до 210-ї річниці штурму Хаджибейського замку : зб. наук. ст., матер. та републ. Одеса : ОКФА, 1999. 400 с.

394. Шенк В. К. Казачьи войска (Хроники гвардейских казачьих частей помещены в книге Императорская гвардия). СПб. : Тип. В. Д. Смирнова, 1912. 462 с.

395. Шиян Р. І. Козацтво Південної України останньої чверті XVIII століття. Запоріжжя : Тандем-У, 1998. 98 с.

396. Шиян Р. І. Чорноморське військо вірних козаків в останній чверті XVIII століття. Запоріжжя : Тандем-У, 1996. 28 с.

397. Шиян Р. І. Чорноморське козацьке військо. 1788-1792 рр. *Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII-XIX ст.* Одеса, 2000. С. 92-101

398. Шувалов Р. А. Казацкий кош в окрестностях Одессы. *Археологічні дослідження пам'яток українського козацтва: зб. наук. ст.* Київ, 1993. Вип. 2. С. 104-109

399. Шувалов Р. А. Козацьке кладовище. *Пам'ятки України*. 1993. № 1. С. 180-181
400. Шувалов Р. А. Про що розповів некрополь (Куяльницьке козацьке кладовище міста Одеси). Київ. 1992. 125 с.
401. Шувалов Р. А. Украинские поселения в окрестностях Одессы. *Історичне краєзнавство Одещини*. Одеса, 1993. Вип. 4. С. 41-45
402. Щербина Ф. Беглые крепостные в Черномории. *Киевская старина*. 1883. Т. 6. С. 233-249
403. Щербина Ф. А. История Кубанского казачьего войска. Екатеринодар : «Печатник», 1913. Т. 1 : История края. 729 с.
404. Щербина Ф. А. История Кубанского казачьего войска. Екатеринодар : «Печатник», 1913. Т. 2 : История войны казаков с закубанскими горцами. 865 с.
405. Щербина Ф. А. История самоуправления у кубанских казаков. *Киевская старина*. 1884. Т. 8, февраль. С. 223-246
406. Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков : в 2 т. т. 1. Владимир. Типо-Литография Губернского Правления. 1903. 1072 с.
407. Яворницький Д. І. До історії степової України. Дніпропетровськ : Січ, 2004. 443 с.
408. Яворницький Д. І. Запоріжжя в залишках старовини і переказах народу. Київ: Веселка, 1995. 300 с.
409. Яковлев В. А. Жалоба, поданная в 1791 году хозяевами двух хуторов на татарской балке (что близ Одессы) на русского офицера из Хаджибея и сопровождавших его сержанта, лекаря, солдат и матросов, уведших с собою всех женщин из пяти дворов. *ЗОИИД*. 1889. Т. 15. С. 681-682
410. Яковлев В. А. Из Одесской старины. Раздача земель в Гаджибее и его окрестностях. 1792-1794. *Одесский вестник*. 1889. 21 августа
411. Яковлев В. А. К истории заселения Хаджибея 1789-1795. К столетию завоевания Хаджибея. Одесса: Типография А. Шульце, 1889. 56 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

ФОРМУЛЯРНІ СПИСКИ
КОЗАКІВ ЧОРНОМОРСЬКОГО ВІЙСЬКА**Абдула Мокий**

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

25 сентября 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

На штурмах против неприятеля во всю турецкую войну с начала и до окончания.

За Кубанью в репрессиях против черкес 1800 мая с 1 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же в учинении закубанских репрессий 1810 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 16 по 28, октября с 12 по 21 ноября.

На кордонной страже 1793 мая с 15 1794 мая по 15, 1796 мая с 15 1797 мая по 16, 1799 мая с 15 1800 мая по 16.

Вместо кордонной стражи продолжал по очереди службу на гребной флотилии 1803 мая с 15 1804 мая по 16, 1806 мая с 15 1807 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 15 1813 мая по 16 находился.

Андрущенко Андрей

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

19 мая 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

На штурмах против неприятеля во всю турецкую войну с начала и до окончания.

За Кубанью в репрессиях против черкес 1800 мая с 1 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же в учинении закубанских репрессий 1810 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 16 по 28, октября с 12 по 21 ноября.

На кордонной страже 1793 мая с 15 1794 мая по 15, 1796 мая с 15 1797 мая по 16, 1799 мая с 15 1800 мая по 16.

Вместо кордонной стражи продолжал по очереди службу на гребной флотилии 1803 мая с 15 1804 мая по 16, 1806 мая с 15 1807 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 15 1813 мая по 16 находился.

Безуглый Иван Григорьев сын

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на казачьей дочери.

Чины и звания, дата их присвоения:

30 августа 1787 – вступил на службу казаком (в войске Черноморском);

10 февраля 1788 – хорунжий;

7 октября 1789 – полковой есаул;

13 ноября 1802 – утвержден в нынешнем чине [полковым есаулом].

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах и делах против неприятеля был в последнюю с турками войну:

1788 – при истреблении неприятельского под Очаковым флота, при взятии острова Березани и города Очакова;

1789 – при покорении городов Аккермана и Бендер;

1790 – при истреблении под Измаилом неприятельского флота, при взятии сильной крепости Измаильской;

1791 – при разбитии против города Браилова батареи.

Белый Роман Демьянов сын

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: холост.

Чины и звания, дата их присвоения:

16 мая 1765 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

1 января 1775 – полковой хорунжий;

1 мая 1790 – сотник (в войске Черноморском);

5 февраля 1793 – полковой есаул;

24 октября 1794 – из старшинством;

8 ноября 1795 – капитан.

Место и время прохождения войсковой службы:

В позапрошедшую турецкую войну в стороне Очакова и Гаджибея.

В Польше с 1794 по 1796 годы был.

1798 мая с 24 – на войсковой земле находился в третьей части пограничной стражи начальником.

Белоус Иван

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на казачьей дочери.

Чины и звания, дата их присвоения:

27 ноября 1787 – вступил на службу казаком (в войске Черноморском);

7 июня 1788 – полковой хорунжий;

17 сентября 1793 – полковой есаул;

13 ноября 1802 – утвержден в нынешнем чине [полковым есаулом].

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах и делах против неприятеля был в Турции:

1788 – при взятии города Очакова;

1789 – в шеремичии под Бендерами, Гаджибеем, при покорении городов Аккермана, Бендер;

1790 – крепости Килии, сильной крепости Измаильской;

1791 – при взятии против города Браилова батареи и при разбитии за Дунаем сильной турецкой армии.

Бобрик Емельян

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

10 мая 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в прошедшую с Портой Оттоманской войну был яко-то при взятии крепостей Очакова, Аджибея, Болграда, Бендер, Килии, Измаила, при штурме Браиловской батареи.

За Кубанью 1800 июня с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 апреля с 27 по 10 мая, 1807 июня с 19 по 29, 1810 февраля с 17 по 29, октября с 10 по 13, 1811 октября с 12 ноября по 21.

На пограничном карауле 1795 мая с 15 1796 мая по 15, 1798 мая с 15 1799 мая по 15, 1801 мая с 15 1802 мая по 15, 1804 мая с 15 1805 мая по 15, 1807 мая с 15 1808 мая по 15, 1810 мая с 16 1811 мая по 16, 1813 мая с 16 1814 мая по 16.

В подкреплении границы 1809 генваря с 1 июня по 19 и того же июня с 25 по 1 октября, 1810 с 1 генваря по 17 февраля и марта с 13 по 15 мая, 1811 с 21 ноября 1812 по 1 мая.

Блоха Матвей Андреев сын

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на старшинской дочери.

Чины и звания, дата их присвоения:

1 октября 1787 – вступил на службу казаком (в войске Черноморском);

8 июня 1788 – куренной товарищ;

6 октября 1789 – сотенный есаул;

8 ноября 1789 – полковой хорунжий;

10 февраля 1791 – прапорщик;

14 сентября 1796 – подпоручик;

13 ноября 1802 – сотник;

16 апреля 1803 – полковой есаул.

Место и время прохождения войсковой службы:

В течении службы своей на черноморском гребном флоте в действительных против неприятеля сражениях был:

1788 – при приступе к стоявшему под Очаковым неприятельскому флоту, при истреблении и сожжении оногo, при взятии острова Березани, при взятии Очакова;

1789 – при покорении городов Аккермана и Бендер;

1790 – при истреблении под Измаилом неприятельского флота, при осаде и штурме крепости Измаильской;

1791 – при взятии против города Браилова на острове батарей.

1796 – по прибытии на войсковую землю во время нападения кубанских народов в отражении был, где и ранен в левую руку ружейной пулей;

1800 июня 1, 2 и 3 – по именному повелению в департаменте на закубанской стороне для учинения закубанцам репрезий.

Брусенко Федор Иванов сын

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на казачьей дочери.

Чины и звания, дата их присвоения:

16 июня 1787 – вступил на службу казаком (в войске Черноморском);

5 января 1789 – старшина;

4 ноября 1789 – хорунжий;

15 декабря 1790 – прапорщик;

23 декабря 1795 – полковой есаул;

13 ноября 1802 – утвержден в нынешнем чине [полковым есаулом].

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах и делах против неприятеля был:

1788 – при приступу к городу Очакову к неприятельскому флоту и при истреблении оною, при взятии города Березани, в штурме города Очакова;

1789 – при покорении города Белграда и Бендер;

1790 – при истреблении неприятельского под Измаилом флота, в штурме при взятии сильного города и крепости Измаила;

1791 – при взятии сильной против города Браилова батареи.

Бурнос Петр Григорьев сын

Происхождение: из польского шляхетства, подданных не имеет.

Семейное положение: женат на казачьей дочери Пелагеи Васильевой.

Дети: сын Корней (21 год), служит сотником в войске Черноморском.

Чины и звания, дата их присвоения:

2 мая 1760 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

9 июля 1770 – полковой хорунжий;

10 мая 1774 – полковой есаул;

1 декабря 1790 – бунчуковый товарищ (в войске Черноморском);

10 февраля 1791 – капитан;

8 июня 1792 – майор;

8 марта 1799 – подполковник.

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах и делах против неприятеля:

с 1769 – под Очаковым;

при взятии Аджибея и Аджидера;

на 1770 год в Крымском полуострове по 1774;

1788 – в штурме города Очакова;

1789 – в шеремии под Бендерами, в штурме замка Гаджибея, при покорении городов Аккермана, Бендер;

1790 – в покорении Килии, в штурме Измаила;

1791 – за Дунаем при разбитии под Бабадагом и Мачином турецкой армии.

На войсковой земле в 500 резервном полку учрежденном по надобности командиром.

1800 года – при учиненной по высочайшей его императорского величества повелению закубанским горским черкесам репрезии.

Бурсак Федор Яковлев сын

Происхождение: из старшинских детей.

Семейное положение: женат на дворянской дочери Марии Петровне.

Дети: сыновья: Афанасий (19 лет), Павел (18 лет); дочери: Марфа (17 лет), Евдокия (9 лет) и Настасья (1 год).

Чины и звания, дата их присвоения:

20 июля 1764 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

1 октября 1778 – полковой есаул;

29 декабря 1788 – поручик (в войске Черноморском);

11 сентября 1790 – бунчуковый товарищ;

10 февраля 1791 – капитан;

28 августа 1794 – майор;

9 июля 1799 – подполковник;

27 июня 1802 – полковник.

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах и делах с неприятелем в позапрошедшую турецкую войну:

1769 по 1774 под Очаковым, Гаджибеем, в Крымском полуострове при усмирении бунтующих татар;

В недавно кончившуюся турецкую:

1788 – в партии доставлен российской армией в границы Порты Оттоманской за Бугом рекой и при взятии недалеко от Очакова в урочище Аджигол в «языки» 30 турков, на штурме города Очакова;

1789 – в шеремии под Бендерами, в местечке Каушаны, при разбитии многочисленного турецкого войска, при покорении городов Аккермана и Бендер;

1790 – в Килии, в штурме Измаила;

1791 года – за Дунаем в разбитии под местечками Бабадаг и Мачином турецкой армии.

На пожалованной войску земле находился при войску войсковым казначеем.

1794 августа с 15 1796 февраля по 15 число того же года командирован был по войсковой надобности в Санкт-Петербург.

1797, во время коронации их императорского величества государя императора Павла Петровича – самодержца всероссийского и его величества супруги императрицы Марии Федоровны, был в числе войсковых депутатов;

а оного 1797 года декабря по определению войскового правительства находился в учрежденной по именному его императорского величества указу при мушкетерском бывшего Глазова 2-го полку военного суда на месте асессора;

1800 года января по 15 по назначению государя императора Павла Петровича войсковым атаманом.

Атаманом был с четырьмя Черноморского войска пятисотеными полками закубанскими в учинении закубанским народам репрезий в наказание их дерзостей;

так же и 1802 года учиненный такой же поход оным черкесам репрезий и взятие их 532 обоего пола душ в плен был. За что и удостоен высочайшего награждения чином полковника.

Верба Андрей

Происхождение: Из казачьих детей – запорожцев

Чины и звания, дата их присвоения:

25 мая 1787 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в прошедшую турецкую войну в пехотной команде под городом Очаковом, Бендерами, Белградом, а от толь на гребной флотилии под городами Килиею, Измаилом.

За Кубанью в чинимых закубанцам репрессиях 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 26.

За Кубанью же противу черкес 1810 октября с 1 по 21 1811 генваря с 16 по 20, с 12 октября по 21 ноября.

На кордонной страже 1792 мая с 16 1793 мая по 16, 1795 мая с 16 1796 мая по 16, 1798 мая с 16 1799 мая по 16, 1801 мая с 16 1802 мая по 16.

На гребной флотилии 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16 1807 мая по 16.

На кордонной страже 1809 мая с 16 1810 мая по 16, 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился.

Война Степан

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

12 декабря 1789 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в прошедшую с Портой Оттоманской войну был яко-то при взятии крепостей Очакова, Аджибея, Белграда, Бендер, Килии, Измаильской, при штурме Браиловской батареи.

За Кубанью 1800 июня с 2 по 6, 1802 мая с 21 по 31, 1804 мая с 23 по 10 июня, 1809 июня с 10 по 24, 1811 февраля с 17 по 22, марта с 10 по 19. На кордонном карауле 1792 мая с 15 1793 мая по 15, 1795 мая с 15 1796 мая по 15, 1798 мая с 15 1799 мая по 16, 1801 мая с 16 1802 мая по 16, 1804 мая с 16 1805 мая по 16, 1810 мая с 16 1811 мая по 16, 1813 мая с 16 1814 мая по 16.

В подкреплении границы 1802 с 1 ноября по 8 генваря 1803, с 23 июля по 7 ноября, 1810 с 13 марта по 6 мая.

Ворошко Макар Иванов сын

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: холост.

Чины и звания, дата их присвоения:

10 марта 1767 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

21 декабря 1787 – хорунжий (в войске Черноморском);

16 апреля 1803 – сотник.

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах и делах против неприятеля в позапрошедшую и прошедшую с Портой Оттоманской войну был.

Гелдыш Павел Яковлев сын

Происхождение: из старшинских детей.

Семейное положение: женат на старшинской дочери Софии Михайловой.

Чины и звания, дата их присвоения:

20 мая 1765 – вступил на службу казаком (в малороссийском казачьем Полтавском полку);

9 мая 1768 – сотенный хорунжий;

16 марта 1769 – сотенный есаул;

1 августа 1770 – войсковой канцелярист (в войске Запорожском);

29 апреля 1772 – полковой старшина;

20 декабря 1780 – войсковой товарищ (в войске Черноморском);

3 ноября 1790 – бунчуковый товарищ;

10 февраля 1791 – капитан;

16 апреля 1803 – войсковой полковник.

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах и делах против неприятеля:

1768 – в Крыму ... в Турции;

с 1769 по 1774 – под Кинбурном, Очаковом, Аджибеем;

1789 – в шеремии под Бендерами, в штурме замка Гаджибей, при покорении городов Аккерман и Бендеры,

1790 – крепости Килии, в штурме при взятии крепости Измаил был.

1795 – при пограничной страже и прочих по войску должностях находился.

Глущенко Петр

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

1 августа 1789 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю турецкую войну с начала и до окончания.

За Кубанью в чинении закубанцам репрессий 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же против черкес 1800 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 16 по 28.

Вместо кордонной стражи на гребной флотилии 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16 1807 мая по 16, 1809 мая с 16 1810 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился.

Гускан Прокофий

Чины и звания, дата их присвоения:

3 октября 1788 – вступил в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В прошедшую с Портой Оттоманской войну с 1788 по 1792.

За Кубанью 1800 июня с 2 по 6, 1802 мая с 24 июня по 5, 1804 декабря с 3 по 15, 1810 октября с 12 по 20, декабря с 18 января по 24 1811 годов. На кордонной страже 1793 мая с 16 1794 мая по 16, 1797 мая с 16 1798 мая по 16, 1800 мая с 16 1801 мая по 16, 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16 1807 мая по 16, 1809 мая с 16 1811 мая по 16, 1812 мая с 16 1813 мая по 16.

На подкреплении пограничного войска Черноморского карауле равно поочередно находился.

Дводык Петро

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

30 мая 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

Во всю позапрошедшую с Портою Оттоманскую войну до окончания, в учинении закубанским горским народам репрессий.

В походе 1815 года мая с 1 по 16 число октября в Варшавском герцогстве был, и на пограничном сего войска карауле службу продолжал.

Джура Никифор

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

1 января 1789 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю позапрошедшую с Портой Оттоманской войну.

В репрессиях, чинимых закубанским черкесам 1800, 1804, 1807, 1810 и 1811 годов был.

Равно и на пограничном карауле по очереди службу продолжал.

Дегтярев Кирилл Тихонов сын

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на казачьей дочери.

Чины и звания, дата их присвоения:

10 марта 1773 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

20 декабря 1787 – полковой есаул (в войске Черноморском);

24 января 1788 – прапорщик;

10 октября 1794 – подпоручик;

24 октября 1794 – из старшинством;

8 ноября 1795 – поручик;

13 ноября 1802 – полковой есаул.

Место и время прохождения войсковой службы:

1787 – в походах в Турцию при взятии в язык при урочище Аджигол двоих, а 1788 – 30 человек турков, при осаде и штурме города Очакова;

1789 – в шеремии под Бендерами, в штурме замка Гаджибея, при покорении городов Аккермана и Бендер;

1790 – крепости Килии, при осаде и штурме крепости Измаильской;

1791 годов – в разбитии за Дунаем под местечками Бабадаг и Мачином турецкой армии, где и ранен в шею ружейной пулей.

1794 – в Польше при местечке Берестовец, при Соколке, при взятии города Гродно, в сражении под местечком Бронами, при отбитии у неприятеля в местечке Поповке на реке Бугу переправы, под местечком

Остролен при вытеснении с селения Збиткове неприятеля, при взятии штурмом под Прагой батареи, в штурме города Праги и покорении города Варшавы был.

Дымченко Конон

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

16 марта 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в последнюю с Портой Оттоманской войну: 1789 июня 17 – в шеремичии под Бендерами, сентября 14 – в штурме замка Гаджибея, при покорении городов Аккермана – октября 6, Бендер – ноября 8; 1790 октября 18 – крепости Килии, декабря 11 – при осаде штурмом сильной крепости Измаильской; 1791 годов в разбитии за Дунаем под местечками Бабадагом июня 5 и Мачиным того ж месяца 28 числа.

На пограничной страже 1793 мая с 20, 1796 мая по 16, 1798 мая с 10, 1802 мая по 15, 1805 мая с 16 1806 мая по 16, 1808 мая с 16 1809 мая по 16, 1811 мая с 16 1812 мая по 16, 1814 мая с 16 1815 мая по 16 число.

В учинении закубанским народам репрессий 1800 июня с 3 по 6, 1802 мая с 28 по 30, 1804 декабря с 4 по 17, 1807 мая с 4 по 15, октября с 13 по 23, 1810 февраля с 16 по 20, марта с 11 по 18, сентября с 12 по 20 ноября, а с 16 декабря по 27 генваря 1811 года на подкреплении границы был.

Довбыш Антон

Чины и звания, дата их присвоения:

19 апреля 1789 – вступил в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В прошедшую с Портой Оттоманской войну с 1788 по 1792.

За Кубанью 1800 июня с 2 по 6, 1802 мая с 24 июня по 5, 1804 декабря с 3 по 15, 1810 октября с 12 по 20, декабря с 18 января по 24 1811 годов.

На кордонной страже 1793 мая с 16, 1794 мая по 16, 1797 мая с 16 1798 мая по 16, 1800 мая с 16 1801 мая по 16, 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16 1807 мая по 16, 1809 мая с 16 1811 мая по 16, 1812 мая с 16 1813 мая по 16.

И на подкреплении пограничных войска Черноморского караулах разновременно находился.

Доценко Клим Иванов сын

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на казачьей дочери Елене Кабиной.

Чины и звания, дата их присвоения:

15 апреля 1768 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

5 апреля 1769 – хорунжий;

25 декабря 1789 – прапорщик (в войске Черноморском);

10 февраля 1791 – подпоручик;

13 ноября 1802 – сотник;

16 октября 1803 – есаул.

Место и время прохождения войсковой службы:

В позапрошедшую турецкую войну в стороне Очакова, Гаджибея и Аджидера;

в недавнее кончившую:

1788 – в штурме города Очакова;

1789 – в шеремии под Бендерами, при взятии замка Гаджибея, при покорении городов Аккермана, Бендер;

1790 – крепости Килии и штурме крепости Измаил;

1791 – в разбитии под местечками Бабадаг и Мачином турецких армий.

Дубина Иван

Происхождение: из казачьих детей.

Социальное положение: женат на казачьей дочери.

Умер 1804 года января 10 числа.

Чины и звания, дата их присвоения:

10 июня 1787 – вступил на службу казаком (в войске Черноморском);

6 октября 1791 – хорунжий;

2 ноября 1795 – сотник;

13 ноября 1802 – утвержден в нынешнем чине [сотником].

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах и делах против неприятеля был:

в последнюю с Портой Оттоманской войну под Очаковом, Гаджибеем, Аккерманом, Бендерами, Килией, Измаилом;

1794 – в Польше при примирении мятежников.

Дубовик Павло

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

15 октября 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в бывшую с Портой Оттоманской войну в штурме замка Гаджибей, при покорении городов Аккермана, Бендер, Килии, крепости Измаильской.

За Кубанью в чинении закубанским горским народам репрессий 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1801 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же в учинении закубанцам репрессий 1810 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 14 по 28, октября с 12 ноября по 28.

На кордонной страже 1797 мая с 16 1798 мая по 16, 1800 мая с 16 1801 мая по 16.

На гребной флотилии 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16 1807 мая по 16, 1809 мая с 16 1810 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился.

Дьяченко Гаврило

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

15 марта 1790 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В прошедшую турецкую войну в походах и у делах противу неприятеля, 1793, 1796, 1799, 1802, 1804, 1807, 1809, 1810 февраля 19, марта 11, октября с 16 по 21, ноября с 16 по 28 число генваря 1811 годов был.

На пограничном карауле 1796, 1799, 1802, 1805, 1808, 1811 и 1814 годов службу продолжал.

Жадан Радион Иванов сын

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

15 июня 1789 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю прошедшую с Портой Оттоманской войну 1788 ноября с 4 до окончания оной в Персии.

На войсковой земле в чинении закубанским горским народам репрессий 1800 с 2 по 6 мая, 1802 мая с 29 июня по 5, 1804 декабря с 1 по 16, 1807 мая с 4 по 13, 1809 с 11 по 23 мая, 1810 с 17 по 24 февраля, марта с 11 по 13, 1811 с 31 октября по 15 ноября был.

На пограничном карауле 1797 мая с 15 1798 мая по 15, 1801 мая с 15 1802 мая по 15, 1804 мая с 15 1805 мая по 15, 1807 мая с 15 1808 мая по 15, 1810 мая с 15 1811 мая по 15 и 1813 мая с 15 1814 годов мая по 15 число находился.

Жуков Иван

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

16 мая 1789 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

На штурмах против неприятеля во всю турецкую войну с начала и до окончания.

За Кубанью в репрессиях против черкес 1800 мая с 1 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же в учинении закубанских репрессий 1810 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 16 по 28, октября с 12 по 21 ноября.

На кордонной страже 1793 мая с 15 1794 мая по 15, 1796 мая с 15 1797 мая по 16, 1799 мая с 15 1800 мая по 16.

Вместо кордонной стражи продолжал по очереди службу на гребной флотилии 1803 мая с 15 1804 мая по 16, 1806 мая с 15 1807 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 15 1813 мая по 16 находился.

Збарах Андрей

Чины и звания, дата их присвоения:

3 октября 1788 – вступил в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В прошедшую с Портой Оттоманской войну с 1788 по 1792.

За Кубанью 1800 июня с 2 по 6, 1802 мая с 24 июня по 5, 1804 декабря с 3 по 15, 1810 октября с 12 по 20, декабря с 18 января по 24 1811 годов.

На кордонной страже 1793 мая с 16 1794 мая по 16, 1797 мая с 16 1798 мая по 16, 1800 мая с 16 1801 мая по 16, 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16 1807 мая по 16, 1809 мая с 16 1811 мая по 16, 1812 мая с 16 1813 мая по 16.

И на подкреплении пограничных войска Черноморского караулах разновремененно находился.

Зозуля Данило

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

1 октября 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю турецкую войну с начала и до окончания.

За Кубанью в чинении закубанцам репрессий 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же в учинении закубанцам репрессий 1810 октября с 1 по 21, 1811 января с 16 по 28, октября с 12 по 21 ноября.

На кордонной страже 1793 мая с 15 1794 мая по 15, 1796 мая с 15 1797 мая по 16, 1799 мая с 15 1800 мая по 16.

На гребной флотилии 1803 мая с 15 1804 мая по 16, 1806 мая с 15 1807 мая по 16, 1809 мая с 16 1810 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился.

Зола Семен

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

12 декабря 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в прошедшую с Портой Отоманской войну был при взятии крепостей Очаков, Аджибей, Белгорода, Бендер, Килии, Измаила, при штурме Браиловской батареи.

За Кубанью 1800 июня с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1807 апреля с 27 по 10 мая, 1809 июня с 19 по 25, 1810 февраля с 17 по 22 и марта с 10 по 13. На пограничном карауле 1792 мая с 16 1793 мая по 16, 1795 мая с 16 1796 мая по 16, 1798 мая с 16 1799 мая по 16, 1801 мая с 16 1802 мая по 16, 1804 мая с 16 1805 мая по 16, 1807 мая с 16 1808 мая по 16, 1810 мая с 16 1811 мая по 16, 1813 мая с 16 1814 мая по 16.

В подкреплении границы 1808 генваря с 1 по 8, 1809 июня с 23 октября по 1, 1810 марта с 13 мая по 15 был.

Еремеев Тимофей Леонтиев сын

Происхождение: з малороссийских дворян.

Семейное положение: женат на купеческой дочери Стефании Алексеевой.

Дети: дочь Мария (1 год).

Чины и звания, дата их присвоения:

10 мая 1767 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

10 июля 1778 – полковой есаул;

6 октября 1787 – полковой есаул (в войске Черноморском);

10 февраля 1791 – поручик;

24 октября 1795 – капитан;

14 сентября 1796 – майор;

5 января 1800 – подполковник.

Место и время прохождения войсковой службы:

За бывшего войска Запорожского:

с 1769 по 1774 в стороне Очакова, Гаджибея и в прочих там местах, в штурмах и сражениях.

В войске Черноморском:

1789 – в шеремии под Бендерами, штурме замка Гаджибея, при покорении городов Аккермана, Бендеры;

1790 – крепости Килии, при осаде и штурме крепости Измаильской, где и ранен под левый глаз ружейной пулей;

1791 – за Дунаем в разорении местечек Монастирища, Мачина, при взятии Браильской на острову батареи, в разбитии под местечками Бабадаг и Мачином турецкой армии;

1794 – в усмирении польских мятежников при местечке Берестовец, у переследовании от местечка Гродно немалого корпуса, при Соколке, при занятии города Гродно, в сражении под местечком Бронами, при отбитии у неприятеля под местечком Поповка на реке Бугу переправы, при вытеснении из селения Збиткове неприятеля, при взятии штурмом у Праги сильной батареи, на штурме города Праги, при покорении города Варшавы;

1796 годов, будучи определенным при пограничной кордонной страже в третьей части начальником, покусившихся было впасть в здешние пределы по разорению сего войска жителей закубанских горских народов, отразил и разбил многочисленные их толпы и тем нанес им страх без малейших от стороны войска потерь.

1800 году тоже за Кубанью при учиненой по высочайшему повелению оным же черкесам репрезий был.

Измайлов Влас

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

13 марта 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у дел против неприятеля в прошедшую с Портою Оттоманскую войну был яко-то при взятии крепостей Очакова, Аджибей, Белград, Бендер, Килии, Измайлова и в штурме Браиловской батареи.

За Кубанью 1800 июня с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1807 апреля с 27 по 10 мая, 1807 июня с 11 по 25, 1810 февраля с 17 по 22 и марта с 10 по 13, на пограничном карауле 1795 мая с 15 1796 мая по 15, 1798 мая с 15 1799 мая по 15, 1801 мая с 15 1802 мая по 15, 1804 мая с 15 1805 мая по 15, 1807 мая с 15 1808 мая по 15, 1810 мая с 15 1811 мая по 16, 1813 мая с 16 1814 мая по 16.

В подкреплении границы 1802 с 10 ноября по 1 генваря, 1804 с 25 июня по 1 октября, 1810 с 13 марта по 15 мая, 1811 с 31 ноября по 1 генваря.

Кабеняк Степан Максимов сын

Происхождение: из старшинских детей.

Семейное положение: женат на казачьей дочери.

Чины и звания, дата их присвоения:

21 июня 1768 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

15 ноября 1790 – полковой есаул (в войске Черноморском);

10 февраля 1791 – поручик;

20 июля 1794 – капитан;

16 апреля 1803 – войсковой полковник.

Место и время прохождения войсковой службы:

В бывшем войске Запорожском под городами Очаковым, Аджибеем и Аджидером, в крымском полуострове до уничтожения оногo;

1789 – в шеремии под Бендерами, в штурме замка Гаджибей, при покорении городов Аккермана, Бендер;

1790 – крепости Килии, при осаде Измаила;

1791 годов – в разбитии за Дунаем под местечком Бабадаг и Мачином турецкой армии был.

На войсковой земле при пограничном карауле начальником находился.

Калеперовский Филон

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

1 мая 1789 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в позапрошедшую Оттоманскую войну. В репрессиях, чинимых закубанцам 1800, 1802, 1804, 1810 и 1811 годов был.

Равно и на пограничном карауле по очереди службу продолжал.

Калницкий Федор

Чины и звания, дата их присвоения:

20 ноября 1789 – вступил в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время

В походах и у делах против неприятеля в Турции с 1789 года до окончания войны был.

Камянецкий Дмитрий

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

24 ноября 1787 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю турецкую войну и за Кубанью 1804, 1807, 1810 и 1811 годов был и на кордонной страже 1806, 1809, 1812 и 1813 мая по 16 число находился.

Каракай Кирило

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

8 мая 1790 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю турецкую войну с начала и до окончания.

За Кубанью в чинении закубанцам репрессий 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же против черкес 1800 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 16 по 28.

Вместо кордонной стражи на гребной флотилии 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16 1807 мая по 16, 1809 мая с 16 1810 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился.

Ковалевский Демьян

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

11 июня 1790 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю турецкую войну с начала и до окончания.

За Кубанью в чинении закубанцам репрессий 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же против черкес 1800 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 16 по 28.

Вместо кордонной стражи на гребной флотилии 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16, 1807 мая по 16, 1809 мая с 16 1810 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился.

Коваленко Герасим

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

3 марта 1789 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю позапрошедшую с Портой Оттоманской войну.

В репрессиях, чинимых закубанским черкесам 1800, 1804, 1807, 1810 и 1811 годов был.

Равно и на пограничном карауле по очереди службу продолжал.

Ковотевский Яков Романов сын

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на вдове майорше Катерине Терентевне, по первому мужу Великой.

Чины и звания, дата их присвоения:

1 сентября 1781 – писарь (в Екатеринославской губернии Новомосковского

нижнего земского суда);

10 мая 1784 – копиист;

20 июля 1785 – подканцелярист;

20 июля 1786 – канцелярист;

21 апреля 1787 – регистратор;

12 июля 1789 – полковой старшина (в войске Черноморском);

10 февраля 1791 – поручик;

27 сентября 1792 – капитан;

16 апреля 1803 – войсковой полковник.

Место и время прохождения войсковой службы:

1789 – в шеремии на флоте при покорении городов Аккерман и Бендер;

1790 – при истреблении под городом Измаил неприятельского флота, в штурме при взятии города Измаила;

1791 – при взятии сильной против города Браилова на острове батареи, при переходе против Тульчи за Дунай армии, а потом командирован с лодками и командой в лиман Рарык из стоящими за Дунаем близ Черного моря для предосторожности и защиты действующей под Бабадагом российской армии ..., в изгнании из 4 селений турков.

С поручением черноморской гребной флотилии 8 лодками и на оных командой в выгрузке и нагрузке в прилиманских устьях транспортных судов и при проходе до города Тамани лодками в Фанагорию Черным морем.

1799 марта 29 дня – по прибытии на переселенную землю в войсковом правительстве присутствует, августа 31-го этого года в должности войскового есаула при пограничной страже и в прочих командираниях находился.

Кордовский Константин Тимофеев сын

Происхождение: из польского шляхетства, подданных не имеет.

Семейное положение: женат на обер-офицерской дочери Меланьи Ивановой.

Дети: две дочери, сыновья: Петр (5 лет), Яков (3 лет).

Чины и звания, дата их присвоения:

19 января 1764 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

10 марта 1779 – атаман;

11 июля 1777 – полковой есаул;

19 апреля 1788 – подпоручик (в войске Черноморском);

25 декабря 1788 – капитан;

11 февраля 1791 – майор;

8 марта 1799 – подполковник.

Место и время прохождения войсковой службы:

Во время продолжения службы в походах и делах против неприятеля был:

в 1769 и 1770 годах – при разбитии пробиравшихся к Запорожской Сечи по Днепру турецких судов, при разбитии крымского хана Шаган Гирея и взятии 2 знамен, 5 знаков ханского полка;

1771 – пройдя на лодках мимо города Очакова и Кинбурна в первую армию, при взятии на усть-лиманском гирле состоявшего на страже в войске неприятельского флота судна, при разбитии и поражении под турецким местечком Тульча немалого числа бывших турецких судов и кораблей, также под городом Бабадаг, местечками Мачином, Фокшанами, Гирсовым, Гайсином;

при разбитии неприятеля под городом Силистрия, также в неприятельских батареях при разбитии войска и прогнании к Фокшанам неприятеля неукротимого с флотилией турецкой на Дунае в сражении был;

до заключения с Портой Оттоманской мира, который последовал в 1774 году – в разъездах и пикетах часто с препорученной командой находился;

в 1778 – в штурме при взятии города Очакова;

1789 – в штурме замка Гаджибея, при покорении городов Аккермана, Бендер;

1790 – в сотворении 5-сотенного пехотного полка при покорении крепости Килии, взятии штурмом сильной крепости и города Измаил;

1791 – при сожжении за Дунаем селения Монастырища, и взятии местечка Мачина, и на дунайском острове против города Браилова неприятельской 20 пушечной батареи, и по взятии оной был награжден с препоручением пяти сотнями командования для сделки в флот мореходных лодок, коих изделано 25.

В 1794 году, по прибытии на всемилостивейше пожалованную войску землю, отправляет должность войскового есаула.

В 1795 году – при пограничной страже командиром.

1796 февраля с 1 – в войсковом правительстве присутствовал и в войсковой канцелярии находился.

Кошман Степан

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на казачьей дочери Ксении Дорофеевой.

Дети: дочери: Парнелева (4 года), Матрона (2 года).

Чины и звания, дата их присвоения:

16 мая 1769 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

9 апреля 1774 – хорунжий;

20 мая 1788 – хорунжий (в войске Черноморском);

25 декабря 1788 – прапорщик;

13 ноября 1802 – переименован в хорунжие;

16 апреля 1803 – сотник.

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах и делах против неприятеля в Турции в позапрошедшую и прошедшую войну был.

Кравец Игнат Карпов сын

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на казачьей дочери.

Чины и звания, дата их присвоения:

15 мая 1787 – вступил на службу казаком (в войске Черноморском);

15 декабря 1787 – хорунжий;

25 декабря 1788 – прапорщик;

10 февраля 1791 – подпоручик;

13 ноября 1802 – сотник;

16 апреля 1803 – полковой есаул.

Место и время прохождения войсковой службы:

В походе в Турции с неприятелем в сражениях:

1788 – при истреблении и сожжении неприятельского под городом Очаковом флота, при взятии острова Березань, в штурме города Очакова;

1789 – при покорении городов Аккермана и Бендер;

1790 – при истреблении неприятельского под городом Измаилом флота, в штурме крепости Измаил;

1791 – при взятии против города Браилова на острове батареи.

В персидском походе с начала и до окончания одного был.

Кравченко Максим Григорьев сын

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на казачьей дочери.

Чины и звания, дата их присвоения:

10 мая 1787 – вступил на службу казаком (в войске Черноморском);

20 июня 1788 – полковой старшина;

25 декабря 1788 – прапорщик;

10 февраля 1791 – поручик;

13 ноября 1802 – полковой есаул.

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах на гребной флотилии:

1788 – при приступе к городу Очакову к неприятельскому флоту, также при истреблении и сожжении одного, при взятии острова Березани, в штурме города Очакова;

1789 – при преследовании Черным морем к городу Белгороду-Днестровскому при покорении одного и Бендер. По определению же в сухопутный пехотный полк:

1790 – Килии, в штурме крепости Измаильской;

1791 – при взятии против города Браилова на острове батареи, под Бабадаг и Мачином и за Дунаем при разбитии у Мачина сильной турецкой армии был.

Кравченко Фома

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

9 марта 1789 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В прошедшую с Портой Оттоманской войну в сражениях с неприятелем 1789 июня с 17 1791 июня по 21.

На войсковой земле при усмирении польских мятежников с 1794 по 1795 год. На кордонной страже 1793 июля с 20 1794 июля по 20, 1797 мая с 15 1799 мая по 15, 1800 мая с 15 1801 мая по 15, 1805 мая с 15 1806 мая по 15, 1808 мая с 15 1809 мая по 15, 1811 мая с 15 1812 мая по 15, 1814 мая с 15 1815 мая по 15.

В сражениях за Кубанью против неприятеля 1800 мая 30, 1802 мая 28, 1804 декабря 4 и 14, 1807 мая 4, октября 15, 1809 июня 19, 1810 февраля 25, марта 10, сентября 11, декабря 16, 1811 годов генваря 1 числа находился.

Кулик Иван

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

2 декабря 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В прошедшую турецкую войну в походах и у делах против неприятеля был.

На пограничном карауле 1792, 1797, 1800, 1805, 1808, 1811 и 1814 годов находился.

Куменко Дмитрий

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

7 мая 1790 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю турецкую войну с начала и до окончания.

За Кубанью в чинении закубанцам репрессий 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же против черкес 1800 октября с 1 по 21, 1811 января с 16 по 28.

Вместо кордонной стражи на гребной флотилии 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16 1807 мая по 16, 1809 мая с 16 1810 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился.

Куренский Григорий Григорьев сын

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на вдове казачке Агафии Ивановой по первому мужу Левченковой.

Дети: сыновья: Петр (19 лет), Степан (17 лет); дочери: Варвара (13 лет), Ефимия (3 года).

Чины и звания, дата их присвоения:

10 марта 1769 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

25 декабря 1788 – полковой есаул (в войске Черноморском);

10 февраля 1791 – поручик;

13 ноября 1802 – полковой есаул.

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах:

1788 – при осаде города Очакова;

1789 – в шеремичии под Бендерами, в штурме замка Гаджибей, при покорении городов Аккермана и Бендер;

1790 – крепости Килии.

По прибытии на пожалованную войску землю в разных командираниях был.

Кухаренко Михайло

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

28 мая 1789 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В прошедшую с Портой Оттоманской войну в сражениях 1789 июня с 17 1791 июня по 28.

На войсковой земле на кордонной стражи 1793 июня с 20 1794 июня по 20, 1797 июня с 14 1798 июня по 17, 1801 мая с 15 1802 мая по 15, 1808 мая с 15 1809 мая по 15, 1811 мая с 15 1812 мая по 15, 1814 мая с 15 1815 мая по 9.

В сражениях за Кубанью противу неприятеля 1800 мая 30, 1802 мая 28, 1809 декабря 4 и 14, 1810 февраля 25, марта 10, сентября 11, декабря 16, 1811 годов генваря 1, 31, февраля 1 числа находился.

А в походе в Польше мая с 9 октября по 12 сего года числа был.

Куцый Данило

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

5 июля 1787 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю турецкую войну с начала и до окончания.

За Кубанью в чинимых закубанцам репрессий 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью против черкес 1810 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 16 по 28, октября с 12 ноября по 21.

На кордонной страже 1793 мая с 15, 1794 мая с 16, 1798 мая с 16, 1799 мая с 16.

Вместо кордонной стражи на гребной флотилии 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16, 1809 мая с 16 1810 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился, 1815 мая с 16.

Лозовый Назар

Происхождение: Из обер-офицерских детей

Чины и звания, дата их присвоения:

9 августа 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах противу неприятеля в бывшую с Портою Оттоманской войну: 1788 – при истреблении и сожжении очаковского неприятельского флота, при взятии острова Березань; 1789 – при покорении городов Аккермана и Бендер; 1790 – в разбитии под городом Измайловым неприятельского флота и на штурме оногo, при взятии крепости Килии, декабря 11 – при взятии и осаде крепости Измаила; 1791 – при переправе через Дунай как туда так и обратно российской армии; 1797 – в Персии.

А на войсковой земле в чинении закубанцам репрессий 1810 в феврале, марте, сентябре и декабре с 16 по 28 января 1811, с 31 октября по 15 ноября был.

И на пограничном карауле 1801 мая с 15 1802 мая по 15, 1804 мая с 15 1805 мая по 15, 1807 мая с 15 1808 мая по 15 и 1813 мая с 15 1814 годов мая по 15 число находился.

Лубеный Иван Иванов сын

Происхождение: из польского шляхетства.

Семейное положение: женат на казачьей дочери.

Чины и звания, дата их присвоения:

10 мая 1765 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

6 ноября 1787 – полковой есаул (в войске Черноморском);

25 декабря 1788 – поручик;

13 ноября 1802 – полковой есаул.

Место и время прохождения войсковой службы:

В позапрошедшую турецкую войну:

в стороне Очакова, Аджибея, Аджидера, в Крымском полуострове также и в усмирении бунтовавшихся татар.

В недавно кончившуюся турецкую войну:

1788 – при истреблении и сожжении под Очаковым неприятельского флота, при взятии острова Березани, в штурме города Очакова, где и ранен в левую ногу ружейной пулей;

1789 – при покорении городов Аккермана и Бендер;

1790 – при истреблении под городом Измаилом неприятельского флота, в штурме сильной крепости Измаильской;

1791 – при взятии против города Браилова на острове батареи и при строении против Галаца на Дунае мосту.

Магеровский Николай Петров сын

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на казачьей дочери Ефросинии Тимофеевой.

Дети: дочь Надежда (9 лет).

Чины и звания, дата их присвоения:

26 мая 1764 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

31 июля 1774 – хорунжий;

3 декабря 1787 – полковой есаул (в войске Черноморском);

25 декабря 1788 – поручик;

8 мая 1792 – капитан;

16 апреля 1803 – войсковой полковник.

Место и время прохождения войсковой службы:

В позапрошедшую турецкую войну:

в стороне Очакова, где и ранен ружейной пулей в левый бок, Аджибея, Аджидера и Бендер.

В недавно кончившуюся:

1788 – в штурме города Очакова;

1789 – в шеремичиях под Бендерами, при взятии штурмом замка Гаджибея, при покорении городов Аккерман и Бендеры;

1790 – крепости Килии, в штурме крепости Измаильской;

1791 – в разбитии за Дунаем под Бабадагом, Мачином турецкой армии.

На пожалованной войску земле в разных командираниях находился.

Максименко Иван

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

14 ноября 1790 – в службу казаком

24 июля 1802 – сотенным есаулом

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля последнюю с Портой Оттоманской войну был и на пограничном карауле находился.

Марченко Михайло

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

14 мая 1789 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В позапрошедшую с Портой Оттоманской войну, в репрессиях против закубанских черкесов 1800, 1804, 1807, 1810 и 1811 годов был.

На пограничном карауле по очереди службу проходил и в походах против французов с 29 марта 1813 по 2 ноября 1814 года был.

Маспа Захарий Таранов сын.

Происхождение: из старшинских детей, поместья и крестьян не имеет.

Семейное положение: женат на казачьей дочери Марии Осиповой.

Дети: сын Емельян (6 лет).

Чины и звания, дата их присвоения:

2 мая 1765 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

9 июля 1788 – хорунжий (в войске Черноморском);

1 декабря 1790 – есаул;

10 февраля 1791 – поручик;

4 апреля 1794 – майор;

9 июля 1799 – подполковник.

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах и делах с неприятелем:

1770 – под городом Очаковым, Аджибеем и Аджидером, в крымском полуострове в усмирении бунтующих татар по 1774;

1788 – при осаде и штурме города Очакова;

1789 – в шеремии под Бендерами, в штурме замка Гаджибей, при покорении города Аккермана и Бендер;

1790 – в покорении Килии, в штурме Измаила;

1791 – за Дунаем при разбитии под местечками Бабадаг и Мачином турецкой армии.

1794 году сентября 19 – в усмирении польских мятежников, при разбитии польских войск под местечком Берестовец, 20-го – при преследовании от местечка Гродно немалого корпуса, 22-го – при Соколке, и 23-го числа – при взятии города Гродно, октября 12-го – в сражении под местечком Бронами, 14-го – при отбитии у неприятеля под местечком Поповкой на реке Бугу переправы, 23-го – при вытеснении с селения Збиткове неприятеля, а 24-го – при взятии штурмом близ оною батареи и в штурме сильно укрепленного варшавского предместья, называемого Прага, 29-го числа того ж октября – при покорении города Варшавы.

Могила Ефим

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

28 мая 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю турецкую войну с начала и до окончания.

За Кубанью в чинении закубанцам репрессий 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же в учинении закубанцам репрессий 1810 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 16 по 28, октября с 12 по 21 ноября.

На кордонной страже 1793 мая с 15 1794 мая по 15, 1796 мая с 15 1797 мая по 16, 1799 мая с 15 1800 мая по 16.

На гребной флотилии 1803 мая с 15 1804 мая по 16, 1806 мая с 15 1807 мая по 16, 1809 мая с 16 1810 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился.

Мороз Вакула

Происхождение: Из казачьих детей – запорожцев

Чины и звания, дата их присвоения:

1 ноября 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в прошедшую турецкую войну в пехотной команде под городом Очаковом, Бендерами, Белградом, а от толь на гребной флотилии под городами Килиею, Измаилом.

За Кубанью в чинимых закубанцам репрессиях 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 26.

За Кубанью же противу черкес 1810 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 16 по 20, с 12 октября по 21 ноября.

На кордонной страже 1792 мая с 16 1793 мая по 16, 1795 мая с 16 1796 мая по 16, 1798 мая с 16 1799 мая по 16, 1801 мая с 16 1802 мая по 16.

На гребной флотилии 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16 1807 мая по 16.

На кордонной страже 1809 мая с 16 1810 мая по 16, 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился.

Мулява Иван

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

1 мая 1789 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в позапрошедшую Оттоманскую войну. В репрессиях, чинимых закубанцам 1800, 1802, 1804, 1810 и 1811 годов был.

Равно и на пограничном карауле по очереди службу продолжал.

Ников Федор

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

5 мая 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля и в последнекончившуюся с турками войну в 1788 году был и при учинении сим войском закубанским злодеям репрессий 1800, 1802, 1804, 1806, 1807, 1808, 1809, 1810 февраля 19, марта 11, октября с 16 по 21, ноября с 16 по 28 число генваря 1811 годов был.

При взятии турецкого города Анапы в 1807 году и на пограничной службе находился.

Службу продолжал по 16 мая 1815 года.

Новак Данило

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

10 мая 1787 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В позапрошедшую с Портой Оттоманской войну был. В репрессиях, чинимых закубанцам 1800, 1802, 1804, 1807, 1810 и 1811 годов был.

Равно и на пограничном карауле службу продолжал.

Орленко Матвей

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

1 июля 1787 – в службу казаком

24 июля 1802 – сотенным есаулом

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля был с 1787 при взятии острова Березани, города Очакова 1789 года был, города Бендеры, при взятии Браиловской батареи.

Осадчий Никита

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

10 мая 1791 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В прошедшую турецкую войну в походах и у делах против неприятеля, 1793, 1796, 1799, 1802, 1804, 1807, 1809, 1810 февраля 19, марта 11, октября с 16 по 21, ноября с 16 по 28 число генваря 1811 годов был.

На пограничном карауле 1796, 1799, 1802, 1805, 1808, 1811 и 1814 годов службу продолжал.

Панчоха Дмитро

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

13 декабря 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

Всю последнюю с Портой войну с начала и до окончания одной находился.

На войсковой земле употреблен был на кордонной страже десять лет.

В походах за Кубанью 1800, 1802, 1804 ноября с 30 декабря по 15, 1807 мая с 4 по 13. В Анапе 1809 июня с 10 октября по 9. За Кубанью 1810 февраля с 4 по 18, сентября с 12 по 21, декабря с 15 января по 30 1811 годов.

Песковый Павел

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

1 апреля 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В позапрошедшую с Портою Оттоманскую войну, в Польше 1794 года, в чинении закубанским народам репрессий и на пограничном сего войска карауле был.

Пикинер Дмитрий Иванов сын

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на казачьей дочери.

Чины и звания, дата их присвоения:

7 мая 1760 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

6 марта 1788 – хорунжий (в войске Черноморском);

31 августа 1803 – сотник.

Место и время прохождения войсковой службы: В походах и делах против неприятеля в позапрошедшую и прошедшую с Портой Оттоманской войну и польскими мятежниками был.

Плыскач Яков

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

1 ноября 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в бывшую с Портой Оттоманской войну в штурме замка Гаджибей, при покорении городов Аккермана, Бендер, Килии, крепости Измаильской.

За Кубанью в чинении закубанским горским народам репрессий 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1801 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же в учинении закубанцам репрессий 1810 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 14 по 28, октября с 12 ноября по 28.

На кордонной страже 1797 мая с 16 1798 мая по 16, 1800 мая с 16 1801 мая по 16.

На гребной флотилии 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16 1807 мая по 16, 1809 мая с 16 1810 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился.

Пластунянин Никита

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

10 июня 1790 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В прошедшую турецкую войну был.

На пограничной страже с поступлением в службу продолжал годовую попеременно время от времени: 1814 мая с 15 1815 мая по 15.

И в походах против закубанцев случившихся без отлучки находился.

Полущик Давид

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

13 марта 1788 – вступил в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в прошедшую с Портою Оттоманской войну был яко-то при взятии крепостей Аккермана, Аджибей, Белград, Бендеры, Измайлова, в штурме Браиловской батареи.

За Кубанью 1800 июня с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1807 апреля с 27 по 10 мая, 1807 июня с 19 по 28, 1810 февраля с 17 по 28 и марта с 10 по 19. На пограничном карауле 1799 мая с 16 1796 мая по 16, 1798 мая с 16 1799 мая по 16, 1801 мая с 16 1802 мая по 16, 1804 мая с 16 1805 мая по 16, 1807 мая с 16 1808 мая по 16, 1810 мая с 16 1811 мая по 16, 1813 мая с 16 1814 мая по 16.

В подкреплении границы 1808 с 1 сентября по 1 генваря, 1809 июня с 29 октября по 1, 1810 марта с 1 мая по 15, 1811 ноября с 21 генваря по 1.

Понурка Иван

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

15 ноября 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю позапрошедшую с Портой Оттоманской войну, в чинении закубанцам репрессий и на пограничном карауле был.

Радич Иван Федоров сын

Происхождение: из старшинских детей.

Семейное положение: холост.

Чины и звания, дата их присвоения:

3 июля 1769 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

25 июля 1788 – полковой хорунжий (в войске Черноморском);

25 декабря 1788 – прапорщик;

10 февраля 1791 – подпоручик;

8 ноября 1795 – поручик;

24 октября 1794 – из старшинством;

13 ноября 1802 – полковой есаул.

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах и делах против неприятеля в Турции:

в позапрошедшую войну:

с 1769 по 1774 в стороне Очакова и прочих там местечках – в партиях и сражениях;

в последней:

1788 – при взятии в урочище Аджиголе в язык 30 человек турков, при осаде и штурме города Очаков, в шеремии под Бендерами, в штурме замка Гаджибей, при покорении городов Аккермана, Бендер;

1790 – крепости Килии, при осаде и штурме крепости Измаильской;

1791 годов – при разбитии за Дунаем под местечками Бабадаг и Мачином турецкой армии.

1794 – в Польше при местечке Берестовец, у переследовании от местечка Гродно немалого корпуса, при Соколке, при отбитии у неприятеля под местечком Поповец на реке Бугу переправы, в дислокации при очищении

дороги к Праге с охотниками при всяком шаге обороняющегося неприятеля перед Прагой, при взятии штурмом под Прагой сильной батареи, в штурме города Праги, при покорении города Варшавы был.

1796 ноября 18 – на войсковой земле при пограничной кордонной страже в третьей части начальником находился.

1798 мая 25 числа – в прочих по войску должностях и в командираниях находился.

Рахмановский Трофим Федоров сын – войсковой полковник.

Происхождение: из польского шляхетства.

Семейное положение: холост.

Чины и звания, дата их присвоения:

9 февраля 1762 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

10 июня 1771 – атаман;

11 ноября 1774 – полковой есаул;

10 апреля 1782 – поручик (в войске Черноморском с 10 сентября 1787);

25 декабря 1788 – капитан;

16 апреля 1803 – войсковой полковник.

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах и делах с неприятелем в Турции на флоте:

1769-1770 – при разбитии пробиравшихся к Сече Запорожской по реке Днепр турецких суден, при разбитии крымского хана Шахин-гирея и взятии 2 знамен, 5 значков и ханской лавки;

1771 – при взятии на усть-лиманском гирле состоящего на страже неприятельского судна.

А потом находился под видом резервного корпуса в сражении при разбитии под местечком Тульча немалого числа больших турецких судов и кораблей, также и под другими турецкими городами и местечками Бабадаг и Мачином, ... Гирсовым, Гайсином, Черневами, ... при разбитии неприятеля под Силистрией, при ширимициях к неприятельским батареям, при разбитии

и разгнании с оных даже к форштату неприятеля, где и ранен в правую ногу ружейными двумя пулями, при отражении 500 команды в реке Ардынка, под местечком Туртуком и городом Руцуком.

В 1788 – в штурме при взятии города Очакова;

1789 – в штурме замка Гаджибея, при покорении городов Аккермана, Бендер;

1790 – крепости Килии, в штурме крепости Измаил;

1791 – при разбитии за Дунаем под местечками Бабадаг и Мачином турецкой армии.

1794 – в усмирении бунтующихся польских мятежников при местечке Берестовец, у переследовании от местечка Гродно, в сражении под местечком Бронами, при отбитии у неприятеля под местечком Поповка на реке Бугу переправы, при вытеснении с селения Збиткове неприятеля, при взятии штурмом под Прагой батареи, в штурме города Праги, при покорении города Варшавы был.

По войску в разных командираниях находился.

Рева Андрей

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на казачьей дочери.

Чины и звания, дата их присвоения:

16 мая 1769 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

4 августа 1774 – хорунжий;

15 июля 1789 – хорунжий (в войске Черноморском);

10 февраля 1791 – прапорщик;

13 ноября 1802 – переименован хорунжим;

16 апреля 1803 – сотник.

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах и делах против неприятеля:

в позапрошедшую турецкую войну в стороне Очакова, Гаджибея и других лежащих при реке Днепр местах;

в недавно окончившуюся турецкую войну:

1789 – в штурме замка Гаджибея, при покорении городов Аккермана и Бендер;

1790 – крепости Килии, на штурме Измаила;

1791 годов – в разбитии за Дунаем под местечками Бабадаг и Мачином турецкой армии был.

Савченко Семен

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

1 июня 1787 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля при взятии городов Очакова, Бендер, Белгорода, Измайлова, острова Березани и Браиловской батареи был.

По прибытии на сей земле в репрессиях, чинимых закубанским горским народам 1800, 1802, 1804, 1807, 1810 и 1811 годов.

Равно и на пограничном карауле поочередно службу продолжал.

Сагадниченко Харитон

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

1 марта 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в последнюю с Портой Оттоманской войну: 1789 июня 17 – в шеремииции под Бендерами, сентября 14 – в штурме замка Гаджибей и при покорении городов Аккермана –

октября 6, Бендер – ноября 8; 1790 октября 18 – крепости Килии, декабря 11 – при осаде и штурме сильной крепости Измаильской; 1791 годов в разбитии за Дунаем под местечками Бабадаг июня 5 и Мачиным того ж месяца 28 числа.

В учинении задунайским народам репрессий 1804 декабря с 4 по 17, 1807 мая с 4 по 15, октября с 13 по 28, 1810 февраля с 16 по 20 марта, с 11 по 18 сентября, с 12 по 20 ноября, а с 16 декабря по 27 января 1811 года и в подкреплении границы был.

Сердечный Мокий

Происхождение: Из казачьих детей – запорожцев

Чины и звания, дата их присвоения:

1 августа 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в прошедшую турецкую войну в пехотной команде под городом Очаковом, Бендерами, Белградом, а от толь на гребной флотилии под городами Килиею, Измаилом.

За Кубанью в чинимых закубанцам репрессиях 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 26.

За Кубанью же противу черкес 1810 октября с 1 по 21, 1811 января с 16 по 20, с 12 октября по 21 ноября.

На кордонной страже 1792 мая с 16 1793 мая по 16, 1795 мая с 16 1796 мая по 16, 1798 мая с 16 1799 мая по 16, 1801 мая с 16 1802 мая по 16.

На гребной флотилии 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16 1807 мая по 16.

На кордонной страже 1809 мая с 16 1810 мая по 16, 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился.

Сечкарь Семен

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

30 апреля 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В позапрошлую с Портой Оттоманской войну, в учинении закубанцам репрессий и на пограничном сего войска карауле был.

Силишенко Иван

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

17 апреля 1790 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю турецкую войну с начала и до окончания.

За Кубанью в чинении закубанцам репрессий 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же против черкес 1800 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 16 по 28.

Вместо кордонной стражи на гребной флотилии 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16, 1807 мая по 16, 1809 мая с 16 1810 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился.

Симоненко Яков Семенов сын

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

26 (10) марта 1788 – в службу казаком

26 мая 1813 – сотенным есаулом

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в Турции 1788, 1790, 1791. За Кубанью 1800, 1802, 1804, 1807, 1809 и 1810 годах был и на кордонной страже находился.

Супруненко Данило

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

1 июня 1789 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В штурмах не был.

В заграничном походе в прошедшую с Портой Оттоманской войну 1789 июня с 1 1792 августа по 28.

За Кубанью 1804 декабря с 1 по 16.

На пограничном карауле 1805 мая с 15 1806 июня по 9.

В делах на флотилии против неприятеля 1807 февраля с 28 1808, 1809, 1810, 1811, 1812 сентября по 20.

А за границу в походе противу французов 1810 февраля по 1.

На пограничном карауле 1814 мая с 15 1815 мая по 16 июня находился.

Супуренко Савва

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

25 ноября 1790 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю турецкую войну с начала и до окончания.

За Кубанью в чинении закубанцам репрессий 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же против черкес 1800 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 16 по 28.

Вместо кордонной стражи на гребной флотилии 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16 1807 мая по 16, 1809 мая с 16 1810 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился.

Струненко Данило

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

1 июня 1789 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В заграничном походе в прошедшую с Портой Оттоманской войну 1789 июня с 1 1792 августа по 25. За Кубанью 1804 декабря с 1 по 16.

На пограничном карауле 1805 июня с 5 1806 июня по 9.

В сражениях на флотилии против врага 1807 февраля с 28 1808, 1809, 1810, 1811, 1812 сентября по 20.

А за границею в Польше противу французов 1810 февраля по 1.

На пограничном карауле 1814 мая с 15 1815 мая по 15 число находился.

Таран Самсон

Происхождение: Из казачьих детей – запорожцев

Чины и звания, дата их присвоения:

25 мая 1787 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в прошедшую турецкую войну в пехотной команде под городом Очаковом, Бендерами, Белградом, а оттоль на гребной флотилии под городами Килиею, Измаилом.

За Кубанью в чинимых закубанских репресиях 1800 мая с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 26.

За Кубанью же противу черкес 1810 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 16 по 20, с 12 октября по 21 ноября.

На кордонной страже 1792 мая с 16 1793 мая по 16, 1795 мая с 16 1796 мая по 16, 1798 мая с 16 1799 мая по 16, 1801 мая с 16 1802 мая по 16.

На гребной флотилии 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16 1807 мая по 16.

На кордонной страже 1809 мая с 16 1810 мая по 16, 1812 мая с 16 1813 мая по 16 находился.

Татарин Севастьян

Чины и звания, дата их присвоения:

10 мая 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в прошедшую с Портой Оттоманской войну был яко-то при взятии крепостей Очакова, Аджибея, Болграда, Бендер, Измайловой, в штурме Браиловской батареи.

За Кубанью 1800 июня с 2 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1807 апреля с 27 по 10 мая, 1809 июня с 19 по 23, 1810 февраля с 17 по 22 и марта с 10 по 13, 1811 с 12 октября по 31 ноября.

На пограничном карауле 1795 мая с 15 1796 мая по 15, 1798 мая с 15 1799 мая по 15, 1801 мая с 15 1802 мая по 15, 1804 мая с 15 1805 мая по 15, 1810 мая с 16 1811 мая с 16, 1813 мая с 16 1814 мая по 16.

В подкреплении границы 1808 с 1 сентября по 1 генваря, 1809 июня с 29 октября по 1, 1810 марта с 1 мая по 15, 1811 ноября с 21 генваря по 1.

Ткаченко Федор

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

8 ноября 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

На штурмах против неприятеля во всю турецкую войну с начала и до окончания.

За Кубанью в репрессиях против черкес 1800 мая с 1 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же в учинении закубанских репрессий 1810 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 16 по 28, октября с 12 по 21 ноября.

На кордонной страже 1793 мая с 15 1794 мая по 15, 1796 мая с 15 1797 мая по 16, 1799 мая с 15 1800 мая по 16.

Вместо кордонной стражи продолжал по очереди службу на гребной флотилии 1803 мая с 15 1804 мая по 16, 1806 мая с 15 1807 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 15 1813 мая по 16 находился.

Туркониц Филипп

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

13 мая 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В турецких походах 1788 года равно и в чинении сим войском закубанцам репрессий в 1802, 1806 и 1810 годах был.

А протчее время у пограничных караулах по очереди состоял.

Чалый Степан

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

8 августа 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В прошедшую с Портой Оттоманской войну с начала и до окончания оной находился.

На войсковой земле попеременно был на кордонной страже да в тот же год в покорении за Кубанью 1800, 1802, 1804 ноября с 30 декабря по 15, 1807 мая с 4 по 13. В Анапе 1809 июня с 10 октября по 9. За Кубанью 1810 февраля с 4 по 13, сентября с 12 по 21, декабря с 15 генваря по 30 1811 годов.

Чепега Евтихий Миронов сын

Происхождение: из казачьих детей.

Семейное положение: женат на вдове Катерине Ивановне по первому муже капитанше Прокофьевой.

Чины и звания, дата их присвоения:

26 июля 1774 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

20 декабря 1787 – куренной атаман (в войске Черноморском);

19 сентября 1789 – поручик;

12 сентября 1790 – бунчуковый товарищ;

10 февраля 1791 – капитан;

2 октября 1792 – майор;

29 мая 1799 – подполковник.

Место и время прохождения войсковой службы:

1788 – при взятии в урочище Аджибей в язык 30 человек турок, при осаде и взятии города Очакова;

1789 – в шеремии под Бендерами, в штурме замка Гаджибея, при покорении городов Аккермана и Бендеры;

1790 – при взятии крепости Килии, при осаде и штурме крепости Измаильской;

1791 – в разбитии за Дунаем под местечками Бабадаг и Мачином турецкой армии.

Чернышев Василий

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

1 мая 1789 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

На штурмах против неприятеля во всю турецкую войну с начала и до окончания.

За Кубанью в репрессиях против черкес 1800 мая с 1 по 6, 1802 мая с 29 по 31, 1804 декабря с 4 по 15. При взятии турецкого города Анапа 1807 мая с 1 по 20.

За Кубанью же в учинении закубанских репрессий 1810 октября с 1 по 21, 1811 генваря с 16 по 28, октября с 12 по 21 ноября.

На кордонной страже 1793 мая с 15 1794 мая по 15, 1796 мая с 15 1797 мая по 16, 1799 мая с 15 1800 мая по 16.

Вместо кордонной стражи продолжал по очереди службу на гребной флотилии 1803 мая с 15 1804 мая по 16, 1806 мая с 15 1807 мая по 16.

На кордонной страже 1812 мая с 15 1813 мая по 16 находился.

Чернявский Петро Васильев сын

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

3 июля 1788 – в службу казаком

24 июля 1802 – сотенным есаулом

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в последнюю с Портою Оттоманскую войну был и в учинении закубанским горским народам 1807 репрессий и на пограничном карауле находился.

Чуб Иван

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

3 июня 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля во всю турецкую войну был. В репрессиях за Кубанью 1799-1804, 1809, 1810, 1811 и на кордонной страже 1806, 1809, 1812 и 1813 мая по 16 число находился.

Шевченко Ерема

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

10 мая 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В прошедшую с Портою Оттоманской войну в сражениях с неприятелем 1789 июня с 24 1791 июня по 22.

На войсковой земле на кордонной страже 1797 июня с 13 1798 июня по 17, 1808 мая с 15 1809 мая по 15, 1814 октября с 15 1815 мая по 15.

В сражениях за Кубанью против неприятеля 1807 мая 4 1809 июня 19, 1810 годов февраля 25, марта 10, сентября 11 числа находится.

Шестенко Ерема

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

10 мая 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В прошедшую с Портой Оттоманской войну в сражениях с неприятелем 1789 июня с 17 1791 июня по 21 на войсковой земле.

На кордонной страже 1797 июня с 13 1798 июня по 17, 1808 мая с 15 1809 мая по 15, 1814 октября с 15, 1815 мая по 15.

В сражениях за Кубанью против неприятеля 1807 мая 4, 1809 июня 19, 1810 годов февраля 25, марта 10, сентября 11 числа находился.

Широпоясый Игнат

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

2 декабря 1788 – в службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В походах и у делах против неприятеля в прошедшую с Портой Оттоманской войну 1788 декабря с 2 1792 августа по 25.

За Кубанью 1804 декабря с 1 по 16.

На пограничном карауле 1800 мая с 15 1801 мая по 15, 1804 июня с 12 1805 июня по 12.

В Дунае на флотилии против Порты Оттоманской 1807 февраля с 22 апреля 1810 июня по 20.

На границе в Польше противу французских войск 1813 февраля по 1 число находился.

Шкуропацкий Яков Куприянов сын

Происхождение: из польского шляхетства.

Семейное положение: женат на купеческой дочери.

Умер 1804 года апреля 6 числа.

Чины и звания, дата их присвоения:

30 мая 1767 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

9 августа 1790 – сотник (в войске Черноморском);

10 декабря 1793 – полковой есаул;

13 ноября 1802 – утвержден в нынешнем чине [полковым есаулом].

Место и время прохождения войсковой службы:

В походах и делах против неприятеля в позапрошедшую и последнюю с Портой Оттоманской войну:

с 1769 по 1774 – под городами Очаковым, Гаджибеем и Бендерами;

1788 – при истреблении неприятельского флота, при взятии Березани и города Очакова;

1789 – Бендер;

1790 – при истреблении под Измаилом флота, при взятии Измаила;

1791 – Браиловской батарееи был.

Шпатко Федор

Происхождение: Из казачьих детей

Чины и звания, дата их присвоения:

25 мая 1788 – вступил на службу казаком

В продолжение службы сколько раз был употреблен на кордонную стражу и в заграничные походы, с которого и по какое время:

В прошедшую с Портой Оттоманской войну с 1788 по 1792.

За Кубанью 1800 июня с 2 по 6, 1802 мая с 24 июня по 5, 1804 декабря с 3 по 15, 1810 октября с 12 по 20, декабря с 18 января по 24 1811 годов.

На кордонной страже 1793 мая с 16 1794 мая по 16, 1797 мая с 16 1798 мая по 16, 1800 мая с 16 1801 мая по 16, 1803 мая с 16 1804 мая по 16, 1806 мая с 16 1807 мая по 16, 1809 мая с 16 1811 мая по 16, 1812 мая с 16 1813 мая по 16.

И под крепостью пограничною войска Черноморского караулах разновремененно находился.

Шрам Иван Иванов сын

Происхождение: из польских уроженцев.

Семейное положение: женат на казачьей дочери Ирине Корнеевой.

Дети: сын Степан (3 года), дочь Ксения (1 год).

Чины и звания, дата их присвоения:

21 июня 1768 – вступил на службу казаком (в войске Запорожском);

15 ноября 1790 – полковой есаул (в войске Черноморском);

10 февраля 1791 – поручик;

24 октября 1794 – из старшинством;

8 ноября 1795 – капитан.

Место и время прохождения войсковой службы:

В Турции:

в 1789 – в шеремии под Бендерами, в штурме замка Гаджибея, при покорении городов Аккермана и Бендер;

1790 – в крепости Килии, в штурме крепости Измаил;

1791 – в разбитии за Дунаем в местечке Бабадаг и Мачин турецкой армии.

С 1794 по 1796 – в Польше в действительном сражении был.

На войсковой земле на пограничном карауле и прочих по войску командирациях находился.

(ДАОО Ф.1 оп. 218 спр. 5 (1803). Формулярні списки штаб та обер-офіцерів і нижніх чинів; ДАОО Ф.1 оп. 218 спр. 6 (1803). Кондуїтні списки; ДАОО Ф.1 оп. 218 Спр. 3 (1804). Формулярні списки про чини військового звання; Спр. 4 (1804). Кондуїтні списки по військовій частині; ДАОО Ф.1 оп. 218 спр. 7 (1815). Формулярні та кондуїтні списки по військовому управлінню).

**РЕЄСТР СТАРШИНИ ЧОРНОМОРСЬКОГО ВІЙСЬКА
ІЗ ЗАЗНАЧЕННЯМ ПЕРІОДУ ПЕРЕБУВАННЯ НА ПОСАДІ**

Кошові отамани

Білий Сидір Гнатович: 2 січня 1788 – 17 червня 1788

Чепіга Захарій Олексійович: 16 липня 1788 – 14 січня 1797

Військовий суддя

Головатий Антон Андрійович: 22 січня 1788 – лютий 1797

Військовий писар

Підлисецький Іван: 14 січня 1788 – 27 березня 1790 – 1804

Котляревський Тимофій Терентійович: 1789 – 29 січня 1797

Голубенко Григорій: 1789-1791

Військовий осавул

Єремєєв Тимофій Леонтійович: 10 липня 1778 (Запорозьке військо) – 6 жовтня 1787 (Чорноморське військо) – 24 жовтня 1795

Бурсак Федір Якович: 1 жовтня 1778 (Запорозьке військо) – 29 грудня 1788 (Чорноморське військо) – 11 вересня 1789

Віл Іван: 1787 – 30 листопада 1791

Водолажський Іван: 1787 – 30 листопада 1791

Гаркуша Мусій: 1787 – 30 листопада 1791

Гаркуша Тихін: 1787 – 30 листопада 1791

Гента Євстафій: 1787 – 30 листопада 1791

Гуртовий Прокіп: 1787 – 30 листопада 1791

Ладанєв Григорій: 1787 – 30 листопада 1791

Лопата Леонтій: 1787 – 30 листопада 1791

Лопецький Яків: 1787 – 30 листопада 1791

Лотнин Хома: 1787 – 30 листопада 1791

Мадровський Микола: 1787 – 30 листопада 1791

Мандрика Андрій: 1787 – 30 листопада 1791
Масляник Василь: 1787 – 30 листопада 1791
Милаєвський Мартин: 1787 – 30 листопада 1791
Шиновський Микола: 1787 – 30 листопада 1791
Шупляк Василь: 1787 – 30 листопада 1791
Яременко Прокопій: 1787 – 30 листопада 1791
Бала Гнат: 5 травня 1787 – 1804
Бала Петро: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Білий Андрій: 5 травня 1787 – 1798
Білий Іван: 5 травня 1787 – 1789
Білий Федір: 5 травня 1787 – 11 грудня 1790
Видов Іван: 5 травня 1787 – 1804
Гонтар Степан: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Гулик Мокій: 5 травня 1787 – 21 червня 1798
Долгий Іван: 5 травня 1787 – 1804
Жмоков Андрій: 5 травня 1787 – 1804
Заруба Василь: 5 травня 1787 – 1804
Зубенко Клементій: 5 травня 1787 – 1804
Кансур Дем'ян: 5 травня 1787 – 1804
Косинецький Василь: 5 травня 1787 – 1804
Крамар Лук'ян: 5 травня 1787 – 1804
Куручка Пантелеймон: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Куций Опанас: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Машенський Федір: 5 травня 1787 – 1804
Недрей Федір: 5 травня 1787 – 1804
Неживий Іван: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Новальський Семен: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Пекшин Федір: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Перина Іван: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Скоромаський Карпо: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791

Снамук Омелян: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Спичак Герасим: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Сухина Тимофій: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Терещенко Іван: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Тесля Василь: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Третьков Петро: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Цап Андрій: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Цигановський Іван: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Чорний Дем'ян: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Чинбар Іван: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Шикотинда Онисимор: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Шульга Іван: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Щока Окунін: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Яловий Іван: 5 травня 1787 – 1789
Яловий Сергій: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Голота Марко: 7 травня 1787 – 30 листопада 1791
Сутика Захарій: 2 січня 1788 – січень 1794
Білий Віктор: 1788 – 30 листопада 1791
Білий Денис: 1788 – 30 листопада 1791
Білий Кузьма: 1788-1790
Бойко Дем'ян: 1788 – 30 листопада 1791
Бохенник Ілля: 1788 – 11 грудня 1790
Великий Михайло: 1788 – 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Вишневецький Яків: 1788 – 30 листопада 1791
Головко Василь: 1788 – 11 грудня 1790
Гусак Леонтій: 1788 – 30 листопада 1791
Жулий Никифор: 1788 – 30 листопада 1791
Заволода Феодор: 1788 – 30 листопада 1791
Заславський Кирило: 1788 – 30 листопада 1791
Каламбет Андрій: 1788 – 30 листопада 1791

Канархистра Федір: 1788 – 30 листопада 1791
Колотиленко Трохим: 1788 – 30 листопада 1791
Лапицький Григорій: 1788 – 11 грудня 1790
Мулява Антон: 1788 – 30 листопада 1791
Ніякий (Неякий) Степан: 1788 – 30 листопада 1791
Плохшій Семен: 1788 – 30 листопада 1791
Подольський Іван: 1788 – 30 листопада 1791
Половенко Олексій: 1788 – 30 листопада 1791
Порохня Семен: 1788 – 30 листопада 1791
Прусс Потап: 1788 – 30 листопада 1791
Письменний Олексій: 1788-1804
Ридкевич Іван: 1788 – 11 грудня 1790
Філіпєв Василь: 1788 – 30 листопада 1791
Харченко Михайло: 1788 – 30 листопада 1791
Червоноштан Федір: 1788 – 30 листопада 1791
Черепаха Герасим: 1788 – 30 листопада 1791
Чорний Давид: 1788 – 30 листопада 1791
Чорний Іван: 1788 – 30 листопада 1791
Чернявський Яків: 1788 – 30 листопада 1791
Чуб Антон: 1788 – 30 листопада 1791
Чуб Дем'ян: 1788 – 30 листопада 1791
Шанька Григорій: 1788 – 30 листопада 1791
Шапаренко Іван: 1788 – 30 листопада 1791
Шапка Іван: 1788 – 11 грудня 1790
Шелест Онуфрій: 1788 – 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Шияневський Микола: 1788 – 11 грудня 1790
Кухаренко Герасим Романович: 25 грудня 1788 – 16 квітня 1803
Аврамов Григорій: 1789 – 30 листопада 1791
Багмут Давид: 1789 – 30 листопада 1791
Башмаков Петро: 1789 – 30 листопада 1791

Безгласний Тимофій: 1789 – 30 листопада 1791
Безуглий Григорій: 1789 – 30 листопада 1791
Білий Лаврентій: 1789 – 30 листопада 1791
Боженко Лук'ян: 1789 – 30 листопада 1791
Бохенник Григорій: 1789 – 30 листопада 1791
Ведложенко Терентій: 1789 – 30 листопада 1791
Велегура Матвій: 1789 – 30 листопада 1791
Виташенко Василь: 1789 – 30 листопада 1791
Відьма Яків: 1789 – 30 листопада 1791
Донтар Степан: 1789 – 11 грудня 1790
Дрянчев: 1789 – 11 грудня 1790
Загубисітка Павло: 1789 – 30 листопада 1791
Компанієць Сава: 1789 – 30 листопада 1791
Копійка Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Коронович Степан: 1789 – 30 листопада 1791
Коронович Федір: 1789 – 30 листопада 1791
Кремешний Андрій: 1789 – 30 листопада 1791
Кривда Яків: 1789 – 11 грудня 1790
Крутофал Давид: 1789 – 30 листопада 1791
Кухаренко Роман: 1789 – 30 листопада 1791
Кущенко Нестор: 1789 – 30 листопада 1791
Литник Хома: 1789 – 11 грудня 1790
Ніякий Василь: 1789 – 11 грудня 1790
Радчевський Радіон: 1789 – 30 листопада 1791
Рештога Мойсей: 1789 – 30 листопада 1791
Рудий Петро: 1789 – 30 листопада 1791
Ришторда Мойсей: 1789 – 11 грудня 1790
Садмаченко Іван: 1789 – 11 грудня 1790
Сайдаченко Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Самойленко Тимофій: 1789 – 11 грудня 1790

Сбан Федір: 1789 – 30 листопада 1791
Сипянщик Михайло: 1789 – 30 листопада 1791
Сич Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Смола Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Стешков Федот: 1789 – 30 листопада 1791
Таран Кирило: 1789 – 30 листопада 1791
Товмачевський Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Третина Матвій: 1789 – 30 листопада 1791
Трошин Кузьма: 1789 – 11 грудня 1790
Уменченко Микола: 1789 – 30 листопада 1791
Чабан Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Чайка Прокіп: 1789-1804
Чистожат Андрій: 1789 – 30 листопада 1791
Швидкий Іван: 1789-1804
Яновський Петро: 1789 – 30 листопада 1791
Жировий Григорій Семенович: 5 липня 1789 – 10 жовтня 1792
Кам'янецький Василь: вересень 1789 – 1792
Левенець Федір: вересень 1789 – 30 листопада 1791
Лисенков Герасим: вересень 1789 – 30 листопада 1791
Малий Іван: вересень 1789 – 1792
Улянченко Микола: вересень 1789 – 11 грудня 1790
Ричка Федір Микитович: 20 листопада 1789 – 16 листопада 1802
Гречаний Кузьма Федорович: 10 грудня 1789 – 16 квітня 1803
Іпешков Федір: грудень 1789 – 1804
Кобильник Олексій: грудень 1789 – 30 листопада 1791
Осанчук Василь: грудень 1789 – 1790
Бобир Василь: 1790 – 30 листопада 1791
Головко Феодор: 1790 – 30 листопада 1791
Гречаний Мирон: 1790 – 30 листопада 1791
Реуцов Павло: 1790-1804

Солотовка Василь: 1790 – 30 листопада 1791
Маспа Захарій Таранович: 1 грудня 1790 – 4 квітня 1794
Бакир Мартин: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Білий Данило: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Білий Семен: 11 грудня 1790 – 1792
Біловус (Беловус) Антон: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Великий Іван: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Височин (Височан) Павло: 11 грудня 1790 – 1792
Визир Семен: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Волявач (Волевач) Василь: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Гаркуша Михайло: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Головко Григорій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Головченко Микола: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Горб Клим: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Губа Василь: 11 грудня 1790 – 1804
Дарнада Кирило: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Даценко Клим: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Детиров Фон Фейварі Михайло: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Долгонятий Іван: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Дяков Андрій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Животовський (Животівський) Яків: 11 грудня 1790 – 1792
Зеленський Андрій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Карноух Терентій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Киргиз Семен: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Кладко Григорій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Косович Михайло: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Котляр Степан: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Крамаренко Андрій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Крупка Степан: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Кузьмин Федір: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791

Лата Кирило: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Литвинов Яків: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Луговський Артем: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Майборода Григорій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Максименко Лаврентій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Мамай Лук'ян: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Матяшевський Микола: 11 грудня 1790 – 1792
Мишенський (Мошенський) Федір: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Плоскоголовий Яким: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Погорілий Семен: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Подскальський Федір: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Порожній Сава: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Самойлович Денис: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Ситенький Іван: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Скакун Дем'ян: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Суйменко Кирило: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Тендітний Федір: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Товстиган Іван: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Уманець Прокіп: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Фалеев Петро: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Холодний Петро: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Чегринець Петро: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Червоний Максим: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Черненко Федір: 11 грудня 1790 – 1804
Чернявський Андрій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Чернявський Петро: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Чорний Корній: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Чорний Сава: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Шмалько Микола: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Шрам Наум: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791

Шульга Антон: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
 Шульга Василь: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
 Щербаков Максим: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
 Яковенко Микита: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
 Яновський Федір: 11 грудня 1790 – 1792
 Полімбет Андрій Леонтійович: 12 грудня 1790 – 13 листопада 1802
 Білий Самсон Онисимович: 10 лютого 1791 – 8 листопада 1795
 Ковотевський Яків Романович: 10 лютого 1791 – 27 вересня 1792
 Тиховський Лев Лук'янович: 25 травня 1791 – 21 серпня 1795
 Бублівський Гордій: 30 листопада 1791 – 1792
 Дрига Яків: 30 листопада 1791 – 1792
 Леда Максим: 30 листопада 1791 – 1794
 Порохня Степан: 30 листопада 1791 – 1792
 Радкевич Іван: 30 листопада 1791 – 1792
 Білий Корнилій: 30 листопада 1791 – 1804
 Іваненко Федір: 30 листопада 1791 – 1807
 Ковтун Лук'ян: 30 листопада 1791 – 1804
 Левенець Василь: 30 листопада 1791 – 1804
 Табанець Кіндрат: 30 листопада 1791 – 1804
 Таран Іван: 30 листопада 1791 – 1804
 Третяк Сава: 30 листопада 1791 – 1804

Військовий хорунжий

Рева Андрій: 4 серпня 1774 (Запорозьке військо) – 15 липня 1789
 (Чорноморське військо) – 10 лютого 1791
 Кошман Степан: 9 квітня 1774 (Запорозьке військо) – 20 травня 1788
 (Чорноморське військо) – 25 грудня 1788
 Магерівський Микола Петрович: 31 липня 1774 (Запорозьке військо) – 3
 грудня 1787 (Чорноморське військо)
 Тиховський Лев Лук'янович: 21 жовтня 1784 – 25 травня 1791

Авксентєв Семен: 1787 – 30 листопада 1791
Арестов Іван: 1787 – 11 грудня 1790
Бабиченко Данило: 1787 – 11 грудня 1790
Баленко Михайло: 1787 – 30 листопада 1791
Баленко Юхим: 1787 – 30 листопада 1791
Беда (Біда) Іван: 1787 – 30 листопада 1791
Безкровний Семен: 1787 – 1804
Белицький Іван: 1787 – 30 листопада 1791
Беляєв Василь: 1787 – 30 листопада 1791
Бертадський Карп: 1787 – 11 грудня 1790
Бойко Федор: 1787 – 30 листопада 1791
Бугай Гнат: 1787 – 30 листопада 1791
Василевський Селівестр: 1787 – 30 листопада 1791
Василенко Хома: 1787 – 30 листопада 1791
Васюта Корній: 1787 – 30 листопада 1791
Верещака Василь: 1787 – 30 листопада 1791
Вивід Іван: 1787 – 11 грудня 1790
Визарьов Кіндрат: 1787 – 30 листопада 1791
Водолага Федор: 1787 – 30 листопада 1791
Войтенко Матвій: 1787 – 30 листопада 1791
Воловик Федір: 1787 – 30 листопада 1791
Волошин Антон: 1787 – 11 грудня 1790
Волошин Федор: 1787 – 30 листопада 1791
Волявач (Волевач) Петро: 1787 – 30 листопада 1791
Гаженко Лук'ян: 1787-1808
Гайдук Микола: 1787 – 30 листопада 1791
Гаркуша Павло: 1787 – 30 листопада 1791
Гасан Олексій: 1787-1792
Гачжеєв Іван: 1787-1792
Гельдиш Степан: 1787 – 30 листопада 1791

Герченко Федір: 1787 – 30 листопада 1791
Гладкий Матвій: 1787 – 30 листопада 1791
Глобенко Михайло: 1787 – 30 листопада 1791
Гоков Євтихій Михайлович: 1787 – 24 грудня 1799
Голубицький Григорій: 1787 – 30 листопада 1791
Голубок Григорій: 1787 – 30 листопада 1791
Горб Григорій: 1787 – 30 листопада 1791
Горб Феодор: 1787 – 30 листопада 1791
Горбань Гаврило: 1787 – 30 листопада 1791
Гординський Сидір: 1787 – 30 листопада 1791
Гордієнко Василь: 1787 – 30 листопада 1791
Гострий Йосип: 1787 – 30 листопада 1791
Греков Максим: 1787-1792
Губа Іван: 1787 – 30 листопада 1791
Губа Павло: 1787 – 30 листопада 1791
Данильченко Феодор: 1787 – грудень 1794
Дегтяр Григорій: 1787 – 30 листопада 1791
Дегтяр Павло: 1787 – 30 листопада 1791
Дмитрушенко Дмитро: 1787 – 30 листопада 1791
Доброгорський Василь: 1787 – 30 листопада 1791
Дорідний Петро: 1787-1789
Драдан Андрій: 1787 – 11 грудня 1790
Драній Петро: 1787 – 30 листопада 1791
Дубинський Петро: 1787 – 11 грудня 1790
Дубовий Яків: 1787 – 30 листопада 1791
Дубонос Мирон: 1787 – 30 листопада 1791
Дубчак Григорій: 1787 – 30 листопада 1791
Євсєєв Андрій: 1787 – 11 грудня 1790
Жадан Корній: 1787 – 30 листопада 1791
Ждан Корній: 1787 – 11 грудня 1790

Животовський (Животівський) Тимофій: 1787 – 30 листопада 1791
Заблоцький Філат: 1787 – 11 грудня 1790
Забора Андрій: 1787 – 30 листопада 1791
Загинайко Гнат: 1787 – 30 листопада 1791
Задека Мартин: 1787 – 30 листопада 1791
Заєць Федір: 1787 – 30 листопада 1791
Зайцев Йосип: 1787 – 30 листопада 1791
Замуняк Іван: 1787 – 30 листопада 1791
Збарах Михайло: 1787 – 30 листопада 1791
Зимавський Кирило: 1787 – 11 грудня 1790
Зінов'єв Іван: 1787 – 11 грудня 1790
Каган Степан: 1787 – 30 листопада 1791
Кандак Андрій: 1787 – 30 листопада 1791
Канівець Трохим: 1787 – 30 листопада 1791
Капинос Петро: 1787 – 30 листопада 1791
Карга Павло: 1787 – 30 листопада 1791
Кравчуковський Максим: 1787 – 11 грудня 1790
Краєв Григорій: 1787 – 30 листопада 1791
Кривошей Наум: 1787 – 30 листопада 1791
Крищенко Мартин: 1787 – 30 листопада 1791
Малина Степан: 1787 – 11 грудня 1790
Малюта Роман: 1787 – 11 грудня 1790
Малюченко Василь: 1787 – 11 грудня 1790
Мамай Герасим: 1787 – 30 листопада 1791
Маяцький Степан: 1787 – 30 листопада 1791
Могильник Яків: 1787 – 30 листопада 1791
Найден Артем: 1787 – 30 листопада 1791
Немиря Герасим: 1787 – 30 листопада 1791
Немиря Максим: 1787 – 11 грудня 1790
Новицький Василь: 1787 – 30 листопада 1791

Новобран Йосип: 1787 – 30 листопада 1791
Огієнко Іван: 1787 – 30 листопада 1791
Пирогов Василь: 1787 – 11 грудня 1790
Пискалов Іван: 1787 – 30 листопада 1791
Письменний Данило: 1787 – 30 листопада 1791
Письменний Дем'ян: 1787 – 30 листопада 1791
Салатовка Василь: 1787 – 11 грудня 1790
Самейка Степан: 1787 – 30 листопада 1791
Сандаченко Гордій: 1787 – 11 грудня 1790
Секрет Семен: 1787 – 30 листопада 1791
Селезень Данило: 1787 – 30 листопада 1791
Таран Федір: 1787 – 11 грудня 1790
Тараненко Опанас: 1787 – 30 листопада 1791
Твердохліб Марко: 1787 – 11 грудня 1790
Тендетний Федір: 1787 – 11 грудня 1790
Термовський Михайло: 1787 – 11 грудня 1790
Толмачевський Іван: 1787 – 11 грудня 1790
Хандак Андрій: 1787 – 11 грудня 1790
Хоменко Василь: 1787 – 30 листопада 1791
Чепіга Опанас: 1787 – 11 грудня 1790
Черевченко Павло: 1787 – 30 листопада 1791
Шульга Василь: 1787 – 11 грудня 1790
Арабець Семен: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Бабенко Климентій: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Бансов Федір: 5 травня 1787 – 1804
Безгласний Никифор: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Білий Клементій: 5 травня 1787 – 1804
Білий Степан: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Богазан Данило: 5 травня 1787 – 1804
Ботрий Йосип: 5 травня 1787 – 1804

Буряков Давид: 5 травня 1787 – 1804
Буторич Антон: 5 травня 1787 – 1804
Буторич Степан: 5 травня 1787 – 1804
Васюринський Степан: 5 травня 1787 – 11 грудня 1790
Великий Олексій: 5 травня 1787 – 11 грудня 1790
Вербен Іван: 5 травня 1787 – 1804
Вилинін Григорій: 5 травня 1787 – 1804
Височин Олексій: 5 травня 1787 – 1804
Вовк Василь: 5 травня 1787 – 1804
Водолажський Іван: 5 травня 1787 – 11 грудня 1790
Гермечий Степан: 5 травня 1787 – 1804
Глосалвий Михайло: 5 травня 1787 – 1804
Голва Харитон: 5 травня 1787 – 1804
Головко Іван: 5 травня 1787 – 1804
Головко Павло: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Голтва Олексій: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Голуб Костянтин: 5 травня 1787 – 1804
Горб Андрій: 5 травня 1787 – 1804
Горосевич Федір: 5 травня 1787 – 1804
Грива Харитон: 5 травня 1787 – 1804
Гротовий Прокіп: 5 травня 1787 – 1804
Гудим Петро: 5 травня 1787 – 1804
Гуслинський Іван: 5 травня 1787 – 1804
Делепер Степан: 5 травня 1787 – 1804
Дмитруха Яків: 5 травня 1787 – 1804
Доганець Василь: 5 травня 1787 – 1804
Єрко Іван: 5 травня 1787 – 11 грудня 1790
Єрмакратов Дорофій: 5 травня 1787 – 1804
Жермул Іван: 5 травня 1787 – 1804
Жинда Тарас: 5 травня 1787 – 1804

Журан Пархом: 5 травня 1787 – 1804
Завезюн Герасим: 5 травня 1787 – 1804
Зелений Андрій: 5 травня 1787 – 1804
Зеленський Гнат: 5 травня 1787 – 1804
Зеленський Омелян: 5 травня 1787 – 1804
Зеленський Семен: 5 травня 1787 – 1804
Зінченко Омелян: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Ікласицький Іван: 5 травня 1787 – 1804
Камерець Григорій: 5 травня 1787 – 1804
Канівець Степан: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Карезняк Михайло: 5 травня 1787 – 1804
Кареляк Федір: 5 травня 1787 – 1804
Карман Артем: 5 травня 1787 – 1804
Коволгук Степан: 5 травня 1787 – 1804
Коврига Василь: 5 травня 1787 – 1804
Козловський Федір: 5 травня 1787 – 1804
Колчан Светофій: 5 травня 1787 – 1804
Консин Борис: 5 травня 1787 – 1804
Кравець Григорій: 5 травня 1787 – 1804
Кравчуковський Петро: 5 травня 1787 – 11 грудня 1790
Красинич Йосип: 5 травня 1787 – 1804
Красун Клементій: 5 травня 1787 – 1804
Кріль Марко: 5 травня 1787 – 1804
Кухар Герасим: 5 травня 1787 – 1804
Куций Опанас: 5 травня 1787 – 11 грудня 1790
Ланцький Яків: 5 травня 1787 – 1804
Лапила Дем'ян: 5 травня 1787 – 1804
Латиця Нестор: 5 травня 1787 – 1804
Лесин Олексій: 5 травня 1787 – 11 грудня 1790
Ливурда Кирило: 5 травня 1787 – 1804

Лисий Кирило: 5 травня 1787 – 1804
Литвин Василь: 5 травня 1787 – вересень 1789
Ловницький Петро: 5 травня 1787 – 1804
Макаренко Юхим: 5 травня 1787 – 11 грудня 1790
Малий Павло: 5 травня 1787 – 1804
Маляр Артем: 5 травня 1787 – 1804
Мандрика Кирило: 5 травня 1787 – 1804
Машенський Федір: 5 травня 1787 – 1804
Миргородський Олексій: 5 травня 1787 – 1792
Мироховський Григорій: 5 травня 1787 – 1804
Можок Василь: 5 травня 1787 – 1804
Недождей Григорій: 5 травня 1787 – 1804
Недождей Яким: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Несжикан Назар: 5 травня 1787 – 1804
Ніведровський Федір: 5 травня 1787 – 1804
Новшин Іван: 5 травня 1787 – 1804
Одношевський Петро: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Орнилевський Федір: 5 травня 1787 – 1804
Осховий Василь: 5 травня 1787 – 1804
Палача Данило: 5 травня 1787 – 1804
Перехрестов Павло: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Пиріг Антон: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Письменний Михайло: 5 травня 1787 – 1804
Письменний Олексій: 5 травня 1787 – 1804
Плакучий Яків: 5 травня 1787 – 1804
Плохий Лаврентій: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Полесванський Герасим: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Попка Микита: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Портний Іван: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Рез Григорій: 5 травня 1787 – 10 лютого 1791

Резник Степан: 5 травня 1787 – 10 лютого 1791
Ржельмов Петро: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Садно Іван: 5 травня 1787 – 1804
Сербин Іван: 5 травня 1787 – 1792
Середа Марко: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Сложув Василь: 5 травня 1787 – 1804
Ставровський Корній: 5 травня 1787 – 1804
Стукан Гаврило: 5 травня 1787 – 1804
Темогурян Улас: 5 травня 1787 – 1804
Термус Марко: 5 травня 1787 – 11 грудня 1790
Терновський Андрій: 5 травня 1787 – 1789
Толгієнко Василь: 5 травня 1787 – 1804
Толмач Іван: 5 травня 1787 – 1804
Третьяков Петро: 5 травня 1787 – 1804
Троєнко Михайло: 5 травня 1787 – 1804
Туз Іван: 5 травня 1787 – 1804
Узламер Іван: 5 травня 1787 – 1804
Усатенко Микола: 5 травня 1787 – 1804
Ферт Василь: 5 травня 1787 – 1804
Фесун Федір: 5 травня 1787 – 1804
Хилий Григорій: 5 травня 1787 – 1804
Циб Григорій: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Чепінага Михайло: 5 травня 1787 – 1807
Чепко Максим: 5 травня 1787 – 1804
Червоненко Олексій: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Червоний Іван: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Червоноштан Павло: 5 травня 1787 – 1804
Чернявий Семен: 5 травня 1787 – 1804
Чернявський Михайло: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Чернявський Яків: 5 травня 1787 – 11 грудня 1790

Черняк Григорій: 5 травня 1787 – 1804
Чинбора Мойсей: 5 травня 1787 – 1804
Чорний Мартин: 5 травня 1787 – 1804
Чуприна Назар: 5 травня 1787 – 1804
Шапиндя Ілля: 5 травня 1787 – 1804
Шапоренко Іван: 5 травня 1787 – 1804
Швець Гаврило: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
Швець Федір: 5 травня 1787 – 1804
Шепіль Григорій: 5 травня 1787 – 1804
Шмалько Василь: 5 травня 1787 – 1804
Шрам Омелян: 5 травня 1787 – 1804
Кравець Гнат Карпович: 15 грудня 1787 – 25 грудня 1788
Ворошко Макар Іванович: 21 грудня 1787 – 16 квітня 1803
Бершадський Карп: 1788 – 30 листопада 1791
Бицула Іван: 1788 – 30 листопада 1791
Білий Кирило: 1788 – 30 листопада 1791
Білий Корнилій: 1788 – 30 листопада 1791
Вороний Степан: 1788 – 30 листопада 1791
Глинський Михайло: 1788 – 30 листопада 1791
Діченко Кіндрат: 1788 – 11 грудня 1790
Жила Петро: 1788 – 30 листопада 1791
Зінов'єв Матвій: 1788 – 30 листопада 1791
Ковтун Лук'ян: 1788 – 30 листопада 1791
Колесников Потап: 1788 – 11 грудня 1790
Коломієць Назар: 1788 – 30 листопада 1791
Коломієць Федір: 1788 – 30 листопада 1791
Колотниченко Михайло: 1788 – 30 листопада 1791
Комишан Захарій: 1788 – 30 листопада 1791
Коневич Михайло: 1788 – 30 листопада 1791
Конограй Іван: 1788 – 30 листопада 1791

Конюка Григорій: 1788 – 30 листопада 1791
Костенко Михайло: 1788-1792
Костриця Андрій: 1788 – 30 листопада 1791
Костяний Данило: 1788 – 30 листопада 1791
Косяненко Григорій: 1788 – 30 листопада 1791
Котляревський Антон: 1788 – 30 листопада 1791
Кошман Юхим: 1788 – 30 листопада 1791
Красуля Михайло: 1788 – 30 листопада 1791
Кузь Максим: 1788 – 30 листопада 1791
Куляба Герасим: 1788 – 30 листопада 1791
Куцький: 1788-1792
Лата Іван: 1788 – 30 листопада 1791
Лата Степан: 1788 – 30 листопада 1791
Лашко Микита: 1788 – 30 листопада 1791
Лебедєв Максим: 1788 – 30 листопада 1791
Левенець Конон: 1788 – 30 листопада 1791
Левицький Павло: 1788 – 30 листопада 1791
Легкий Андрій: 1788 – 30 листопада 1791
Малий Харько (Захарій): 1788 – 23 серпня 1793
Смола Денис: 1788 – 11 грудня 1790
Орел Григорій: 1788 – 30 листопада 1791
Орлов Григорій: 1788 – 30 листопада 1791
Палина Степан: 1788 – 30 листопада 1791
Папай Корній: 1788 – 30 листопада 1791
Певченко Роман: 1788 – 30 листопада 1791
Пикатий Артем: 1788 – 30 листопада 1791
Письменний Феодор: 1788 – 30 листопада 1791
Пихна Іван: 1788 – 11 грудня 1790
Пихна Михайло: 1788 – 30 листопада 1791
Покволитий Данило: 1788 – 30 листопада 1791

Рожнов Семен: 1788 – 30 листопада 1791
Росоха Роман: 1788 – 30 листопада 1791
Рубан Феодор: 1788 – 30 листопада 1791
Сайгаченко Гордій: 1788 – 30 листопада 1791
Сокальський Василь: 1788 – 30 листопада 1791
Соловійов Антон: 1788 – 30 листопада 1791
Спичак Євстахій: 1788 – 30 листопада 1791
Сташевський Тарас: 1788 – 11 грудня 1790
Сташков: 1788-1792
Степанов Дем'ян: 1788 – 30 листопада 1791
Стрижак Кіндрат: 1788 – 30 листопада 1791
Строкатий Феодор: 1788 – 30 листопада 1791
Талюта Роман: 1788 – 30 листопада 1791
Танський Іван: 1788 – 11 грудня 1790
Таран Василь: 1788 – 30 листопада 1791
Таран Іван: 1788 – 30 листопада 1791
Чупряк Влас: 1788 – 11 грудня 1790
Шупляк Василь: 1788 – 1 грудня 1790
Шупляк Влас: 1788 – 30 листопада 1791
Безуглий Іван Григорович: 10 лютого 1788 – 7 жовтня 1789
Пікінер Дмитро Іванович: 6 березня 1788 – 31 серпня 1803
Кравченко Сергій Григорович: 4 червня 1788 – 10 лютого 1791
Маспа Захарій Таранович: 9 липня 1788 – 1 грудня 1790
Кравець Іван Юхимович: 10 грудня 1788 – 20 грудня 1790
Білий Лаврентій: 1789 – 11 грудня 1790
Білий Микола: 1789 – 30 листопада 1791
Білий Михайло: 1789 – 30 листопада 1791
Білий Терентій: 1789 – 30 листопада 1791
Блакитний Василь: 1789 – 30 листопада 1791
Бугай Іван: 1789 – 11 грудня 1790

Бурлак Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Вовк Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Дзюба Михайло: 1789 – 30 листопада 1791
Діброва Микита: 1789 – 30 листопада 1791
Дробат Олексій: 1789 – 30 листопада 1791
Загубисітка Павло: 1789 – 30 листопада 1791
Кучугура Олексій: 1789 – 1804
Левенець Василь: 1789-1804
Литвин Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Лозинський Михайло: 1789 – 30 листопада 1791
Лола Василь: 1789 – 30 листопада 1791
Любимський Петро: 1789 – 30 листопада 1791
Майборода Феодор: 1789 – 30 листопада 1791
Поломаренко Кіндрат: 1789 – 11 грудня 1790
Полторацький Пахом: 1789 – 30 листопада 1791
Пономаренко Кіндрат: 1789 – 30 листопада 1791
Поночовний Дем'ян: 1789 – 30 листопада 1791
Поночовний Левко: 1789 – 30 листопада 1791
Поповий Пилип: 1789 – 11 грудня 1790
Пудий Петро: 1789 – 11 грудня 1790
Рева Григорій: 1789 – 30 листопада 1791
Ревенко Марко: 1789 – 30 листопада 1791
Редькін Роман: 1789 – 30 листопада 1791
Ричка Андрій: 1789 – 30 листопада 1791
Різніченко Сава: 1789 – 30 листопада 1791
Свієв Андрій: 1789 – 30 листопада 1791
Секрет Сава: 1789 – 30 листопада 1791
Сизанюк Максим: 1789 – 30 листопада 1791
Сірій Андрій: 1789 – 30 листопада 1791
Скрипа Григорій: 1789 – 30 листопада 1791

Станкевич Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Строць Трохим: 1789 – 30 листопада 1791
Сукур Степан: 1789 – 30 листопада 1791
Суперечка Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Толстий Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Третьак Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Третьак Юхим: 1789 – 30 листопада 1791
Туренко Михайло: 1789 – 30 листопада 1791
Тхір Самуїл: 1789 – 30 листопада 1791
Черний (Чорний) Антон: 1789 – 30 листопада 1791
Черний (Чорний) Іван: 1789 – 11 грудня 1790
Черний (Чорний) Михайло: 1789 – 30 листопада 1791
Черний (Чорний) Трохим: 1789 – 30 листопада 1791
Чернявський Григорій: 1789 – 30 листопада 1791
Чернявський Степан: 1789 – 30 листопада 1791
Чорний (Черний) Данило: 1789 – 30 листопада 1791
Шиварчевський Матвій: 1789 – 30 листопада 1791
Школа Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Шкуропацький Корнелій: 1789 – 30 листопада 1791
Шрам Михайло: 1789 – 30 листопада 1791
Штинидей Максим: 1789 – 30 листопада 1791
Щербина Данило: 1789 – 30 листопада 1791
Юшка Сава: 1789 – 30 листопада 1791
Яган Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Яковенко Дмитро: 1789 – 30 листопада 1791
Янталець Сидір: 1789 – 30 листопада 1791
Ясловий Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Яценко Іван: 1789 – 30 листопада 1791
Дендеберин Іван Федорович: 10 січня 1789 – 10 лютого 1791
Кухаренко Федір Миколайович: 15 січня 1789 – 29 серпня 1793

- Половий Пилип: 1 квітня 1789 – 10 лютого 1791
- Шанька Корній Іванович: 13 червня 1790 – 10 лютого 1791
- Зелениш Сава Леонтійович: 26 липня 1789 – 10 лютого 1791
- Улянченко Дмитро Миколайович: 12 серпня 1789 – 10 лютого 1791
- Жвачка Григорій Іванович: 18 серпня 1789 – 26 лютого 1796
- Бердін Лук'ян: вересень 1789 – 30 листопада 1791
- Кощій Кирило: вересень 1789 – 30 листопада 1791
- Саганюк Мирон: вересень 1789 – 30 листопада 1791
- Тарасевич Федір: вересень 1789 – 11 грудня 1790
- Чумаковський Ілля: вересень 1789 – 1804
- Щетинський Яким: вересень 1789 – 1804
- Сизонов Максим Олексійович: 8 вересня 1789 – 10 лютого 1791
- Ричка Федір Микитович: 16 вересня 1789 – 20 листопада 1789
- Тупиця Прокіп Іванович: 17 вересня 1789 – 31 серпня 1803
- Майборода Трохим Йосипович: 10 листопада 1789 – 10 лютого 1791
- Гречаний Корній Михайлович: 12 листопада 1789 – 10 лютого 1791
- Таран Павло Федорович: 15 листопада 1789 – 31 серпня 1803
- Білий Іван: грудень 1789 – 11 грудня 1790
- Литвинов Степан: грудень 1789 – 30 листопада 1791
- Гребенник Кузьма Федорович: 10 грудня 1789 – 10 лютого 1791
- Забора Феодосій Миколайович: 11 грудня 1789 – 10 лютого 1791
- Смола Денис Іванович: 11 грудня 1789 – 3 грудня 1790
- Зінченко Іван: 1790 – 30 листопада 1791
- Недавній Яків: 1790 – 30 листопада 1791
- Кравчуковський Петро: 1790 – 30 листопада 1791
- Соляник Василь: 1790 – 30 листопада 1791
- Котляревський Сава Тимофійович: 7 лютого 1790 – 10 лютого 1791
- Мулява Іван Іванович: 2 квітня 1790 – 10 лютого 1791
- Касяненко Григорій: 10 квітня 1790 – 10 лютого 1791
- Максименко Кіндрат: 25 квітня 1790 – 10 лютого 1791

Рева Мусій Григорович: 18 травня 1790 – 10 лютого 1791
Бабич Денис Гнатович: 10 липня 1790 – 2 листопада 1795
Залізник Іван: 6 серпня 1790 – 10 лютого 1791
Соломка Яків Іванович: 10 серпня 1790 – 16 квітня 1803
Торяник Данило Федорович: 25 вересня 1790 – 5 липня 1791
Красовський Влас Максимович: 16 жовтня 1790 – 10 лютого 1791
Яновський Михайло Петрович: 18 жовтня 1790 – 10 лютого 1791
Міщенко Степан Гнатович: 25 жовтня 1790 – 24 жовтня 1794
Орел Семен: 1 листопада 1790 – 10 лютого 1791
Сутика Микита Лук'янович: 2 листопада 1790 – 10 лютого 1791
Папай Федір Степанович: 3 грудня 1790 – 10 лютого 1791
Єзучевський Михайло: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Жвачка Іван: 11 грудня 1790 – 1792
Журавлевський Семен: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Завалюра Юхим: 11 грудня 1790 – 1792
Заводовський Олександр: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Задирака Влас: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Задирака Федір: 11 грудня 1790 – 1792
Збарах Петро: 11 грудня 1790 – 1792
Зенченко Кіндрат: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Зима Леонтій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Зуб Федір: 11 грудня 1790 – 1792
Кифа Михайло: 11 грудня 1790 – 1792
Кияниця Петро: 11 грудня 1790 – 1792
Коваль Василь: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Кожух Гнат: 11 грудня 1790 – 30 листопад 1791
Котляр Степан: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Котляревський Олексій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Крамаренко Тарас: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Крутий Петро: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791

Кудимов (Кудим) Семен: 11 грудня 1790 – 1792
Лоб Павло: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Мазуренко: 11 грудня 1790 – 1792
Малий Ілько: 11 грудня 1790 – 1792
Манжура Іван: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Миршавка Макар: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Недавній Василь: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Одношевський Герасим: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Ольховий Василь: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Паскин Дмитро: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Письменний Максим: 11 грудня 1790 – 1792
Порохня Онуфрій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Рубан Максим: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Самойленко Тимофій: 11 грудня 1790 – 1804
Сердешний Степан: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Сивокінь Григорій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Скоробогатий Петро: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Страд Іван: 11 грудня 1790 – 1792
Строць Іван: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Табанець Трохим: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Теленда Яків: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Терновський Михайло: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Третяк Сава: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Філонович Феодор: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Харченко Яків: 11 грудня 1790 – 1792
Холод Іван: 11 грудня 1790 – 1792
Циганенко Зіновій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Чепель Іван: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Чернявський Павло: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Чорний (Черний) Василь: 11 грудня 1790 – 1792

Шепелявий Степан: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Шерстюк Іван: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Шпильковий Прокіп: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Шпильовий Тимофій: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Шупляк Гнат: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Щипотинник Василь: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Яшний Сава: 11 грудня 1790 – 30 листопада 1791
Поривай Мойсей Корнійович: 12 грудня 1790 – 26 жовтня 1796
Брусенко Федір Іванович: 15 грудня 1790 – 23 грудня 1795
Дудниченко Матвій Іванович: 17 грудня 1790 – 2 листопада 1795
Бондаревський Трохим Олексійович: 25 грудня 1790 – 10 лютого 1791
Арсенєв Сидір Олексійович: 30 грудня 1790 – 14 грудня 1803
Іваненко Корній Євстахійович: 30 грудня 1790 – 10 лютого 1791
Шмалько Семен Мойсейович: 30 грудня 1790 – 14 грудня 1803
Габелон Захарій Григорович: 11 січня 1791 – 16 квітня 1803
Пацапай Петро: 3 лютого 1791 – 14 грудня 1803
Кумпантель Леонтій: 9 лютого 1791 – 21 грудня 1803
Луговий Іван Федорович: 19 березня 1791 – 24 червня 1794
Порохня Євдоким Іванович: 9 квітня 1791 – 10 травня 1793
Знак Данило Миколайович: 1 травня 1791 – 1804
Свічкарь Гаврило: 23 червня 1791 – 16 квітня 1803
Малий Трохим: 2 вересня 1791 – грудень 1794
Дубина Іван: 6 жовтня 1791 – 2 листопада 1795
Байрак Петро: 30 листопада 1791 – 1804
Бурнос Марко: 30 листопада 1791 – 1794
Волкобрун Степан: 30 листопада 1791 – 1804
Кирияков (Киряк) Петро: 30 листопада 1791 – 1792
Кравченко Ілля: 30 листопада 1791 – 1804
Кравчина Федір: 30 листопада 1791 – 1792
Лозовий Костянтин: 30 листопада 1791 – 1792

Нещерецький Семен: 30 листопада 1791 – 1792
 Плакса Микола: 30 листопада 1791 – 1792
 Плохий Корній: 30 листопада 1791 – 1799
 Самсика Степан: 30 листопада 1791 – 1804
 Стрижченко Влас: 30 листопада 1791 – 1792
 Суслов Іван: 30 листопада 1791 – 1804
 Тригуб Яків: 30 листопада 1791 – 1792
 Чернеда Іван: 30 листопада 1791 – 1792
 Чухна Пантелеймон: 30 листопада 1791 – 1792
 Шило Петро: 30 листопада 1791 – 1792
 Щербина Михайло: 30 листопада 1791 – 1792
 Яненко Данило: 30 листопада 1791 – 1792

Полковник

Білий Іван: 1787 – 30 листопада 1791
 Височин Олексій: 1787 – 30 листопада 1791
 Гараджа Іван: 1787 – 30 листопада 1791
 Головка Павло: 1787-1789
 Григоревський: 1787-1792
 Корнеєвський Дмитро: 1787-1790
 Перепелиця Клим: 1787-1790
 Писанка Гнат: 1787-1790
 Чернов Герасим: 1787 – 30 листопада 1791
 Тиховський (Тиховай) Лук'ян: 1788-1810
 Білий Давид: 1789 – 30 листопада 1791
 Білий Сава: 1789-1792
 Давиденко Іван: 1789-1804
 Джудан Семен: 1789 – 30 листопада 1791
 Довгий Павло: 1789 – 30 листопада 1791
 Кулик Іван: 1789-1804

Курлянський Іван: 1789 – 30

листопада 1791

Малий Леонтій: 1789-1804

Письменний Семен: 1789-1804

Порохня Іван: 1789 – 30 листопада 1791

Сіромаха Дмитро: 1789 – 30 листопада 1791

Тромсин Григорій: 1789 – 30 листопада 1791

Гулик Мокій: грудень 1789 – 21 червня 1798

Донцов Євстахій: грудень 1789 – 30 листопада 1791

Іванов Євстахій: грудень 1789 – 30 листопада 1791

Микульський Петро: грудень 1789 – 30 листопада 1791

Мокрий Яків: грудень 1789 – 30 листопада 1791

Білий Кузьма: 1790 – 30 листопада 1791

Бурнос Петро Григорович: 1 грудня 1790 – 10 лютого 1791

Сак Семен: 11 грудня 1790 – 1804

Шам Іван: 1791-1794

Кордовський Костянтин Тимофійович: 11 лютого 1791 – 8 березня 1799

Кухаренко Герасим Романович: 10 лютого 1791 – 16 квітня 1803

Чернишов Іван: 30 листопада 1791 – 1797

Шульга Олексій: 30 листопада 1791 – 1792

Полковий осавул

Бурнос Петро Григорович: 10 травня 1774 (Запорозьке військо) – 1 грудня 1790 (Чорноморське військо) – 10 лютого 1791

Кордовський Костянтин Тимофійович: 11 липня 1774 (Запорозьке військо) – 19 квітня 1788 (Чорноморське військо) – 11 лютого 1791

Лубений Іван Іванович: 6 листопада 1787 – 13 листопада 1802

Магеровський Микола Петрович: 3 грудня 1787 – 8 травня 1792

Дегтярьов Кирило Тихонович: 20 грудня 1787 – 10 жовтня 1794

Лях Михайло Іванович: 8 листопада 1788 – 2 березня 1794

Помазан Іван Федорович: 10 грудня 1788 – 13 листопада 1802
 Куренський Григорій Григорович: 25 грудня 1788 – 13 листопада 1802
 Легес Максим Павлович: 6 червня 1789 – 13 листопада 1802
 Безуглий Іван Григорович: 7 жовтня 1789 – 13 листопада 1802
 Комлін Максим Іванович: 18 жовтня 1789 – 13 листопада 1802
 Залізник Степан Миколайович: 3 вересня 1790 – 13 листопада 1802
 Кам'янченко Федір Андрійович: 14 вересня 1790 – 19 листопада 1802
 Кабеняк Семен Максимович: 15 листопада 1790 – 20 липня 1794
 Шрам Іван Іванович: 15 листопада 1790 – 8 листопада 1795
 Чернишов Максим Іванович: 25 листопада 1790 – 2 березня 1794
 Стоянов Омелян Матвійович: 21 березня 1791 – 13 листопада 1802
 Золотаревський Степан Васильович: 8 серпня 1791 – 22 грудня 1794

Полковий хорунжий

Рахмановський Трохим Федорович: 11 липня 1774 (Запорозьке військо)
 – 10 вересня 1787 (Чорноморське військо) – 10 квітня 1792
 Білий Роман Дем'янович: 1 січня 1775 (Запорозьке військо) – 1 травня
 1790 (Чорноморське військо)
 Стоянов Омелян Матвійович: 17 травня 1787 – 21 березня 1791
 Мигрин Іван Іванович: 6 травня 1788 – 10 лютого 1791
 Поривай Степан Корнійович: 16 травня 1788 – 26 вересня 1789
 Біловус Іван: 7 червня 1788 – 17 вересня 1793
 Білий Самсон Онисимович: 10 липня 1788 – 25 грудня 1788
 Радич Іван Федорович: 25 липня 1788 – 25 грудня 1788
 Воспренцов Степан Іванович: 1 вересня 1788 – 10 лютого 1791
 Справний Нестор Данилович: 13 грудня 1788 – 30 березня 1793
 Островський Іван Андрійович: 13 січня 1789 – 24 грудня 1791
 Герко Федір Іванович: 1 вересня 1789 – 10 лютого 1791
 Семенко Іван Якович: 2 листопада 1789 – 10 лютого 1791
 Блоха Матвій Андрійович: 8 листопада 1789 – 10 лютого 1791

Плохий Микола Гордійович: 8 листопада 1789 – 11 грудня 1790
 Варава Дмитро Омелянович: 9 листопада 1789 – 15 грудня 1790
 Полімбет Андрій Леонтійович: 12 листопада 1789 – 12 грудня 1790
 Котляревський Федір Тимофійович: 7 лютого 1790 – 1 лютого 1791
 Лісовицький Гаврило Кіндратович: 10 квітня 1790 – 28 лютого 1794
 Стояновський Іван Андрійович: 16 серпня 1790 – 23 листопада 1795
 Животовський Іван Романович: 1 грудня 1790 – 10 лютого 1791
 Матвєєв Григорій Кіндратович: 18 грудня 1790 – 10 лютого 1791
 Прохомтило Данило Семенович: 1 червня 1791 – 8 травня 1793
 Сліпуха Олексій: 21 жовтня 1791 – 18 травня 1794
 Суперечка Данило Іванович: 20 грудня 1791 – 15 вересня 1794

Курінний отаман

Головко Михайло: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
 Канівець Степан: 5 травня 1787 – 30 листопада 1791
 Чепега Євтихій Миронович: 20 грудня 1787 – 19 вересня 1789
 Білий Кузьма: 1788 – вересень 1789
 Малий Харько (Захарій): 1788 – 23 серпня 1793
 Чепега Андрій: 1788 – вересень 1789
 Чуприна Гаврило: 1788 – вересень 1789
 Лисий Супрун: вересень 1789 – 1804
 Литвин Василь: вересень 1789 – 1804
 Луб'яний Петро: вересень 1789 – 1804
 Лях Петро: вересень 1789 – 1804
 Пиріг Петро: вересень 1789 – 1804
 Сіряк Данило: вересень 1789 – 1804
 Танцюр Мойсей: вересень 1789 – 1804
 Таран Михайло: вересень 1789 – 1804
 Ткаченко Степан: вересень 1789 – 1804
 Фастовський Микола: вересень 1789 – 1804

Чорний Гнат: вересень 1789 – 1804

Чорний Петро: вересень 1789 – 30 листопада 1791

Швець Пелин: вересень 1789 – 1804

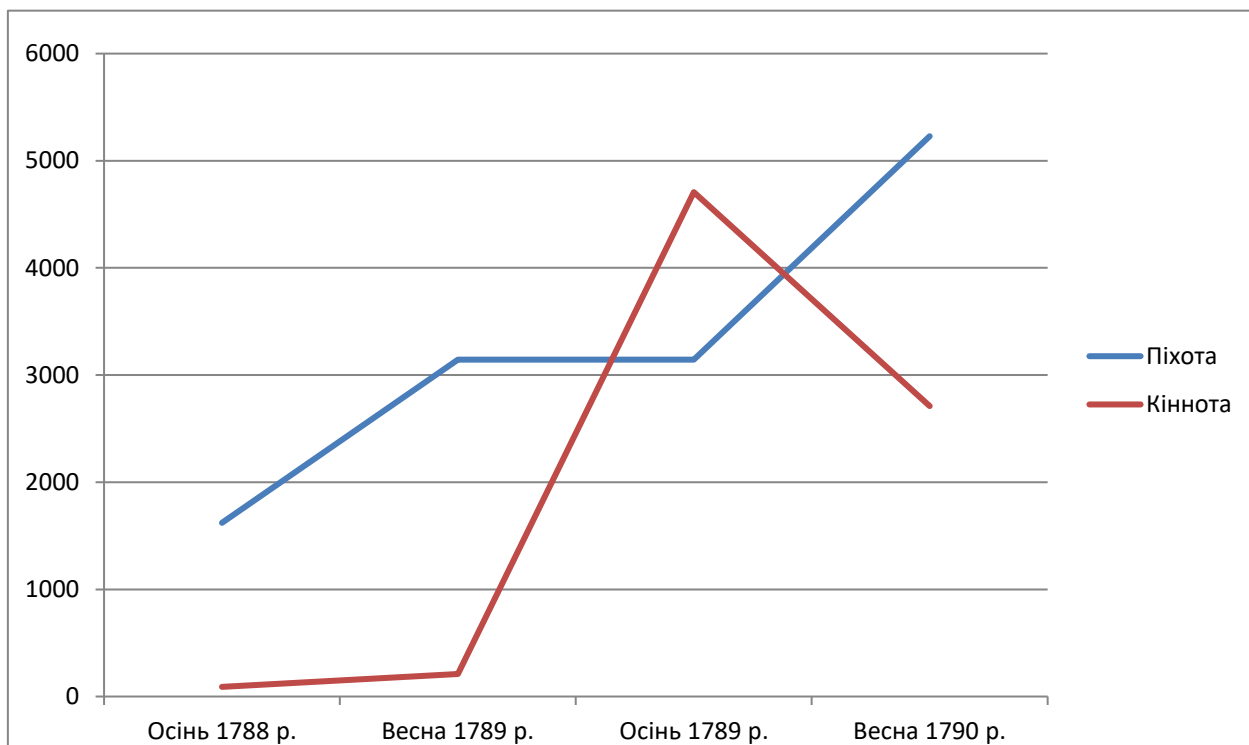
Шморгон Іван: вересень 1789 – 1804

Яровий Йосип Леонтійович: 1 січня 1790 – 10 травня 1793

Сиволап Кирило Федорович: 10 червня 1791 – 15 серпня 1797

(ДАОО Ф.1 оп. 218 спр. 5 (1803). Формулярні списки штаб та обер-офіцерів і нижніх чинів; ДАОО Ф.1 оп. 218 спр. 6 (1803). Кондуїтні списки; ДАОО Ф.1 оп. 218 Спр. 3 (1804). Формулярні списки про чини військового звання; Спр. 4 (1804). Кондуїтні списки по військовій частині; ДАОО Ф.1 оп. 218 спр. 7 (1815). Формулярні та кондуїтні списки по військовому управлінню).

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИСЕЛЬНОСТІ
ПІХОТИ ТА КІННОТИ В 1788-1790 РР.**

ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ КОЗАКІВ ЧОРНОМОРСЬКОГО ВІЙСЬКА**Указы Екатеринославского наместнического правления,
ордера и рапорты уездных землемеров об отмежевании земельных
дач, отданных в частные владения**

*Указ Ея Императорского величества самодержицы Всероссийской, из
Екатеринославского наместнического правления, губернскому землемеру
коллежскому ассесору Мордвинкину.*

По указу Ея императорского величества Екатеринославское наместническое правление слушает предложение Его светлости высокоповелительного господина генерал-фельдмаршала, государственной военной коллегии президента, сенатора, Екатеринославского, Таврийского и Харьковского генерал-губернатора и разных орденов кавалера князя Григория Александровича Потемкина-Таврического, коим прописывая, что уезда Херсонского помещик капитан Захарий Чепега просил Его Светлость об отводе ему дачи на пятьдесят дворов под слободу для заселения выводимыми из заграничных мест польскими людьми в Херсонском уезде на речке Громоклее по течению с левой стороны на смежности дачи подполковника Каспарова при урочище Авдеевщина из имеющейся порожней земли.

В том самом месте более тридцати пяти людей жительствоует. Вследствие чего Его светлость сему правлению предлагать изволит: буде земля та порожняя и никому не отведенная, то отвесьть ему просимое количество на вечное потомственное оною владение дать план и межевые книги.

Приказали: вам послать сей указ и вслед учинить выправку: состоит ли в пуге вышеписанная земля и не назначена кому в отводъ? И что окажется,

сему правлению рапортовать с приложением той земли плана, буди она окажется порожнею и никому не отведенною.

Августа 3 1787 года

(ДАХО Ф. 14. Оп. 141спр. 216 арк. 39)

**Дело об отводе земли войсковому старшине Величко в
Кизикерменском уезде. План участка
Дело по просьбе бывшего запорожского старшины Семена Величка
об отводе под заселение на 6 дворов земли**

1783 года мая 11 дня

**Новороссийской губернии в межевую экспедицию землемер
подпоручика Ивана Редильского
Рапорт**

В силу указа Новороссийской губернской канцелярии ордером из межевой экспедиции велено мне при речке Осокоровке из казенной дачи, состоящей под известным кирпичным заводом бывшего войска Запорожского полковому старшине Семену Величку под дом и сад двенадцать десятин земли в силу межевой инструкции формально отмежевать. Во исполнение которого повеления то число десятин отмежевано.

При межеваниях усмотрено мною, что на оной казенной дачи построено до двадцати изб господина полковника Чулкова поверенным господином секунд-майором Сурацелем. А как мною еще 1782 года показана была земля майору Сурацелю для поселения слободы господину полковнику Чулкову ныне ж не знаю я по каким обстоятельствам майор Сурацель заселяет слободу на казенной даче, о чем сим межевой экспедиции доношу.

Подпоручик Редильский

Семен Величко

Мая 11 дня 1783 года

**Новороссийской губернии в межевую экспедицию волосного
гусарского полку подпорутчика Редильского**

Рапорт

Ордером из межевой экспедиции велено мне в урочище Осокоревке на даче, назначенной под известный и кирпичный завод осмотреть жительствовавшего там полкового старшины Величка строение и сад. Во исполнение которого ордера по осмотре моему оказалось, что он своим занимает земли 12 десятин. Для лучшего рассмотрения примерный план при сем представляю

Подпорутчик Иван Редильский

13 марта 1783 года

Снимал и сочинял в должности землемера волосного гусарского полка подпорутчик Иван Редильский

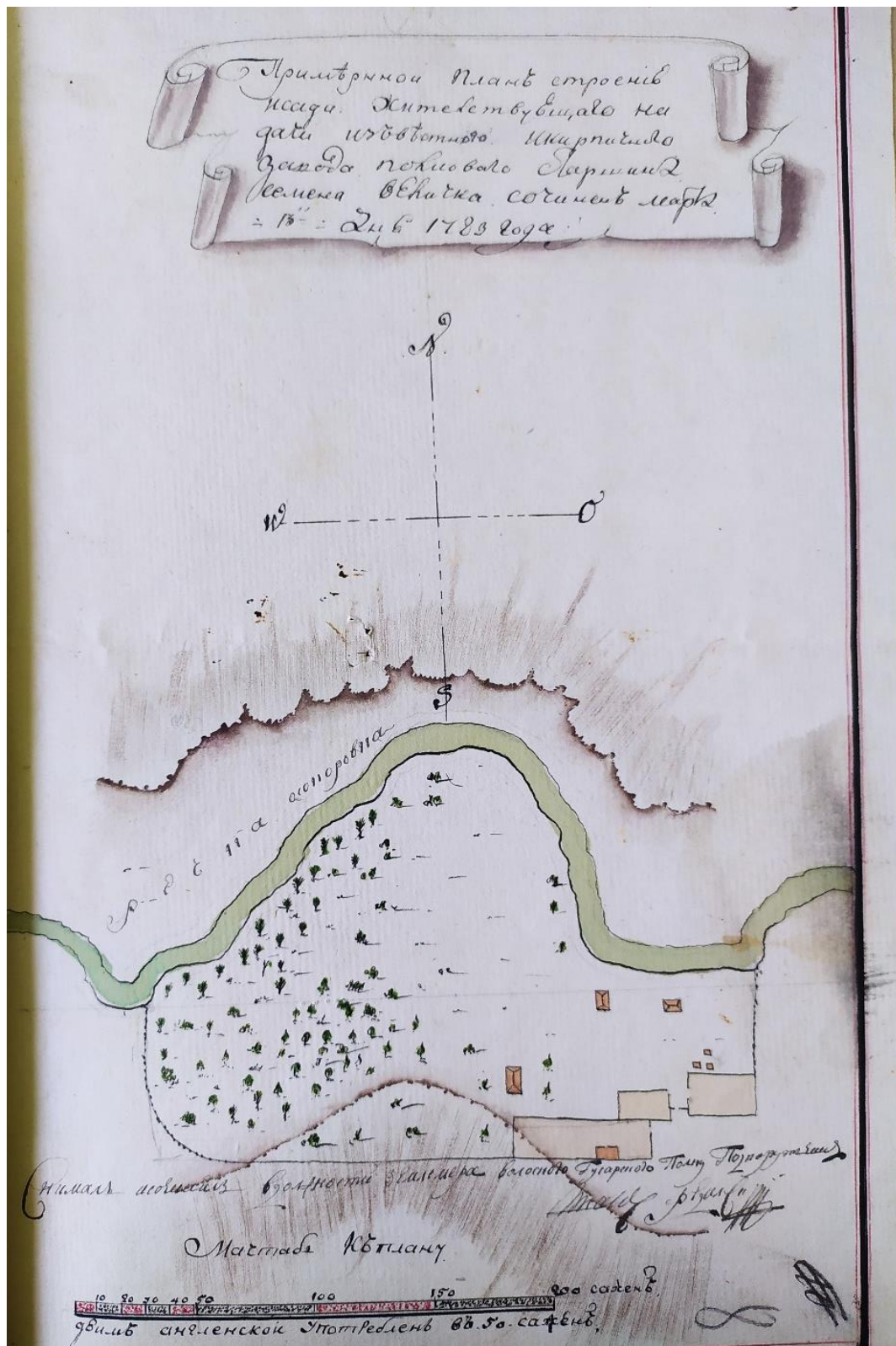
**Указ Ее Императорского величества самодержицы всероссийской
из Новороссийской губернской канцелярии,
здешней межевой экспедиции**

полкового старшины Семена Величко поданое здешнему губернатору господину генерал-майору и кавалеру Николаю Даниловичу Языкову доношение просил об отводе ему под поселение слободы на 6 дворов земли в Кизикерменском уезде при речке Осокоревке на месте его жительства, где за бывшего еще Запорожья, будучи зимовник собственный его и дяди его Величка пошто разведано разсажено разного родючего и неродючего дерева да немалого числа, на что употребляемо им сумма не менее как до тысячи рублей. На котором доношении он, господин губернатор генерал-майор и кавалер губернской канцелярии Сучеников надписью предложить изволил упомянутому полковому старшине Величку в оном уезде при речке Осокоревке из казенной дачи, состоящей под известным и кирпичным заводом отвести под дом и сад двенадцать десятин земли и на владение дать ему открытый указ, для того по указу Ее Императорского величества Новороссийская губернская канцелярия приказали: в здешнюю межевую

экспедицию послать указ и велеть оному старшине Величку под дом и сад Кизикерменского уезда при речке Осокоровке двенадцать десятин земли отмежевать

Марта 24 дня 1783 года

Подпись

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЧИСЕЛЬНІСТЬ ТА СКЛАД НАСЕЛЕННЯ В
СЕЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

*Окладная книга о числе разного звания людей и сумах поступившего в
казну дохода з 1782 по 1789 год*

По Херсонскому уезду

Белого прапорщика в д. Богдановке № 210

Белой полковницы д. Гордоватка, Марьевка № 158

Вавилова подполковника с. Вавилово № 19

Величка полкового старшины хутор № 37

Вольского подпоручика пустошь Белая криница №179

Вольской подпоручицы Давидов Брод № 133

Пустошь Варваровка № 151

Гижицкого бригадира д. Гуляевка и Краснополь № 233

Собецкого войскового товарища д. Бурсунка № 54 пустошь № 144

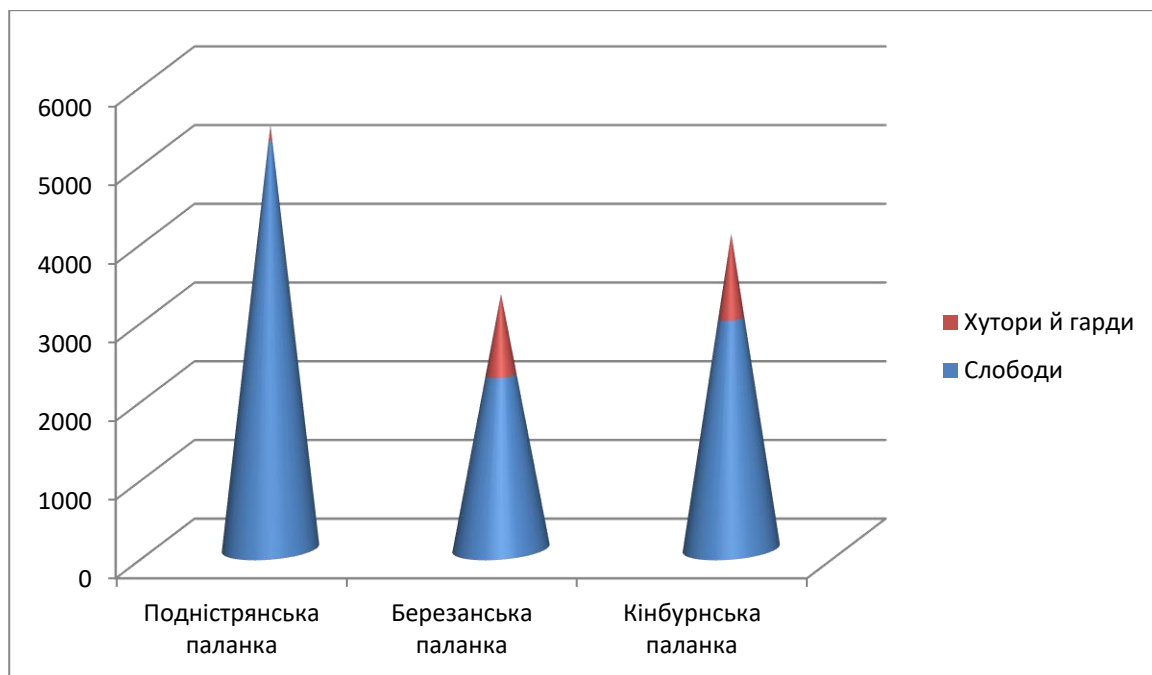
Собецкой жены войскового товарища пустошь № 55

Хмельницкого капитана д. Александровка № 223

Чепеги покойного генерал-майора д. Любимовка №214

(ДАХО Ф. 324 оп. 1 спр. 15 арк. 19-28)

**ПОСЕЛЕННЯ ЧОРНОМОРЦІВ ВОСЕНИ 1791 Р.
НА ВІЙСЬКОВІЙ ТЕРИТОРІЇ**

**МАПИ ТЕРИТОРІЇ ЧОРНОМОРСЬКОГО ВІЙСЬКА
В БУГО-ДНІСТРОВСЬКОМУ МЕЖИРІЧЧІ**

Мапи виконано з урахуванням географічних особливостей 1792 року.

На них нанесено старі назви козацьких слобід, хуторів та гардів.

В легендах записано сучасні назви-відповідники (за наявності) та їх прив'язаність до району й області на 2024 р.

Легенда мапи Подністрянської паланки

Одеська область

1. *Хутір Бугаз (Бухаза)* – с. Кароліно-Бугаз Білгород-Дністровського району.
2. *Слобода Бузиновата (Бузиноводи)* – с. Роксолани Одеського району.
3. *Коса Одарики (Отарик)* – м. Овідіополь Одеського району.
4. *Місто Аджи-Дере* – м. Овідіополь Одеського району.
5. *Хутори Калаглійської коси (слобода Калагля)* – с. Калаглія Одеського району.
6. *Коса Велика* – с. Миколаївка Одеського району.
7. *Хутір Дарадоль* – с. Надлиманське Одеського району.
8. *Слобода Маяки* – с. Маяки Одеського району.
9. *Слобода Головківка* – с. Біляївка Одеського району.
10. *Слобода Яськи* – с. Яськи Одеського району.
11. *Слобода Градениці* – с. Градениці Одеського району.

Молдова (невизнане, але історично українське Придністров'я)

12. *Слобода Незавертай* – с. Незавертайлівка Слободзейського району.
13. *Слобода Коритна (Корейтна, Коротна)* – с. Коротне Слободзейського району.
14. *Слобода Глинна (Гнила)* – с. Глинне Слободзейського району.
15. *Слобода Чобручі* – с. Чобручі Слободзейського району.
16. *Слобода Слободзея-Руф* – с. Слободзея Слободзейського району.
17. *Слобода Карагач (Гарагаш)* – с. Карагаш Слободзейського району.
18. *Слобода Сугакля (Сукля)* – с. Сукля Слободзейського району.
19. *Слобода Тернівка* – с. Тернівка Слободзейського району.
20. *Слобода Паркани (Баркан)* – с. Паркани Слободзейського району.

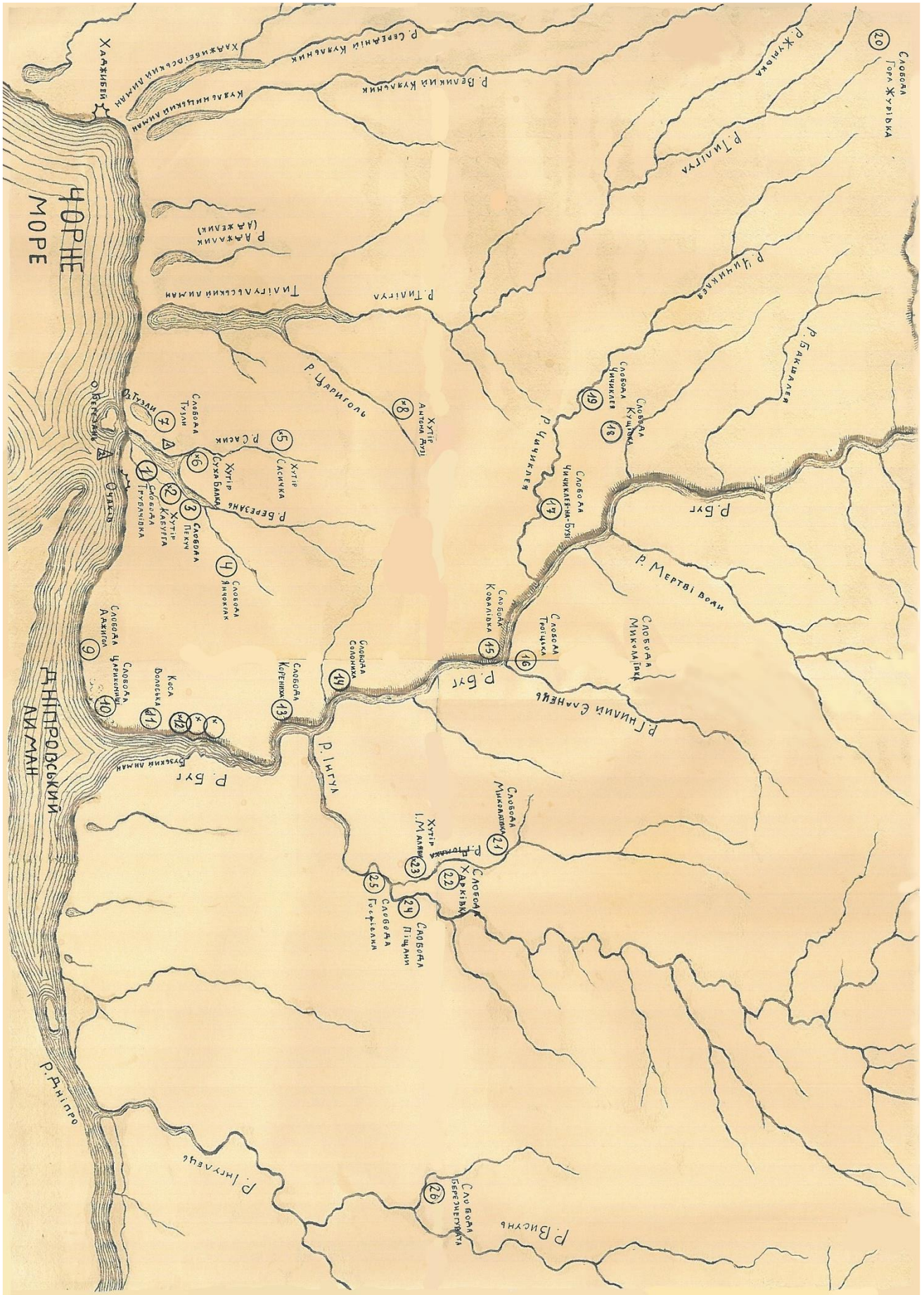
Одеська область

21. *Хутір («миза») кошового отамана З. Чепіги* – с. Кучурган Роздільнянського району.
22. *16 козацьких хуторів* – села Павлівка, Степанівка, Милолюбівка, Розалівка, Яковлівка, Ангелінівка, Маркове тощо Роздільнянського району в прикордонній смузі з Придністров'ям.
23. *Слобода Барабойна (Парабой)* – сучасне неподалік від залізничної платформи Барабой Одеського району.
24. *Хутір Назара Ковальчука* – с. Мирне Одеського району
25. *Хутір Маковецького* – с. Дальник Одеського району.
26. *Хутір Любомила (Біляївка)* – с. Грибівка Одеського району.
27. *Хутір козака Михайла Канунки (Каїнки, Киянки)* – с. Грибівка Одеського району.
28. *Хутір в Свиній балці* – неподалік Хаджибейського лиману.
29. *Хутір Котлярівка* – в місці впадіння р. Тилігул в лиман з такою ж назвою.

Δ 1 – Калаглійська затока

Мапа Березанської паланки

Миколаївська область

1. Слобода Трубачівка – південно-західна частина с. Чорноморка Миколаївського району.
2. Хутір Кабурга козака Івана Щербини – с. Осетрівка Миколаївського району.
3. Слобода Пекуч (Пекуж) – с. Іжицьке Миколаївського району.
4. Слобода Янчокрак – с. Кам'янка Миколаївського району.
5. Хутір Сасичка (Сасейк, Сасик, Березанка) – с. Красне Миколаївського району.
6. Слобода Суха балка – біля р. Березань.
7. Слобода Тузли – с. Тузли Миколаївського району.

Одеська область

8. Хутір Антона Дузі – с. Ряснопіль Березівського району.

Миколаївська область

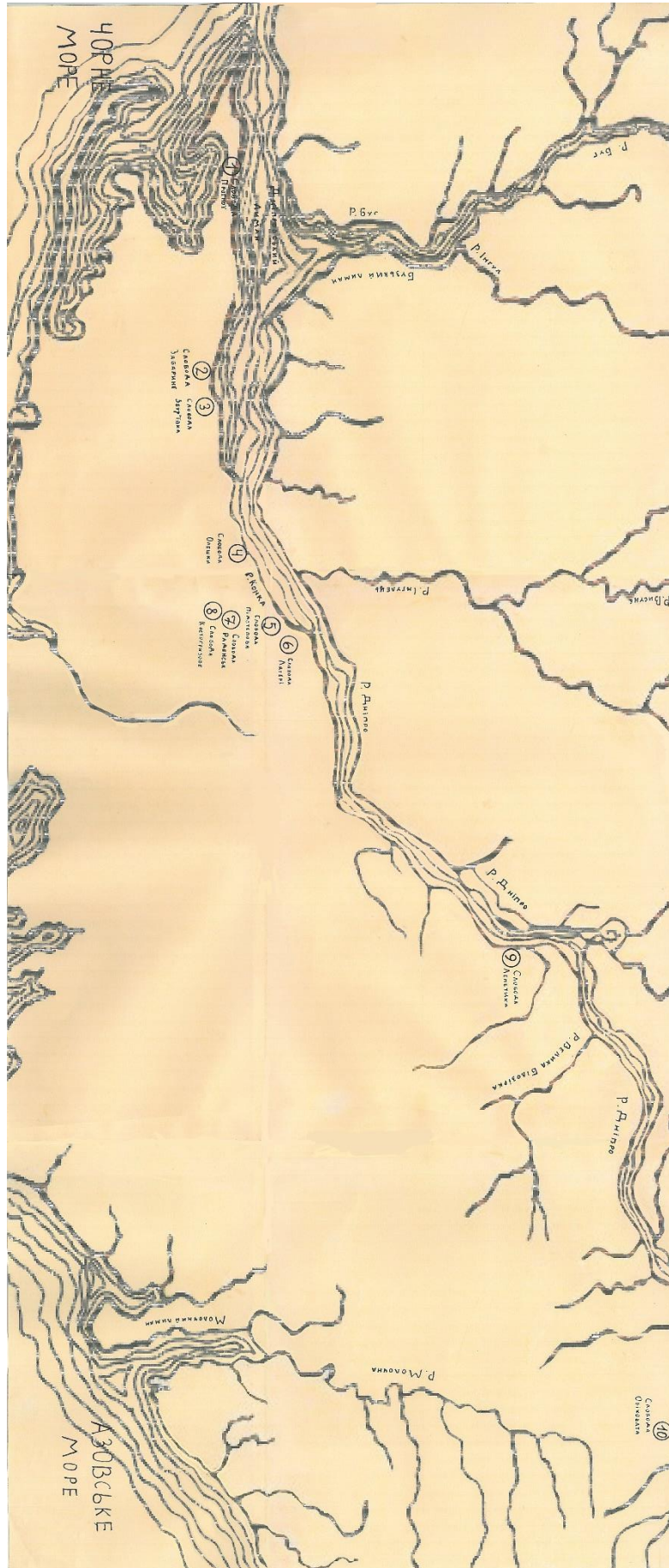
9. Слобода Аджидол – мис Аджигол Миколаївського району
10. Слобода Царикомиші – с. Дніпровське Миколаївського району.
11. Коса Волоська – біля десяти верст від Стомохіле («Сто пагорбів») на березі р. Буг
12. Хутори (гарди) на річці Південний Буг північніше від с. Царикомиш і – с. Парутине Миколаївського району.
13. Слобода Корениха – мікрорайон м. Миколаєва.
14. Слобода Солониха – с. Петрово-Солониха Миколаївського району.
15. Слобода Ковалівка – с. Ковалівка Миколаївський район.
16. Слобода Троїцька – с. Троїцьке Миколаївського району.
17. Слобода Чичикля (Чичикля-на-Бузі) – с. Покровське (Покровка) Миколаївського району.
18. Слобода Куцівка – с. Урсолівка Вознесенського району.
19. Слобода Чичикля – с. Веселинове Вознесенського району.

Одеська область

20. Слобода Гора (Хура) Журівка – с. Журівка Березівського району.
21. Слобода Миколаївка – с. Кашперо-Миколаївка Баштанського району
22. Слобода Харківка (Харькове) – с. Мала Любарка Баштанського району.
23. Хутір та гард козака І. Муляви – біля балки Стадне, річок Інгул та Дамаха.
24. Слобода Піщани (Голе) – на р. Буг біля Голенької балки.
25. Слобода Гасфієлка – між річками Інгул та Громокля.
26. Слобода Березнегувата – с. Березнегувате Баштанського району

Δ 1 Березанський лиман**Δ 2 Бейкуський лиман**

Мапа Кінбурнської паланки

ЛЕГЕНДА МАПИ КІНБУРНЬСЬКОЇ ПАЛАНКИ

Легенда мапи Кінбурнської паланки

Херсонська область

1. Слобода Прогної – с. Геройське Скадовського району.
2. Слобода Забарина – с. Забарине Скадовського району.
3. Слобода Збур'ївка (Ковпаківка) – с. Стара Збур'ївка Скадовського району.
4. Слобода Олешки – м. Олешки Херсонського району.
5. Слобода Підстєпова – с. Підстєпне Херсонського району.
6. Слобода Лагері (Латри) – с. Козачі Лагері Херсонського району.
7. Слобода Раденськ (Редени) – с. Раденськ Херсонського району.
8. Слобода Костогризова – с. Костогризівка Херсонського району.
9. Слобода Лепетиха – с. Велика Лепетиха Бериславського району.

Запорізька область

10. Слобода Оріховата – м. Оріхів Пологівського району.

ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ СТАРШИНИ В. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**Об отводе арнауцкой команды прапорщику Хмельницкому 1500
десятин под поселение земли**

Указ Ее Императорского величества самодержицы всероссийской, из Новороссийской губернской канцелярии, здешней межевой экспедиции, по указу Ее Императорского величества, Новороссийская губернская канцелярия подношение арнаутской команды прапорщика Хмельницкого коим просит об отводе ему в Новопавловском уезде из порожней земли на пятьдесят дворов под поселение землю и об даче на оную открытого указа учинить рассмотрение. А по справе с здешней межевой экспедицией оказалось, что просителю прапорщику Хмельницкому в Новопавловском уезде при речке Громоклее по течению с левой стороны на балке Березнеговатой по смежности дач раскольничего селения Громоклей, артиллерии майора Базина и прапорщика Григорева под поселение тысячу пятьсот десятиин земли отвести можно.

Для того приказали в здешнюю межевую экспедицию послать сей указ и веля означенную тысячу пятьсот десятиин земли прапорщику Хмеельницкому по сей межевой инструкции чрез межевика Формальцима обрезать под поселение отмежевать и по отмежевании сочиня той земле подлежащий смежными книгами план, представить для дальнейшего утверждения всею губернской канцеляриею при рапорте.

Генваря 31 дня 1783 года

Подпись

(ДАХО Ф. 14 оп. 1 спр. 206 арк. 32)